

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA
UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX

BRAČNO I PARTNERSKO SAVJETOVANJE

- teorija i praksa -

Anida Dudić-Sijamija

Bračno i partnersko savjetovanje
teorija i praksa

Anida Dudić-Sijamija

Fakultet političkih nauka - Sarajevo
2026.

Naslov

Bračno i partnersko savjetovanje - teorija i praksa

Autorica

Anida Dudić-Sijamija

Izdavač

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača

Prof. dr. Sead Turčalo

Recenzentice

Prof. dr. Sanela Šadić

Prof. dr. Gordana Berc

Lektura i korektura

Doc. dr. Lamija Silajdžić

DTP i naslovna stranica

Mahir Sijamija, MA

Izdanje

Prvo/Elektronsko

CIP - Katalogizacija u publikaciji

ISBN ISBN 978-9926-593-04-9

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod

ID brojem 68510982

Bračno i partnersko savjetovanje
teorija i praksa

Anida Dudić-Sijamija

Fakultet političkih nauka
2026.

*Mojim roditeljima,
koji 35 godina žive ljubav i partnerstvo o kojima ova knjiga govori.*

SADRŽAJ

PREDGOVOR	10
UVOD	12
I DIO	19
HISTORIJSKA PERSPEKTIVA BRAKA	20
Historijsko-kulturološki utjecaji na razumijevanje ljubavi	21
Brak kao temeljna, društvena i univerzalna konstanta porodice	27
Brak između tradicionalnog i modernog shvatanja	32
Teorijske orijentacije o nastanku i porijeklu braka	38
Društveni, kulturološki i religijski utjecaji na razumijevanje braka..	44
Položaj žene u braku	52
MODERNI I POSTMODERNI OBLICI BRAČNOG	
I PARTNERSKOG ŽIVOTA	58
Brak u savremenom društvu	59
Brak u savremenom društvu kroz pravnu prizmu	65
Kriza braka u savremenom društvu	70
Alternative braku u savremenom društvu	74
Kohabitacija	74
<i>Living Apart Together</i>	79
Samački život	83
Digitalni brakovi	86
Istospolni brakovi	90
Bračna nevjera i otvoreni brakovi	92
Budućnost braka	96
BRAČNI KVALITET I BRAČNA (NE)STABILNOST	100
Teorijski modeli braka i bračnih odnosa	101
Teorija socijalne razmjene	103
Bihejvioralna teorija braka	105
Teorija attachmenta	107
Teorija porodične i bračne krize	109
Kontekstualni model razvoja bračnih odnosa	111
Korelati i odrednice bračnog kvaliteta i stabilnosti	112
Spolna obilježja partnera	113
Dobna obilježja partnera	114
Obrazovanje i radni status	115
Zajednički život prije braka	117

<i>Dužina braka i bračna razdoblja</i>	118
<i>Djeca u braku</i>	119
<i>Socijalna podrška</i>	120
Bračno nezadovoljstvo i narušena komunikacija	122
Bračna nestabilnost i nasilje u braku	126
Bračna nestabilnost i razvod braka	133
BRAČNO I PARTNERSKO SAVJETOVANJE	140
Karakteristike bračnog/partnerskog odnosa i savjetovanje	143
Predbračno savjetovanje	147
Bračno i partnersko savjetovanje	151
Posredovanje prije razvoda braka	155
Postbračna terapija	161
Edukacije o partnerskim vezama	163
Historijska perspektiva bračnog savjetovanja	165
Terapijska intervencija i uloga savjetnika	168
Osnovni teorijski pristupi u bračnom/partnerskom savjetovanju	171
<i>Psihodinamski pristup</i>	172
<i>Kognitivno-bihevioralni pristup</i>	175
<i>Realitetni pristup</i>	178
<i>Geštaltistički pristup</i>	180
<i>Transakciono-analitički pristup</i>	181
<i>Sistemiški porodični pristup</i>	183
Modeli bračnog/partnerskog savjetovanja	189
<i>Integrativna bihevioralna terapija</i>	189
<i>Terapija parova fokusirana na emocije</i>	192
<i>Gottmanov metod</i>	195
<i>Imago terapija odnosa</i>	198
II DIO	201
BRAK U SAVREMENOM	
BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU	202
Zadovoljstvo bračnim i partnerskim odnosom	214
Kvalitet bračnog i partnerskog odnosa	218
Stabilnost bračnog i partnerskog odnosa	229
Iskustva i stavovi građana o traženju stručne podrške u rješavanju bračnih i partnerskih kriza	236

BRAČNO I PARTNERSKO SAVJETOVANJE	
U BOSNI I HERCEGOVINI	250
Institucionalni kapaciteti za savjetodavni rad	251
Kapaciteti centara za socijalni rad u pružanju bračnog i partnerskog savjetovanja	257
<i>Primjeri dobre prakse u realizaciji bračnog i partnerskog savjetovanja u centrima za socijalni rad</i>	261
Profesionalna iskustva stručnjaka u bračnom i partnerskom savjetovanju	279
<i>O savremenim bračnim i partnerskim odnosima</i>	285
<i>Predbračno savjetovanje</i>	288
<i>Bračno i partnersko savjetovanje</i>	293
<i>Posredovanje prije razvoda braka</i>	303
<i>Postbračno savjetovanje</i>	306
<i>Profesionalni izazovi stručnjaka u realizaciji bračnog i partnerskog savjetovanja</i>	309
Iskustva i doživljaji korisnika bračnog i partnerskog savjetovanja	314
ZAKLJUČAK	329
LITERATURA	340
INDEKS POJMOVA	362
RECENZIJE	372
Recenzija 1	373
Recenzija 2	376
BIOGRAFIJA AUTORICE	380

PREDGOVOR

Knjiga koja je pred vama predstavlja uređeni tekst moje doktorske disertacije, koju sam odbranila na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu 2022. godine, pod naslovom *Brak u savremenom bosanskohercegovačkom društvu i izazovi u savjetodavnom radu*. Nastala je iz potrebe za sistematskim sagledavanjem savremenih porodičnih i partnerskih odnosa u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na bračno i partnersko savjetovanje. Istraživanje je obuhvatilo tri perspektive: iskustva stručnjaka koji pružaju savjetodavne usluge, iskustva građana o informisanosti i spremnosti za traženje podrške, te institucionalne kapacitete i dostupnost usluga. Perspektiva korisnika usluga istražena je naknadno, kao dodatno poglavlje, dopunjujući prvobitnu metodološku osnovu i obogaćujući razumijevanje potreba i iskustava parova u okviru bračnog i partnerskog savjetovanja.

Knjiga objedinjuje teorijske pristupe iz oblasti porodičnih i partnerskih odnosa, savjetodavnih praksi i socijalnog rada, uz empirijske nalaze dobijene rigoroznim metodološkim pristupom. Na taj način doprinosi boljem razumijevanju transformacije bosanskohercegovačke porodice, te pruža praktične uvide za unapređenje prakse bračnog i partnerskog savjetovanja.

Posebnu zahvalnost izražavam stručnjacima i profesionalcima u ovoj oblasti, čija su iskustva bila ključna za empirijski dio knjige, te građanima i korisnicima usluga, čija su promišljanja obogatila razumijevanje izazova i potreba u partnerskim odnosima. Također, zahvaljujem kolegama i institucijama koje su podržale istraživački i publikacijski proces. S obzirom na dinamiku promjena u savremenom društvu, knjiga ne pretenduje na iscrpno sagledavanje svih aspekata bračnih i partnerskih odnosa, već nudi okvir za razumijevanje transformacija porodice i empirijski utemeljene uvide u funkcionalnost, kapacitete i stabilnost savremenih porodičnih i partnerskih veza, s posebnim osvrtom na praksu bračnog i partnerskog savjetovanja.

Nadam se da će knjiga biti korisna i inspirativna za studente, stručnjake i istraživače, ali i sve one koji žele bolje razumjeti izazove i dinamiku savremenih partnerskih odnosa.

U Sarajevu, 2026. godine

Autorica

UVOD

Brak se kroz historiju javlja kao univerzalna društvena institucija, prisutna u svim kulturama i neraskidivo povezana sa običajima, tradicijom i identitetom zajednice. Tradicionalno, brak je predstavljao jezgro porodice i ključni element u određivanju kvaliteta porodičnog života, te se kao temelj društva rijetko dovodio u pitanje. Međutim, posljednjih decenija društvene promjene transformišu sistem vrijednosti i redefinišu poimanje braka i porodice. U savremenom društvu tradicionalna shvatanja bračne zajednice sve češće se preispituju, dok jedinstveno određenje braka postaje gotovo nemoguće zbog raznolikih društvenih, kulturnih i ekonomskih utjecaja. Savremeni socioekonomski trendovi stavljaju brak u poziciju institucije čija se relevantnost i svrhovitost sve više problematizuju (Giddens, 2007; Skolnick, 1991, prema Pašalić-Kreso, 2004).

U Bosni i Hercegovini, transformacijski procesi braka i porodice poprimaju dodatnu složenost zbog specifičnog političkog sistema, nedovoljno razvijenih socijalnih politika i ekonomske nestabilnosti, što porodicu čini posebno ranjivom. Promjene se očituju kroz porast vanbračnih zajednica, jednoroditeljskih i rekombinovanih porodica, odustajanje od braka i povećanje stope razvoda. Istovremeno, transformacije uključuju individualizaciju, liberalizaciju i pluralizaciju porodičnih formi, što se reflektuje na promjene u fertilitetu, odlaganje rađanja, smanjenu porodičnu solidarnost, slabljenje porodičnih veza, izmijenjene porodične uloge, rast alternativnih partnerskih oblika i povećanje razvoda (Beck, 1983; Bobić, 2003; Šadić, 2006; Milić, 2007; Bulatović, 2012). "Pod pritiskom društvenih promjena porodica u savremenom društvu često ne uspijeva u potpunosti ispuniti obaveze i očekivanja koja joj se nameću, što remeti njenu funkcionalnu zadaću" (Šadić, 2006:131).

Šijaković (2013: 95) ističe da „porodica prva osjeti teškoće i krize u društvu“, dok Žiga (2015:2) navodi da su „globalno preferirajući liberalizam i individualizam stimulirali veliku raznolikost porodičnih modela“.

Dodatno, ratna iskustva, tranzicijski procesi i socio-ekonomska nestabilnost komplikuju stabilnost porodice, koja se nalazi na udaru moderne civilizacije, socijalne otuđenosti i društvene nejednakosti (Sofradžija, 2006; Bulatović, 2012).

Savremeni brak se u recentnoj literaturi sve češće definiše kao čin lične volje i slobodnog izbora, u kojem pojedinci samostalno odlučuju o ulasku u partnerski odnos, vođeni ličnim vrijednostima, emocijama i potrebom za samorealizacijom. Brak tako postaje institucija u kojoj autonomni pojedinci biraju partnerstvo kao izraz svoje intime i identiteta, a ne kao društvenu ili porodičnu obavezu (Willoughby i James, 2017). Sutherland (2014) ističe da je moderni brak sve više oblik individualističkog projekta, pri čemu supružnici teže ostvarivanju lične sreće i emocionalne ispunjenosti, a manje ispunjenju tradicionalnih društvenih normi. Ovakav pomak, kako navodi Zhang (2024), uočljiv je i u kulturama koje su ranije bile izrazito kolektivističke, jer se savremeni brak sve više zasniva na individualnom izboru i uzajamnom pristanku, a ne na porodičnim odlukama. Tahir (2021) dodatno naglašava da savremeni brak, u kontrastu sa tradicionalnim formama, predstavlja dobrovoljni ugovor između jednakih pojedinaca koji slobodno odlučuju da dijele životne ciljeve i vrijednosti. Ova promjena ukazuje da se brak transformisao iz društvene obaveze u partnerski savez zasnovan na autonomiji, emocionalnoj povezanosti i slobodnoj odluci (Willoughby i James, 2017; Zhang, 2024).

Koncept „partnerstva kao čistog odnosa“ (Milić, 2001; Bobić, 2003) ilustruje ovu promjenu, u kojoj se partnerski odnosi zasnivaju na emocionalnom ispunjenju i autonomiji, a ne na društvenim obavezama. Upravo zbog ovih transformacija, stručna podrška u očuvanju i unapređenju bračnih i partnerskih odnosa postaje ključna, jer tradicionalni ideal „dok nas smrt ne rastavi“, sve češće zahtijeva profesionalnu intervenciju. Kvalifikovanost stručnjaka, njihovo teorijsko znanje i praktično iskustvo, predstavljaju ključni faktor uspješnosti savjetodavnog rada.

Njihova uloga obuhvata identifikaciju problema, facilitaciju komunikacije, podršku u donošenju odluka, te primjenu intervencija u skladu s etičkim i kulturnim kontekstom.

Pažljivim sagledavanjem recentne naučne literature može se uvidjeti da su brak i izazovi savremenog braka sve zanimljivija i aktuelnija područja proučavanja i predviđanja. Ipak, u Bosni i Hercegovini nisu zabilježena značajnija empirijska istraživanja. Jedno od najznačajnijih ranijih djela jeste studija „Jugoslavenska porodica u transformaciji – studija u tri stotine sela“ autorice Vere Erlich (1971), u kojoj je detaljno analizirana porodična struktura i bračni odnosi u jugoslavenskim porodicama prije Drugog svjetskog rata.

Iako je prošlo nekoliko decenija od pomenutog istraživanja, u Bosni i Hercegovini nisu provedene opsežnije studije o transformacijskim procesima u braku niti o značaju savjetodavnog rada u prevazilaženju bračnih i partnerskih kriza. S tim u vezi, tražeći odgovore na pitanje zašto je važno baviti se ispitivanjem savremenog braka i porodice u bosanskohercegovačkom društvu, Čudina–Obradović i Obradović (2006:13) ističu:

...“Pa ipak, kako god bilo, kako god se zvala, od kojih će srodnika ili nekadašnjih stranaca biti sastavljena, obitelj je vječna. Uvijek će je biti. Uvijek će biti mjesto koje će prigrлити tek rođeni život i uvijek će, nadajmo se, za svakog postojati mjesto ‘gdje te moraju primiti kad nemaš kamo...’“

Uzimajući u obzir sve navedene promjene i izazove, knjiga postavlja niz ključnih istraživačkih pitanja: *Kakav je današnji status braka i kako izgleda savremeni partnerski odnos u bh. društvu? Koje su primarne promjene koje su nastale u bračnim i partnerskim zajednicama tokom posljednjih decenija? Koji su najčešći problemi i izazovi s kojima se susreću (bračni) partneri? Koji faktori doprinose (ne)zadovoljstvu brakom? Da li je brak postao „nepoželjna institucija“ u savremenom bh. društvu? Kakva je percepcija budućnosti braka?*

Pored općih pitanja o iskustvu i kvalitetu braka, knjiga istražuje i ulogu stručnjaka u pružanju podrške: *Koliko (bračni) partneri traže stručnu pomoć pri rješavanju bračnih problema i postoji li u bh. društvu razvijena „kultura pomoći“? U kojim situacijama najčešće dolazi do intervencije stručnjaka i da li se ona ograničava isključivo na krizne situacije? Da li stručnjaci posjeduju adekvatne kompetencije za kvalitetno rješavanje bračnih i partnerskih problema? Koliki je nivo razvoja savjetodavnog rada u Bosni i Hercegovini i koje strategije i pristupi mogu doprinijeti njegovom unapređenju?*

S obzirom na kompleksnost i višeslojnost problema u bračnim i partnerskim odnosima, ova knjiga koristi multidisciplinarni pristup, sagledavajući brak i izazove savjetodavnog rada iz perspektive sociologije, prava, ekonomije, psihologije, pedagogije, demografije i socijalnog rada. Analiza obuhvata teorijske koncepte i empirijske podatke, omogućavajući detaljan uvid u prakse i strategije usmjerene ka očuvanju kvaliteta, zadovoljstva i stabilnosti bračnih i partnerskih zajednica.

Posebno mjesto u ovoj dinamici zauzima socijalni rad, čija je uloga u unapređenju kvaliteta života pojedinaca, porodica i društva višestruka. Praksa socijalnog rada uključuje različite oblike savjetovanja, terapije, zagovaranja, te individualnog i grupnog rada, čime se odgovara na potrebe koje proizlaze iz ličnih, porodičnih i socijalnih faktora.

Petrović (2019:12) ističe da „u savremenom socijalnom kontekstu, pred profesijom socijalnog rada stoji zadaća iznalaženja odgovora na aktuelne društvene izazove“, dok Vidanović (2003:1) naglašava da je socijalni rad napustio tradicionalni administrativni i zaštitnički pristup, proširujući svoj domet i djelokrug pomoći pojedincima, porodicama i društvu u cjelini.

Globalizacija, proces tranzicije i posljedice ratnih i društvenih procesa doprinijeli su pojavi novih socijalnih problema koji direktno utječu na porodičnu i bračnu dinamiku (Šćepović, 2018).

Levin (2015) ističe da ove promjene iziskuju profesionalne dileme, u kojima socijalni rad zauzima „posebnu stručnu zonu“ čiji je cilj pomoći ljudima da riješe svoje probleme, dok Dervišbegović (2001:371) naglašava da je „razvoj socijalnog rada u našoj zemlji tijesno vezan za rad s porodicama“.

Jedan od ključnih zadataka socijalnog rada jeste zaštita porodice, prevencija porodičnih problema, intervencija kada je stabilnost narušena i unapređenje kvalitete porodičnih odnosa. Kritičko propitivanje problema u braku, poput narušene komunikacije, nasilja ili razvoda, zahtijeva uključivanje socijalnih radnika posebno edukovanih za osnaživanje, savjetovanje i zaštitu porodice i djece. Socijalni radnici u praksi posvećeni su pitanjima partnerstva, bračnosti, roditeljstva, porodične kohezije i funkcionalnosti, koristeći integrativni i sistemski pristup koji omogućava rad sa svim članovima porodice. Takav pristup, poznat kao psihosocijalni rad, podrazumijeva intervencije i na psihičkom i na socijalnom planu, čime se osnažuje porodica u prevladavanju konflikata i očuvanju stabilnosti (Janković, 2004).

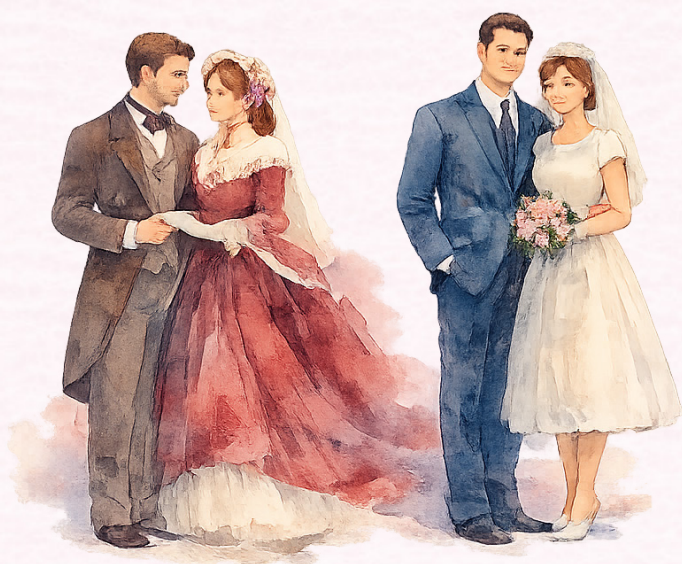
Rad s porodicom ostaje jedna od glavnih zadaća socijalnog rada. U primarnoj prevenciji ključni su: razvoj humanih odnosa među bračnim partnerima, priprema mladih za brak i odgovorno roditeljstvo, dok sekundarna prevencija uključuje podršku u prevazilaženju bračnih konflikata (Dervišbegović, 2001). Unapređenje kvalitete porodičnih i bračnih odnosa ostaje primarni cilj socijalnog rada, a centri za socijalni rad i ustanove socijalne zaštite primarne su institucije u realizaciji ovih aktivnosti.

Kroz istraživanje u ovoj knjizi, detaljno su ispitivani kapaciteti centara za socijalni rad u pružanju savjetodavnog rada (bračnim partnerima, kao i profesionalna iskustva stručnjaka, čime se osigurava uvid u stvarne prakse, izazove i strategije djelovanja u ovoj specifičnoj oblasti.

Na taj način, knjiga ne samo da pruža teorijski i empirijski okvir za razumijevanje bračnih i porodičnih problema, već i ističe važnost socijalnog rada kao profesije koja svojim multidimenzionalnim pristupom doprinosi očuvanju stabilnosti porodica, unapređenju porodičnih odnosa i jačanju kapaciteta zajednice da odgovori na složene društvene izazove.

I DIO

HISTORIJSKA PERSPEKTIVA BRAKA

Ono što ljudi smatraju najvažnijim uslovom sreće nije ni bogatstvo, ni zdravlje, ni poslovni uspjeh. To su ljubav i brak.

Freedman (1978)

Historijsko-kulturološki utjecaji na razumijevanje ljubavi

Ljubav kao fenomen ljudskog postojanja je bitna tema u mnogim filozofskim i sociološkim koncepcijama. U knjizi *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Fink (1984:285) navodi da je ljubav „egzistencijalni fenomen“, odnosno „najviše uzdignuto osjećanje postojanja koje uopšte poznajemo“. On smatra da *ljubav, rad, igra, vlast i smrt* predstavljaju osnovne fenomene ljudskog postojanja, koji se uzajamno prepliću, impliciraju i bitno određuju čovjeka i njegov odnos prema svijetu. Za Finka (1984:290) ljubav predstavlja „horizont ljudske ontologije“.

Na tragu Finkovog razumijevanja *ljubavi kao jednog od osnovnih fenomena naše egzistencije*, u uvodnim stranicama knjige govorit ćemo o čovjekovoj uslovljenosti i određenosti upravo kroz *ljubav*. Mnogi istraživači koji su istraživali međusobnu naklonost partnera, došli su do istog zaključka: ljubav je mjerodavni faktor za održavanje veze (Wili, 2002), najvažnija osnova za sreću u ljudskom životu (Lauster, 2012), te ono što nam pomaže da definišemo sebe kao ljudska bića (Oatley, 2004).

Ljubav je riječ koja nosi čitavo bogatstvo značenja i ogromnu snagu koja je bez presedana u ljudskom iskustvu. Smatra se suštinom većine naših najbližih odnosa. Iako je objavljeno mnoštvo teorija, djela i istraživanja o njoj, ispostavilo se da je ljubav kao koncept teško definisati. Kroz historiju, mnogi su filozofi, objašnjavajući bit života, pokušali dokučiti šta je to ljubav?

Najromantičniji filmovi, najljepše priče i romani govore o ljubavi, zapletima, krahovima, sretnim krajevima i braku do kraja života. Prve pojmove o ljubavi i sreći, djeca stiču kroz bajke, uljepšane priče o ljudskim odnosima i savršenoj ljubavi, te tako u djetinjstvu maštaju o vjenčanju i braku „dok nas smrt ne rastavi.“

U tim nadanjima i maštanju nema ništa neobično, jer kako kaže Reeve (2010, prema Brekalo, 2015) čovjek kao društveno biće ima potrebu za bliskošću koju zadovoljava stvaranjem intimnih odnosa. Ljubav i emocionalna veza su univerzalna potreba svih ljudi, a Lapčević (2015:1) objašnjava: „Ljubav. Intimnost. Bliskost. Pripadanje. Ovo su pojmovi verovatno najviše vrednovani među pripadnicima ljudske vrste kao celine. Praktično svaka osoba priželjkuje ljubav...”

Prve definicije ljubavi u društvenim naukama javljaju se dvadesetih godina prošlog stoljeća. Jedan od utemeljitelja bihevizma J.B. Watson (1924) ljubav određuje kao „osjećaj koji nastaje kao posljedica nadražaja erogenih zona“, Freud (1951) kao „želju za seksualnim sjedinjenjem“, dok Fromm (1984) ljubav definiše kao „sredstvo za smanjenje osjećaja izoliranosti i usamljenosti“, a Rubin (1970) „kao stav prema drugoj osobi zbog kojeg pojedinac osjeća, ima mišljenje i ponaša se na specifičan način“ (prema Čudina Obradović i Obradović, 2006:19). Fink (1984:273) kada govori o ljubavi kaže da ona “ima hiljadu lica, a ipak je uvek ista; ona je istodobno mnogoznačna i jednostavna, labirint je i prosta je.” Njegovo razumijevanje ljubavi počiva na ideji da je ona “osnovna mogućnost našeg konačnog bivstva - ljudska je i samo ljudska, kao i smrt...” (Fink: 1984:276). Tako objašnjava da eros, nagon za seksualni užitak, ispunjava naše živote i usređuje nas. S druge strane, smatra da je ljubav uvijek isprepletana nitima smrti, te da su ljubav i smrt misterije koje se ne mogu izolovano posmatrati. Finkovo poimanje ljubavi se zasniva na ideji da užitak koji nastaje sjedinjavanjem dva bića (eros) često bude prožeto osamljenosti, tugom, žalovanjem, besmisлом pa čak i smrću (thanatos). Ljubav, sama po sebi plodonosna, na taj način biva povezana sa onim što uništava život (ljubav sa smrću), jer svijet nije ni moguće sataći samo od ljubavi, čistoće i dobrote. Upravo Fink (1984) ljubav kao egzistencijalni fenomen vidi u samosvjesnoj potrebi pojedinca za nadopunom drugom osobom, odnosno vječnoj, istinski dubokoj ljubavi (agape), koja odnos čini čistim.

Sternberg (1988) je kroz Triangularnu teoriju ljubavi pokušao dokučiti suštinu ljubavi. On smatra da se svaka ljubav sastoji od komponente intimnosti koja proizilazi iz potrebe za zajedničkom odgovornošću, istrajnošću i izdržljivošću kada su u pitanju teška razdoblja u vezi. Sternberg (1988) navodi da su povezanost, otvorena komunikacija i poštovanje imperativi na kojima počiva sretan brak, dok Goethe u tom objašnjenju ide korak dalje i smatra da se ljubav u početku naziva povjerenjem. Hetfild (2013) navodi da je partnerska ljubav nježna emocija koja se sastoji od dubokog osjećanja povezanosti, bliskosti i posvećenosti. Baloban i sarad. (2005, prema Brekalo, 2015) vjeruju da se kroz partnerske odnose osigurava emocionalna toplina i sigurnost, psihološka ravnoteža, snažna i dugotrajna međuzavisnost i izgrađena intimnost među partnerima.

Komponenta strasti, prema Sternbergovoj teoriji ljubavi (1988), zasnovana je na seksualnoj želji, a sastoji se u kratkoročnom smislu, od nagona koji vode do tjelesne privlačnosti i komponente odanosti koja se odnosi na odluku da se neko voli. U dugoročnom smislu - na obavezivanje da će se ta ljubav zadržati.

Jasno je da je ovim definicijama teško dati jedinstveno određenje ljubavi koje bi bilo općeprihvaćeno u svim kulturama i vremenima. Ono što je značajno naglasiti jeste da sve definicije prepoznaju da je ljubav kao emocija kroz historiju zauzimala značajno mjesto u svakodnevnom životu čovjeka. Sa sociološkog aspekta, ljubav se ne shvata prvenstveno kao emocija, već kao društveni odnos, usmjeren prema nama bitnim ljudima i njihovim reakcijama. Tako Glacer (2013:100) navodi da je „ljubav jedan od elemenata koji grade temelje društvene cjelovitosti neophodne za zajednički život, ali je i istovremeno potreba od najvećeg značaja za život.“ Fromm (1956) je u knjizi *Umijeće ljubavi* postavio pitanje: „Je li ljubav umijeće ili je ljubav ugodno osjećanje koje se rađa slučajno, nešto što čovjeka ‘obuzme’ ako ima sreću?“ Mnogi nisu razumjeli načine na koje Fromm propituje suštinu ljubavi, jer nisu razmišljali o tome da bi trebali učiti o njoj.

Većina ljudi ne razmišlja kako biti vrijedan ljubavi, vjeruju da je voljeti lako, ali je istovremeno teško naći pravu osobu koja bi nas voljela. Fromm (1956) navodi da ljudi ne smatraju da je ljubav nevažna, naprotiv oni su gladni ljubavi, gledaju bezbroj filmova o sretnim i nesretnim ljubavima, slušaju pjesme o ljubavi i pretpostavljaju da nema ničega što treba učiti o ljubavi. S obzirom na to da je nemoguće u potpunosti odustati od ljubavi, Fromm (1965) smatra da postoji samo jedan način da se prevlada neuspjeh u ljubavi - proučavanjem smisla ljubavi. Prvi korak u tom nastojanju je spoznaja da ljubav predstavlja umijeće, baš kao što je život umijeće. Ali, ironija savremenog čovjeka je, prema Frommu (1956), da žudi za ljubavlju, ali sve drugo smatra važnijim od ljubavi: uspjeh, prestiž, novac, vlast. Ljudi svu svoju energiju usmjeravaju da saznaju kako da postignu te ciljeve, a malo se trude da ovladaju umijećem ljubavi. Verhaeghe (2013) smatra da je tragedija našeg materijalističkog doba ta što rastemo sa iluzijom da je sve na prodaju, da vrijednost nečega zavisi od cijene i pakovanja, te da ugovor zahtijeva garanciju. Ljubav je živi dokaz sušte suprotnosti. „Zar samo ono čime se može steći novac i prestiž se smatra vrijednim truda, a ljubav koja koristi duši, predstavlja luksuz za koji ne moramo ulagati energiju?“, pita Fromm (1956).

Istina, ljubav je jedan od najvažnijih aspekata ljudskog postojanja, ali je i jedno od područja sa najviše klišea, mitova, lažnih uvjerenja i nesporazuma. Slijedeći razmišljanje Fromm-a, Yela (2013) smatra da upravo neznanje, nerealna očekivanja i pogrešna shvatanja stoje iza patnji u ljubavnim odnosima. Njihova spoznaja bi zasigurno uveliko doprinijela sretnijem životu svih nas, ali da bismo u tome uspjeli, moramo se zalagati za „ljubavno obrazovanje“, što ukazuje na to da je ljubav uistinu umijeće koje zahtijeva znanje i trud.

Umjetnici, pisci i historičari su odavno prepoznali da je ljubav svojstvena ljudskoj prirodi. Iako se romantična ljubav dugo vremena smatrala konstruktom i doprinosom zapadnih društava svjetskoj kulturi (najpoznatiji „doprinos“ jeste tragična ljubavna priča *Romeo i Julija*, koja na simboličan način govori o nadama, patnjama i preprekama romantične ljubavi), na osnovu mnogobrojnih istraživanja danas znamo da je ona univerzalna i prisutna u svim društvima. Ljubav odolijeva kulturnim razlikama. Jankovijal (2013) kao dokaz da je ljubav oduvijek postojala kao snažno emocionalno stanje svim kulturama navodi podatak da čak 92% društava poznaje i njeguje romantičnu ljubav. Rezultati istraživanja Bussa (1990) koje je provedeno u 37 država pokazali su da pri izboru partnera za dugoročnu vezu i muškarci i žene na prvo mjesto stavljaju ljubav. Sve ovo potkrepljuje činjenicu da je ljubav međukulturalno univerzalno iskustvo.

Zašto se kroz historiju toliko raspravljalo o ljubavi i zašto je ona važna? Najčešći i najjednostavniji zaključak istraživača je da je ljubav uistinu važna i da ljudi očekuju da će im donijeti najveće zadovoljstvo i sreću. Kada dožive neuspjeh i budu povrijeđeni, ljudi emocionalnu toplinu i sigurnost pronalaze u ljubavi. U jednoj pjesmi je to poetično prikazano riječima: „...ljudi se oduvijek sastaju, vole i još uvijek rastaju...“.

Postavlja se pitanje: zbog čega?

Upravo iz ljubavi i zbog ljubavi. Bračni par Beck i Beck-Gernsheim (1995), objašnjavajući transformacijske procese u porodici i braku, ističu da su savremeni brakovi „krhkiji“, ali da su i dalje itekako značajni: ljudi se vjenčaju iz ljubavi, razvode zbog ljubavi, oni su dio jednog beskonačnog kruga nadanja, žaljenja i ponovnih pokušaja. Dok Čudina-Obradović i Obradović (2006) smatraju da: „U savremenom društvu, u kojem je na snazi individualizam, slabe i površne veze, istinski romantični odnosi pružaju emocionalnu toplinu i osjećaj zadovoljstva. Ljubav štiti pojedinca od okruženja koje je neprijateljsko, hladno nezainteresovano, surovo i ponekad neprijateljsko“.

Mladenović (1977:151) objašnjava da „birokratizovano industrijsko društvo, sputava stvaralačke ambicije čovjeka koji ima potrebu za kompezacijom svoje individualnosti i zbog toga utočište traži u braku i porodici, jer jedino tamo može da doživi potpunu afirmaciju svoje ličnosti. U takvim uslovima rada, čovjek traži smisao i toplinu svog života u ljubavi, a u brak ulazi iz potrebe za ljubavlju.“ Istraživanje Freedman (1978, prema Oatley, 2004:24) dokazalo je da „ono što ljudi smatraju najvažnijim uslovom sreće nije ni bogatstvo, ni zdravlje, ni poslovni uspjeh. To su ljubav i brak.“ Upravo zbog toga Gidens (2007) smatra da je ljubav u promjenljivom svijetu postala novi izvor vjere.

Iako smo kroz različito poimanje ljubavi vidjeli da su se filozofi složili da je ljubav bit braka, kroz historiju je ona bila posmatrana samo kao jedna od etapa u razvoju ljudskog seksualiteta. Tako je ljubav, umjesto da bude pozdravljena kao značajna pojava, naišla na mnogobrojne društvene prepreke. Do ovoga je, prema Mladenoviću (1977) došlo zbog sukoba koji je nastao između biološke i socijalne prirode čovjeka, odnosno između intimnih želja i društveno-moralnih ubjeđenja. Na ovaj način je ljubav kao čisto biološka priroda čovjeka, vijekovima potiskivana i gušena društvenim normama i konvencijama (Mladenović, 1977). Zato je Fromm (1956), objašnjavajući suštinu ljubavi koja se treba sastojati od poniznosti, hrabrosti, vjere i discipline, dodao da su u kulturi ovi kvaliteti rijetki, pa i sposobnost da se voli mora ostati rijetko dostignuće.

Na ovaj način Fromm rasvjetljava da se, kroz historiju, kulturološki najvažnije vrijednosti nisu cijenile niti njegovale kroz brak, kako bi ga učinile zajednicom ljubavi, povjerenja i zajedništva. Čak se smatralo da ljubav nema mjesta u braku, te da ona pripada izvan legalnog braka i izvan zvaničnog društva (Engles, 1884, 1973). Na ovaj način, društvo je ignorisalo istinski ljubavni odnos i brak pretvorilo u odnos interesa.

Ljubav, brak i bračna zajednica su tokom vremena doživjeli velike promjene, koje će se u nastavku knjige kroz historijsko-teorijski, retrospektivni pregled analizirati, elaborirati i kritički propitati. Većina kultura smatra kako ljudi ulaze u brak na temelju emocionalne povezanosti i ljubavi, ali postavlja se pitanje: Da li je ljubav kroz historiju bila temelj svakog braka? Ili je društvo kroz kulturološke, ekonomske, socijalne, običajne norme sputavalo da brak bude obogaćen dubljim duhovnim, moralnim, ljubavnim i estetskim sadržajima?

Brak kao temeljna, društvena i univerzalna konstanta porodice

Oduvijek su brak i bračna zajednica teme koje se često propituju u društvu: ljudi raspravljaju o braku i slave ga zato što je na mnogo isprepletenih nivoa, emotivno, logistički, socijalno i finansijski - bitan.

Brak je lična, ali i društvena pojava, a prema riječima Gothea: „Brak je početak i vrhunac kulture“. Ovim se da naslutiti da je brak složena pojava koja prepliće lično, intimno sa društvenim. Smiljanić i Mijušković (1965:5) u knjizi simboličkog naziva *Drama braka i porodice* navode: „I pored toga što je bračna veza naizgled nešto lično, individualno, prirodno i ljudsko, ona istovremeno nije nezavisna od materijalne i društvene osnove života čoveka, od njega kao društvenog bića, stepena njegove obrazovanosti, kulture, uključujući i prefinjenost čula i duha kao njenu neophodnu komponentu. Samim tim ni ova veza nije statička, već je promenjiva, ona ne stagnira, već pokazuje stalnu tendenciju ka usavršavanju.“

Da bismo bolje rasvijetlili savremeno shvatanje braka i bračne zajednice, vratit ćemo se korak unatrag kroz historiju, поближе objasniti faze preobražaja i kritički propitati brak kao temeljnu, društvenu i univerzalnu konstantu.

Naučno proučavanje porodice, braka i rasvjetljavanje bračnih odnosa ne seže daleko u prošlost. Brak i bračni odnosi su privukli veću pažnju sociologa i psihologa tek kada su velike društveno-ekonomske promjene u razvijenim zemljama dovele do sukoba individualističkih i tradicionalnih vrijednosti, te počele ozbiljno da ugrožavaju porodicu. Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, pokrenuta su brojna istraživanja faktora i procesa koji ugrožavaju stvaranje i očuvanje porodice, istraživani su bračni odnosi i objavljen je veliki broj naučno - istraživačkih radova i publikacija. Milić (2007:117) zapaža da „kada se govori o porodici, uvijek se misli i na brak, a kada se govori o braku gotovo uvijek se misli i na porodicu“. To govori koliko su ove dvije pojave usko povezane.

Čitajući pojedine nalaze i naučno-istraživačke radove, posebno one iz šezdesetih godina prošlog stoljeća u kojima je vladala evoluciona orijentacija u proučavanju braka i porodice, može se primijetiti da tada u naučnoj spoznaji nije bilo strogog razgraničenja i definisanja između braka i porodice (npr. Morgan i Engels u svojim nalazima govore o evolucionim etapama u razvoju braka, a tvrde da raspravljaju o stupnjevima evolucije porodice).

Ovakva shvatanja braka i porodice u počecima naučne spoznaje nisu neobična, jer brak pored srodstva spada u najstarije univerzalne ustanove u ljudskoj zajednici. Mladenović (1975:76) u tom kontekstu kaže: „Brak je prva društvena i biološka grupa koja je regulisana određenim društvenim normama u praistoriji. Predbračno društvo nije postojalo. Brak je nastao pre klana i porodice.“

Mnogi sociolozi, antropolozi, pedagozi, psiholozi i ostali istraživači koji se bave proučavanjem braka i porodice smatraju da je bračni odnos jezgro porodice i ključni element u određivanju kvalitete porodičnog života.

Tako Tošić Radev (2013:25) smatra da je “kvalitet braka važna tema socijalne psihologije i sociologije braka, kao i psihologije porodice, budući da su uzroci kvaliteta bračnih odnosa mnogostruki, a posledice važne i za bračne partnere, decu, kao i za društvo u najširem smislu.” Dok Good (1979, prema Rudinesko, 2012) navodi da je u svakom pronađenom društvu porodica igrala važnu ulogu, a u svakom od njih postojala i bračna zajednica. Silajdžić (1973) smatra da se neće pogriješiti, a ni pretjerati ako se kaže da nema riječi ni pojma koji imaju tako dubok smisao i tako široko značenje kao što su to porodica i brak. Njihov društveni značaj je takav da se teško može pretpostaviti da bi se mogla pojaviti neka druga institucija koja bi mogla u potpunosti nadomjestiti, zamijeniti ih, učiniti suvišnim i nepotrebnim. Kada spominje porodicu, podrazumijeva da je to porodica koja se temelji na braku: „To je iz razloga što je temelj društva bračna porodica.“ Ova dva faktora su, prema Silajdžiću (1973:8) povezana i međusobno uslovljena: „Nema sretnog ni skladnog braka bez djece, a s druge strane, pravilno i uspješno podizanje djece nije moguće bez zdravih i harmoničnih odnosa između bračnih partnera.“

Čovjek je odavno u potomstvu vidio suštinu braka, npr. kod Grka i Rimljana i sama riječ brak izražava taj cilj. Slikovito objašnjavajući kako brak bez djece nema smisla, jedna latinska poslovice kaže: „Brak bez djece je dan bez sunca.“ Margaret Mead (1928) je objasnila suštinu isprepletnosti braka i porodice rekavši da je: „Porodica institucija kojoj dugujemo čovječanstvo, ne poznajemo drugi način na koji se stvaraju ljudska bića osim odgoja u porodici.“ Smiljanić i Miljušković (1965:5) smatraju da je „prirodna posledica svake polne veze, bračne na prvom mestu, pojava dece, drugim rečima pojava porodice“. Abbott (2014:18) komparirajući savremeni brak s brakom u prošlosti, navodi suštinu koja je ostala nepromijenjena: “Uprkos svemu, danas, kao i u prošlosti, deca željena i neželjena uvek su srž braka.“

Zanimljivo je Platonovo viđenje isprepletenosti braka i porodice. On upoređuje brak i djecu sa buktinjom koja se predaje iz ruke u ruku. On je u svom djelu *Zakoni* dao braku vrlo značajno mjesto, smatrajući da svaki čovjek od 30. do 35. godine treba da se oženi. Ako to ne učini tada, treba ga kazniti novčanom globom i gubitkom građanskih povlastica i počasti, duboko vjerujući da je potomstvo bit čovjekovog postojanja. Levi Strauss (1965) određuje porodicu kao društvenu grupu koja ima barem tri karakteristike: nastaje putem braka, sastoji se od muža, žene i djece, i ujedinjena je pravnim propisima, ekonomskim, religioznim i drugim pravima i dužnostima.

Nakon sagledavanja navedenih definicija braka i porodice, postavlja se pitanje odakle tolika neusklađenost, čak i u naučnim istraživanjima i poimanjima?

Moglo bi se reći da povezanost leži u činjenici da je u svim dosadašnjim društvima porodica nastajala na bazi specifične društvene ustanove - braka, društveno regulisane zajednice suprotnih spolova. No međutim, koliko god smatrali da jedno bez drugog ne mogu, porodica i brak nisu sinonimi i ne smiju se poistovijeti. Golubović (1981:66) navodi da se porodica razlikuje od braka po tome što „porodična zajednica može postojati i uspješno funkcionisati i izvan okvira dozvoljenih i sankcionisanih formi. Dalje, članovi porodice su povezani mnogostrukim vezama, a ne samo seksualnim, uključujući i odnose roditelji-djeca. I najzad, ciljevi koji se vezuju za brak u njegovom užem smislu kao ustanova koja pravno reguliše reprodukciju društva, nisu dovoljni za održavanje porodične zajednice, jer ona podrazumijeva veću i potpuniju participaciju i motivaciju svih članova“.

Golubović (1981:67) smatra da bi se iz navedenih razloga za „brak moglo reći da je ustanova, jer se pravni i normativni propisi uglavnom odnose na brak, a sankcije su jasno definisane za neispunjavanje bračnih obaveza koje proizilaze iz definicije bračne ustanove.

S druge strane, porodica kao zajednica se zasniva na običajima i moralnim normama, gdje je važnija kulturna tradicija od pravnih i zakonskih propisa. Odnosi u porodičnoj zajednici se ne mogu normirati pravima i dužnostima, oni su emotivno obojeni, u porodici je vršenje dužnosti elemenat osjećaja pripadnosti, a ostvarivanje cilja samo momenat u postizanju zadovoljstva uslijed razvijenog osjećaja zajedništva“. Ipak, brak i porodica se ne mogu razdvojiti kao zasebne cjeline, jer bračna ustanova teži da preraste u porodičnu zajednicu. Stoga se, prema Golubović (1981:67) brak može posmatrati kao „ugovor između partnera koji daju svoj pristanak da oforme novu zajednicu, porodicu.“

Drugim riječima, brak je društveno i pravno sankcionisani oblik formiranja porodične zajednice. Ovdje se mora spomenuti da porodica može nastati i izvan društveno dozvoljenih propisanih oblika braka, te se porodična forma ne može svesti samo na forme braka.

Kao zaključak nameće se činjenica da je čovjek kao složeno ljudsko biće mnogo više i neposrednije prisutan u porodici nego u drugim grupama, te da je ona oduvijek bila jedan od najvažnijih sistema u društvu. S druge strane, brak je, bez presedana u svim etapama i društvima, oduvijek bio najvažniji porodični konstrukt. Iz prethodnih interpretacija, vidljivo je koliko je skoro pa nemoguće posmatrati ova dva najvažnija sistema u društvu izolovano.

Brak između tradicionalnog i modernog shvatanja

Kada su u pitanju brak i porodica, postoji mnoštvo definicija i različitih tumačenja kako bi trebalo izgledati ujedinjenje života. Neminovno je da su se sam brak, definisanje, poimanje, tumačenje i funkcije mijenjale kroz historiju, ali uz sve tendencije za promjenama, suština braka je ostala nepromijenjena do danas.

Brak se kroz historiju najčešće definisao kao „životna zajednica muškarca i žene“. Ova definicija je oduvijek odražavala suštinu i podrazumijevala brak osnovom porodice. Interesantno je predstaviti razvoj braka i bračne zajednice kroz historiju, ukazujuću na različita zakonodavna, religijska i društvena tumačenja. Već 1921. godine istaklo se Westermarckovo viđenje bračne zajednice kao „više ili manje stabilne veze između muškarca i žene koja traje i poslije samog akta reprodukcije i nakon rođenja potomka“. Ovakvim određenjem Westermarck (1921) je nastojao da bračni odnos odvoji od drugih formi seksualnih odnosa. Isti autor je kasnije odredio brak kao „odnos jednog ili više muškaraca sa jednom ili više žena koji je prepoznat od strane običaja ili zakona“ (Westermarck, 1936). Kroz različite epohe, gotovo sve definicije braka su naglašavale ugovorni karakter braka, tako je prema Morandiere (1957, prema Traljić i Bubić, 2007) brak svečani ugovor na osnovu kojeg se muškarac i žena sjedinjuju da bi zajedno živjeli i da bi jedno drugom davali uzajmanu podršku i pomoć. U engleskoj teoriji, najčešće se ističe klasična definicija Penzansea koji smatra da se brak u kršćanstvu može definisati kao doživotna, dobrovoljna zajednica jednog muškarca i jedne žene uz isključenje svih ostalih. Jasno je da religijsko tumačenje braka počiva na imperativu heteroseksualnosti i monogamnosti. Mladenović (1977) je kritički analizirao općeprihvaćenu definiciju braka na koju su se pozivali brojni autori. Ta definicija braka, koja je ujedno i nastarija definicija - potekla od rimskih pravnika Justinijana i Modestina, vremenom je mijenjana i prilagođavana društvenoj stvarnosti.

U njoj je brak sagledavan kao prirodno-polna i društvena veza suprotnih spolova, koja zavisno od historijskih i društvenih uslova može imati različite oblike (grupni brak, poligamijski, monogamijski brak), različitu formu (građanski, crkveni, neformalni, faktički), i različite sadržaje i zadatke (ekonomske, pravne, socijalne, duhovne, moralne, psihičke, estetske i dr.). Interpretirajući spomenutu definiciju, Mladenović (1977) posebno ističe pojmove: biološki karakter braka u užem smislu (spolne veze) i njegov društveni izgled (u pogledu oblika i sadržaja bračne veze).

Autor kritikuje to što se u spomenutoj definiciji ne navodi društveno priznanje kao obavezan elemenat, jer nisu isključene mogućnosti postojanja veza koje nisu društveno priznate. Dalje, u spomenutoj definiciji pod brakom se podrazumijevaju samo heteroseksualne veze. Mladenović (1997:30) objašnjava da „ma kako one bile rasprostranjene (misli se na homoseksualne veze), a u nekim društvima čak i tolerisane i delimično uvažavane, protivprirodni odnosi se ne mogu proglasiti za normalne bračne odnose. Brak je prirodna, biološka veza, te je heteroseksualnost njegov konstitutivni element.“ Posebno izdvaja elemenat varijabilnosti oblika braka, koji upozorava na historijsku promjenjivost ne samo socijalnih oblika, već i forme i sadržaja braka. Također, u definiciji brak nije označen kao zajednica, nego kao veza, kako bi se naglasila činjenica da brak ne mora neminovno uvijek dovesti do zajednice. S druge strane, trajnost braka se ističe kao značajan faktor, kako bi se razgraničio brak u širem smislu (formalni brak od trajne neformalne zajednice) od, kako Mladenović (1977:31) navodi, „slučajnog, prolaznog, divljeg polnog odnosa“, koji se nikako ne može definisati sa značenjem pojma braka.“ U tom kontekstu, s namjerom se upotrebljava termin „veza“, koji etimološki znači kontinuirane kontakte, a izbjegnuto je termin „odnos“, koji u sebi sadrži ideju o prolaznosti i kratkotrajnosti. Posebno se navodi da je brak trajna veza, kako bi se naglasila ozbiljnost braka kao bio-socijalne veze muškarca i žene, te kako bi se brak razgraničio od prolaznih seksualnih odnosa (Mladenović, 1977).

U naučnoj literaturi u bivšoj Jugoslaviji dugo je bila općeprihvaćena *Teorija ugovornog statusa*, koja je brak sagledavala kao priznatu i uređenu trajnu zajednicu života jednog muškarca i jedne žene, zaključena u svečanoj formi, po njihovom slobodnom pristanku, raskidiva samo u slučajevima predviđenim zakonom (Bakić, 1971). Iz ove definicije ističu se tri bitna elementa: da je brak trajna zajednica muškarca i žene, da je to zakonom priznata i uređena zajednica i da je to zajednica dva lica različitog spola. U to vrijeme u Jugoslaviji je na snazi bila pravna definicija braka iz Osnovnog zakona o braku (1965), koja u članu 1. kaže: „Brak je zakonom uređena zajednica života muškarca i žene.“ Dalje se spominje: „Zaključenjem braka muškarac i žena osnivaju životnu zajednicu koja počiva na uzajamnoj ljubavi, poštovanju, vernosti, razumevanju, poverenju i nesebičnoj pomoći jedan drugome.“

Komparirajući opću sa tadašnjom pravnom definicijom braka, Mladenović (1975) je uočio bitne razlike: pravne definicije su historijski uslovljene, odnose se na određeno vrijeme i društvo (u ovom slučaju Jugoslaviju), dok je opšta definicija vanhistorijska i univerzalna. Dalje, pravna definicija daje samo pravne okvire braka, sa stanovništa prava i zakonske forme, dok opšta definicija u sebi sadrži sociološke, ekonomske, pravne, psihološke i druge elemente. Pravna definicija priznaje samo zakonom uređene zajednice, dok opšta definicija podrazumijeva i druge heteroseksualne zajednice koje nisu zakonom uređene. Jasno je da pravna definicija ističe i priznaje samo monogamni brak, dok se u opštoj definiciji ukazuje na velike razlike u oblicima braka, gdje monogamni brak predstavlja samo jedan od historijski mogućih oblika braka. Pored navedenih, najveće razlike između opšte i pravne definicije braka ogledaju se u sadržaju i zadacima braka. Kao elemenat pravnog sadržaja, bračna zajednica je raskidiva samo u slučajevima predviđenim zakonom. U opštoj definiciji, brak se posmatra kao društvena pojava i može prestati i na druge načine, faktičkim, a ne pravnim putem (Mladenović, 1975).

Prethodna analiza dvije različite definicije braka: kroz univerzalnu definiciju koja uzima u obzir biološko-seksualne i društvene aspekte i s druge strane, pravnu definiciju braka koju je poznavao zakon u bivšoj Jugoslaviji, može poslužiti kao eklatantan primjer različitih shvatanja i pogleda na brak u određenom društvu i određenom vremenu.

A kakve su savremene definicije braka? Postoji li, uistinu, jedna općeprihvaćena definicija i da li je ona u promjenjivom, kako Baumman (2000) kaže - fluidnom društvu, uopće moguća?

U lepezi brojnih definicija i poimanja braka ili nagovještaja šta bi brak danas trebao predstavljati, ističe se viđenje Milić (2007:118) - da je to „odnos dveju osoba koji predstavlja veoma snažan i protivrečan splet bioloških, seksualnih i afektivno-psiholoških odnosa između partnera sa jedne, odnosno socijalno-pravni aranžman u koji odnos partnera treba da se uklopi.“ Ovakvo poimanje braka, čini ga delikatnom ljudskom zajednicom jer je to odnos koji u svakom slučaju teži dugoročnosti, pa čak je i društvenom intervencijom proglašen doživotnom vezom određenom kroz riječi „dok nas smrt ne rastavi“ (Milić, 2007).

Nekada se uspjeh braka mjerio njegovim trajanjem, bogatim svadbama, a danas zadovoljstvom koji supružnici iskazuju. Novo poimanje braka sa sobom je donijelo nove slobode, ali i napeitosti. Umjesto ranijih porodičnih prinuda i aranžiranih brakova, sloboda i ljubav su jedini afektivno-psihološki obrasci i preduslovi za održavanje bračne zajednice. U savremenom braku najznačajnija pitanja su ona koja se tiču subjektivnog osjećaja zadovoljstva i sreće. Pitanja koja su nekada bili središnja tema braka, poput onih: koje su najbolje godine za ulazak u brak, kada je vrijeme za rađanje djeteta, pitanja seksualnih odnosa prije braka - danas su prepuštena individualnoj volji pojedinca.

Pitanja koja razlikuju sretan od nesretnog braka su ona poput: da li u braku mogu zadovoljiti potrebu za pripadanjem, da li mi je ispunjena potreba za ljubavi, mogu li ispuniti svoje ambicije i želje..., gdje ključni recept za uspješan brak igra subjektivni osjećaj sreće i zadovoljstva koji u interakciji doživljavaju partneri. Stoga je jedna od najvažnijih karakteristika po kojima se razlikuju sretni i nesretni parovi način na koji međusobno komuniciraju. S druge strane, savremeno doba i ritam života doveli su do slabljenja komunikacije između partnera. Problemi se sve češće rješavaju razvodom braka, različitosti koje su na početku spajale partnere, odjednom postaju prijetnja, a samo nekolicina njih se odluči raditi na međusobnom odnosu i komunikaciji kako bi ponovo doživjeli subjektivni osjećaj zadovoljstva i ispunjenosti. Iz toga proizlazi razmišljanje Meurera (n.d) da: "Uspješan brak nije onaj u kome se našao 'savršen par'. Uspješan brak je onaj u kojem je nesavršen par naučio uživati u svojim razlikama".

Poimanje savremenog braka je različito - od stavova da je brak sveta institucija, pa do propitivanja da li nam je uopće potreban.

Oni koji su protiv braka, mišljenja su da slobodnom čovjeku naprednog društva niko nema prava nametati neke obaveze u ljubavnom životu, štaviše, ljubav mora biti slobodna, a brak sputava ljubavni odnos, opterećuje ljude i ne daje im mogućnost da zadovolje sve svoje spolno-ljubavne potrebe. Košiček (1986) smatra da su neki ljudi protiv braka jer na brak gledaju sa dva različita aspekta: brak po obliku i brak po sadržaju. Brak po obliku je samo činjenica da je dvoje ljudi zakonski stupilo u bračnu zajednicu i time preuzeli obaveze i stekli određena prava. Ali iz toga ne proizilazi stvarni sadržaj braka. Dok govore o braku po obliku, zagovornici ukidanja braka imaju pravo jedino ako smatraju da kod braka ne treba staviti težište isključivo na zakonski oblik, jer sam čin vjenčanja ne osigurava ono što se očekuje od braka i što bračni partneri žele da dožive.

Košiček (1986) dalje navodi da isticanje potrebe da se brak ozakonji i uvjerenje da brak tek vjenčanjem postaje brak, skriva u sebi opasnost da ljudi zanemare bračni sadržaj. Činjenica je da zakonski oblik braka nema bitan utjecaj na sadržaj životne zajednice jer partneri mogu biti sretni i bez samog čina vjenčanja i potpisivanja ugovora. S druge strane, čak i uz društveno odobrenje, pojedini brakovi mogu biti ispunjeni mržnjom, nasiljem i iskorištavanjem. Iz ovoga se da zaključiti da savremeno društvo cijeni i važnost pridaje sadržaju braka koji čini suštinu zajedničkog odnosa. Nema sumnje da je brak po obliku još potreban, uprkos ljudskoj slobodi i životu u naprednom društvu.

Krizmanić (2012: 58-59) slikovito opisuje brak kao putovanje gdje dvoje ljudi kreću svako sa svojom putnom torbom u kojoj je sve manje ili više složeno: „U trenutku odlaska na putovanje (brak) koje bi trebalo trajati cijeli život, jedino što ljudi znaju jeste da odlaze zajedno na taj put, ali nemaju osnovne pretpostavke o konačnom cilju putovanja ili njegovom trajanju. Manji broj ljudi razmišlja o tome da svaki pojedinačni sadržaj prtljaga može postati izvor nerazumijevanja, nezadovoljstva, sukoba i međusobnog udaljavanja. Većina kada ulazi u brak sanja o ‘zajedničkom životu’ koji je ostvarenje svih njihovih želja, nadanja i snova.“ Ista autorica apostrofira da se ne govori o tome da „zajednički život podrazumijeva odricanje od nekih navika, običaja i rituala, ne sluteći koliko prilagodbe traži život „u vlastita četiri zida“. Tako ljudi postepeno vade iz svojih prtljaga ono što su ponijeli sa sobom na putovanje, koji odjednom može postati izvor nerazumijevanja i sukoba. Sretni i dugotrajni brakovi se ne sastoje samo od emocija i strasti, već i od zajedničke borbe sa svim izazovima koji prijete savremenom braku.

Koliko god se poimanje braka promijenilo, koju god definiciju braka smatrali važećom i kakav god stav imali o braku, to neće promijeniti suštinu: ljudi u još ulaze u brak. Brak je u svim epohama bio i ostao jedna od najmoćnijih društvenih institucija koja podrazumijeva snažan splet bioloških, seksualnih, afektivno-psiholoških odnosa između partnera, ali i socijalno-pravni aranžman u koji partneri treba da se uklupe i time ispune društvena očekivanja. U budućnosti će se možda mijenjati oblik braka i zakonski propisi u vezi s njim, ali će brak ostati potreba ljudi dokle god ljudi budu osjećajna i društvena bića, jer svima je potrebna mirna luka i sklonište u kojem će pronaći utočište od svakodnevnih napora.

Teorijske orijentacije o nastanku i porijeklu braka

Iako je porodica onaj dio društvenosti pojedinaca i organizacijske strukture društva koji je zajednički svim ljudima bez obzira na njihovu klasnu pripadnost, društvenu moć i utjecaj (Milić, 1988), ona se istovremeno odvija daleko od pogleda javnosti i dramatičnih historijskih događaja. Upravo zbog njene zatvorenosti, učahurenosti i skrivenosti kroz historiju, prošlost porodice se pojavljuje kao istraživački izazov. Hariven (1988) kaže da se o porodici u prošlosti gotovo ništa ne zna, tu prošlost je u cjelini prekrilo društveni zaborav, a puteve kojim bi se došlo do pouzdanije i objektivnije spoznaje treba tek raskrčiti. Zbog njene socijalne nevidljivosti, do šezdesetih godina prošlog stoljeća porodica je smatrana manje važnim i vrijednim ljudskim postignućem, nije mogla da se izrazi kroz društvenu komunikaciju i ostavi traga za sobom u obliku zapisa, historijskih svjedočanstava, dokumenata, izjava i slično, a koji bi nam omogućili uvid u način života ljudi u prošlosti. Nakon šezdesetih, na svjetlost dana izlaze brojni izvori i podaci o porodičnom životu u prošlosti.

Teorije o sociologiji porodice se više mogu smatrati koncepcijama, nego razvijenim teorijskim pristupima, što je dovelo do pojave međusobnog povezivanja različitih teorija u jedan koherentan teorijski okvir. Međutim, uslovno se može predložiti klasifikacija teorijskih pristupa: historijsko-institucionalni, strukturalno-funkcionalni i interakciono-simbolički pristup. Golubović (1981) se poziva na razmišljanje Christensena koji pruža izvjesne podatke o vremenskom nastanku ovih teorijskih orijentacija: od 1856. do 1914. godine razvija se evolucionarna teorija, od 1914. do 1926. godine sociologija porodice koja je pretežno orjentisana na empirijska istraživanja, a od tridesetih godina se javlja interesovanje za proučavanje unutrašnjih odnosa u porodici.

Janković (2008) na osnovu rezultata Egnhara daje prikaz transformacije braka i porodice shodno društvenim promjenama koji su ih preoblikovali. Tako smatra da u proučavanju braka i porodice trebamo praviti razliku između tri perioda: porodica prije industrijske revolucije (prije XVIII stoljeća), prelazni period (XVIII-XIX stoljeće) i industrijalizacija (XX stoljeće). Ovoj klasifikaciji trebamo dodati i period XXI stoljeća kojeg obilježavaju postindustrijalizacija, kapitalizam, tehnološka i digitalna transformacija, a koji dotiču i bračni i partnerski život.

Nijedna sociološka teorija o porodici i braku ne daje dovoljno preciznu sliku o hronološkoj sukcesiji bračnih i porodičnih oblika (Mladenović, 1975), ali se mogu dati pobliži podaci koji ukazuju na historijski tok u evoluciji od širih bračnih ka užim porodičnim grupama. S obzirom na to da je historijsko rasvjetljavanje i razumijevanje braka i bračnih odnosa jedan od osnovnih preduslova za razumijevanje savremenih bračnih odnosa, u ovom poglavlju ćemo se fokusirati na historijsko-institucionalni pristup i evolucionu teoriju koja je zasigurno jedna od najčešće propitivanih (i osporavanih) teorija.

Predstavnici evolucione teorije su Bachofen, Morgan, Briffault, Tylor i Engels, koji sa stanovišta materijalističkog shvatanja osvjetljavaju historiju čovječanstva u najranijim etapama razvoja i opisuju razvoj porodičnih odnosa. Neki istraživači s pravom evolucionu teoriju smatraju jedinom uobličenom teorijom u sociologiji porodice, a Hill (1970) je čak naziva „velikom teorijom“ jer nastoji da odgovori na pitanje šta je zajedničko raznolikim oblicima porodice na različitim stepenima razvoja. Evoluciona teorija nastoji da odgovori na pitanje o porijeklu savremenih oblika porodice i zajedničkim elementima različitih formi bračnog i porodičnog života.

Rukovodeći se Morganovim nalazima iz knjige *Ancient Society*, Engels (1884, 1973) je prvi pobliže rasvijetlio evoluciju braka i porodice. Prema Engelsovom viđenju, transformacija braka je tekla kroz tri glavna oblika koji odgovaraju glavnim periodima ljudskog razvoja: grupni brak u periodu divljaštva, sindijazmički brak u periodu barbarstva i monogamija u civilizaciji. Preobražaj bračne zajednice kroz različite epohe, citirajući Morgana, Engels (1884, 1973:22) objašnjava činjenicom da je: „Porodica aktivni element koja nikad ne stoji u mjestu, već ide naprijed od nižeg oblika ka višem, u korak s društvenim razvojem od nižeg stupnja ka višem.“

Da je brak kao institucija stara koliko i čovječanstvo, govore podaci o prahistorijskom združivanju ljudi u određene društvene grupe koje su brojale čak 30 ili 40 članova. Čovjek je, u tadašnjim uslovima borbe za život, bio čvrsto vezan za grupu kojoj je pripadao. Iz ovakvih uslova ponikao je i grupni brak, u kome je svaka žena pripadala svakom muškarcu i svaki muškarac svakoj ženi. *Grupni brak*, iako jedan od najprimitivnijih oblika „rezultat je velikog preobražaja izvršenog u mraku preistorije ljudskog društva, pri čemu se preobražaj čopora u ljudsku hordu, u određene društvene grupe, smatra kao najznačajniji“ (Smiljanić i Mijušković, 1965:21).

Prema naučnim hipotezama (Golubović, 1981; Smiljanić i Mijušković 1965; Mladenović, 1975), grupni brak predstavlja prvo-bitni oblik ljudskog braka. Pored grupnog braka gdje su sve generacije mogle stupati u međusobni spolni odnos, u *braku i porodici krvnog srodstva* dolazi do prvih ograničenja i izdvajanja pojedinih generacija u posebne bračne grupe. Iduća etapa transformacije braka kroz historiju bio je *brak i porodica klasa*, koji pokazuje veliki napredak u ograničavanju i sužavanju spolnih odnosa u okviru pojedinih generacija. *Brak i porodica klasa* u suštini su predstavljali razdvojeni grupni brak, prvo na dvije, a zatim na više bračnih grupa. Podjela na klase je od historijskog značaja jer je bila prvi i najjednostavniji oblik regulisanja spolnih odnosa, i prva težnja koja je, kako kaže Engels (1884, 1973), dolazila nasumice, bez jasne svijesti o cilju i sprečavanju incesta. *Brak i porodica punalua*, prema Engelsu (1884, 1973), predstavljao je najviši oblik grupnog braka, gdje je postepeno došlo do isključivanja spolnih odnosa između rođene braće i sestara s majčine strane, jer je u svim oblicima grupnog braka izvjesna samo majka, zatim do isključivanja spolnih odnosa i zabrane braka između bliskih krvnih srodnika iz iste generacije. Za historiju je značajan ovaj period jer je rod ponikao kao materinski, u kome je žena imala glavnu ulogu.

Prema Engelsovoj klasifikaciji, ostaci grupnog braka su kroz historiju bili prisutni stoljećima, a najpoznatiji su poligamija, bigamija, poliandrija, biandrija, levirat i sororat.

Poligamija/poliginija je mnogoženstvo i predstavlja ostatak grupnog braka. Poligamija je bila privilegija moćnih i bogatih, iako se nije uzdigla na stepen opštevažećeg oblika braka, dosta je bila raširena, naročito u zemljama u kojima je preovladavala islamska vjeroispovijest, kao i u onim zemljama u kojima je budizam bio vladajuća religija. Poligamija se zadržavala tokom cijelog srednjeg stoljeća, a bigamija i u novom stoljeću (Golubović, 1981; Smiljanić i Mijušković, 1965; Mladenović, 1975).

Bigamija je oblik grupog braka u kojem je bilo dozvoljeno da jedan muškarac živi sa dvije zakonite žene u jednoj kući, pod jednim krovom, i to se nije smatralo ni prestupom, ni nemoralnim, nego štoviše, smatralo se da je nečim zaslužno, pa samim tim i moralno.

Poliandrija je grupni brak jedne žene sa više muževa, a *biandrija* brak sa dva muža. I jedno i drugo su ostaci grupnog braka i nikad nisu bili opštevažeći oblici braka (Engels, 1884, 1973).

Biandrija, dvomužestvo je također postojala, ali mnogo rjeđe. Ona je nađena kod nekih azijskih plemena, sjevernoameričkih Indijanaca, a često je bila samo predstupanj za poliandriju. Interesantno je da su i ovdje, slično kao i kod poligamije, bogatstvo i ugled - ali ovog puta žene, igrali veliku ulogu u tome da li će i koliko će koja žena imati muževa.

Levirat i sororat vode također porijeklo iz grupnog braka. Levirat potiče od latinskog levir - djever i predstavlja običaj da ženu umrlog brata uzima živi brat. U okviru tradicije, vjerskog učenja ili zakona kod mnogih naroda (npr. Jevreja) ovaj oblik grupnog braka je bio poželjan ili obavezan.

Iz navedene interpretacije, uviđamo da je Engels (1884, 1973) poput mnogih drugih istraživača XIX stoljeća, razvoj porodice i braka posmatrao sa stajališta evolucije, slijedeći njen razvoj tokom vremena. Kombinujući evolucijski pristup i marksističku teoriju, tvrdio je da se porodica mijenjala paralelno s načinima proizvodnje. On je bio uvjeren da rane faze evolucije čovječanstva karakterisao promiskuitet, gdje nisu postojala nikakva pravila koja bi ograničavala spolne odnose, te je cijelo jedno društvo stupalo u bračnu zajednicu i činilo jednu porodicu. Oko ovog najranijeg i najstarijeg oblika braka, karakterističnog za daleki i veoma primitivni društveni stepen razvoja, vodila se polemika.

Na Engeslova viđenja su iznenese mnoge kritike, smatrajući da je (ne)prihvatljivo. Haralambos i Holborn (2002) smatraju da su se suprotno Engelsovom mišljenju, monogamni brak i nuklearne porodice često nalazile u lovačkim i sakupljačkim skupinama. I mnogi su drugi istraživači (poput Tylora, Darwina, Freuda, Comtea) suprostavili svoje teorije o prvobitnom postojanju porodice. Najpoznatija je svakako Darwinova ideja o čovjekovoj hordi sa glavnim mužjakom, odnosno patrijarhom na čelu, koji je bio okružen nekim ženama. Kasnije je i Freud podržao teoriju o prvobitnoj patrijarhalnoj porodici, dok je Comte (1844) svoje ideje o porodici izložio u djelu *Rasprava o pozitivnom duhu*, smatrajući da je patrijarhalna porodica oduvijek postojala i da predstavlja univerzalnu društvenu zajednicu (prema Haralambos i Holborn, 2002).

Westermarck (1936) je smatrao da je porodica kao organizacija zajedničkog života postojala i u primitivnim društvima. Njegovo razmišljanje nam je značajno za razumijevanje braka i bračnih odnosa jer je naglašavao da ljudski brak nije izolovana pojava, nego da se mora posmatrati u okviru pojava koje su zajedničke sa životinjskim svijetom. Dakle, ljudska porodica, prema njegovom mišljenju, ima biološku, a ne sociološku osnovu. Murdock (1949, prema Haralambos i Holborn, 2002) je iznio stajalište da je stalnost porodične forme uređena pod utjecajem kulture.

Predstavnici *strukturalno-funkcionalnog pristupa*, a posebno Levi-Strauss (1965, Haralambos i Holborn, 2002) smatrali su da se brak javlja kao institucija društvene kontrole.

Prema evolucionoj teoriji i Morgan-Engelsovoj klasifikaciji posljednji oblik braka i porodice koji se razvio u civilizaciji jeste monogamni brak. Savremeno društvo definiše monogamiju kao idealni i zakonom propisani tip braka. Engels (1884, 1973) smatra da se monogamni oblik braka temelji na prevlasti muškarca, a izričit cilj monogamnog braka je rađanje djece čije je očinstvo neupitno. Takva očinstva su se zahtijevala jer su djeca poslije naslijeđivala očevu imovinu, kao njegovi prirodni biološki nasljednici.

Iz ovoga vidimo da se monogamna porodica razvila s pojavom privatnog vlasništva. Država je uvela niz zakona i pooštrila pravila monogmanog braka, a sve u cilju zaštite privatnog vlasništva. Monogamnu porodicu u pravilu sačinjava jedan muškarac, jedna žena i njihovo potomstvo. Ovaj oblik porodičnog udruživanja naziva se još i nuklearna, dvogeneracijska porodica, koja je u početku bila višegeneracijska, proširena. Tipičan primjer višegeneracijske monogamne porodice je patrijarhalna porodica koja se od kraja XVIII stoljeća mijenja ubrzanom dinamikom. S obzirom na to da je monogamija historijska i kulturološka vrijednost, posebno ćemo rasvijetliti koji su to faktori oblikovali monogamni brak koji je u većini savremenih društava prihvaćen, poželjan i legalan.

Koliko god bili kritički propitivani, nalazi Morgensa i Engelsa do sada predstavljaju jedini pokušaj da se ustanove historijski tipovi braka i porodice u različitim periodima društvenog razvoja i kao takvi su neosporno važni u razumijevanju historijskih i društvenih tokova koji su oblikovali bračnu zajednicu kakvu danas poznajemo.

Društveni, kulturološki i religijski utjecaji na razumijevanje braka

Iako smo prethodno naveli da je ljubav međukulturalno univerzalno iskustvo, naučnici se ne slažu o tome da li se doživljava i iskazuje na isti ili različit način u različitim kulturama. Predstavnici evolucijske psihologije zastupaju stajalište da je ljubav jedinstvena pojava, biološki i evolucijski određena, te se pokazuje na sličan ili čak isti način u svim društvima, bez obzira na kulturne razlike. S druge strane, Čudina-Obradović i Čudina (2006) navode da socijalni psiholozi i antropolozi smatraju da društvo ili kultura određuje na koji način će se iskazivati ljubav. Oni su kroz svoja istraživanja došli do zaključka da kulture različito percipiraju i regulišu ljubav: u različitim kulturama ljubav se razlikuje po ritualima, pravilima, načinima udvaranja, prosidbama, svadbama, preljubama i na koncu, raskidima.

Danas se u većini društava njeguje i cijeni monogamija, u manjini su kulture koje dopuštaju poligamiju ili poliandriju. Zbog toga ćemo analizirati monogamni brak u različitim epohama uzimajući u obzir društveni, kulturološki i religijski utjecaj na razumijevanje braka i ljubavi. Kroz retrospektivni pogled predstaviti ćemo kako je izgledao monogamni brak uglavnom u zapadnim društvima, koji su bili razlozi ulaska u brak, kakve su bile uloge žene i muškarca u braku i porodici i u konačnici, koje probleme je skrivao bračni život. Kao početnu tačku uzet ćemo XVIII stoljeće, jer kako kaže Šorter (1975) - šta se tačno dešavalo u intimnom životu mladih Evropljana prije XVIII stoljeća, usljed siromašne dokumentacije, ostaje uglavnom zagonetka. Nadalje, to stoljeće je stoljeće značajnih društvenih promjena, među kojima je najznačajnija industrijska revolucija koja je udarila temelje transformacijskim procesima u porodici i braku. U ovom periodu odigrala se evidentna razgradnja velikih porodica, sve promjene u strukturi porodice imale su direktan utjecaj na promjenu njenih funkcija. Porodica koja je do kraja XVIII stoljeća bila izrazito proizvođačka, pretvara se u potrošačku zajednicu. To je period koji donosi jasnu podjelu uloga među bračnim partnerima, te brak odvaja od bilo koje vrste emocionalnog zbližavanja partnera. Retrospektivni pregled posebno će obuhvatiti XIX i XX stoljeće u kojem se razvija shvatanje da je romantična ljubav nužna sastavnica bračne veze.

Abbott (2014:17) navodi da je izbjegavanje romantizovanja braka u prošlosti jedna od suštinskih historijskih pouka: „Neprestana žalopojka našeg društva o braku kao instituciji osuđenoj na propast nije u skladu s činjenicom da se, u nekom trenutku, većina nas venča, neki i više puta. Dok sam istraživala i sređivala materijal, stalno mi je padalo u oči koliko toga se s vremenom promijenilo-a još više koliko toga ostaje nepromijenjeno...“ S druge strane, Coontz (2006) smatra da je iluzija o prošlosti ispunjenoj dobrim brakovima, ustvari, samo jedan od načina na koje ljudi izražavaju nezadovoljstvo drugim aspektima savremenog života.

Zbog toga je bitno dobiti uvid i saznanja kakav je to brak bio nekada, a kakav je brak u savremenom društvu - šta je zajedničko, a šta se promijenilo kroz vrijeme?

Analizirajući brak kroz historiju, može se uvidjeti da uprkos tome što su sva društva poznavala romantičnu ljubav, u većini kultura ona nije bila razlog za brak. Štaviše, ljubav je često bila u sjeni interesa, a u prilog tome govore podaci o mnogobrojnim brakovima nastalim na dobrim računicama, ekonomskoj potrebi, dodatnoj radnoj snazi i mirazu. Monogamni brak je oduvijek predstavljao jednu vrstu ugovora, pakta i kalkulacije zasnovane na interesima. Za vladare, moćne i utjecajne plemiće u bilo kojoj epohi, brak je bio politčki akt. Interesi zemlje, moć, korist ili vojna i ekonomska dobit bili su na prvom mjestu, glavni i presudni razlozi za sklapanje braka. Proširiti granice svoje zemlje, ojačati njenu moć, stvoriti je velikom - bio je ideal za čije je ostvarenje ženidba često bila efikasno sredstvo. Slično je i sa ženidbama i udajama seljaka, kmetova, feudalaca, plemića, vlastele, aristokracije, buržuja i svih kasta, staleža i slojeva društva - svi su brakom težili da ojačaju svoj položaj, moć i bogatstvo. Prilikom sklapanja braka riječ roditelja je bila odlučujuća, a intimna osjećanja su bila podređena ovom cilju. S obzirom na to da je brak bio sredstvo za uvećanje bogatstva, obezbjeđenje karijere ili ugodnog života, nazivan je raznim imenima: „novčani brak“, „pazarni brak“, „savez kapitala s kapitalom“, „sabiranje dvaju bogatstava“, „koalicija“, itd. Simljanić i Miljuškić (1965:249) navode: „Ljubav u ovakvim slučajevima nije ništa drugo nego roba kao i svaka druga. I ona, kao i štošta drugo, ima svoju novčanu vrednost, tako da brak često nije ništa drugo nego hladna i promišljena računica i na jednoj i na drugoj strani.“ Suština braka zasnovana na interesima stoljećima je bila ista, a to potvrđuju mnogobrojna istraživanja. Mladenović (1977:150) navodi primjer kako se brak u bivšoj Jugoslaviji ugovarao: „...dosta puta se isprosi djevojka, a niti je momak video nju, niti ona momka, nego se roditelji gledaju i dogovoreaju. Kada otac ženi sina, on ne gleda toliko na djevojku, koliko na ljude od kakvi je, niti djevojka smije kazati ocu ili bratu, da neće poći za onog za koga je daju...”

Dok Erlich (1964:156-157) u pionirskoj knjizi *Porodica u transformaciji-studija u tri stotine jugoslavenskih sela* kao glavni motiv za udaju u Bosni navodi: „Glavni motiv za udaju je zdravlje, ljepota, i od kakve je kuće, te da li je dobra kućanica. Dalje navodi i „običaj je po imetku, ako je sve drugo slabo i momak i cura i familija, onda samo neka je bogat. A često puta odlučuje i ljubav, kao i otmica cure s kojom se nikad nije sastao niti razgovarao.“ Erlich (1964) objašnjava da su pojmovi „imetak, ljubav i dobar glas porodice“ mijenjali značenje tokom epoha. „Imetak“ je ujedno značio i uvaženu porodicu, a kasnije je značio i veliki miraz. „Ljubav“ je u patrijarhalnoj sredini značila simpatiju bez materijalnih interesa, a u modernom dobu, ljubav je individulistički obojena. „Dobar glas“ je u patrijarhalnoj porodici značio junačke pretke, a u modernoj sredini znači da je djevojka imućna.

Iz prethodnog vidimo da su se sa društvenim promjenama razvijali i materijalni interesi. Tako Mladenović (1977) navodi da je brak dugo vremena predstavljao efikasno sredstvo uspona na ljestvici socijalne hijerarhije kao sredstvo da se ojačaju srodničke i prijateljske veze između dvije porodice koje će se ubuduće pomagati i poštovati. Na ovaj način brak nije predstavljao ništa drugo nego unosan posao, najbrži način da se popravi društveni ili materijalni položaj, moć i ugled u društvu. Svako je nastojao da izvuče što više koristi od ugovorenog, nesretnog i od ljubavi udaljenog braka. Brak je često značio zajednički život, ali ne i zajedničke osjećaje. Sam termin „udati se“ podrazumijevao je da djevojke trebaju „dati u brak“, što je često podrazumijevalo da se u izvjesnoj mjeri odreknu svojih potreba, na što su žene pristajale jer je brak predstavljao jedini izvor ekonomske sigurnosti. Udate žene su bile poštovane i cijenjene u društvu i imale su titulu - „nečija supruga“ (Erlich, 1964; Mladenović, 1977).

Koliko je brak bio važan oslikavaju nalazi koji, kada govore o muškarcima i ženama, uvijek govore samo u kontekstu bračnih ili očinskih ili vlasteoskih veza (Wolf, 1725, prema Milić, 1988). Tako Golubović (1981:III) opisuje kako je izgledao monogamni brak u višegeneracijskim patrijarahalnim porodicama, gdje je muškarac bio na čelu porodice: „Za ženu su prve godine braka bile izrazito teške: na nju stalno motre da li izvršava dužnosti, prije svega prema roditeljima svog muža, ona mora mnogo da radi u kući i da iskazuje veliko poštovanje prema mužu i muževljim roditeljima, a sin mora uvijek da bude na strani roditelja, a ne žene. U takvom braku su važniji bili porodični interesi od emocija bračnih partnera, pa ako roditelji nisu zadovoljni snahom, sin se morao razvesti, bez obzira na svoja osjećanja. Žena je tek rođenjem djeteta postajala respektabilni član porodice, i to samo ako je rađala muškog nasljednika. Rađanjem muškog djeteta značilo je da otac-muž dostojan svog položaja jer se smatralo da je tako ispunio svoju društvenu ulogu“. Golubović (1981:III) navodi da je muškarac bez muškog potomka bio predmet sažaljenja, budući da se „nije potvrdio kao čovjek i samim tim nije ispunio svoju porodičnu dužnost.“

Upitno je koliko su bračne zajednice nastale na ovakvim namjerama bile uistinu utočište, sigurna i mirna luka, oaza sreće i životnog zadovoljstva?

Prilikom sklapanja braka, kroz historiju su bili značajni kriteriji koji su odlučivali o izboru partnera. Imovinski cenzus je igrao značajnu ulogu, a miraz žene je predstavljao materijalnu transakciju: „Na izbor bračnog druga utječe veličina miraza. Djevojčin otac nudi određenu svotu, ali ako otac druge daje više odabere se ona djevojka koja donosi više. Miraz djevojke se obično sastoji od posteljine, dušeka, čaršafa jorgana, nešto prostirke, ćilim od vune i lana, peškira... Srednji imućni i imućniji nose đerdane od malih dukata...“ (Erlich, 1964: 154- 175).

Pored miraza, bili su značajni i drugi kriteriji. Najviše su se poštovala religijska učenja i zabrane stupanja u brak sa pripadnicima druge vjere. Crkvena ili religijska legitimacija braka se javlja kao prvi oblik institucionalne potvrde braka.

U kršćanskoj religiji brak je oduvijek predstavljao jednu od svetih tajni, a u islamu se smatra da je brak Bogom naređena institucija jer islamski propisi traže da se zadovoljstva traže jedino u braku.

Vidimo da su se predrasude o univerzalnosti monogamnog braka kao jedinog priznatog oblika braka, pravdale i kroz religijske predaje. Na ovaj način društvo je nastojalo izbjeći „miješanje različitih“ po bilo kojem osnovu. Tako su neka društva, nastojeći zadržati homogamiju, kulturološki odbacivala mješovite brakove. Blok (1966, prema Milić, 1988) tvrdi da su se brakovi jednakih sa jednakim sklapali na svim nivoima društva i zbog svakovrsnih razloga.

Baveći se društvenom stratifikacijom, Barber (1957, prema Milić, 1988: 115) tvrdi da „sva društva teže da osude ne samo brak između ljudi iz različitih društvenih klasa, već i sve one društvene odnose među njima koji mogu dovesti do braka.“ Čak i u društvima za koja smatramo da su relativno otvorena, preovladavao je brak unutar društvene klase. Davis (1941, prema Milić, 1988: 116) je u svom teorijskom radu razmatrao zašto je to tako. On tvrdi da je „glavni princip svakog stratifikovanog društvenog poretka takav da će se većina ljudi vjenčati sa sebi ravnim“. On smatra da ljudi biraju da žive u homogenim brakovima, „unutar svog društva“, jer brak implicira ravnopravnost. „Ako su neke osobe ‘nedostupne’, onda zasigurno nisu prilika za ženidbu.“ Dalje smatra: „Žena, odgojena u društvenom sloju koji se u mnogome razlikuje od sloja kome pripada njen muž, sklona da djeci usadi ideje i ponašanje nespojive sa pozicijom koju će oni naslijediti od svog oca, stvara jaz između njihovog statusa i uloge“ (Davis, 1941 prema Milić, 1988:116). Drugim riječima, smatra da su mješoviti brakovi kroz historiju onemogućavali znatne razlike u ponašanju između pojedinaca i grupa, jer su vodili stapanju potkultura koje ih odlikuju.

U savremenom, postmodernom društvu, ove granice su uklonjene. Međutim, u nekim društvima postojanje mješovitih braka sa sobom često nosi mnoštvo predrasuda i nerazumijevanja okoline. Sociolozi su došli do zaključka da su zajednička kultura i zajedničko okruženje važni za opstanak bračne veze. Dakle, uprkos tome što u savremenom demokratizovanom društvu vlada slobodan individualni izbor, budući bračni partneri su najčešće ograničeni na pripadnike svoje klasne i kulturne grupe. Interesantno je da ljudi uprkos slobodi izbora, i dalje biraju „sebi slične“, stoga Milić (2007) problematizira „romantični kompleks ljubavi“ (Beck i Beck-Gersheim, 1995) kao glavni ili jedini uslov za sklapanje braka u savremenom društvu. Prema njenom mišljenju, romantična ljubav u modernom braku kao jedini preduslov je prenaplašena i ideologizirana postavka.

Različiti su pogledi na to kako su društvene promjene utjecale na porodicu. Neki autori upravo u društvenim promjenama vide glavne krivce za degradiranje najvažnijeg konstrukta porodice - braka. Međutim, uprkos velikim neslaganjima, jedno je sigurno: događaji koji su se odigrali u prethodna tri stoljeća, nagovijestili su i udarili temelje velikim promjenama u društvenom i porodičnom životu.

Komparirajući pogled na brak nekad i sada, interesantno je kako Košiček (1986:10) savjetuje mlade o ulasku u brak: „Razmišljajući o braku s određenom osobom, ne treba se obazirati na želje i poticaj okoline. (...) Brak je isuviše ozbiljan životni poduhvat da bi čovjek mogao drugome prepustiti odluku o tome, odgovornost za nju mora svako snositi sam. Niko nam ne može pomoći da budemo sretni u braku, ako se sami ne potrudimo oko toga. Niko ne može umjesto nas snositi posljedice nesretnog braka. Zato se pri odlučivanju na životnu zajednicu s nekim moramo osloniti samo na naše osjećaje.“ On ne samo da savjetuje mlade da ne podliježu pritiscima društva, već i da ne ulaze u brak zbog materijalnih stvari, nego isključivo iz ljubavi i zbog ljubavi, jer „brak ne može živjeti bez prave, žive, punokrvne, uvijek djelatne ljubavi“ (Košiček, 1986:10).

Savremeni savjetnici, psihoterapeuti i psiholozi, kada pričaju o braku, ne posmatraju ga kao neku silu izvan čovjeka. Monogamni brak je određen odnos dvoje ljudi, pa potpuno zavisi od toga kako se ponašaju, šta unose u zajednički život, koliko se zalažu za zajednički život. Na ovaj način se naglašava individualna odgovornost bračnih partnera, jer samo od njih zavisi koliko će brak biti uspješan ili ne.

Dosadašnja istraživanja su, i pored fragmentarne evidencije i parcijalnih uvida, posvjedočila da su se porodica i brak od prije dva-tri stoljeća u Evropi bitno razlikovali od današnjih porodica i brakova. Ono što je tada postajalo idealom porodičnog i bračnog života, danas se u stvarnosti percipira kao prevaziđen model. Definicija porodice iz 1909. godine opisana riječima: „Ovo je porodica u dnevnoj sobi. Porodicu čine otac, majka i djeca. Ovo je otac što čita. Otac je muž. Ovo je majka što šije. Majka je supruga. Otac i majka su roditelji. Porodica čini dom“, postaje sve više romantična slika prošlog doba ili pak ideal za koji se treba ponovo izboriti (Pašalić-Kreso, 2004).

Istraživanja o braku i porodici pored toga što otkrivaju razlike između savremene i nekadašnje porodice i braka, pokazuju da prošlost porodice i braka nije bila jednoobrazna. Ona ustvari i nije bila moguća jer se prilagođavala društvenim, historijskim, religijskim, običajnim normama, oblikujući odnose u jednom društvu. Stoga istraživanje bračnog i porodičnog života vodi ka razumijevanju političke, ekonomske i društvene strukture i stvarnosti. Sve ovo dovodi do zaključka da su brak i porodica ključ za razumijevanje interakcije između razvoja pojedinca i promjena u društvu.

Položaj žene u braku

Zahvaljujući interesovanju feminističkih autora koji su problematizirali položaj žene u prošlosti, počelo je ozbiljnije i sistematičnije propitivanje idilične i harmonične tradicionalne slike porodice. Feministički orjentisani autori bavili su se kritikom patrijarhalne porodice i položajem žene u porodici. Upozoravajući na negativan položaj žene u braku, koja je stoljećima bila potlačena i pokorna mužu, neke autorice su skrenule pažnju na ženska pitanja: Rowbotham (1974, 2014) je u knjizi *Women, resistance and revolution* predstavila žene koje su doprinijele društvu, Frejdan (1965) je pisala o „problemu bez imena“, Gavron (1966) je ispitivala fenomen „zarobljene žene“, a Laing (1971) je problematizirala porodično okruženje (prema Giddens, 2007). Na ovaj način, narušena je idilična slika porodice kao harmonične zajednice.

Najznačajniji pokret koji se javio pod utjecajem feminizma jeste preispitivanje teze o dominaciji patrijarhata kao univerzalne pojave, a centralno obilježje je društveno opravdana i poželjna dominacija muškaraca nad ženama.

Walby u knjizi *Theorizing Patriarchy* (1990) patrijarhat predstavlja kao „sistem društvenih struktura i praksi“ u kojem muškarci dominiraju nad ženama, ugnjetavaju i eksploatišu. Radikalne feministkinje u porodici vide glavnog krivca i izvora ugnjetavanja žene u društvu: Faerstoun (1971, prema Haralambos i Holborn, 2002) je uvela pojam „biološka nejednakost“, koji opisuje da su žene biološki predodređene za rađanje i materijalno zavisne od muškaraca. Ona koristi termin „seksualna klasa“, kako bi opisala neravnopravni položaj žene u društvu koji se, prema njenom mišljenju, može osloboditi samo kroz ukidanje porodice, jer je porodica ta koja definiše neravnopravan odnos moći.

Poseban oblik istraživanja položaja žena u prošlosti predstavljaju istraživanja vezana za žensku kulturu predindustrijske Evrope i ranog građanskog društva, a koja pokušavaju približiti položaj žene u društvu i braku (Giddens, 2002; Haralambos i Holborn, 2002; Beck, 2001, 2011; Baumann, 2009; Segalan, 2006; Milić, 2007; Vasiljević, 2012; Abbott, 2014).

Počela je druga društvena sezona za Kerolajn, prestrašenu od mogućnosti da 'živi i umre kao usamljena neudata starica' i pod snažnim uticajem majčine molbe da žrtvuje lične sumnje i prihvati Nortonovu ponudu zarad očitih finansijskih pogodnosti. Nevoljno je pristala da se uda za čovjeka kog nije volela; kog se nije pretvarala da voli; zarad izvesnih prednosti – kako bi se izbegle muke što ih pritiskaju. Deventaestogodišnja Kerolajn venčala se sa dvadesetšestogodišnjim Nortonom i ostala gotovo doživotno zarobljena u braku koji je ubrzo izašao na zao glas zbog toga što je ona kao zlostavljana žena bila pravno nemoćna. (Abbott, 2014:40-41)

Ovo je slikoviti prikaz ugovorenog braka koji je bio društveno poželjan i podržavan. Abbott objašnjava da su, ispunjavajući želje društva, djevojčice bile predodređene za udaju od malena, a roditelji, odnosno muški članovi porodice su u njihovo ime donosili sve bitne životne odluke, pa tako i odluke o braku. „Od ranog detinjstva, devojčice su pomagale majkama u kućnim poslovima, kuvanju i mešenju, brisanju prašine i ribanju, popravljanju, šivenju i prepravljanju odeće, održavanju vrtova, gajenju živine i ostalih domaćih životinja, te u brizi o mlađoj deci. Išle su s majkama na pijacu i pomagale im ili ih posmatrale dok kupuju i prodaju. Kao što je bio slučaj s njihovom braćom, koja su učila kako se postaje muškarac tako što su pomagala očevima i imitirala ih, vaspitanje je devojčice pripremalo za odraslo doba i brak koji je većina smatrala njegovim sastavnim delom“ (Abbott, 2014: 41-42).

Jedan od važnijih elemenata priprema bila je škrinja za miraz (u BiH često nazivana sehara), koja je predstavljala dugogodišnju pripremu za udaju. To je bio čvrst sanduk, u kojem su djevojke sakupljale posteljine koju su same izrađivale, srebrnine, te ostale kućne potrepštine (u BiH se to često nazivalo djevojačko ruho). Škirnje predstavljaju simbol koji govori koliko su žene od djetinjstva pa do udaje bile pripremane za ulogu „nečije supruge“. Titula „supruga“ je kulutrološki odražavala najveći nivo samoaktualizacije žene, a čin udaje se smatrao uspješnim odgovorom na društvena očekivanja (Abbott, 2014).

Na osnovu pokazatelja i istraživanja možemo zaključiti da su žene bile definisane isključivo kroz brak i porodicu, a brak i porodica, opet, kroz ženu. Tako npr. Weber (1925, prema Milić, 1988) ženu definiše kao polno biće, a muškarca kao opredjeljenje za kulturni rad. Cedler (1975, prema Milić, 1988) definiše ženu ili gospođu kao udatu osobu, koja je kao takva podređena volji i naređenjima svog muža, ona vodi domaćinstvo i stoji na čelu čeljadi u njemu. Iz navedenih poimanja zapaža se da se pod odrednicom „žena“ ne navode karakterne osobine, već prava, dužnosti i poslovi koje treba da obavlja.

Smiljanić i Miljušković (1965:252) navode miraz žene kao značajan ekonomski momenat i računicu koja je definisala njenu značajniju ulogu: „Iako je žena imala veliki značaj i doprinosila ekonomskoj računici kroz miraz, brak je označavao ekonomsku prevlast muškarca, i značio imovinsku nejednakost supružnika, na koju se nadovezuju i pravna, politička i socijalna nejednakost. U tome i jeste uzrok ženine neravnopravnosti, koja dovodi do još veće suprotnosti polova. Tu su i koreni dvostrukog morala: jednog koji važi za ženu, i drugog koji važi za muškarca.“

Erllich (1964: 192) opisuje položaj žene u braku u patrijarhalnoj Jugoslaviji: „Ako djevojka voli svog momka, onda joj se udaja ne čini preteška, niti se boji svoje nove uloge; ona često prebjegava svome voljenom. Ali udaja iz ljubavi nije pravilo, djevojku često „dadnu“ za nekog mladića, a ona ide po dužnosti.

Drugo je biti niska po rangu u rođenoj kući, a drugo u tuđoj kući. Dok je kod majke, njezina je miljenica, voljena i čuvana od braće, ali kad se uda onda dobija status najniže osobe u kući i mnogo godina ili decenija treba proći da ona ponovo stekne onu uvaženost kao djevojka u rođenoj kući i da može raditi ono što najviše voli.“ Koliko je bio izražen antagonizam i nadmoć muškaraca nad ženama u monogmanom patrijarhalnom braku i podržavan od društva, najbolje oslikavaju nalazi Erlich (1964:196-199): „Žene ljube muškarcima ruke, čak i manjoj muškoj djeci. Običaj je da žene muškarcima skidaju obuću. Običaj je bio da žene muškarcima peru noge prve nedjelje iza vjenčanja. Žene se dižu na noge kad muškarac dolazi. Uvjerene su o svojoj inferiornosti. Starije je muško od pet godina nego žensko od pedeset.“

Pored društvenih i kulturoloških očekivanja, religijska učenja - u prvom redu kršćanstvo, snažno su utjecala na cjelokupni društveni, a posebno porodični i bračni život. Religijsko tumačenje u vezi sa položajem žene je bilo vrlo negativno, a također su bili popularni i priručnici za brak, koji su nastajali gotovo isključivo na vjerskim tekstovima, zasnovani na idealnoj verziji braka i sa savjetima ženama kako da budu bolje supruge, majke i domaćice. Neka od utjecajnijih si djelo *O dužnostima žena* (1415) Frančeska Barbara, *Brak* (1523) Erazma Roterdamskog, knjiga Sare Penington, *Savjeti jedne nesrećne majke* (1761), itd.

Snagu antagonizma između muškaraca i žena u monogamnom braku potvrđuje i stav Engelsa (1884, 1973:67), koji je smatrao da razvojem monogamnog braka nastaje prva klasna suprotnost, a prvo klasno ugnjetavanje jeste ugnjetavanje ženskog spola od strane muškog: „Monogamija je bila veliki istorijski napredak. Ali ona istovremeno, pored ropstva i privatne svojine, otvara epohu koja traje do danas, u kojoj je svaki napredak istovremeno relativni nazadak, u kojoj se blagostanje i razvoj jednih ostvaruje stradanjem i suzbijanjem drugih.“ Može se reći da je Engels prije razvoja feminističkih teorija skrenuo pažnju na tajne monogamnog braka koji je historijski počivao na antagonizmu, nasilju i nejednakim omjerima moći u bračnoj zajednici.

Hobbes (1841 prema Giddens, 2007) je detaljnije opisao Engelsovo viđenje i tvrdio da je porodica malo političko tijelo: suverena glava porodice je muž, a prirodno potčinjeni podanik je žena, ono što ih veže u neraskidivu zajednicu jeste upravo bračni ugovor.

Istina je da rodne nejednakosti imaju dublje korijene nego klasni sistem, jer historijski gledano, nije postojalo niti jedno društvo u kome muškarci nisu imali veći status ili utjecaj od žena. S obzirom na to da je stoljećima porodica bila proizvodno-potrošačka jedinica, u predindustrijskim društvima žene su imale važnu ulogu u ekonomskim procesima. Ali napretkom industrijalizacije, muškarci su mnogo više učestvovali u javnoj sferi obavljajući „prave, plaćene poslove“ i zarađujući za život, a „ženino mjesto je bilo u kući“, gdje je obavljala „nevidljivi posao“. Početkom XX stoljeća učešće ženske radne snage na tržištu plaćenog rada postalo je masovno, što je nametnulo zahtjeve za izjednačavanje uloga i moći bračnih partnera (Giddens, 2007).

Iako su Young i Wilmott (1973, prema Giddens, 2007) iznijeli tezu da se porodice sve više izjednačavaju u raspodjeli uloga i odgovornosti, tzv. simetrične porodice, rezultati mnogih istraživanja (prema Giddens, 2007) su pokazali da su žene i dalje zadužene za kućanske poslove i imaju mnogo manje slobodnog vremena nego muškarci, pa čak i onda kada su angažovane i van kuće. Oakley (1974, prema Giddens, 2007) je posebno ispitivao suprotnosti između plaćenog i neplaćenog ženskog rada u kući i njihovom doprinosu ukupnim primanjima. Murdorck (1949, prema Giddens, 2007) je na osnovu rezultata više od 200 društava zaključio da je podjela rada na osnovu spola prisutna u svim kulturama i da je na taj način dovela do nejednakosti muškaraca i žena u pogledu moći, prestiža i bogatstva. U savremenom društvu i dalje je prisutan anatanagonizam među spolovima, ali pod utjecajem društvenih promjena, desile su se i promjene u porodici: sve veći je broj uspješnih, zaposlenih žena s jedne strane, i muževa koji ostaju kod kuće i brinu se o odgoju djece, s druge strane.

Industrijalizacija, modernizacija i globalizacija su ozbiljno preispitale tradicionalnu sliku patrijarhalne porodice u kojem domaćinstvo zavisi od muškarca. Ovim je narušen i davno postavljeni Parsonsov ideal porodice gdje je otac hranitelj, a majka domaćica.

Istraživanje Coltrane (2000, prema Košarac, 2019:103) je pokazalo da „žene obavljaju više kućanskih poslova kada su u braku i kada postanu roditelji, dok muškarci kada uđu u brak obavljaju mnogo manje poslova nego prije braka. Dakle, žene nose nesrazmjeran dio odgovornosti za kućne poslove, njihova percepcija pravednosti i zadovoljstva bračnim partnerom opada, a bračni sukobi rastu.“

U vremenu globalizacije i svakodnevnih borbi za opstanak, gdje je život sagledan kao „utakmica koja traje“, roditeljstvo je uz poslovne obaveze postalo kompleksan zadatak, a pravilan odgoj se prećutno gleda isključivo „ženskim problemom“. Samohrani roditelji, koji nemaju pomoć i podršku, posebno žene, „žongliraju“ između poslovnih obaveza i odgoja djece. Ono što je evidentno i zabrinjavajuće jeste da rad i poslovne obaveze bračnih partnera zahtijevaju mnogo ulaganja, obrazovanja, truda i vremena, što rezultira time da savremeni čovjek ponekad više truda i vremena ulaže u poslovne poduhvate, nego u porodični život. Štaviše, brak i porodica su zamijenjeni karijerizmom, željom za napredovanjem i poslovnim uspjesima.

Kao zaključak, nameće se činjenica da u modernoj epohi prestaju da djeluju društvene kočnice. Ipak, koliko god težili - kako Milić (2007) kaže - ideološkim fantazijama, u porodici je i dalje zadržan tradicionalni poredak nejednakosti i hijerarhije. Pod utjecajem brzih društvenih promjena, sada ne možemo zamisliti kako će izgledati brak i porodica narednih decenija, ali ono što je sigurno, prateći historijska dešavanja, spolna nejednakost i antagonizam će još dugo biti prisutni u braku i porodici.

MODERNI I POSTMODERNI OBlici BRAČNOG I PARTNERSKOG ŽIVOTA

*Brak je nešto zbog čega se čovjek uvijek kaje,
bilo da ga sklopi ili ne sklopi.*

Sokrat

Brak u savremenom društvu

Transformacijski procesi u društvu s kraja XX i početka XXI stoljeća: globalizacija, modernizacija, liberalizacija, kriza patrijarhalnih društvenih odnosa, samo su neke od promjena koje su ostavile značajne posljedice na stanje, razvoj, ulogu i mjesto porodice u društvu. Utjecaj tradicionalne nuklearne porodice je polako iščezao, a pojavila se velika raznolikost porodičnih modela: jednoroditeljske porodice, binuklearne, rekombinovane, porodice s odsutnim ocem, homoseksualne porodice, porodice s jednim djetetom, porodice bez djece. Rudinesko (2012) na slikovit način opisuje preživljavanje porodice koja se transformiše, prilagođava, odolijeva i suočava sa mnogobrojnim izazovima kao što su abortusi, djeca iz epruveti, surogat majke, homoseksualni brakovi... Ovo govori u prilog činjenici da se porodica toliko izmijenila da mnogi savremeni sociolozi vjeruju da ne možemo govoriti o porodici kao jednom univerzalnom modelu.

Do prije nekoliko decenija brak se smatrao univerzalnom i svetom institucijom, i niko nije mogao ni da zamisli da će jednog dana postati „zastarjela i prevaziđena“ forma suživota. Već tokom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, u razvijenim državama Evrope primjetno je opadanje univerzalnosti braka, kojeg su pratile visoke stope razvoda, niske stope sklapanja brakova i porast vanbračnih zajednica (Perelli-Harris i sarad., 2016). Ove promjene su bile praćene „sveprisutnijim zahtjevima za redefiniranjem samoga pojma braka, ali i moralnog statusa braka na način da heteroseksualni i monogamni brak više ne predstavlja jedini društveni i moralni okvir ljudske seksualnosti“ (Mihalović, 2001:II).

Milić (2001) objašnjava da se dogodila seksualna i natalitetna dekompozicija braka. Za razliku od prošlosti, kada se ugovorni brak smatrao jedinom opcijom za partnere, u modernom društvu pojedinac se nalazi pred lepezom životnih stilova i može da bira formu života u skladu sa preferencijama, bez društvenog pritiska na lični izbor.

Transformacijski procesi su doveli i do prihvatanja različitih oblika seksualnog ponašanja: dok je u tradicionalnim društvima seksualnost bila definirana kroz heteroseksualni monogamni brak i vezana isključivo za reprodukciju, danas je seksualnost dimenzija života koju pojedinac ispituje i oblikuje u šarolikim postavkama.

Danas su zastupljeni mnogi seksualni identiteti, a seksualne norme se razumijevaju u kontekstu romantične ljubavi. Neke kulture podstiču i ohrabruju homoseksualizam kao vid iskazivanja slobodne romantične ljubavi, dok je u drugim kulturama ovaj vid seksualnog opredjeljenja zabranjen i sramotan. Dakle, prihvaćene norme seksualnog ponašanja se razlikuju, na osnovu čega Giddens (2007) zaključuje da seksualno ponašanje nije urođeno, nego se usvaja. Prvi put, ozbiljnije i sistematičnije istraživanje o seksualnom ponašanju i navikama ljudi proveo je Kinsey sa svojim saradnicima pedesetih godina dvadesetog stoljeća na uzorku od 18.000 ispitanika, kada su otkrivene iznenađujuće razlike između javnih očekivanja i stvarnog seksualnog ponašanja ljudi. Kinsey i sarad. (1948, 1953, prema Giddens, 2007) su otkrili da je skoro 84% muškaraca i 50% žena imalo predbračno seksualno iskustvo. Ovo istraživanje je bilo velika prekretnica za razumijevanje seksualnih navika ljudi. Šezdesetih godina prošlog stoljeća dolazi do ekspanzije seksualnih sloboda, što potvrđuje istraživanje Rubin (prema Giddens, 2007), koje je pokazalo da seksualne aktivnosti započinju u mlađem uzrastu u odnosu na prethodne generacije, kao i da su žene seksualno slobodnije nego što su bile ranije.

Ova istraživanja su bila globalno značajna jer su skrenula pažnju na pitanja seksualne slobode, koja su pod pritiskom tradicije i patrijarhalnog društva dugo bila potiskivana i skrivena. Rezultati su potvrdili tezu da je porodica bila na prekretnici i spremna za novo doba. Tako su promjene u porodičnoj strukturi i funkcionisanju krajem XX stoljeća nesumnjivo udarile temelje novim, drugačijim i liberalnijim pogledima na brak, seksualnost i intimu života pojedinca u XXI stoljeću.

Kakav je bračni i partnerski život u savremenom društvu? Šta se promijenilo u odnosu na nekadašnji brak?

Svadbeni marš mladog para iz Montreala više je nalik geganju pošto je trudnički stomak blistave mlade nabreknuo pod haljinom. Mesec dana kasnije u tom međuverkom braku roditelje se kćerka, u udobnoj kući koju su roditelji s ljubavlju pripremili za njen dolazak (Abbott, 2014:207).

Ovako Abbott (2014) slikovito objašnjava vjenčanje savremenih mladih bračnih parova koji su nakon kohabitacije odlučili da ljubav krunišu brakom. Objlašavajući promjene koje su se desile u braku, navodi: „Kako su se samo vremena promenila u odnosu na stare dane. Sama priroda braka se menja. Brakovi među pripadnicima različitih rasa, vera i nacija, nekad zabranjivani, sada su uobičajena pojava, a u nekim pravosudnim sistemima istopolni brakovi i istopolne zajednice, nekad nezamislivi, sada su legalni. Mnogi ljudi žive u vanbračnoj zajednici, ali oni se češće i rastaju od venčanih parova. Samcima se njihov način života toliko dopada da su tipovi članova porodice redefinisani kako bi se među njih uvrstili i usamljenici. A ko od nas već nije čuo upozorenja da, čak i kad se ljudi venčaju, svaki se drugi brak završi razvodom“ (Abbott, 2014:208).

Dok su u tradicionalnim društvima brakove uglavnom ugovarali stariji članovi porodice, danas muškarci i žene sami biraju svoje partnere. Prilikom izbora bračnog partnera mnogo više se pažnje poklanja vlastitim osjećanjima, nego roditeljskim željama ili imovinskom stanju partnera. Ljudi se udvaraju onima koji im se dopadaju, a ne onima za koje roditelji smatraju da su za njih najbolja prilika. Današnje udvaranje podrazumijeva ljubav u romantičnoj predbračnoj vezi, dinamika spolova je relativno izjednačena, muškarci i žene su jednaki partneri, a opstanak veze ovisi o ideji ljubavi, povjerenju i intimnosti. U savremenom društvu, ljubav nužno ne mora biti krunisana brakom. Društvo više ne očekuje da svako mora zasnovati brak. Naglasak je na partnerstvu, jer je ono potvrda da su pojedinci zajedno iz želje, a ne potrebe (Hovorun, 2013).

Modernom pojedincu je partnerstvo primamljivo, jer moderna ljubav podrazumijeva slobodu izbora. Roditeljstvo nije centralna važnost i osnov uspješnog braka, štaviše, sve više parova se odlučuje na brak bez djece. Stanojević (2015, prema Bobić, 2017:121) navodi: “Deca se rađaju u braku, ali i nezavisno od braka, u uslovima tzv. perfektne kontracepcije, pomoću koje par ili žena odlučuju: da li će uopšte, sa kim, kada i koliko imati dece.”

Jasno je da su tradicija, uputstva i pravila koja su nekada važila i upravljala ličnim odnosima zastarjela, jer pojedinci imaju mogućnost izbora u vezi sa zasnivanjem, prilagođavanjem i raskidanjem emocionalnih veza. Moderan brak se zasniva isključivo na osnovu lične volje, nikako pod utjecajem ekonomskih razloga ili pritiska porodice. Mnogi autori vjeruju da je moderno doba omogućilo muškarcima i ženama da na nove načine istražuju ljubavne odnose.

Ljubav je osnov savremenog bračnog i partnerskog odnosa. Neuburger (2013) smatra da ljubav sumira stvarni i suštinski razlog u našem osjećanju da zaista živimo. Jean-Piere van de Ven (2013:267) smatra da je u modernom društvu ljubav pokretač života: „Ljubav nam je potrebna da opstanemo.“ Za ljude današnjice, ljubav je ta koja treba da nas usreći. Vrijedna i dobrovoljna ljubav je neophodna osnova za sklapanje braka. U modernom braku, pored sveprisutne ljubavi, seksualni odnos je jedan od stubova uspješne veze, manifestacija i potvrda ljubavi kojom partneri održavaju bliskost. Moderan brak je i mjesto susreta sukobljenih interesa između slobode, ljubavi, porodice i karijere (Beck i Beck- Gernsheim, 1995).

U vremenu žongliranja između profesionalnih želja i očuvanja braka, antagonizam između muškaraca i žena je izražen. Zato bračni par Beck i Bech-Gernsheim (1995) tvrde da je borba između spolova „centralna drama našeg doba“, koja je ništa drugo nego pokazatelj „gladi savremenog čovjeka za ljubavlju.“ U savremenom dobu, pod utjecajem transformacijskih procesa u braku i porodici, važnost se pridaje potrebi za intimnošću i privrženosti drugima.

Tako Brajša (2009) smatra da je upravo emocionalna komunikacija postala najznačajniji osnov seksualne ljubavi, odnosno da su emocije cement savremenog braka. Dakle, ekonomska i socijalna sigurnost više nisu (jedini) razlozi ulaska i ostanka u bračnoj zajednici, u prvi plan dolazi emocionalni kvalitet bračne zajednice.

Krizmanić (2012) smatra da romantična ljubav koja je srž današnjih partnerskih i bračnih odnosa često dovodi do pretjerivanja u vezi sa osobom u koju smo zaljubljeni, preuveličavanja vrlina i sljepoće za mane. Kada se nakon određenog vremenskog razdoblja, „osvijestimo“ i kada prođe žar početničke zanesenosti i zaljubljenost, slijedi razočarenje koje poljulja i često dovodi do kraha odnosa. Brajša (2009:143) navodi da je savremeni brak „sve češće i nesreća u dvoje. Mnogi ga bračni partneri doživljavaju kao vlastito obezvređivanje i prepreku samoostvarenju, kreativnu i produktivnu životu.“ Zbog pogleda na brak kao „sputavajuću“ instituciju za lični razvoj, sve češće se odgađa za zrelije godine. Čini se i da je u modernom dobu razvod uobičajnija i prisutnija pojava od braka. Na prvi pogled, a na osnovu visokih stopa razvoda, dalo bi se zaključiti da savremeni čovjek ne vjeruje u ljubav, no to bi bilo pogrešno. Iako se mali broj odlučuje na brak, postoji stalna želja da se život provede s nekim u paru.

Zanimljivo je Giddensovo (2007:194) poimanje čestih razvoda brakova. On smatra da „visoke stope razvoda braka nisu pokazatelj dubokog nezadovoljstva, nego pokazatelj veće odlučnosti da se od njega načini jedan mnogo bogatiji odnos.“ Objašnjava da stopa razvoda brakova korelira sa društvenim promjenama; savremeni brak, za razliku od braka u prošlosti, nema mnogo veze sa željom da se stečeni imetak i visoki društveni status stalno prenose s generacije na generaciju. U savremenom društvu, žena je ekonomski nezavisnija, pa brak ne predstavlja neophodno ekonomsko partnerstvo kao nekada.

Zaposlenost žena, želja za karijerizmom i individualizmom uslo-
vili su da je mnogo lakše i poželjnije osnovati zasebno domaćin-
stvo u slučaju nezadovoljstva brakom. Štoviše, brak, svadba i
papirologija su precijenjeni u savremenom društvu, zbog čega se
ljudi, a posebno mladi sve češće odlučuju na vanbračnu zajed-
nicu, zajednički život bez sudbonosnog „da“. Pored odluke da
žive u partnerskim odnosima, koji sve češće nisu zakonski kruni-
sani, nova pojava u savremenom društvu jeste i visoka stopa
ponovnog stupanja u brak. Također, sve češći su brakovi gdje su
partneri na duži vremenski period razdvojeni zbog prirode zani-
manja ili migracija za boljim uslovima života, a sve popularniji
je i dobrovoljni oblik razdvojenosti bračnih partnera, odnosno
brakovi na daljinu.

Danas se o instituciji braka najčešće govori kao o oslabljenoj,
sputavajućoj, nesigurnoj instituciji, gdje su pojedinci nezaštićeni.
Iako je nekada brak između četiri zida (Abbott, 2014) prikrivao
i trpio mnogobrojne probleme, u savremenom društvu svojim
slabljenjem i problemima (p)ostaje najvažniji socijalni problem
koji traži hitnu intervenciju. Ranjivost savremenog braka više je
nego očigledna, zbog toga se u njegovo spašavanje uključuje sve
veći broj stručnjaka; više nego ikada psihoterapeuti, psiholozi i
ostali stručnjaci pokušavaju spasiti brak, zadržati romantični
kompleks „i u dobru i u zlu“ i ovjekovječiti „dok nas smrt ne ras-
tavi“. Literatura nudi recept kako sačuvati brak i pokušava otkriti
jedinственu tajnu uspješnog braka. Knjige o braku postaju *best-
seleri* i brzo nestaju sa polica knjižara. Runkel i Runkel (2011:42)
uprkos svim sjajnim bračnim savjetima koji se nude, vjeruju da
je današnji brak u nevolji. U knjizi *Brak bez vikanja*, pitaju se: „Šta
nije uredu sa našim brakovima? Kao razlog navode da su lažna
sreća i silna nastojanja da brak ‘uguraju’ u kalupe ideala o srod-
nim dušama, nalaženju ‘onog pravog’ doveli ljude do iscrpljeno-
sti i očaja s pitanjem je li uopće moguć način da se ostane u
braku? Ili je svaki brak osuđen na propast, pitanje je samo
vremena...”

Brak u savremenom društvu kroz pravnu prizmu

Savremeno društvo, uvažavajući transformacijske procese, nastoji porodicu i porodične odnose urediti na najbolji mogući način. Stoga je usvojeno niz međunarodnih propisa i zakonodavnih okvira koji regulišu porodične i bračne odnose.

Pojava međunarodnih dokumenata, koji su prožeti idejom zaštite osnovnih prava i sloboda, imala je nesumnjiv utjecaj na oblast porodičnih odnosa čiji principi mijenjanju sliku porodice. Najvažniji međunarodni dokumenti koji govore o zaštiti porodice i braka su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950), Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1979) i Konvencija o pravima djeteta (1989).

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948) i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljenih sloboda (1950) su dva najvažnija međunarodna dokumenta koja garantuju pravo i slobodu sklapanja braka, a koje uključuje i pravo na ravnopravan položaj budućih bračnih partnera. U članu 16. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948) navodi se da “punoljetni muškarci i žene imaju pravo stupiti u brak i osnovati porodicu bez ikakvih ograničenja glede rase, državljanstva ili vjeroispovijedi. Oni su ovlašteni na ista prava prilikom sklapanja braka, u braku i tokom razvoda“. U članu 2. navodi se da se „brak može sklopiti samo uz slobodan i potpun pristanak osoba koje namjeravaju stupiti u brak.“

U Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljenih sloboda (1950) u članu 12. kaže se da „od trenutka kada postanu sposobni za brak, muškarac i žena imaju pravo da stupe u brak i zasnuju porodicu prema nacionalnim zakonima kojima se regulira ostvarivanje ovog prava.“

Otklanjanje diskriminacije u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose najšire je formulisano u članu 16. Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena. U ovoj odredbi se navodi da će „države potpisnice poduzeti sve odgovarajuće mjere radi otklanjanja diskriminacije žena u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose, a posebno obezbjeđuju na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena.“

Usvojeni principi mijenjaju odnos muškarca i žene u braku, osigurano je jednako pravo na slobodan izbor bračnog druga, sklapanje braka samo na slobodnoj volji i uz potpunu saglasnost.

Pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života je pravo koje garantuju međunarodni dokumenti, a najvažnijim dokumentom smatra se Evropska konvencija o ljudskim pravima, u kojoj se u članu 8. stav 1 navodi da „svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.“ Ipak, u istoj odredbi u stavu 2. se predviđa mogućnost ograničenja ovog prava, ukoliko je to potrebno, „u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, javne bezbjednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi spriječavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih“.

Pored međunarodnih dokumenata, značajni su i domaći propisi i zakoni. Ustav Bosne i Hercegovine, kao i Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske i Ustav Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, sadrže odredbe koje *de facto* propisuju neka osnovna prava koja se odnose na porodicu i brak.

Tako Ustav Bosne i Hercegovine u članu 2 tačka 3. navodi da „sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode“, između ostalih i ona koja se odnose na porodicu: pravo na privatnost, pravo na brak i zasnivanje porodice i pravo na obrazovanje. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine u članu 2 stav 2., pored prava na privatnost i prava na obrazovanje, predviđa i zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, spolu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu, te zaštitu djece i porodice.

Zakonodavni okviri u Bosni i Hercegovini su se kroz historiju mijenjali shodno društvenoj i političkoj stvarnosti. Tako je bračno pravo, regulišući pravne norme koje uređuju brak i odnose u brak, prošlo kroz nekoliko faza. Traljić i Bubić (1998:32-35) navode tri faze transformacije bračnog prava u Bosni i Hercegovini: „Prva faza je trajala od 1919. godine do 1946. godine kada je u oblasti statusnog bračnog prava važno vjersko pravo. Druga faza je obuhvatala period od 1946. do 1971. godine. Ovaj period je izrazito važan za razumijevanje zakonskog poimanje braka i bračnih odnosa kroz historiju jer je tada donesen Osnovni zakon o braku koji je za cijelu zemlju normirao bračne i porodične odnose, predstavljao je prvi i osnovni izvor prava u bračnim odnosima.

Zakon se temeljio na principima državne zaštite braka, ravnopravnosti žene i muškaraca u svim sferama porodičnopravnih odnosa, uvođenjem civilnog braka, uvođenjem mogućnosti razvoda braka, te instituta zajedničke imovine bračnih partnera. Na ovaj način je postavljen pravni osnov za konstituiranje demokratskih odnosa i demokratske porodice.

Treća faza je obuhvatala period nakon 1971. godine kada je donesen Porodični zakon Bosne i Hercegovine koji je sadržavao inovirane odredbe o bračnim smetnjama, sistemu razvoda braka, pravu na izdržavanje bračnog druga koji nema dovoljno sredstava za život. Novi zakon je bio usklađen sa novonastalim društvenim promjenama. Sljedeća faza je obuhvatila period u kome su zabilježene društveno-političke promjene početkom devedesetih godina, te rat u Bosni i Hercegovini. Daytonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine otpočela je reforma pravnog sistema u Bosni i Hercegovini, između ostalog i reforma porodičnog zakonodavstva.“

Danas su u Bosni i Hercegovini osnovni izvori porodičnog prava: Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Porodični zakon Republike Srpske i Porodični zakon Brčko Distrikta BiH, koji uređuju porodicu, brak, pravne odnose u braku, odnose roditelja i djece, usvojenje, starateljstvo, pravne učinke vanbračne zajednice žene i muškarca, prava i dužnosti članova porodice, te postupke nadležnih organa u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima i starateljstvom.

Svi zakoni u Bosni i Hercegovini definišu brak kao „zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca“. Zakonska definicija braka je kratka, koncizna i izražava suštinu braka. Iz navedene definicije proizilaze osnovna obilježja braka. Kao prvo obilježje navodi se da je *brak zakonom uređena zajednica*. Dakle, jasno je da se brak zasniva i uređuje na osnovu zakona, može nastati isključivo uz ispunjenje zakonom predviđenih uslova i na način koji je predviđen zakonom. Zakon određuje sadržaj braka, prava i dužnosti koja postoje između bračnih partnera, kao i način prestanka braka. Pravni propisi nalažu da se građanski brak zaključuje se pred nadležnim organom. Također, s ciljem ostvarivanja slobode savjesti i vjeroispovijesti, zakon omogućava zaključivanje vjerskog braka, ali tek nakon što je zaključen građanski brak.

Organ nadležan za zaključenje braka je općinski organ uprave nadležan za vođenje matičnih knjiga. Prije samog čina sklapanja braka, matičar je dužan da provjeri postoje li bračne smetnje ili bračne zabrane za zaključenje braka. Također, obaveza matičara je da preporuči budućim bračnim partnerima da posjete bračno savjetovište i da se upoznaju sa mogućnostima i prednostima planiranja porodice.

Kada se govori o načinima zaključenja braka, prema porodičnim zakonima, on treba da se *zaključi svečano i da kod bračnih partnera ostane kao događaj koji treba zapamtiti*.

Drugo obilježje je da *brak zasnivaju dva lica različitog spola*. Različitost spolova je konstitutivna osobina braka koja odražava njegovu biološku komponentu i izraz je prihvaćenog principa monogamije. Treće obilježje je da je *brak životna zajednica muškarca i žene*. Dakle, ovdje se navodi da je brak zajednica koja treba da ispuni čitav niz zadataka: zadovoljavanje niza potreba bračnih partnera, od intimnih, emotivnih, seksualnih, moralnih, etičkih, ekonomskih pa sve do rađanja i odgajanja djece. Iako se lični odnosi u braku ne mogu u potpunosti normirati zakonom jer predstavljaju dio čovjekove intime, biološke i moralne prirode, imaju dominantan značaj za kvalitet i stabilnost bračne zajednice. Zbog tolikog značaja, zakonodavac je normirao neka od njih: (1) bračni partneri ravnopravni su u braku, (2) bračni partneri dužni su jedan drugome biti vjerni, uzajamno se poštovati i pomagati, (3) bračni partneri sporazumno određuju mjesto stanovanja, (4) bračni partneri sporazumno i ravnopravno odlučuju o rađanju i podizanju djece, o uređenju međusobnih odnosa i obavljanju poslova u bračnoj, odnosno porodičnoj zajednici.

Pobrojana prava i dužnosti bračnih partnera su podijeljena u dvije kategorije, i to lična prava i dužnosti o kojima se bračni partneri ne mogu sporazumjeti (vođenje zajedničkog života, ravnopravnost u braku, obaveza uzajamnog poštivanja i pomaganja, izbor rada i zanimanja), te prava i dužnosti o kojima se bračni partneri mogu sporazumjeti (izbor prezimena, određivanje mjesta stanovanja i odlučivanje o podizanju djece i obavljanju poslova u bračnoj zajednici). Posljednja stavka koja je normirana zakonskim odredbama jeste prestanak braka. Zakonodavac je odredbama imperativne prirode normirao ne samo sklapanje braka i većinu dejstava braka, već i njegov prestanak. Porodični zakoni uređuju osnove prestanka braka, postupak i dejstva prestanka braka. Brak prestaje smrću bračnog partnera, proglašenjem nestalog bračnog partnera umrlim, poništenjem i razvodom braka.

Kriza braka u savremenom društvu

„Danas živimo u psihološki izvještačenom vremenu koje stavlja znatan naglasak na zadovoljenje strasti i osjećaj uspjeha. Ljudi otriježnjeni ratovima, uglavnom vjeruju da odmah danas i ovdje treba tražiti lagodan život“, riječi su Wiliamsona iz 1977. godine. Na prvi pogled se čini da se od tada do danas ništa nije promijenilo. Savremeni muškarci i žene neprekidno se nalaze pred izazovima privlačnosti mnoštva mogućih užitaka. „Slobodan izbor“, „zamjena partnera“ i „grupni seksualni odnosi“ više nisu tabu tema. Štaviše, mnogi psihoterapeuti preporučuju predbračne i vanbračne spolne odnose kao „put do duševnog zdravlja“ (Fine, 1975, prema Strean, 1981:20). Svjedočimo „epidemiji“ razvoda brakova, a oni koji još nisu razvedeni, kako Strean (1981:20) navodi „u krvavoj su zavadi ili žive rastavljeno od stola i postelje. Ljudi u braku, uglavnom, ne žive sretno.“

Bračna nesloga i bračno nezadovoljstvo su pokazatelj šireg nezadovoljstva. Već je Deburger (1978) pisao o „pojavi čovjeka istrgnuta iz porodice zahtjevima urbanog života“, „modernom čovjeku otuđenom od samog sebe i od drugih“, dok je Mills (1959) govorio o modernom čovjeku kao „nasmiješenom robotu“. Fromm (1956) smatra da moderni muškarac i žena nisu u stanju iskreno voljeti jer su opsjednuti strahom da će postati „zamjenjiva roba“, zbog čega Howard (1978, prema Strean, 1981) savremeni brak vidi kao „neizvjestan, sumoran, moderan pokus, umjesto drevne ustanove“, a posljedica toga je, Rutović (2011) navodi „izblijedena porodična ljubav koja nema nekadašnju moć.“

Zahvaljujući ubrzanoj modernizaciji i potrošačkoj kulturi, sve češće se naglašava individualan, egoistički i samodovoljan život. Često se oni koji su u braku osjećaju kao da su „prevareni“, maštaju o razvodu i bijegu iz braka. Ljudi u savremenom braku imaju prevelika očekivanja od svojih partnera, zbog čega je Hendin (1975, prema Strean, 1981:23) XX stoljeće nazvao „stoljećem osjetila“, objasnivši da „živimo u doba kada većina ljudi hoće ono što hoće, kad to hoće i razbjesni se kad ne dobije ono što hoće.“

On tvrdi da „visok postotak razvoda brakova odražava pravac u kulturi da se zavjet odanosti, nesebičnosti, praštanja i nježnosti zamjenjuje sa samovoljom, sebičnim iskorištavanjem i razuzdanosti.“

Također, Fine (1975, prema Streaan, 1981:23) govori o savremenom društvu kao „kulturi mržnje, gdje je većina ljudi nepovjerljiva i sumnjičava u međusobnim odnosima, zbog čega se sve češće susrećemo sa sebičnošću, negoli iskrenom ljubavi. U kulturi mržnje ponašanje u braku odražava ono što prevladava u društvu - frustracija, gnjevnosti, suparništvo i sebičnost.“ Beck (2011:294) u knjizi *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*, kritikujući težnju savremenog čovjeka za individualizmom navodi: „Jedva da je u zapadnjačkom svetu, a i izvan njega, neka želja rasprostranjenija od želje da se ‘živi svoj život’. Onaj koji danas putuje po Evropi, naravno i po SAD, ali i po Južnoj Americi, Singapuru, Tokiju, Južnoj Koreji i pita šta motiviše ljude, čemu teže, za šta se bore, šta je za njih zaista važno, dobiće odgovore: novac, posao, moć, Bog, itd, ali sve više i obećanja individualizma. Novac podrazumeva sopstveni novac, prostor podrazumeva spostveni prostor kao elementarni preduslov za ‘svoj život’.“ U takvom životu, ljubav teško pronalazi mjesto.

Mnogi autori (poput Giddens, 1992; Beck i Beck-Gernsheim 1995; 2002, Bauman, 2009, Jean-Claude Kaufmann, 2004; Leccardi, 2006) govore o težnji modernog čovjeka za stvaranjem individualnih životnih puteva koji su ocrtni zahtjevima za fleksibilnošću, fluidnošću, nepredvidljivošću, spontanosti i neodređenosti. Zbog takvog individualiziranog, egocentričnog pogleda na život, ne treba nas iznenaditi da, kako to Beck (2011) navodi, ljubav, brak i roditeljstvo za kojima se čezne više nego ikada, podliježu uslovima povezivanja i držanja zajedno individualnih biografija koje se sve više umjesto sjedinjenja, udaljavaju jedne od drugih. Težnja za prividnim sjedinjenjem koje zahtijeva slobodu, prema Beckovom razmišljanju, za posljedicu ima krizu, te nije iznenađujuće da vlada paradigma nezadovoljstva.

U takvim modernim uslovima, Streaan (1981) paradoksalno navodi da zbog svih zahtjeva koje braćni partneri postavljaju jedni pred druge, pravo je čudo što se samo otprilike 50% brakova razvodi. U društvu gdje se insistira na individualnosti i gdje mnoge tradicionalne vrijednosti iščezavaju, brak se kao jedna od rijetkih vrijednosti preispituje kao idealna forma za zajednički život, te se sve češće postavlja pitanje njegove neophodnosti. Štaviše, u modernom društvu, koje nam poručuje da je sve roba koja se povremeno treba mijenjati novom i boljom, gubi se istrajnost i dubina braćnih odnosa.

Brak je tako često izložen prijetnjama koje pokušavaju da ga uruše. Baumann (2009:37) govori o modernim oblicima veza i navodi primjer *džepnih veza*, veza koje držimo u džepovima tako da ih možemo izvaditi kada nam trebaju. Ovim nam Baumann poručuje koliko moderan čovjek teži ka kratkotrajnim, laganim vezama koje uopće više ni ne zahtijevaju vezivanje, nego su tu prisutne kada mi želimo, ne moramo da radimo ništa da bismo uživali u njoj. Pored džepnih veza, Rutović (2011) smatra da je najveća prijetnja monogamnom braku tzv. *lančana monogamija*, to jeste pojava da ljudi kroz život biraju partnere na određeno vrijeme. Tome doprinosi i nova filozofija i kultura življenja koje podstiču život sa samim sobom, uz povremeno „konzumiranje“ drugih ljudi. U ovakvoj kulturi življenja brak je postao *demode*. Zajednički život je postao primamljiviji nego brak, jer „hajde da sačekamo i vidimo kako ovo među nama funkcioniše i gdje sve ovo vodi“.

Danas zajednički život često nastaje kao kalkulacija; zajedničkim snagama može se lakše i brže isplatiti kredit u banci, zajedno je lakše plaćati stanarinu, račune koji pristižu, interesantnije je putovati zajedno, pri tome buduće srodstvo, ukoliko se i desi, ne predstavlja problem zajedničkom životu. Analizirajući medijske sadržaje ili moderne priručnike za brak, savjete psihoterapeuta, češće ćemo pronaći riječ „partneri“, nego „braćni par“ ili „supružnici“. Dakle, naglasak je na partnerstvu koje ne podrazumijeva vezivanje, nego komunikaciju i odnose sa drugim ljudima, ali bez obaveza.

U tom kontekstu, Baumann (2009:41) partnerstvo vidi kao „koaliciju zajedničkih interesa, gdje ljudi ulaze u veze da bi pobjegli iz dosade krhkosti, a onda shvataju da je ta krhkost čak dosadnija i bolnija.“ On smatra da zajednički život nastaje „zbog“ nekih razloga, a ne „radi“ ljubavi. Iza njega se krije mnoštvo razloga u čijoj sjeni je ljubav. Izgleda da se zajednički život nije mnogo promijenio u odnosu na nekadašnji: uvijek je predstavljao ugovor, pakt, kalkulaciju, samo su se razlozi mijenjali. Nekada su to bili posjedi, društvena moć, veliki miraz, a danas finansijski, stambeni ili drugi razlozi. Kada na ovako surov način ogolimo savremeno partnerstvo, istina je da malo prostora ostaje za romantičnu ljubav o kojoj se toliko priča i kojoj se naizgled pridaje važnost.

S obzirom na to da se ideja i pojam trajnosti, a posebno u prizmi braka, mijenja, promovišu se novi trendovi prema kojima veze i brakovi kratko traju. Najrevolucionarniji model savremenog vezivanja je tzv. forma *Living Apart Together*. Parovi u LAT formama idu „sopstvenim putem“, imaju zasebna prebivališta, sopstvene bankovne račune, prijatelje, a sastaju se kad oni žele i na način na koji oni žele. Čini se da moderan čovjek preferira kratkotrajnost i instantnost čak i u emocionalnim odnosima. To ne bi bilo problematično da „instant kultura“ (Rutović, 2011) podrazumijeva ideje o budućnosti. Ukoliko i kojim slučajem pronađemo dvoje ljudi koji su sretni u mnogamnom braku, na njih gledamo kao na rijetkost, čudo, nešto neprirodno. Zašto je to tako?

Danas su na vrhu modernih životnih vrijednosti karijerizam, materijalizam, lično zadovoljstvo, a brak se često posmatra kao „zastarjela, neatraktivna i konfuzna“ institucija koja remeti nezavisnost. Jasno je da se u takvoj kulturi življenja javlja stil „slobode“ kojom dominira život bez emocija, otuđenost i nesolidarnost. „Život po mjeri“ samo svojih interesa, sebičnost, otuđenost i usamljenost zadaju udarce bračnoj zajednici. Savremeni čovjek brak vidi kao „kamen spoticanja“ i pribjegava novim formama života.

Osim alternativnih formi života u dvoje, povećan je broj samačkih domaćinstava. „Samački život je nova urbana društvena kategorija, gdje se favorizuje status samaca, a medijski se propagira da samci vode zanimljiviji i zadovoljniji život od onih u braku“ (Rutović, 2011:141). Često je samački život praćen novim „pokretom“ pod nazivom *childfree*, odnosno svjesnom odlukom da se život provede bez stvaranja potomaka.

Sve prethodno navedeno može se sumirati u razmišljanje Baumana (2009) koji kaže da se mnogo toga desilo na putu do fluidnog modernog individualiziranog društva, što je suštinu braka koja se temelji na dugoročnom obavezivanju učinilo veoma „rijetkim“, a bračnu zajednicu kao dugoročni angažman „malo vjerovatnom“. Na tom tragu, obavezivanje koje podrazumijeva „dok nas smrt ne rastavi“, izgleda sve više nerealno i nedovoljno vrijedno velikog napora.

Alternative braku u savremenom društvu

Kohabitacija

Kad je šezdesetih godina prošlog stoljeća predbračna seksualna revolucija doživjela najveći procvat, seksualni život prije braka počeo se prihvatati kao sastavni dio reprezentativnog iskustva prosječne osobe (Šorter, 1975). Upravo je promjena u predbračnom seksualnom ponašanju bila prekretnica i put ka rasprostranjenosti kohabitacija. Bobić (2003) vanbračne zajednice, koje se u literaturi nazivaju i kohabitacijama, definiše kao „uniju života dvije osobe suprotnog spola, koje nisu u formalnom, pravno sankcionisanom braku.“ Kohabitacija predstavlja sve popularniji oblik partnerstva, potiskujući brak kao osnovnu jedinicu sjedinjavanja dvoje ljudi. I ne samo da je sve češća forma zajedničkog života, nego i način podizanja djece bez stupanja u brak.

Rudinesko (2012:191), kritički posmatrajući moderan brak, navodi da je „lišen stare sakralne odore: sve se kasnije sklapa, promišljen je, svečan ili koristan, a često mu prethodi period slobodne veze, konkubinata ili višestrukog iskustva individualnog života ili života u zajednici. Dešava se da su deca sve češće začeta izvan bračnog okvira, te svako treće dete prisustvuje venčanju svojih roditelja, koji ostanu sjedinjeni, ne zauvek ili do kraja života, nego u više od trećine slučajeva, na neodređen period koji se završava razvodom...”

Musick (2007, prema Negovanović, 2017) je došao do podatka da jedna četvrtina rođene djece provodi dio odrastanja u vanbračnoj zajednici. Bobić (2017:108) navodi: „Život u unijama je opšti cilj velike većine stanovništva, te partnerstvo bitno opredeljuje osećaj ispunjenosti života u savremenom društvu. Dete se rađa zato što je žena samoispunjena, ispunjena i u partnerstvu, odnosno: partner + sreća = dete, umesto tradicionalne formule partner+dete=sreća.“

Milić (2007) postavlja pitanje: kako danas društvena zajednica opravdava i toleriše vanbračne veze i djecu nastalu van braka, a prije samo nekoliko decenija se otvoreno protivila i samoj pomisli svemu onome što je suprotno monogamnom braku? Beck (2001) objašnjava širenje prakse vanbračnih zajednica kao posljedicu individualizacije i labavih veza u intimnim odnosima, dok Bauman (2003) na kohabitaciju gleda kao na posljedicu pojačanog naglašenog individualnog emocionalnog i seksualnog ispunjenja bez pritiska obaveza i predanosti.

Ovakvo razumijevanje gdje se brak sagledava kao emocionalna luka prepuštena isključivo dvjema osobama koje mogu odlučiti da li će „ploviti bračnim vodama ili ne“ doprinijelo je nastanku alternativnih formi, a kohabitacija je postala naprimamljivija i najzastupljenija. Iako su istraživači pretpostavljali da je ovakav vid partnerskog života prisutniji kod obrazovanih i finansijski stabilnijih kategorija društva, u nekim zemljama je porast vanbračnih zajednica prvo zabilježen kod pripadnika nižih društvenih slojeva.

Upravo su društvene promjene: visoke stope nezaposlenosti, ekonomska kriza, neriješene stambene prilike, uzrokovale odlaganje braka i vanbračne zajednice stavile na pijedestal savremenih formi zajedničkog života. Esteve i sarad. (2016) navode da su u nekim krajevima, posebno tamo gdje preovladavaju pripadnici crne rase, kohabitacija i suživot partnera oduvijek postojali kao alternativa klasičnom "evropskom" braku. Za primjer navode zemlje Latinske Amerike gdje su alternative braku oduvijek bile popularne posebno kod siromašnih slojeva stanovništva koji uslijed neimaštine nisu mogli priuštiti raskošne svadbe. Pod pritiskom duboke socijalne i ekonomske krize pripadnici nižih društvenih slojeva su mahom odustajali od braka, ali to ih nije sprečavalo da život provedu u zajednici. Kohabitacije su se posmatrale kao „verzija braka za siromašne“. Ipak, Cherlin (2009) donosi podatak da je i u razvijenim društvima skoro dvije trećine udatih i oženjenih prije braka živjelo u kohabitaciji.

Proučavajući razloge rasprostranjenosti vanbračnih zajednica, mnogi autori, posebno oni feministički orjentirani (poput Hatch, 2015), smatraju da je brak izgubio na popularnosti zbog neravnopravnih tradicionalnih bračnih uloga. Tako Kukić (1995) smatra da je u tradicionalnim brakovima žena srozana na kućanicu, onemogućeno joj je jednakopravno napredovanje u profesiji, gubi poziciju ravnopravne i pretvara se u oblik vlasništva svog supruga. U modernom dobu, ekonomsko jačanje žena donijelo je nezavisnost i protivljenje načelima tradicionalnog braka što je uslovalo raširenost kohabitacije kao nove forme suživota.

Na bazi niza demografskih podataka i istraživanja (poput Dempsey i David de Vaus, 2004), pokazalo se da je kohabitacija kao forma partnerskog života najzastupljenija kod mladih. U Studiji o mladima u Bosni i Hercegovini (2019) navodi se da su mladi stalno izloženi novim situacijama i procesima transformacije svakodnevnog življenja.

Opisujući međugeneracijski jaz između mladih i njihovih roditelja, mnogi autori (prema Studiji o mladima u Bosni i Hercegovini, 2019:27) su mišljenja da je „danas slabija vjerojatnost da će mladi, za razliku od svojih roditelja sklopiti brak, da će imati slične životne stilove kao njihovi roditelji ili da će ostati bliski s njima i svoju djecu tradicionalno odgajati“. Mladi sve češće brak poimaju kao „posljednji kamen“, umjesto „kamen temeljac“. On je nešto što slijedi kad se sve stvari poslože, umjesto da bude osnova iz koje sve kreće. Govoreći o rasprostranjenosti modernih oblika parnerstva, Negovanović (2017:69) navodi najpoznatije oblike suživota: „*live apart together*, seksualna zajednica partnera koji žive u odvojenim domaćinstvima. Potom *kohabitacija*, koja se danas razumijeva i kao *uvod u brak*, a koja najčešće prelazi u porodično-bračnu zajednicu rađanjem djece. *Postrazvodni oblik partnerstva*, drugi brak koji se ne sklapa nakon propalog braka, da se ne bi izgubile socijalne beneficije iz prethodnog braka. Pored navedenih, manje rasprostranjene su vanbračne zajednice poznate kao *double income no kids*, gdje se parovi trajno odriču roditeljstva.“

Razlike u nastanku, razlozima i načinima opstanka nabrojanih formi partnerskog suživota, proizilaze iz društvenih normi i spleta historijskih, kulturnih, političkih i ekonomskih obilježja. Tako je najveći trend vanbračnih zajednica zabilježen u zemljama Sjeverne i Zapadne Evrope, koje se ujedno smatraju i razvijenim, a pod utjecajem modernizacije široko su prihvaćeni liberalniji pogledi na život i intimu. Državne politike, motivisane porastom onih koji se odlučuju na suživot van institucije braka, zakonski su regulisale prava i obaveze vanbračnih partnera. S druge strane, u državama u kojima perzistiraju socio-kulturološki faktori, religijska uvjerenja, tradicionalna naslijeđa, brak se sagledava kao sveta institucija i često je zastupljeno društveno neodobravanje života u dvoje van institucije braka. U onim državama koje su konzervativne, kohabitacija kao nova forma partnerskog života etiketirana je kao neoubičajena, nedobrodošla, nepoželjna i na koncu, devijantna (Clarkberg i sarad., 1995, prema Čudina i Čudina-Obradović, 2006).

Praksa je pokazala da kohabitacija kao nova forma suživota jeste „primamljiva“ pojava, ali da najčešće predstavlja samo prelazni period i prerasta u bračnu vezu najčešće poslije rođenja djeteta. S obzirom na to da se najveći broj djece rađa unutar institucije braka, može se zaključiti da uprkos promjenama, još postoje norme o braku kao uobičajenom okviru za rađanje djece (Hatch, 2015).

Istraživanje Blakemore i sarad. (2005, prema Sanchez Gassen i Perelli-Harris, 2015) u kojem su ispitivane spolne razlike u preferenciji braka i porodice pokazalo je da žene iskazuju veću želju sklapanja braka i roditeljstvo smatraju važnijim od muškaraca. Iz ovoga se da zaključiti da žene i muškarci imaju različite poglede na kohabitaciju - dok ženama vanbračna zajednica predstavlja prelazni period ka trajnoj bračnoj zajednici u kojoj traže sigurnost, muškarcima je vanbračna zajednica primamljiva zbog manjka odgovornosti, smanjenog pritiska i društvenih očekivanja, to jeste svih obaveza koje brak sa sobom nosi. Sanchez Gassen i Perelli-Harris (2015) navode da su upravo posvećenost, testiranje i sloboda tri varijable neformalnog odnosa. Posvećenost je karakteristika bračnog odnosa, a upravo zbog mogućnosti smanjene posvećenosti i odgovornosti, kohabitacija postaje primamljiva forma u kojoj se suživot može raskinuti onog trenutka kada pojedinac procijeni da taj odnos više ne zadovoljava njegove potrebe i očekivanja. Upravo je sloboda floskula koja kohabitaciju čini primamljivom u odnosu na bračnu zajednicu koja podrazumijeva odgovornost. U razumijevanju popularnosti sveprisutnih kohabitacija, Cherlin (2009) smatra da je kohabitacija, kao raširena forma zajedničkog života partnera, rezultat strukturnih društveno-kulturnih promjena koje su učinile da granice između braka i kohabitacije postanu fluidnije. Dakle, danas kohabitaciju posmatramo kao razvojnu fazu partnerskih odnosa ili pripremnu fazu za brak, ali s obzirom na prisutnost ovog trenda, ona postaje sve više zamjena za konvencionalni brak. Porast predbračnog zajedničkog života predstavlja jednu od najznačajnijih promjena u porodici.

Iako su na početku vanbračni odnosi bili društveno osuđivani, a kohabitacije neodobravane, sve veći broj onih koji su spremni na zajednički život van braka je uslovio društvenu prihvaćnost, posebno u razvijenim državama. Sudeći po statističkim pokazateljima o rasprostranjenosti kohabitacija, u narednom periodu se očekuje da zaživi u svim društvima kao najzastupljenija alternativa braku.

Living Apart Together

Living Apart Together (LAT) je potpuno nova forma partnerskog života, te možda najbolje oslikava transformacijske procese koji su se desili u braku u posljednjih nekoliko decenija. Ayuso (2018:227) LAT forme definiše kao „par koji može biti istog ili suprotnog spola, a koji žive odvojeno po sopstvenom izboru ili zbog nekih objektivnih razloga. Ključno je da oni sebe smatraju parom.“ Levin (2004) navodi da je osnovni element LAT forme par koji ne dijeli zajednički dom. Partneri žive odvojeno, međutim oni sebe definišu kao „par“ i tako se predstavljaju porodici i svojoj mreži prijatelja. Dakle, definicija zahtijeva tri uslova: par se mora složiti da je par, njihova okolina mora da ih vidi i doživljava kao par, te moraju živjeti odvojeno. To se odnosi i na heteroseksualne i na homoseksualne parove. Koliko god su vanbračne zajednice postale prihvatljive u društvu i skoro izjednačene sa brakom jer „pojedinci u braku i kohabitaciji žive u istom domaćinstvu, dijele postelju i sto, rađaju djecu“ (Nopper, 2001), LAT je nešto sasvim novo i drugačije. Istraživači postavljaju pitanja: Da li je LAT novi način postupanja u intimnosti u savremenim društvima u kojima se brak i zajedništvo sve više potiskuju ili je LAT jednostavno još jedna etapa na putu zajedničkog života i braka?

LAT forme su dugo bile nevidljive jer su se smatrale tranzicionim porodičnim oblicima koji izlaze iz prihvatljivih društvenih formi i nisu u skladu sa institucionalizovanim porodičnim formama (Ayuso, 2018).

Posljednjih nekoliko godina LAT forme su predmet istraživanja, koja pokazuju da se postepeno povećava njihov broj, posebno u razvijenim društvima. Neki istraživači (poput Almond, 2006) procjenjuju da je njihov broj relativno stabilan i obuhvata 10% odraslog stanovništva, te se može naći u svim društvima, kulturama i slojevima društva. Duncan i Phillips (2010, prema Duncan i sarad., 2012) navode da oko 10% ljudi u Velikoj Britaniji živi u LAT formama, što je otprilike četvrtina onih koji nisu u braku ili koji žive zajedno. Slične slike zabilježene su i u drugim zemljama Zapadne Evrope, Australiji i Sjevernoj Americi (prema Duncan i saradnici, 2012). Možemo očekivati da će se njihov broj povećati ako nastavi rasti trend razvoda i razdvajanja.

Iako LAT forme već dugo postoje, istraživači su ih tek nedavno „otkrili”. Međutim, ovo „otkriće“ nije zabilježeno u svjetskim službenim statistikama, formalnim institucijama, vladinoj politici i zakonima. Umjesto toga, uobičajeno se prihvaća da ljudi koji preferiraju LAT forme u rezidencijalnom smislu znači da su „samci“, što je posve pogrešno (Roseneil 2006, prema Duncan i sarad., 2012).

Levin i Trost (1999, prema Duncan i sarad., 2012) smatraju da je sve veća prihvatljivost kohabitacije uslovila rasprostranjenost LAT formi. U zakonskim okvirima većine država, vanbračna zajednica i prava koja iz iste proizilaze su se izjednačila sa bračnom, poimajući da obe forme suživota obavljaju „porodične funkcije“ (Duncan i sarad., 2012). Argument je da bračni parovi koji žive u zajednici obavljaju iste porodične funkcije kao i bračni (u pogledu brige, podrške, finansijskog održavanja i rađanja djece), te da trebaju dobiti ista zakonska prava, odgovornosti i zaštitu. Duncan i sarad. (2012) smatraju da bi se isti argument mogao logično proširiti i na parove LAT forme kako bi uživali puna prava kao i ostali. Istraživači (prema Benson i Coleman, 2016) se slažu da su želje za uravnoteženjem intimnosti i autonomije osnovni razlozi zbog čega se pojedinci odlučuju na LAT aranžmane.

Motivi su najčešće potaknuti željom za donošenjem nezavisnih odluka o svakodnevnom životu, održavanju vlastitog doma i finansijske nezavisnosti kako bi se umanjili problemi povezani s potencijalnim razdvajanjem (Benson i Coleman, 2016). Nekim parovima LAT forme su samo prelazni period koji prethodi kohabitaciji ili stabilnoj bračnoj zajednici, dok neki parovi LAT forme prihvataju kao stil života koji ne planiraju mijenjati.

Postavlja se pitanje: kome je primamljiva ovakva forma života i kako partneri uspijevaju održati emocionalne odnose i bliskost u LAT formama?

Evropski podaci pokazuju da je udio muškaraca i žena u LAT odnosima koji namjeravaju živjeti zajedno najviši u dobnoj skupini od 20 do 30 godina, a najmanji u dobnoj skupini od 51 godine i stariji (Lewin 2017, prema Wagner i sarad., 2019). Istraživanja (poput Upton-Daves 2012, Duncan 2014, Ayuso 2018) su pokazala da su LAT forme karakterističnije za mlade sa liberalnijim stavovima, te da za njih LAT forme najčešće predstavljaju prelazni „probni“ period, kada partneri provjeravaju da li je budući zajednički život moguć. Nadalje, LAT forme su primamljive za mlade i u periodu rješavanja stambenih, finansijskih i poslovnih pitanja, te najčešće završe kohabitacijom ili brakom. Za razliku od mladih, kod starijih partnera LAT forme traju duži vremenski period, najčešće nakon propalih brakova, pa se pojedinci teže odlučuju na stabilniju formu koja podrazumijeva zajednički dom. Za razliku od svojih mlađih članova, većina starijih u LAT odnosima su u istraživanju kojeg su proveli Regnier-Loilier i saradnici (2009, prema Benson i Coleman, 2016) izjavili da ne žele ubuduće živjeti ili se vjenčati sa svojim partnerom.

Faktori koji mogu utjecati na stavove starijih o LAT formama su pozitivne reakcije porodice (Koren i Eisikovits, 2011, prema Benson i Coleman, 2016), na način da odobrenje od odrasle djece može ojačati nove romantične veze roditelja.

Suprotno tome, stvarni ili iracionalni strah od reakcija odrasle djece mogu potaknuti neke osobe da svoja LAT partnerstava drže u tajnosti. Neki stariji partneri održavaju neformalne LAT veze kako bi finansijski ili stambeno osigurali i pomogli svojoj djeci (de Jong Gierveld i Merz, 2013, prema Benson i Coleman, 2016). U nekim istraživanjima došlo se do zaključka da ljudi preferiraju LAT forme kako bi izbjegli sveukupnu brigu koju sa sobom donosi brak. Kada su u istraživanju Karlsson i saradnici (2007, prema Benson i Coleman, 2016) od partnera LAT forme zatražili da opišu nivo svojih obaveza i mogućnosti koje bi pružili svojim partnerima u slučaju bolesti, mnogi od njih nisu bili spremni na cjelodnevnu brigu jer im je vezivanje predstavljao problem. Iz ovog istraživanja se jasno vidi koliko moderan čovjek teži ka individualizmu, strepi od dubljeg emocionalnog vezivanja i davanja. Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija je itekako utjecao na raširenost LAT formi.

U digitalnom dobu, prostorna udaljenost više nije prepreka za održavanje partnerskih odnosa, jer partneri emocije iskazuju digitalnim putem. Na taj način održavaju svoje partnerstvo relativno stabilnim. LAT forme su pokazatelj povećanja intenziteta individualizacije i značaja partnerskih odnosa. Istraživanje Duncan i sarad. (2013) je pokazalo da je održavanje kontakata itekako bitno za uspješnost LAT formi: čak 86% partnera se izjasnilo da se svakodnevno čuju putem telefona ili elektronskom poštom, 68% partnera se izjasnilo da su u kontaktu nekoliko puta sedmično, 21% svaki dan i 16% jednom mjesečno.

Ipak, koliko god LAT forme bile popularne, njihova raširenost zavisi od sociokulturnog konteksta: kulturni, socijalni, politički i religijski uslovi određuju da li će ovakav vid odnosa biti odobren i prihvaćen (Košarac, 2019). Tako se u državama sa tradicionalnom porodičnom kulturom LAT forme smatraju tranzicionom etapom, gdje vrijednosni sistem ne odobrava, (ali toleriše) ovakve odnose, dok se u društvima sa postmodernom porodičnom kulturom smatraju posebnom formom partnerske unije (Ayuso, 2018).

Košarac (2019:42) smatra da su LAT forme „više nova fleksibilna partnerska praksa koja omogućava usaglašavanje ljubavi i intimnosti sa autonomijom i nezavisnošću pojedinca, a manje ili nikako (u tradicionalnim društvima) novi porodični oblik.“

Samački život

Brak se kroz historiju uvijek poimao kao kulutrološka vrijednost, a sve ono što je predstavljalo alternativu smatrano je manje vrijednim i društveno neprihvatljivim. Pod utjecajem patrijarhata gradio se kult „kućevnosti“ koji je podrazumijevao da se sve žene trebaju udati, a one koje se nisu udale smatrane su „društveno neprimjerenim“. S tim u vezi, Abbott (2014:218) navodi da „kroz patrijarhalno doba neudata žena nije smela da zaboravi činjenicu – niti je smela da joj se oprost – da nije supruga.“ S druge strane, neoženjeni muškarci rijetko su bili društveno osuđivani. No, u svjetlu društvenih promjena, značenje samaštva drastično se promijenilo. U knjizi *Udata ili Sama?* Ketrin Marija Sedžvik (1857, prema Abbott, 2014) jasno stavlja do znanja da je samački život daleko poželjniji od nesretnog braka. Iz ovih podataka otkrivamo da su samci i samčki život bili itekako pristuni kroz historiju, a u nekim erama i mjestima činili su čak četvrtinu ili trećinu stanovništva. (Lardelliere, 2013).

Abbott (2014) smatra da odluka da se život ne provede u zajednici, više ne podrazumijeva usamljenost. Mnogi autori u istraživanjima navode da danas milioni muškaraca i žena ne žive u braku, u tolikoj mjeri da su u nekim dijelovima, vjenčani parovi postali manjinski tip domaćinstva. Čak i u tradicionalnim društvima u kojima perzistiraju jake srodničke veze raste udio jednočlanih domaćinstava. Očekivano, posebno je primjetan rast u razvijenim državama, među urbanim, obrazovanim i višim slojevima stanovništva.

Samački život ponekad predstavlja samo fazu, tranzicioni period prije ulaska u stabilnu vezu, vanbračnu ili bračnu. Samački život je često faza kod mladih, koji su se tek osamostalili od svojih roditelja, i u svjetlu individualizma, žele određen period da se posvete svojim interesovanjima. Nešto više je zastupljeniji kod ljudi poznih godina, većina samaca su udovci ili udovice, te razvedene osobe. Kod nekih ljudi, samački život kao stil nastupa nakon raspada prethodne veze, tako da novu „slobodnu“ fazu života žele da kombinuju sa novim socijalnim kontaktima bez emocionalnog vezivanja, dok kod drugih, samački život predstavlja stil života, gdje pojedinci odbijaju bilo kakav vid vezivanja.

Koji su uzroci sveprisutnijim željama da se život provede samostalno?

Neki autori (prema Ross, 2009) govore o savremenim generacijama (posebno onim rođenim od 1965. do 1980. godine) kao o generacijama koje se plaše emocionalnog vezivanja. Sheehy (1995, prema Ross, 2009) je ove generacije opisao kao „ugrožene“, izvijestivši kako imaju „poteškoće u vezama i braku“. Vernon (2007, prema Ross, 2009) smatra da te generacije čekaju da sklope brak u starijoj dobi jer su u velikoj mjeri svjedočili razvodom svojih roditelja, te se plaše iste sudbine. Gonway i sarad. (2003 prema Ross, 2009) smatraju da su ove generacije „nevoljne kada je u pitanju predanost u odnosima,“ stoga nerado preuzimaju bilo kakve obaveze. Vernon (2007, prema Ross, 2009) smatra da savremenici izbjegavaju intimne odnose jer emocionalno vezivanje dovodi pojedinca u položaj ranjivosti. Larderillere (2013) navodi da danas svi osjećaju određeni pritisak, kako muškarci tako i žene, da treba da se razviju i uspiju na profesionalnom planu. Veći obrazovni nivo je omogućio ženama bolje plaćene poslove, uslijed čega se rodila želja za karijerizmom i napredovanjem. U takvom scenariju, brak često predstavlja prepreku, troškove i izgubljeno vrijeme u neplaćenom radu kod kuće, zbog čega se žene sve češće odlučuju da život provedu same ili u kohabitaciji. Ti izbori i mogućnosti su sad toliko uvriježeni u modernom društvu da je samaštvo postalo zadovoljavajući izbor i snažna prijetnja instituciji braka.

S druge strane, uslijed sve češćih razvoda, pojedinci promišljaju o „riziku braka“, jer danas vidimo tako malo dobrih i sretnih brakova da se pitamo da li je to ispravan način života?

Trenutno postoje dva stajališta o samačkim domaćinstvima: pozitivno mišljenje je da se život sa supružnikom ili bez njega, smatra neovisnim životnim stilom koji je samodostatan (Burr i Mutchler, 2007, prema Shih, 2016). Istraživači posebno pokazuju kako živjeti sam nije isto što i biti sam (Berkman, 2000, prema Shih, 2016). Negativno gledište je da u odnosu na one koji žive s partnerom, samački život se smatra psihosocijalnim faktorom rizika (Davis i sarad. 1992, Rogers 1996 prema Shih, 2016). Međutim, nalazi o posljedicama samačkog života su različiti. Neka empirijska istraživanja (prema Shih, 2016), pokazuju da starije osobe koje žive same imaju više zdravstvenih i financijskih resursa za razliku od onih koji su u braku. Također, istraživanje Davis i sarad. (1997 prema Shih, 2016) govori da osobe koje su odlučile da život provedu same imaju manji rizik od smrtnosti nego osobe koje žive u braku.

S druge strane, Ackerman (1987:39) u knjizi *Psihodinamika porodičnog života* smatra da su oni koji pokušavaju svoj život proživjeti sami osuđeni na dezintegraciju, jer „koliko god neki aspekti životnog iskustva bili više individualni, nego društveni, život je ipak iskustvo koje je zajedničko i koje se dijeli.“ Ipak svjedočimo da moderan čovjek sve više teži otuđenosti. Abbott (2014:224) zbog široke rasprostranjenosti samačkih domaćinstava smatra da istinski rival braku nije kohabitacija, nego samaštvo: „Naročito stoga što je unapređuju novi društveni standardi i zakoni, kohabitacija toliko snažno podseća na brak da sve više deluje kao da je reč o dvojajčanim blizancima. Samački život je, s druge strane, znatno drugačiji premda kao i brak može trajati zauvek ili se naprasno okončati da bi se prihvatile – doslovno – nove okolnosti.“ Kao zaključak se nameće činjenica da, za razliku od kohabitacije koja je slična braku, samački život predstavlja veoma različit način života koji dovodi brak u pitanje umjesto da podsjeća na njega.

Digitalni brakovi

Danas se na temelju vlastite odluke biraju partneri, vjerujući da su „suđeni jedan drugome“. Ljudi se zaljubljuju u partnere koje su upoznali na putovanju, radnom mjestu, fakultetu, preko prijatelja, a sve češće se ljudi upoznaju i preko virtuelnih socijalnih mreža. Matković i Landripet (2015:37) smatraju da se „zahtjevi savremenog načina života i dostupnost informacijsko-komunikacijskih tehnologija odražavaju na proces uspostavljanja intimnih veza, uslijed čega praksa korištenja interneta u svrhu pronalaska partnera u popularnosti počinje sustizati tradicionalne načine pronalaženja partnera.“

Nekada su se partneri prvo upoznawali uživo, da bi se potom zaljubili i pomislili na zajednički život s nekim. Razvojem interneta, pravila tradicionalnog romantičnog upoznavanja su se uveliko promijenila. Hogan, Li i Dutton (2011, prema Matković i Landripet, 2015:37) objašnjavaju da su „uslijed razvoja informacijsko-komunikacijske tehnologije, pojedinci postali dostupniji drugima u javnoj i privatnoj sferi, a široka upotreba interneta olakšala oživljavanje starih odnosa i stvaranje novih veza.“ Lardelje (2013) navodi da svako ko je tražio ljubav, brzo je shvatio pogodnosti koje mogu da poteknu iz ove „tehnologije odnosa“ koja je omogućila oslobađanje konvecionalnog udvaranja.

Internet kao savremena popularna platforma za pronalaženje partnera svoj procvat doživjela je nekoliko godina unazad, a danas je jedno od dominantnijih modula upoznavanja, jer pored toga što je primamljiv i interesantan način umrežavanja ljudi, jeftin je i učinkovit. Ljudi su danas, zahvaljujući internetu, superpovezani (Chayko, 2019) i jasno je da tehnologija utječe na gotovo svaki aspekt života. Već su 1992. godine autori (poput Silverstone, Hirsch i Morley, 1992 prema Green, 2001) govorili o „udomaćivanju“ tehnologije u porodicu, smatrajući da je internet kao nova platforma „pripitomljen“ u porodicu toliko da utječe kako na bračni, tako i na porodični život.

O raširenosti prakse pronalaženja partnera putem interneta govore rezultati istraživanja koji su pokazali da je skoro trećina ispitanika iz Australije, Brazila, Japana, SAD-a i nekoliko evropskih zemalja, svog sadašnjeg ili bivšeg partnera upoznala putem interneta (Matković i Landripet, 2015). Istraživanje Smith (2016) je pokazalo da oko 41% Amerikanaca koristi ili poznaje nekog ko koristi online servise za upoznavanje, a četvrtina ispitanika su nakon online veze stupili u brak. Čak nekoliko istraživanja u Americi govori da je trećina sklopljenih brakova nakon 2005. godine rezultat veze koja je započela na internetu. Na osnovu podataka o širokoj rasprostranjenosti veza i brakova nastalih putem interneta, možemo zaključiti da je virtuelna ljubav fenomen novog doba.

Stvaranje emocionalnih veza u stvarnom životu je postalo izuzetno teško, dok je s druge strane online upoznavanje interesantno i garantuje (prividnu) anonimnost, pruža slobodu misli, stavova i ponašanja. Sociolozi objašnjavaju da se zaljubljivanje preko interneta odvija tako što pojedinac postaje privržen nekome koga najprije upoznaje „iznutra“, a to se zove „voljeti bliskog stranca“. Oni koji komuniciraju online, spremniji su otkriti više stvari o sebi, što stvara osjećaj povezanosti. Za neke ljude, virtuelne veze su prolazne, stvaraju osjećaj uzbuđenja, bijeg iz „dosadne“ stvarnosti, dok neki ljudi putem *cyber* veza liječe usamljenost.

Na široku rasprostranjenost i „zaludenost“ virtuelnim vezama utječu i zahtjevi modernog doba, najprije sve duže radno vrijeme uslijed kojeg savremen čovjek nema mnogo vremena za privatni život. Internet je svijet pretvorio u „globalno selo“, gdje se ljudi sa različitih krajeva svijeta upoznaju, zaljubljuju i stupaju u brak, i to tako da se samo nekoliko puta ili čak nikako ne sretnu uživo. S druge strane, uslijed sve češćeg razdvajanja partnera zbog poslovnih ili drugih razloga, povećao se i broj brakova na daljinu. Takvi brakovi najčešće opstaju zahvaljujući internetu, koji im služi kao jedini način očuvanja emocionalne povezanosti.

Chayko (2008) objašnjava da veze kreirane putem interneta imaju bolje izgledе za uspjeh nego kad se dvoje upoznaju na konvencionalni način. Štaviše, Chayko (2019) tvrdi da odnosi započeti na internetu imaju više šansi da opstanu nego oni uspostavljeni u fizičkom svijetu, jer razmjena intimnih ispovijesti i razumjevanje među ljudima online im daje početnu prednost koja je jača od one koja se uspostavlja na tradicionalan način. No, ovdje se trebamo zapitati koliko su takve veze dugoročno održive i zašto je internet postao najpopularnija platforma za upoznavanje i sklapanje partnerstava?

Ne treba nas iznenaditi čovjekova žudnja za povezivanjem i stvaranjem veza, pa čak i onih virtualnih, jer se ljudi oduvijek povezuju. Na svakom kontinentu, u svakoj kulturi u historiji, ljudi su povezivali svoje budućnosti, i u dobru i u zlu. Nije ništa neobično u tome da savremeni čovjek teži ka mogućnosti povezivanja s posebnom drugom osobom - to je samo pokazatelj žudnje za intimnošću. Međutim, Bračni par Runkel i Runkel (2011:21) smatraju da u tehnodruštvenom životu postoji problem, jer „pseudoveze koje se stvaraju u imaginarnom svijetu putem tehnologije ne mogu zadovoljiti našu žudnju, ni izdaleka. Elektronički pružatelji odnosa nam pružaju iluziju istinskih, intimnih povezanosti, te omogućavaju prevazilaženje tjeskoba.“ Oni smatraju da ono što digitalno doba naziva „povezivanjem“, zapravo je samo „upoznavanje“. U transformacijskom, digitalnom, internetiziranom svijetu, međusobno se upoznajemo kao nikada do sada, ali svi želimo nešto dublje, nešto privatno, nešto isključivo. Postavlja se pitanje: možemo li to dobiti putem interneta? (Runkel i Runkel, 2011: 21).

U digitalnoj priči, susret sa drugim čovjekom je dalek i stran, a većina ljudi prihvata sliku koja im se nudi i zadovoljavaju se „virtualnom stvarnošću“. Rutović (2011:30) konstatira da je „savremena civilizacija razvitkom tehnologije reducirala ljudsku potrebu za drugim čovjekom. Kao forma bježanja od realnosti, „bajkovite“ romanse na društvenim mrežama i internetu, sve su veći krivci za krahove brakova, preljube i porast vanbračnih veza.

Virtuelni svijet je postao i magija i manija koja više nikog ne ostavlja ravnodušnim“. Istraživanja pokazuju da se bračni terepueti sve više u radu sa parovima susreću sa problemima povezanim sa internetom. Rutović (2011) smatra da ljudi sve više napuštaju realni svijet, bježeći u virtualne tokove, očekujući da nude „stvarnost“ emocija. Ironija je, kako, Smoulend (n.d) ističe, da je žeđ za novim prijateljima i vezama u virtualnom svijetu ustvari potreba da se zamijeni veza sa članovima porodice koja izumire, i tako se konkretne bliske osobe nastoje zamijeniti virtualnim prijateljstvima koja najčešće pucaju u realnom svijetu.

Statistike, istraživanja i mnogobrojne studije pokazuju da kultura *cyber* emocija postaje novi trend. Bježanjem od stvarnog braka, sve više ljudi vode *digitalni brak*, zasnovan u virtualnom okruženju i ispoljavanju virtualnih emocija. Rutović (2011) razloge u rasprostranjenosti i pomami za traženjem ljubavi u imaginarnom svijetu vidi u tempu života savremenog čovjeka: dugo radno vrijeme, trka za karijerizmom, nesigurnost u vlastiti identitet, slaba komunikacija i još čitava lepeza uzroka po kojima se savremeni brak razlikuje od nekadašnjeg. Kako Bauman (2009) navodi, „virtualne veze“ su stvorene po mjeri fluidnog modernog života, gdje romantične prilike treba, i poželjno je, da dolaze i odlaze sve većom brzinom. Za razliku od „pravih veza“, u „virtualne veze“ je lako ući i izaći iz njih, prednost takvih odnosa je što uvijek možete kliknuti na „delete“ ili ne odgovoriti na e-mail. Upravo virtualna komunikacija sa sobom donosi slobodu, rasterećenje od pritiska, porodice i obaveza, što je čini primamljivom formulom za prividno zadovoljstvo i ispunjenost.

Virtuelni svijet se kosi sa tradicionalnim vrijednostima, porodicom u kome pojedinci nisu „ometeni“ okovima braka i porodice, obaveza i odgovornosti. Tako Bauman (2009), opisujući sve prisutniju potrebu za virtualnom bliskošću, smatra da virtualnost sa sobom nosi samodovoljnost koja ne treba biti ometena prisustvom drugih, štaviše - otuđenost se nameće kao standard. U takvom svijetu, usamljenost iza zatvorenih vrata sa mobilnim telefonom u ruci može izgledati kao manje rizično i bezbjednije nego dijeliti zajednički temelj domaćinstva (Bauman, 2009).

Kao alternativa tradicionalnom braku, zajednica homoseksualnih parova predstavlja zajednicu pripadnika istog spola, zasnovana na spolnim i osjećajnim odnosima.

Iako mnogi smatraju da se u svjetlu današnjeg naglašenog individualizma, ljudskih prava i sloboda, homoseksualnost javila kao forma savremenog doba, homoseksualne sklonosti nisu novijeg datuma. O njima se prosuđuje i u svetim knjigama, a njihovo postojanje datira od nastanka civilizacije. Homoseksualizam je zabilježen kod primitivnih naroda, a razvoj se vezuje za antičku civilizaciju, gdje se smatrao znakom otmjenosti i više kulture. Slično je bilo i u Rimu, gdje su bogati slojevi društva vodili veoma raskalašen život. Čak je ostrvo Lezbos dobilo ime po spolnoj nestranošći žena, a odatle je preneseno u Grčku, Rim, Egipat i druge zemlje. Homoseksualizam se provlači i kroz kasniju historiju, da bi u kapitalizmu bio veoma raširena pojava. Dakle, homoseksualizam se pojavljivao u raznim epohama i narodima, razlika je jedino bila u društvenom vrednovanju i stavu društva prema osobama homoseksualnih sklonosti.

Tradicionalno poimanje koje je bilo zastupljeno stoljećima, sagledavalo je homoseksualnost kao protuprirodnu spolnu sklonost, pa su se dugo vremena homoseksualne osobe izopćavale iz društvenog života, a takve veze bile strogo zakonom zabranjene. O homoseksualnosti se govorilo iz različitih diskursa: upotrebe kliničkih termina psihijatrijskih poremećaja, bolesti, perverziji, grijehu, pa sve do seksualnih sloboda.

Objavljivanjem rezultata Kinseyevog istraživanja (1948, prema Giddens, 2007) o seksualnom ponašanju, učinjen je napredak i presedan koji je urušio lažno vjerovanje da homoseksualci predstavljaju malobrojnu grupu. Ovo istraživanje je bila uvertira u jedan od najvećih preokreta u historiji psihijatrije iz 1974. godine, kada se termin homoseksualnosti izbrisao sa DSM liste mentalnih bolesti.

Poslije ovih događaja, u javnost su izašli zahtjevi homoseksualnih osoba za sklapanje braka. Nakon toga su, kako Rudinesko (2012:185) navodi, uslijedila istraživanja i provjere „da li su homoseksualne osobe ‘psihološki sposobne’ da budu roditelji, te da se utvrdi da li su njihova djeca sklonija homoseksualnoj orijentaciji ili nisu, da li su djeca podložna da obole od psihotičnih poremećaja ili da usvoje asocijalna ponašanja u homoseksualnoj porodici“.

Haralambos i Holbron (2002) smatraju da su rasprave o spolnim orijentacijama i porodici odigrale pionirsku ulogu u stvaranju postmoderne porodice uopće. Košiček (1986:74) je podijelio neka životna iskustva onih koji su, da bi zadovolji očekivanja okoline, sputavali svoj homoseksualni nagon i upuštali se u heteroseksualnu bračnu zajednicu: „Oduvijek volim samo žene. Udala sam se samo da zaustavim ogovaranja i pitanja, dosadilo mi je izmišljati razloge zašto se još uvijek nisam udala. Istinu nisam mogla reći, ali sad mi je još nesnosnije! Tek što sam se udala, već mislim na razvod....“

Albermann (2008, prema Abbott, 2014:234) ovakve brakove naziva lažnim brakovima, brakovima iz interesa ili brakovima iz neznanja gdje su „muškarci i žene vekovima živeli u sramoti i nesreći, lažući sebe i druge, uništavajući nebrojene tuđe živote ili supružnike i decu, sve zbog toga što smo rekli da se muškarac ne može venčati sa drugim muškarcem, niti da se žena može venčati sa drugom ženom.“ Košiček (1986) smatra da je ulaziti u bračnu zajednicu s nekim samo da bi bili u braku i zadovoljili očekivanja društva posve pogrešno, ali je i još besmislenije to činiti kako bi „prikрили“ svoju spolnost i nagone. Dalje smatra da homoseksualna osoba može doživljavati svog heteroseksualnog bračnog druga kao prijatelja, dobrog sagovornika, ali ne i kao spolnog partnera, stoga je takav brak osuđen na propast. Zbog navedenih razloga, homoseksualne osobe su odlučile progovoriti o svojim seksualnim nagonima, željama, i tražiti pravo na sklapanje homoseksualnih brakova, usvajanje djece i hraniteljstvo.

Jasno je da ova prava nisu u početku bila pozdravljena od većine društva, posebno religioznih koji su smatrali da na taj način urušavaju svetu instituciju heteroseksualnog monogamnog braka, jedinog „moralnog i ispravnog“. Presedan u historiji je bila odluka Velike Britanije iz 1999. godine kada su se romantične veze homoseksualnih parova prvi put definisale kao „stabilna i postojana veza poput porodice“. U posljednje vrijeme, pod utjecajem organizacija za zaštitu prava homoseksualnih zajednica, stavovi o homoseksualizmu su djelimično promijenjeni. Uprkos tome, anatagonizam i dalje opstaje, a posljedica toga su mnogobrojni napadi i osude onih koji se odluče javno izjasniti o svojoj seksualnoj pripadnosti. U bosanskohercegovačkom društvu, istospolni brakovi nisu legalizovani, ali su prisutne rasprave o njihovoj legalizaciji. U svjetlu društvenih promjena i iskustava razvijenijih država, očekivano je da će u budućnosti osobe homoseksualne sklonosti tražiti prava na osnivanje braka, što će usloviti promjenu stavova u društvu, ali i izmjenu porodičnih politika.

Bračna nevjera i otvoreni brakovi

U savremenoj literaturi koja govori o bračnom nevjerstvu često susrećemo sinonime „otvoreni brak“, „intimno prijateljstvo“, „slobodan odnos“, „dopunski brak“, „brakolomstvo“ ili „preljub“. Bračno nevjerstvo je bilo nepoznanica u periodu neregulisanih spolnih odnosa između muškarca i žene i vezuje se za nastanak monogamnog braka. Smiljanić i Mijušković (1965:274) za nevjerstvo kažu: „Ono je njegov stalni pratilac. Osnove na kojima je zasnovan monogamni brak i odnosi u njemu, koji su uveliko odraz društvenih odnosa, glavni su uzrok neverstva u braku.“ Kako su brak i porodica u raznim periodima imali različit položaj i tretman, tako je bilo i sa poimanjem nevjerstva i kažnjavanjem preljubnika.

Zanimljivo je primijetiti da se u gotovo svim kulturama najčešće žena kažnjavala za preljubu. Smrtna kazna, vezivanje za drvo, doživotno zatvaranje u kuću i druge surove metode korištene su da se kazni žena koja je počinila preljubu. Muškarcima je prijetila ista kazna, ali ako su žene bile spremne da oprostite preljubu, grijeh bi im bio zaboravljen. Razlog zbog kojeg su se žene češće i strože kažnjavale treba pripisati religijskim učenjima, prvenstveno crkvi, ali i patrijarhatu i davanju prevlasti muškarca nad ženom. Smiljanić i Mijušković (1965:279–280) se pozivaju na Lafargova razmišljanja koji je prvi govorio o bračnom nevjerstvu kao „privilegiji aristokracije“, koja se kroz historiju koristila ljepotama robinja i tuđih žena, dok su žene čuvane u odajama, izolovane i pod prismotrom. Preljuba se često pravdala kao „prirodna pojava“ u braku, oslanjajući se na primjere bogova iz starog Rima i Grčke, poput Zeusa koji je, osim boginja, uzimao žene iz redova običnih smrtnika. Odanost je, međutim, uvijek bila idealizirani stub braka.

Neki autori bračnu odanost definišu kao investiciju u brak (Rusbult 1983, prema Čudina i Čudina-Obradović, 2006). Bračna odanost raste proporcionalno bračnom zadovoljstvu i ulaganjima pojedinca u zajednicu. Ipak, brojna istraživanja ukazuju na opadanje bračne odanosti i sve veću zastupljenost preljube, koja se posljednjih decenija i popularizuje kroz medije, filmove i literaturu. Kinsey je još 1948. godine iznio podatak da je više od 25% osoba prije četrdesete godine života imalo vanbračne veze, a današnji podaci ukazuju na još veće procenete. Procjene bračnih terapeuta pokazuju da je 50–60% parova uključeno u terapiju zbog iskustva nevjere (Francić, 2014).

Whitehurst (1969:136) nevjerstvo opisuje kao kulturno-socijalni problem, ističući da ono u određenim društvenim kontekstima može biti „očekivano i opravdano“. Mnogi istraživači smatraju da je monogamija tvorevina kulture, rezultat socijalizacije i društvenih očekivanja. Ipak, nevjerstvo je sve prisutnije i društveno prihvatljivije, iako brojni autori upozoravaju da ono ne predstavlja izraz emocionalnog zdravlja ili zrelosti.

Razvojem interneta dodatno se poljuljala ideja bračne vjernosti. Online komunikacija nudi mogućnosti za dopisivanje, upoznavanje i zaljubljivanje, a sve veći broj ljudi doživljava dopisivanje na online društvenim mrežama kao oblik nevjere. Istraživanja ukazuju da nezadovoljstvo u odnosu i strah od vezivanja povećavaju vjerovatnoću online preljube (Chayko, 2019). Hackathorn i saradnici (2011, prema Pucak, 2016) izvještavaju da 26% korisnika interneta ima najmanje jedan romantičan odnos online, dok Greenfield i Rivet (1999, prema Pucak, 2016) nalaze da je 57% ispitanika koristilo internet za avanture, a trećina razvoda u SAD-u povezuje se sa Facebookom ili drugim online aktivnostima (Whitty, 2005, prema Pucak, 2014). Internet, dakle, postaje jedan od ključnih transformatora koji olakšava razvoj vanbračnih veza i emocionalnih afera.

Jedna od najtežih odluka nakon nevjere jeste hoće li partneri nastaviti zajednički život ili će se razdvojiti. Olson i saradnici (2002, prema Čudina i Čudina-Obradović, 2006) zaključuju da je preljuba, uz tjelesno zlostavljanje, najpogubniji faktor za brak i bračne odnose, dok Whisman, Dixon i Johnson (1997, prema Čudina i Čudina-Obradović, 2006) navode da je nevjera najteži problem u bračnoj terapiji.

Za razliku od preljube, koja se temelji na skrivenom i obmanjujućem ponašanju, otvoreni brak označava konsenzualni dogovor partnera da je moguće ostvarivati intimne ili seksualne odnose i s trećim osobama, uz znanje i pristanak oba partnera. Koncept otvorenog braka počinje se jasnije oblikovati tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, u kontekstu seksualne revolucije i redefinicije bračnih normi (Rubin, 1984; Jamieson, 1998). O'Neill i O'Neill (1972) u knjizi *Open Marriage* ovaj model predstavljaju kao oblik partnerskog aranžmana koji omogućava veću slobodu, individualni razvoj i autentičnost, a ne samo kao dozvolu za seksualne odnose van braka.

Otvoreni brak se najčešće svrstava u širi okvir konsenzualno nemonogamnih odnosa (CNM), zajedno s poliamorijom i swingingom (Conley et al., 2013; Barker & Langdridge, 2010). Ključna razlika između otvorenog braka i preljube jeste upravo u transparentnosti i dogovoru: dok nevjera narušava povjerenje, otvoreni brak se zasniva na uzajamnom povjerenju, pregovorima i dogovoru o granicama. Uprkos tome, društvena stigmatizacija otvorenih brakova je i dalje izražena. Conley i sarad. (2012) ističu da osobe u konsenzualno nemonogamnim vezama često bivaju percipirane kao manje moralne i manje posvećene partnerstvu, iako empirijska istraživanja pokazuju da zadovoljstvo i kvalitet odnosa u ovim brakovima može biti jednak ili viši nego u monogamnim zajednicama.

Sociološki i psihološki pristupi otvorene brakove povezuju sa procesima individualizacije i postmodernih vrijednosti (Beck & Beck-Gernsheim, 1995), u kojima samorealizacija, autonomija i sloboda postaju prioriteti, dok tradicionalna shvatanja monogamije gube na značaju. Na taj način, otvoreni brakovi predstavljaju pokušaj usklađivanja stabilnosti i odanosti s jedne strane, te potrebe za slobodom i ličnim razvojem s druge.

Nevjera i otvoreni brakovi, iako naizgled slični jer oba prevazilaze granice monogamije, zapravo predstavljaju dva suštinski različita fenomena. Preljuba narušava povjerenje i stabilnost braka, dok otvoreni brakovi nude pokušaj redefinisavanja monogamije kroz konsenzualni dogovor. Oboje, međutim, svjedoči o tome da je u savremenom društvu ideja apsolutne vjernosti sve više pod pritiskom novih vrijednosti, kulturnih promjena i individualnih težnji.

Budućnost braka

U prethodnim poglavljima predstavili smo tradicionalne i moderne oblike braka i partnerstva. Tradicionalni brak je od partnera zahtijevao žrtvovanje individualnosti i doživotnu povezanost u kojem ljubav nije bila imperativ. Prividna formalnost braka bila je obilježena bez dubljeg emocionalnog kontakta, jer su partneri naglašavali roditeljske, a potiskivali bračne odnose.

Insistiranje na emocijama, naglašavanje spolne povezanosti, izgradnja zajedničkog, bili su neki od zahtjeva koji su promijenili bračnu stvarnost. Tako Brajša (2009:143) navodi: „Očekivanja poput povezanosti partnerskih i ljubavnih odnosa, blizina i distanca, ravnopravnost i personalizirani odnosi, emocionalno intenzivna ljubav i spolni odnosi do kraja braka udarili su temelje modernom braku“. Ali dalje nastavlja: „Pred savremenim brakom su postavljena mnoga očekivanja: moderan brak je i sreća i nesreća u dvoje. Brak je i raj i pakao udvoje, i ljubav i mržnja udvoje, i užitak i žrtva udvoje. Možemo ga uporediti jednako i s mirnom lukom, ali i s olujnim morem. U njemu se uživa i pati, odmara i radi, razgovara i šuti, plače i smije, šepa i trči. Sve je to bračna stvarnost“ (Brajša, 2009:143).

Interpretirajući razmišljanja Brajše, vidimo da se moderan brak suočava sa mnoštvom izazova: brak ne može opstati samo na obećanju partnera koje su dali prilikom sklapanja braka, nego je potrebno konstantno ulagati u bračni odnos. Dalje, društvena osuda ne predstavlja kočnicu da se donese individualna odluka o okončanju nesretnog braka. Jasno je da se u ovakvim očekivanjima i zahtjevima, tradicionalni brak nije mogao i ne može održati. S druge strane, savremeni brak se nalazi pred čarima sveprisutnih primamljivih alternativa, pa smo sve češće svjedoci rastuće „bračne ranjivosti“ (Nimac, 2010).

Društvene promjene, kultura individualizma, težnja za vlastitom slobodom, hedonizam, nezavisnost, utrka za karijerizmom i mnoge druge promjene dovode do toga da brak gubi privlačnost u odnosu na druge oblike zajedničkog života. Tome često doprinose i mediji koji su sukonstruktori stvarnosti u kojoj živimo.

Preplavljeni smo serijama, filmovima i reality emisijama koji promovišu život oslobođen od društvenog pritiska, bračnih okova i tradicionalnih vrijednosti. U takvom svijetu, ljubav postaje težnja, želja, nada, ali sve manje iskustvo. Postavlja se pitanje: Da li je upitna budućnost braka? Da li će opstati u transformacijskom svijetu? Hoće li se moći oduprijeti izazovima pred kojima se nalazi?

Na početku XXI stoljeća institucija braka je vrlo oslabljena i spolja i iznutra, brak je destabilizovan, a pojedinci u njemu nezaštićeni i nesigurni (Milić, 2007). Savremeni muškarci i žene žude za sigurnošću zajedništva, a opet zaziru od stanja „povezanosti“, jer im može ograničiti slobodu za kojom čeznu. Na ovaj način Baumann (2009:10-11) objašnjava ljudske veze koje u „fluidnom modernom životnom okruženju jesu najčešća, najaktuelnija, najupečatljivija i najproblematičnija otjelotvorenja ambivalentnosti. Zbog toga je u fluidnom modernom svijetu savremeni čovjek, istovremeno i pred rizikom i strepnjom života zajedno i odvojeno.“ Jasno nam je da doba u kojem živimo nije naklonjeno braku i njegovanju bračnog života, štaviše - u instant kulturi, interesantnije su kratkotrajne alternative koje ne zahtijevaju toliko ulaganja i žrtvovanja kao konvencionalni brak.

Ipak, koliko god živjeli postmodernim stilovima života, i dalje je pristuna iskonska potreba za pripadanjem i ljubavi. Tako Brajša (2009:198) u odbranu braka pita: „Pa postoji li ijedan par, bilo mladi ili stariji, koji ne šapće o isključivom međusobnom pripadanju?!“

Oni koji vjeruju da će brak propasti ili žude za propadanjem braka, smatraju da je doživotnost i „dok nas smrt ne rastavi“ postao ideal i neostvoreni san. U vremenu kada se sve može dobiti „sada i odmah“, bez prevelikog emocionalnog ulaganja, brak je postao „teži“ aranžman jer zahtijeva ulaganje, odricanje, ljubav, prijateljstvo, a to je previše za savremenog čovjeka. Uz sve to, ima dug rok trajanja. Čini se kao da postulati braka ne idu u korak sa savremenim dobom, ili mi ne idemo u korak sa pravim vrijednostima.

Međutim, koliko god lažno pribjegavali instant emocijama i ljubavi, ne možemo zamisliti niti jedan ljubavni par u kojem partneri jedno drugo ne uvjeravaju u doživotno trajanje njihovog odnosa. Brajša smatra da svi partneri, bez obzira na to da li bili u bračnoj, vanbračnoj zajednici ili u preljubi, vjeruju da će njihova sreća biti doživotna. Stiče se dojam da savremeni čovjek, koliko god bježao od braka koji insistira na isključivosti i doživotnosti, ustvari teži za odnosom koji je obilježen dugotrajnošću. Zašto bi onda bila upitna budućnost braka kada savremeni čovjek teži vrijednostima koje gaje brak i bračni odnos? Iz ovoga vidimo da u braku nema ništa protuprirodno, jer vrijednosti na kojima insistira brak, koliko se god modernom čovjeku činile teškim i nedokučivim, ustvari su ništa drugo nego vrijednosti koje garantuju bračnu sreću, a sreća je ono za čime traga moderan čovjek (Brajša, 2009).

Istina je da preovladava mnoštvo varijeteta zajedničkog života i formi ljubavi, te nije moguće napisati knjigu koja bi sažela sve moguće vrste emocionalnih veza, legalnih i onih ilegalnih u savremenom društvu. U današnjim romantičnim vezama se pojavljuju brojne kombinacije koje prijete urušavanju braka u tradicionalnom smislu i čini se kao da u toj utrci i pobjeđuju. Ali to je samo prividna pobjeda. Krizmanić (2012:138) u odbranu braka kaže: „Istina je da se danas stvara klima u kojoj se uporno govori o propasti obitelji i braka. Jeste, ima više rastava nego što ih je bilo prije, ali ipak većina ljudi ostaje u braku i ne čupa kosu nad svojoj nesrećom. Jeste, ima djece čiji roditelji više ne žive zajedno, ali većina djece odrasta u braku s oba roditelja. Istina je da nisu svi u brakovima koji opstaju uporno i stalno sretni i zadovoljni, ali tiha većina o kojoj ništa ne čujemo, koja se nigdje ne ističe, koja strpljivo, a često i s mnogo radosti prolazi kroz život, ta se većina nikako ne bi složila s tvrdnjom da je brak ‘propala institucija’.“

Strean (1981) smatra da je danas teško živjeti u braku: ne može opstati bez podnošenja frustracija, razumijevanja, samostalnosti i razmjerne slobode. Dalje nastavlja (1981:231-232): “Ja vjerujem da je brak izvediva, nenadomjestiva i jedinstvena ustanova za zdrave i zrele ljude. Oni koji nisu dorasli životu u braku, površno obavljaju svoje bračne dužnosti i stoga moraju zakazati, ali ne stoga što je brak „zastario“, nego zbog svojih nesvjesnih sukoba. Većina onih koji se bune protiv braka i monogamije su ogorčeni i nesretni ljudi što razumljivo opravdavaju svoje prigovore braku.”

Uprkos svim proročanstvima, brak ne samo da je opstao, već je i konačan cilj većine današnjih mladi ljudi. Većina pojedinaca u empirijskim istraživanjima i dalje iskazuje pozitivan stav prema braku i očekuju da će na kraju, ipak, zasnovati porodicu (Studija o mladima u BiH 2015, Studija o mladima u BiH, 2019, Košarac, 2019). Uprkos padu stope sklopljenih brakova, prognoze su da će oko 80% odrasle populacije do svoje četrdesete godine barem jednom osnovati vlastitu porodicu. To nam, prema nekim autorima (Košarac, 2019), govori da porodicu i brak regulišu ista ona kulturna i institucionalna pravila kao i u prethodnim generacijama.

U svjetlu transformacijskih procesa, ne možemo ni zamisliti kako će brak izgledati u narednim decenijama ili koji sistem vrijednosti će preovladavati. No jedno je sigurno, ljudi nikada neće odustati od ljubavi i uvijek će pronalaziti načine kako da ovjekovječe i zadrže emocionalne odnose. Sve dok ima onih koji smatraju da se vrijedi žrtvovati radi drugog, graditi porodicu na temelju zajedništva i ljubavi, brak kao institucija će i dalje živjeti.

BRAČNI KVALITET I BRAČNA (NE)STABILNOST

*Uspješan brak nije onaj u kojem se našao „savršen par“.
Uspješan je onaj brak u kojem je nesavršen
par naučio uživati u svojim razlikama.
(Meurer, n.d.)*

Teorijski modeli braka i bračnih odnosa

Bračni kvalitet jedna je od centralnih tema kojom se bavi psihologija braka i porodice. Istraživanja zadovoljstva brakom i faktora koji na njega utječu, počela su tridesetih godina prošlog stoljeća. Davne 1938. godine Terman je sa svojim saradnicima objavio studiju pod naslovom *Psihološki faktori bračne sreće*, koja je predstavljala začetak propitivanja faktora koji utječu na bračni kvalitet i zadovoljstvo brakom. Autori su u studiji postavili pitanje: „Šta je fundamentalno što razlikuje sretne od nesretnih parova?“ To pitanje je postalo izvor inspiracije i mnogobrojnih istraživanja u XX i XXI stoljeću.

Decenijama je bilo uvriježeno mišljenje da su većinom sretniji oni pojedinci koji žive u braku, nego oni koji nikada nisu stupili u bračne vode. Štaviše, često su se razvedeni, udovice/udovci i samci smatrali “ugroženim”. Međutim, s društvenim promjenama su se promijenila i očekivanja, a s njima i bračno zadovoljstvo. Čudina-Obradović i Obradović (2006:121) navode: „Sve što se događa u braku, svi intimni procesi, sve što okružuje bračne partnere i što djeluje na bračne procese, prelama se kroz ili djeluje na doživljaj bračne kvalitete jednog ili oba bračna partnera.“

Veoma je teško na početku braka znati i odrediti hoće li biti uspješan ili ne, isto kao što je teško utvrditi zbog čega je nešto krenulo (ili će krenuti) pogrešnim putem. Razlozi ulaska u brak su raznovrsni i kompleksni i ponekad baš u njima leže razlozi kasnije uspješnosti ili neuspješnosti braka. Kada dvoje ljudi nakon početne zanesenosti, krenu uviđati razlike u ponašanju, vrijednostima i preferencijama, tada krenu i prve svađe, udaljava vanja i preispitivanja „mirne luke.“ Nekada su te razlike vidljive već na početku, neke se mogu prevazići, dok neke utječu na stepen zadovoljstva i remete kvalitetu braka (Pašalić-Kreso, 2004). Krajem 1980-tih godina Landers (1980, prema Pašalić-Kreso, 2004) je u jednom popularnom listu u SAD-u postavila čitaocima jednostavno pitanje: “Kada biste se ponovo ženili/udavali da li biste opet izabrali vašeg sadašnjeg partnera/ partnerku?”

Dobila je vrlo iznenađujuće odgovore: oko 55% njih je odgovorilo sa DA, a 45% sa NE. Dakle, gotovo polovina ispitanika nije bila zadovoljna svojim izborom partnera/partnerke. Nakon toga, uslijedila su mnogobrojna istraživanja među bračnim partnerima kako bi se dokučilo šta utječe na kvalitet i (ne)zadovoljstvo u braku.

Autori prave razliku između pojmova „zadovoljstvo brakom“, „kvalitet braka“ i „uspjeh u braku“. U socijalnoj psihologiji bračni kvalitet se najčešće određuje na tri načina: (1) bračni kvalitet kao bračno zadovoljstvo, (2) bračni kvalitet kao međusobna prilagodba partnera i (3) bračni kvalitet kao procjena partnerskih odnosa.

Hawkins (1968, prema Čudina-Obradović i Obradović 2006:121) bračni kvalitet razumije isključivo kao zadovoljstvo partnera u braku: „To je subjektivan osjećaj sreće, zadovoljstva i užitka koji doživljava partner u interakciji s drugim partnerom.“ Često se u stručnoj literaturi može vidjeti jednostavno mjerenje bračnog kvaliteta ili bračnog zadovoljstva pomoću jednog pitanja koje obično glasi: „*Koliko ste zadovoljni svojim brakom ili bračnim odnosima?*“ Mnogi istraživači smatraju da mjerenje bračnih kvaliteta na osnovu samo jednog pitanja nije pouzdano. Međutim, Čudina-Obradović i Obradović (2006) navode da istraživanja u kojima su autori uporedno primijenili višestruko mjerenje bračnog kvaliteta i mjerenje samo jednim pitanjem, pokazuju visoku povezanost između rezultata dobijenih dvjema metodama. Neki autori su zaključili da je procjena bračnog kvaliteta dobijena jednim pitanjem sasvim zadovoljavajuća i da se mjerenje može prihvatiti kao pouzdano. Prema drugom pristupu, bračni kvalitet je međusobna prilagodba supružnika (Spanier, 1976, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Najpoznatija skala nazvana *Dyadic Adjustment Scale* (Spanier, 1976) sastoji se od 32 tvrdnje pomoću kojih se mjeri kohezija, zadovoljstvo u dijadi i emocionalna izražajnost.

Treći način razmišljanja bračnog kvaliteta ponudili su Norton (1983), Trost (1985) i Glenn (1990) koji smatraju da prilagodba partnera predstavlja samo jednu dimenziju ili preduslov za bračni kvalitet. Prema njihovom mišljenju, bračni kvalitet je mnogo širi pojam koji obuhvata prilagodbu, zadovoljstvo, sreću i druge faktore. Najpoznatija skala kojom se mjeri sveukupni bračni kvalitet jeste *Quality Marriage Index* (Norton, 1983). U teoriji se navodi pet osnovnih teorijskih modela razvoja braka i kvaliteta bračnih odnosa:

- Teorija socijalne razmjene;
- Bihevioralna teorija braka;
- Teorija *attachmenta* ili afektivnog vezivanja;
- Teorija bračne krize i
- Kontekstualni model razvoja bračnih odnosa/Model ranjivost – stres – adaptacija.

Teorija socijalne razmjene

Teorija socijalne razmjene predstavlja jednu od najutjecajnijih i najčešće korištenih teorijskih perspektiva u proučavanju bračnih i partnerskih odnosa. Ova teorija polazi od pretpostavke da se svi socijalni odnosi, uključujući i brak, zasnivaju na principu razmjene - ljudi procjenjuju i vrednuju svoje odnose prema dobicima i gubicima koje iz njih ostvaruju. Drugim riječima, pojedinci teže maksimiziranju nagrada (emocionalnih, materijalnih, socijalnih) i minimiziranju troškova (konflikti, frustracije, nezadovoljstvo).

Osnovne postavke teorije razvili su Thibaut i Kelley (1959) u okviru Teorije međuzavisnosti, koja objašnjava kako se bliske veze formiraju, razvijaju i eventualno raspadaju kroz procese socijalne razmjene. U tom kontekstu, zadovoljstvo partnerskim odnosom zavisi od subjektivne procjene partnera o tome u kojoj mjeri su dobijene koristi veće od uloženog truda i doživljenih gubitaka. Ako je saldo „dobitaka“ pozitivan, veza se percipira kao zadovoljavajuća; u suprotnom, javljaju se nezadovoljstvo i emocionalna distanca.

Ključan pojam u okviru ove teorije jeste nivo očekivanja, koji se formira na osnovu ličnih iskustava i prethodnih veza. Thibaut i Kelley (1959, prema Šakotić-Kurbalija, 2016) ističu da partneri koji su u prošlosti imali nezadovoljavajuće odnose obično postavljaju niže standarde i manje očekuju od sadašnjih veza, pa su skloni zadovoljiti se i manjim stepenom nagrada. Nasuprot tome, osobe koje su ranije imale ispunjavajuće i harmonične odnose razvijaju viši nivo očekivanja, te od trenutne veze očekuju jednaku ili višu razinu zadovoljstva.

Levinger (1976) je ovu teoriju dodatno razradio i primijenio na bračne odnose, uvodeći tri ključna faktora koja određuju (ne) uspjeh braka:

- Privlačnost unutar veze – stepen emocionalne, seksualne i psihološke povezanosti partnera;
- Barijere za raskid – ekonomske, socijalne, kulturne i moralne prepreke koje otežavaju prekid veze;
- Alternativne opcije – percepcija postojanja boljih mogućnosti izvan trenutne veze.

U ovom okviru, odluka o ostanku ili prekidu braka nije isključivo emocionalna, već i racionalna: partneri procjenjuju odnos između dobiti i troškova, uzimajući u obzir potencijalne posljedice i alternative.

Teorija socijalne razmjene također naglašava dinamičnost bračnog odnosa - on se mijenja tokom vremena, prateći različite razvojne faze braka. Pretpostavlja se da u ranim fazama, tokom zaljubljenosti i zajedničkog planiranja života, kvalitet odnosa doseže svoj vrhunac. U srednjem periodu braka često dolazi do stagnacije uslijed rutine, porodičnih i profesionalnih obaveza, a ako se u tom periodu ne dogodi značajna intervencija (poput zajedničkog rada na komunikaciji, traženja savjetovanja ili promjene životnih okolnosti), može uslijediti postepeno opadanje kvaliteta odnosa i emocionalno udaljavanje partnera (Levinger, 1976 prema Šakotić-Kurbalija, 2016).

Prednost teorije socijalne razmjene ogleda se u njenoj fleksibilnosti i interdisciplinarnosti, jer omogućava uključivanje velikog broja varijabli na mikro (individualne osobine, komunikacija, privrženost) i makro nivou (društvene norme, ekonomski pritisci, rodne uloge) (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Posebno je značajno što je ovo jedina teorija koja jasno razlikuje bračni kvalitet od bračne stabilnosti - brak može biti stabilan zbog ekonomskih ili društvenih faktora, ali istovremeno emocionalno nezadovoljavajući, ili obrnuto, može biti kvalitetan, ali nestabilan ako partneri procjenjuju da postoje bolje opcije izvan odnosa.

U savremenom kontekstu, teorija socijalne razmjene dobija novu relevantnost, naročito u društvima u tranziciji, gdje promjene u ekonomskim i kulturnim obrascima utječu na redefinisanje partnerskih odnosa.

Bihevioralna teorija braka

Bihevioralna teorija braka razvila se iz šireg okvira bihevioralne psihologije, koja smatra da se ljudsko ponašanje može objasniti kroz principe učenja, nagrađivanja i kazne. U kontekstu bračnih odnosa, ova teorija polazi od pretpostavke da kvalitet i stabilnost braka zavise prvenstveno od obrasca međusobne razmjene ponašanja među partnerima. Dakle, brak se posmatra kao sistem međusobnih interakcija, u kojem svako ponašanje jednog partnera predstavlja stimulus koji može izazvati pozitivnu ili negativnu reakciju drugog partnera.

Bihevioralna koncepcija „stavlja akcenat na razmjenu specifičnih ponašanja među supružnicima u problemskim situacijama, pretpostavljajući da će pozitivna ponašanja partnera ojačati vezu i uticati na pozitivniju evaluaciju bračnog odnosa u cjelini, dok će negativna ponašanja u problemskim situacijama uticati na lošiju evaluaciju braka“ (Šakotić-Kurbalija, 2016:24). Drugim riječima, zadovoljstvo brakom nije rezultat apstraktnih osjećaja ljubavi, već konkretnih, vidljivih ponašanja kojima partneri svakodnevno izražavaju pažnju, poštovanje, podršku i uvažavanje.

Prema ovoj teoriji, pozitivna ponašanja kao što su komplimenti, izražavanje zahvalnosti, zajedničko provođenje vremena, podrška i aktivno slušanje, funkcionišu kao pozitivna pojačanja koja povećavaju vjerovatnoću ponavljanja poželjnih interakcija i jačaju emocionalnu povezanost. Nasuprot tome, negativna ponašanja, poput kriticizma, ignorisanja, sarkazma, povlačenja iz komunikacije ili agresivnog reagovanja, predstavljaju negativna pojačanja koja dovode do pogoršanja odnosa, smanjenja bliskosti i povećanja emocionalne distance.

U skladu s ovim postavkama, brojna istraživanja (prema Šakotić-Kurbalija, 2016) su pokazala da u skladnim i zadovoljavajućim brakovima preovladavaju ugodne interakcije i pozitivne emocije koje doprinose percepciji bliskosti, sigurnosti i zadovoljstva. S druge strane, u disfunkcionalnim brakovima dominiraju negativne interakcije koje dovode do sve češćih konflikata i nezadovoljstva, pri čemu partneri često ulaze u tzv. negativne komunikacijske spirale – obrasce u kojima negativne reakcije jednog partnera izazivaju negativne reakcije drugog, što dodatno produkuje konflikt.

Jedan od važnih doprinosa bihejvioralne teorije jeste njen primjenjiv karakter, ona je postala osnova za razvoj brojnih programa bihejvioralne terapije parova, koji se fokusiraju na mijenjanje konkretnih ponašanja umjesto na apstraktne emocionalne procese. U takvim pristupima partneri uče vještine efikasne komunikacije, izražavanja potreba, aktivnog slušanja, kompromisa i rješavanja sukoba, pri čemu se naglasak stavlja na povećanje pozitivnih interakcija i smanjenje negativnih obrazaca ponašanja.

Prednost bihejvioralne teorije je u njenoj empirijskoj provjerljivosti i praktičnoj primjenjivosti, jer se fokusira na mjerljive oblike ponašanja koji se mogu direktno posmatrati i mijenjati. Međutim, njeno ograničenje leži u nedovoljnom uzimanju u obzir unutrašnjih psiholoških procesa poput misli, osjećanja, motivacije i ličnih vrijednosti, koji često stoje u osnovi ponašanja.

Zbog toga su kasniji autori razvili kognitivno-bihevioralne modele bračnih odnosa, koji uz ponašanja uključuju i kognitivne procese, čime se stvara sveobuhvatniji okvir za razumijevanje i unapređenje partnerskih veza.

Teorija attachmenta

Teorija afektivnog vezivanja ili teorija *attachmenta* predstavlja jedan od najutjecajnijih teorijskih pristupa u razumijevanju emocionalne dinamike bračnih i partnerskih odnosa. Ova teorija, utemeljena na radovima Johna Bowlbyja, polazi od pretpostavke da obrasci emocionalne povezanosti koji se formiraju u ranom djetinjstvu kroz odnos s primarnim skrbnicima postaju temelj za način na koji pojedinci kasnije u životu uspostavljaju, doživljavaju i održavaju bliske odnose. Drugim riječima, iskustva iz djetinjstva oblikuju unutrašnje modele sebe i drugih, koji se u odrasloj dobi manifestuju kroz obrasce ponašanja, očekivanja i emocionalnih reakcija u partnerskim vezama.

Glavni doprinos teorije afektivnog vezivanja u oblasti bračnih odnosa ogleda se u uvođenju razvojne perspektive - ona objašnjava kako ranije emocionalne veze s roditeljima ili starateljima utječu na obrasce intimnosti, povjerenja i međusobne podrške između partnera u odrasloj dobi. Prema Bowlbyju, potreba za bliskošću i emocionalnim osloncem je primarna i trajna ljudska potreba, a ne samo dječija faza, stoga u odrasloj dobi partneri često preuzimaju ulogu „figura sigurnosti“ jedan drugome.

Na osnovu radova Bowlbyja i drugih istraživača (Ainsworth, Hazan i Shaver, Bartholomew), identifikovana su tri osnovna stila afektivne vezanosti u odrasloj dobi:

Sigurna vezanost – karakterišu je povjerenje, otvorenost, emocionalna bliskost i osjećaj sigurnosti u vezi. Osobe sa sigurnim stilom vezanosti sposobne su da izraze svoje potrebe i da odgovore na potrebe partnera bez straha od odbacivanja.

Anksiozna (nesigurna) vezanost – odlikuje je izražen strah od napuštanja, potreba za stalnim dokazivanjem ljubavi i pažnje, te preosjetljivost na signale odbijanja. Partneri s ovim stilom često traže intenzivnu bliskost, ali istovremeno mogu djelovati prezahtjevno i nesigurno.

Izbjegavajuća vezanost – manifestuje se emocionalnim distanciranjem, izbjegavanjem bliskosti i prevelikim oslanjanjem na sebe. Ove osobe često imaju poteškoća u izražavanju emocija i doživljavaju preveliku bliskost kao prijetnju ličnoj autonomiji.

Nalazi mnogih istraživanja (prema Šakotić-Kurbalija, 2016) potvrđuju pretpostavku da postoji kontinuitet između stilova vezanosti iz djetinjstva i obrazaca partnerske vezanosti u odrasloj dobi. Na primjer, osobe koje su u djetinjstvu imale siguran odnos s roditeljima obično razvijaju stabilne, povjerljive i podržavajuće veze u odraslom životu, dok osobe s iskustvima emocionalne nesigurnosti češće pokazuju obrasce anksiozne ili izbjegavajuće vezanosti u partnerskim odnosima.

Savremena istraživanja dodatno ukazuju na to da stilovi vezanosti nisu fiksni, već se mogu mijenjati kroz iskustvo, partnersku podršku i terapijski rad. Partnerski odnosi koji pružaju emocionalnu sigurnost mogu ublažiti efekte ranijih nesigurnih vezanosti, dok toksični i konfliktni odnosi mogu narušiti ranije stabilne obrasce.

Prednost teorije *attachmenta* je u tome što ona spaja razvojnu i emocionalnu dimenziju partnerskih odnosa, nudeći dublje razumijevanje korijena bračnih konflikata, ljubomore, straha od odbacivanja ili poteškoća u izražavanju bliskosti. Ovaj pristup također ima veliki značaj u savjetodavnom i terapijskom radu sa parovima, jer pomaže u prepoznavanju osnovnih emocionalnih potreba partnera i razvoju sigurnijih obrazaca međusobne povezanosti i komunikacije.

Teorija porodične i bračne krize

Teorija porodične i bračne krize polazi od pretpostavke da su promjene neizbježan i sastavni dio porodičnog života, te da svaka promjena, bez obzira na njen karakter (planirana ili neplanirana, pozitivna ili negativna, nagla ili postepena), zahtijeva određeni stepen prihvatanja, prilagođavanja i restrukturiranja porodičnog sistema. U tom smislu, porodična kriza ne mora uvijek imati negativne posljedice, odnosno može predstavljati i razvojnu priliku za članove porodice, jer ih potiče na redefinisanje uloga, pravila i odnosa u skladu s novim okolnostima.

Prema ovoj teoriji, prelazak porodice iz jedne razvojne faze u drugu (npr. ulazak u brak, rođenje djeteta, polazak djece u školu, napuštanje porodičnog doma, odlazak u penziju) može biti praćen stresom, jer podrazumijeva promjenu u ustaljenom obrascu funkcionisanja. Neki događaji, poput završetka školovanja, zapošljavanja, vjenčanja ili preseljenja, mogu za jedne članove porodice predstavljati pozitivan izazov, dok su za druge izvor napetosti i nesigurnosti. Dakle, reakcija na promjenu zavisi od percepcije članova porodice, njihove emocionalne otpornosti i dostupnih resursa podrške.

Pored očekivanih razvojnih promjena, porodica se može suočiti i s nepredviđenim životnim događajima (npr. gubitak posla, bolest, smrt člana porodice, razvod, migracija), koji mogu biti izrazito stresogeni jer narušavaju postojeću ravnotežu i zahtijevaju brzu adaptaciju. Teorija porodične i bračne krize ukazuje na to da stres ne proizlazi isključivo iz samog događaja, već i iz načina na koji članovi porodice percipiraju situaciju i iz stepena porodične kohezije, komunikacije i podrške.

Glavni doprinos ove teorije u oblasti bračnih odnosa ogleda se u tome što ona po prvi put uključuje varijable iz šireg bračnog i porodičnog okruženja, naglašavajući da kvalitet bračnog odnosa ne zavisi samo od interakcije između partnera, već i od spoljašnjih faktora - ekonomskih, socijalnih, kulturnih i životnih okolnosti u kojima brak funkcioniše. Time se objašnjava promjenjivost kvaliteta braka kroz vrijeme, odnosno zašto isti par može prolaziti kroz faze visoke i niske bračne satisfakcije u zavisnosti od životnog konteksta i sposobnosti adaptacije.

Međutim, osnovni nedostatak teorije jeste to što ne objašnjava detaljno koje konkretne varijable utječu na promjenu porodičnih ili bračnih resursa, niti kako tačno dolazi do promjene u percepciji stresnih događaja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Drugim riječima, teorija ne razrađuje dovoljno mehanizme koji posreduju između stresa i bračne adaptacije, niti razlikuje kratkoročne i dugoročne posljedice krize na partnerske odnose.

Uprkos tome, značaj teorije porodične i bračne krize je višestruk: naglašava dinamičnu prirodu porodičnog sistema, pokazuje da su konflikti i krize normalan i očekivan dio razvoja porodice, te da sposobnost supružnika da se zajednički suoče sa stresom i promjenama ima presudan utjecaj na stabilnost i kvalitet njihove veze.

Na osnovnim postavkama prethodno predstavljenih teorijskih pristupa - teorije međuzavisnosti, teorije socijalne razmjene, bihejvioralne teorije i teorije porodične i bračne krize, u ovoj knjizi je proveden empirijski dio istraživanja, kojim se nastojalo ispitati kako različiti psihosocijalni faktori, obrasci ponašanja i životne okolnosti utječu na kvalitet i stabilnost savremenih bračnih odnosa.

Kontekstualni model razvoja bračnih odnosa

Kontekstualni model razvoja bračnih odnosa polazi od pretpostavke da stabilnost i zadovoljstvo u braku nisu rezultat jednog faktora, već međusobne interakcije između ličnih karakteristika supružnika, njihovog životnog konteksta i načina na koji se nose s izazovima. Ovaj model nastoji integrisati različite dimenzije bračnog funkcionisanja - individualne, interpersonalne i društvene, u jedinstven okvir koji objašnjava kako se brak razvija, mijenja i održava tokom vremena.

Prema ovom modelu, tri osnovne komponente koje određuju ishode bračnog odnosa su: trajna ranjivost, stresni događaji i adaptivni procesi.

Trajne ranjivosti predstavljaju individualne predispozicije koje supružnici unose u brak. One uključuju demografske karakteristike (npr. dob, obrazovanje, socioekonomski status), biografska iskustva (porodično porijeklo, prethodne veze, obrasci privrženosti), kao i osobine ličnosti, emocionalne kapacitete i vrijednosne orijentacije. Ove ranjivosti djeluju kao latentni faktori koji mogu povećati ili smanjiti vjerovatnoću uspješnog suočavanja sa stresom u kasnijim fazama bračnog života.

Stresni događaji odnose se na situacije, promjene i životne okolnosti koje supružnici zajednički proživljavaju, a koje mogu imati privremeni ili dugoročni utjecaj na njihov odnos. To mogu biti razvojni i tranzicijski događaji (npr. rođenje djeteta, preseljenje, promjena posla, bolest, ekonomske poteškoće), kao i vanjski stresori koji proizilaze iz šireg društvenog konteksta (npr. politička i ekonomska nestabilnost, rodne uloge, očekivanja zajednice). Način na koji par reaguje na ove stresore zavisi od njihove međusobne komunikacije, emocionalne podrške i kapaciteta za zajedničko rješavanje problema.

Adaptivni procesi predstavljaju strategije i obrasce ponašanja kojima se parovi koriste kako bi se nosili sa svakodnevnim izazovima i stresnim događajima. Oni uključuju kvalitet komunikacije, emocionalnu bliskost, strategije rješavanja konflikata, kao i sposobnost pružanja i primanja podrške. Efikasni adaptivni procesi doprinose stabilnosti i zadovoljstvu brakom, dok neadekvatni obrasci, poput izbjegavanja konflikta, kritičizma ili emocionalne distance, povećavaju rizik od nezadovoljstva i raskida.

Prednost kontekstualnog modela jeste u njegovoj dinamičnoj perspektivi: objašnjava kako promjene u ličnim, partnerskim i vanjskim okolnostima mogu utjecati na bračnu stabilnost i zadovoljstvo tokom vremena. Na taj način, model omogućava razumijevanje da brak nije statičan odnos, već proces stalne prilagodbe između dvoje ljudi u promjenjivim životnim uslovima. Ipak, kao što navodi Šakotić-Kurbalija (2016), ograničenje modela je u tome što „kvalitet bračnog odnosa predstavlja kao jedini faktor koji neposredno utječe na stabilnost braka“, zanemarujući širi društveni i kulturni okvir koji također može imati presudan utjecaj, poput ekonomskih pritisaka, rodni očekivanja, institucionalne podrške ili normi o braku i razvodu. Stoga se savremene interpretacije ovog modela sve češće dopunjuju ekološkim i sistemskim pristupima, koji uključuju širi društveni kontekst u analizu bračnih dinamika.

Korelati i odrednice bračnog kvaliteta i stabilnosti

Korelati i odrednice bračnog kvaliteta i stabilnosti mogu se svrstati u nekoliko međusobno povezanih grupa: (1) osobine bračnih partnera, (2) karakteristike braka i bračni procesi te (3) bračno okruženje. Svaka od ovih dimenzija doprinosi razumijevanju kako pojedinačni, partnerski i eksterni faktori oblikuju iskustvo i zadovoljstvo u braku, kao i njegovu dugoročnu održivost. U okviru ovih grupa, ključno je analizirati varijable poput spola, dobi, obrazovanja i radnog statusa partnera, prethodnu kohabitaciju, dužinu braka, prisustvo i broj djece te nivo socijalne podrške dostupne paru.

Spolna obilježja partnera

Jedno od centralnih pitanja u istraživanjima braka odnosi se na spolne razlike u doživljaju bračnog kvaliteta i zadovoljstva. Empirijska istraživanja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Šakotić-Kurbalija, 2016) ukazuju na to da žene u većini slučajeva doživljavaju niži stepen kvaliteta bračnog odnosa u poređenju s muškarcima. Ove razlike se ne manifestuju samo u općoj percepciji zadovoljstva, nego i u načinu na koji partneri reagiraju na stresne događaje i svakodnevne izazove.

Istraživanja pokazuju da različiti tipovi negativnih životnih događaja imaju različit utjecaj na bračni kvalitet kod muškaraca i žena. Za žene, negativni događaji unutar porodice, kao što su konflikti s djecom, proširenom porodicom ili problemi u partnerskoj komunikaciji, imaju značajan utjecaj na percepciju smanjenja kvaliteta bračnog odnosa. S druge strane, muškarci su skloniji da doživljavaju smanjenje kvaliteta braka kao posljedicu profesionalnih i finansijskih izazova, uključujući gubitak posla, pritiske na radnom mjestu ili ekonomske teškoće (Conger i sarad., 1993 prema Šakotić-Kurbalija, 2016).

Zbog ovih spolnih razlika u percepciji i doživljaju braka, u literaturi se često govori o konceptima „njenog“ i „njegovog“ braka, što ističe potrebu za diferenciranim pristupom u istraživanju bračnih odnosa i u savjetodavnom radu sa parovima. Prepoznavanje i razumijevanje ovih razlika omogućava stručnjacima da adekvatnije intervenišu, primjenjujući strategije koje odgovaraju specifičnim emocionalnim i kognitivnim potrebama svakog partnera.

Dobna obilježja partnera

Dob stupanja u brak kod oba partnera predstavlja jedan od ključnih faktora koji utječu na kvalitet i stabilnost bračnih odnosa. Empirijska istraživanja kontinuirano ukazuju na to da partneri koji stupaju u brak u zrelijem životnom dobu često iskazuju viši nivo bračnog kvaliteta u poređenju s onima koji se vjenčavaju u mlađoj dobi. Postoje brojni razlozi koji objašnjavaju ovu povezanost: (1) mladi bračni partneri često donose manje zrele životne odluke, (2) imaju niži stepen obrazovanja i ograničeno profesionalno iskustvo u trenutku vjenčanja, te (3) posjeduju manje iskustva u uspostavljanju i održavanju partnerskih odnosa, što može dovesti do lošijeg odabira supružnika. S druge strane, istraživanja poput onih Lehrera (2008, prema Šakotić-Kurbalija, 2016) ukazuju na postojanje kontratrenda kod žena koje stupaju u brak u kasnijem životnom dobu - u tim slučajevima uočava se manja bračna stabilnost. Ovaj fenomen se često objašnjava biološkim faktorima, poput „otkucaja biološkog sata“ i želje za potomcima, koji mogu generisati dodatni stres i utjecati na dinamiku partnerskog odnosa. Međutim, Lyngstad i Jalovaara (2010, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) ističu da starija životna dob pri stupanju u brak ima i brojne prednosti. Sa godinama dolazi do veće emocionalne i socijalne zrelosti, realnijeg sagledavanja očekivanja od braka i partnera, razvijenijih vještina rješavanja konflikata i sposobnosti prilagođavanja partnerskim kompromisima. Ovi faktori doprinose većoj otpornosti para na bračne izazove i povećavaju stabilnosti odnosa.

Osim same dobi, važno je razmatrati i međupovezanost dobi partnera sa drugim odrednicama braka, kao što su obrazovanje, ekonomska situacija, prethodna iskustva u partnerskim vezama i socijalna podrška. Na primjer, stariji partneri često posjeduju stabilniju finansijsku osnovu, što smanjuje stres povezan s ekonomskim problemima i doprinosi kvalitetnijem partnerskom životu. Isto tako, zreliji partneri imaju razvijenije strategije komunikacije i upravljanja konfliktima, što dodatno jača bračnu stabilnost.

Dakle, dob stupanja u brak predstavlja kompleksan faktor koji djeluje u interakciji sa psihološkim, socijalnim i ekonomskim determinantama bračnog života. Dok mlađi partneri mogu biti izloženi većem riziku od smanjenja bračnog kvaliteta zbog nezrelosti i ograničenih životnih iskustava, stariji partneri često imaju prednost u oblikovanju stabilnih i zadovoljavajućih odnosa, uz dodatni izazov prilagođavanja očekivanjima i reproduktivnim planovima. Razumijevanje ove dinamike omogućava stručnjacima u bračnom i partnerskom savjetovanju da identifikuju rizične periode i pružaju ciljne intervencije koje podržavaju kvalitet i trajnost bračnih odnosa.

Obrazovanje i radni status

Istraživanja su pokazala da viši nivo obrazovanja kao i viši socio-ekonomski status doprinose većem bračnom zadovoljstvu jer parovi imaju veće pogodnosti za rješavanje životnih problema, manje su podložni svakodnevnim hroničnim stresnim situacijama i rjeđe žive pod pritiskom bilo koje vrste (Pašalić-Kreso, 2004). Pod utjecajem društvenih promjena, žene pridaju veliku pažnju obrazovanju i karijerizmu. Sve više ih je visokoo-brazovanih, na vodećim funkcijama, a povećava se i broj žena koje postaju dominantni hranitelj porodice, za razliku od prošlosti kada je ta uloga bilo isključivo određena za muškarce. Štaviše, u razvijenim državama (kao što su npr. skandinavske) muškarci se sve više odlučuju i na roditeljski dopust, dok se žene vraćaju na posao.

Žene koje su finansijski samostalnije i ekonomski sigurnije sve više se aktivno uključuju u proces odluka vezanih za zajednički život, što povećava njihovo bračno zadovoljstvo (Šakotić-Kurbalija, 2016). Zaposlene žene osjećaju da imaju veću kontrolu nad svojim životom i imaju veće samopouzdanje, kompetentnije su i zadovoljnije, što pozitivno utječe na kvalitet braka i roditeljstva. S druge strane, sve veći broj istraživanja uzima u obzir povezanost bračnog kvaliteta i potencijala za razvod sa stepenom ujednačenosti i nivoom obrazovanja supružnika.

Istraživanje Butterworth i sarad. (2008, prema Šakotić-Kurbalija, 2016) je pokazalo da različiti nivoi obrazovanja partnera povećavaju rizik od razvoda i to posebno kod onih parova gdje žene imaju znatno viši nivo obrazovanja od muškaraca. U literaturi se ovaj nalaz naziva „efekat nezavivosti“ (Lyngstad i Jalovaara, 2010, prema Šakotić-Kurbalija, 2016). Ovo je posebno primjetno u tradicionalnim društvima, koja su stoljećima baštinila patrijarhalan, autoritativan odnos prema ženama, čiji je posao bio rezervisan za organizaciju domaćinstva i odgajanje djece, dok je posao muškarca bio vezan za zaradu i obezbjeđivanje finansijske sigurnosti čitave porodice. Pod utjecajem društvenih promjena, ovaj model inspirisan tradicionalnim shvatanjem spolnih uloga nije bio održiv.

U mijenjanju pogleda najveći doprinos dala je *feministička teorija* koja u svojim postulatima objašnjava da su se porodični i bračni odnosi dugo posmatrali kroz preovlađujuće patrijarhalne ideje u društvu, a koje su imale tendenciju da aktivnostima i ženama daju niži status i ulogu u društvu. Tako se smatralo da su žene emocionalno osjetljivije, da trebaju da se staraju za odgoj djece, a da su muškarci određeni za racionalnije, naučne kvalitete koje su cijenjene u poslovnom svijetu. Danas se teorije koje pokušavaju objasniti da različite finansijske mogućnosti bračnih partnera doprinose stabilnosti i kvalitetu braka smatraju zastarjelim i neprimjenjivim u modernim društvima zapadne civilizacije. Štaviše, smatra se da je bračna funkcionalnost najveća kada oba partnera ekonomski doprinose domaćinstvu.

Zajednički život prije braka

Kohabitacija, odnosno zajednički život partnera prije formalnog stupanja u brak, u mnogim razvijenim društvima postala je sve zastupljenija alternativa tradicionalnom braku. Fenomen kohabitacije odjekuje i u istraživanjima bračnih odnosa, koja nastoje ispitati njen utjecaj na kvalitet i stabilnost budućeg braka.

Većina empirijskih studija ukazuje na kompleksan odnos između predbračne kohabitacije i bračne funkcionalnosti. Rezultati istraživanja često pokazuju negativan utjecaj zajedničkog života prije braka na bračno zadovoljstvo i kvalitet partnerskog odnosa. Na primjer, Bennet i saradnici (1998, prema Vrhovski, 2004:16) uočili su pozitivnu povezanost između kohabitacije i povećane stope razvoda, što implicira da prethodno zajedničko življenje ne garantuje bolju pripremljenost za brak. Ovi nalazi opovrgavaju ranije pretpostavke da predbračni zajednički život nužno doprinosi stabilnosti i uspješnosti bračne zajednice.

Negativni efekti kohabitacije često se objašnjavaju sociokulturnim i psihološkim faktorima. Parovi koji započinju zajednički život prije braka mogu razviti navike koje otežavaju prelazak u formalni brak, uključujući fleksibilniji pristup odgovornostima, slabiju motivaciju za dugoročnu obavezu i manju spremnost na kompromis. Također, kohabitacija može smanjiti percepciju rizika i ozbiljnosti bračne odluke, što dovodi do nižeg nivoa planiranja i zajedničkog definiranja ciljeva.

S druge strane, neka istraživanja ukazuju na to da efekat kohabitacije na bračni kvalitet može biti posredovan dodatnim faktorima, kao što su starost partnera pri stupanju u zajednički život, prethodna iskustva u partnerskim odnosima, obrazovni nivo i socio-ekonomski status. Parovi koji započinju zajednički život u kasnijoj životnoj dobi, uz stabilan socio-ekonomski i obrazovni status, mogu imati veće kapacitete za konstruktivno upravljanje konfliktima i prilagođavanje partnerskim kompromisima, čime se umanjuje potencijalni negativni utjecaj predbračne kohabitacije.

Iako je kohabitacija široko rasprostranjena i često promovisana kao priprema za brak, empirijski nalazi ukazuju na oprez pri interpretaciji njenih efekata na kvalitet i stabilnost bračnih odnosa. Razumijevanje dinamike predbračne kohabitacije od suštinskog je značaja za stručnjake u bračnom i partnerskom savjetovanju, jer omogućava identifikaciju rizičnih obrazaca ponašanja i razvoj strategija koje podržavaju uspješno usklađivanje partnerskih odnosa i dugoročnu funkcionalnost braka.

Dužina braka i bračna razdoblja

U literaturi, bračna razdoblja se najčešće dijele na: početak braka i razdoblje bez djece, rođenje djeteta i rano djetinjstvo djece, razdoblje školske djece i razdoblje odrasle djece. Prelasci iz jednog bračnog razdoblja u drugo predstavljaju razvojne bračne krize, periode kada postojeći način funkcionisanja partnera ne može odgovoriti na nove razvojne zadatke, pa se mora prilagoditi. Bračni supružnici i bračni odnos u ovom periodu postaju vulnerabilni. Od bračnih partnera, njihove povezanosti, uloga, strukture i moći zavisi kako će odgovoriti na razvojne zadatke.

Nalazi pojedinih studija (prema Šakotić-Kurbalija, 2016:74) su sugerisali da „između kvaliteta bračnog odnosa i bračnih razdoblja postoji zakrivljen odnos, u obliku slova ‘U’. Pod ovim se podrazumijeva da je u percepciji oba bračna partnera najveći stepen kvaliteta u bračnom razdoblju bez djece, koji se smanjuje nakon dobijanja djeteta, a kada djeca odrastu, opet dolazi do porasta u percepciji kvaliteta bračnog odnosa“. Međutim, Šakotić-Kurbalija, (2016:74) navodi da su „druga istraživanja pokazala da nema poboljšanja u doživljaju kvaliteta bračnog odnosa, već da postoji samo doživljaj pada kvaliteta“. Sweeney je slikovito opisao kako s bračnim stažom raste i nezadovoljstvo u braku: „Godišnjica braka je slavlje ljubavi, povjerenja, partnerstva, tolerancije, upornosti i izdržljivosti. Redoslijed se mijenja ovisno o godišnjici koja se slavi.“

Djeca u braku

Rođenje i odrastanje djece predstavlja jednu od najznačajnijih razvojnih faza u životu (bračnih) partnera. Dolazak djeteta mijenja strukturu, ritam i emocionalnu dinamiku odnosa, preoblikujući uloge supružnika i zahtijevajući novu ravnotežu između partnerskih i roditeljskih potreba. Tranzicija iz partnerskog u roditeljski odnos često je praćena povećanim stresom, umorom i redefinisanjem identiteta, zbog čega se ovaj period u literaturi opisuje kao jedna od najizazovnijih faza bračnog života (Belsky i Kelly, 1994; Šakotić-Kurbalija, 2016).

Istraživanja pokazuju da dolazak djeteta, iako donosi osjećaj ispunjenosti i emocionalne povezanosti, može privremeno smanjiti bračno zadovoljstvo (Twenge i sarad., 2003). Partneri se suočavaju s nizom novih obaveza, manjkom slobodnog vremena, smanjenom intimnošću i povećanim finansijskim pritiscima, što može izazvati frustraciju i konflikte. U mnogim slučajevima, različita očekivanja u pogledu roditeljskih uloga i stilova vaspitanja dodatno opterećuju odnos. Šakotić-Kurbalija (2016) navodi da je kvalitet komunikacije u ovom periodu ključan prediktor uspješne adaptacije na roditeljstvo i kasnije zadovoljstvo u braku.

Djeca u braku mogu djelovati kao faktor povezanosti, jer roditeljstvo stvara zajednički cilj i osjećaj svrhe. Istovremeno, mogu postati izvor napetosti ako partneri nisu razvili efikasne obrasce komunikacije i međusobne podrške. Kroz dijete se često reflektuju neriješeni partnerski konflikti - ono može postati medijator u odnosima, svjesno ili nesvjesno uključeno u emocionalnu dinamiku roditelja. Stoga, kvalitet roditeljskog odnosa ima direktan utjecaj na emocionalni razvoj djeteta, dok istovremeno ponašanje i potrebe djeteta utječu na stabilnost i bliskost partnerskog odnosa (Cowan i Cowan, 2000).

Savremeni društveni kontekst dodatno komplikuje ovu dinamiku. Produženo djetinjstvo, ekonomski izazovi, promjene u rodnim ulogama i balansiranje između profesionalnih i porodičnih obaveza dovode do novih oblika tenzija i potreba za podrškom (Nomaguchi i Milkie, 2020). U tom smislu, savjetodavni rad ima važnu ulogu u pomaganju partnerima da razumiju promjene koje dolazak djece donosi, razviju realna očekivanja i osnaže partnersku povezanost. Fokus savjetovanja usmjerava se na jačanje komunikacije, raspodjelu roditeljskih obaveza, emocionalnu bliskost i zajedničko donošenje odluka.

Zaključno, djeca u braku predstavljaju istovremeno izvor radosti i izazova. Njihovo prisustvo testira otpornost partnerskog odnosa, ali može doprinijeti i njegovom produbljivanju ukoliko postoji međusobna podrška, razumijevanje i fleksibilnost u preuzimanju novih životnih uloga. Stručnjaci koji rade sa parovima trebaju prepoznati složenost odnosa između roditeljstva i partnerske bliskosti, te podržati razvoj funkcionalnih obrazaca koji istovremeno čuvaju partnerski i roditeljski identitet.

Socijalna podrška

Sve veći broj istraživanja potvrđuje da socijalna podrška ima ključnu ulogu u zdravlju, dobrobiti i kvalitetu života pojedinca. Prema Gretheru (2012), društvena podrška predstavlja značajan resurs u prevenciji stresa, smanjenju morbiditeta i mortaliteta. Klasična istraživanja iz kasnih osamdesetih godina (House i saradnici, 1988 prema Grether, 2012) ukazala su da nedostatak socijalne podrške može biti glavni faktor rizika za zdravlje, sa efektima uporedivim sa poznatim zdravstvenim faktorima rizika, poput pušenja, povišenog krvnog pritiska, pretilosti i nedostatka tjelesne aktivnosti.

Iako su ranija istraživanja, pod utjecajem zdravstvenih politika, fokusirana prvenstveno na zdravstvene ishode mreže društvene podrške, savremeni akademski diskurs sve više ukazuje na značaj socijalne podrške za kvalitet i stabilnost bračnih odnosa. Istraživanja Cox i saradnika (1997, prema Grether, 2012) pokazala su da postoji snažna povezanost između nivoa socijalne podrške koju bračni par prima, bilo od porodice, prijatelja ili profesionalnih savjetnika, i njihove spremnosti da održe brak, kao i ukupnog porodičnog zdravlja.

Socijalna podrška djeluje kao ključni faktor u adaptaciji partnera na stresne životne događaje, povećava emocionalnu otpornost i olakšava suočavanje sa krizama, uključujući finansijske probleme, bolesti ili izazove roditeljstva. Parovi koji imaju stabilnu mrežu podrške pokazuju veći stepen brige za zdravlje i zdravije životne stilove, što dodatno doprinosi njihovoj bračnoj funkcionalnosti i zadovoljstvu (Grether, 2012).

Važno je naglasiti da socijalna podrška nije ograničena samo na emocionalnu dimenziju. Ona uključuje: (1) emocionalnu podršku – izražavanje empatije, razumijevanja i pažnje prema partneru; (2) materijalnu podršku – pružanje finansijske pomoći ili resursa u slučaju potrebe; (3) informativnu podršku – savjete, smjernice i pristup relevantnim informacijama; (4) instrumentalnu podršku – konkretne akcije koje olakšavaju svakodnevni život i rješavanje problema. Navedene dimenzije socijalne podrške, uključujući porodicu, prijatelje, vjerske ili lokalne zajednice i profesionalne savjetnike, čine značajnu mrežu resursa na koje se partneri mogu osloniti u cilju unapređenja kvaliteta i stabilnosti braka (Leslie i Letiecq, 2004 prema Grether, 2012).

U kontekstu bračnog i partnerskog savjetovanja, stručnjaci trebaju prepoznati važnost socijalne podrške kao zaštitnog faktora. Kroz facilitaciju pristupa mrežama podrške, razvoj strategija za jačanje interpersonalnih veza i promovisanje aktivnog uključivanja partnera u podršku zajednice, savjetnici mogu značajno doprinijeti očuvanju zadovoljstva, smanjenju konflikata i stabilnosti bračnih odnosa.

Bračno nezadovoljstvo i narušena komunikacija

Komunikacija predstavlja najvažniju komponentu zdravog braka. Pregled empirijskih istraživanja govori da i muškarci i žene dijele to uvjerenje: komunikacija i emocije su najvažniji faktori koji određuju kvalitet njihovih odnosa (Olarde, 2012). Brajša (2009) smatra da kvalitetna komunikacija održava odnos, a kvalitetan odnos omogućava kvalitetnu komunikaciju. Nietzsche je upozoravao da se prilikom sklapanja braka treba uvjeriti je li moguć kvalitetan razgovor među budućim bračnim partnerima, zato što je to glavni uslov da se u zajedničkom životu sve drugo lakše riješi, dok je Gottman u objašnjenju važnosti bračne komunikacije otišao korak dalje i rekao da se čak na osnovu rječnika i načina razgovora bračnih partnera može odrediti veća ili manja vjerovatnoća predstojećeg razvoda braka. Danas postoji slaganje teoretičara, psihoterapeuta, filozofa i komunikologa o značaju bračne komunikacije kao jednog od važnijih, ako ne i najvažnijeg stuba bračnog kvaliteta. Često je citirana Watzlawickova (1967) rečenica „Nemoguće je ne komunicirati“. Jedna od najpoznatijih teorija komunikacije je *simboličko-interakcijska teorija*, koja polazi od problema komunikacije članova porodice, a srž joj je pokušaj spoznaje teškoća u razumijevanju među bračnim partnerima. Davne 1926. godine Burgess, vodeći interakcionista je definisao porodicu preko komunikacije, rekavši da je „porodica jedinstvo osoba u interakciji“. Dosljedno tome, brak i porodica se sastoje od pojedinaca koji su duže vrijeme u međusobnoj interakciji, a koja utječe na njihova ponašanja u različitim kontekstima.

Komunikacija je dio bračnog odnosa na kojem oba partnera neprestano moraju raditi, a rad na bračnom odnosu je rad na boljem i kvalitetnijem bračnom dijalogu. Iz ovoga vidimo isprepletenost i uslovljenost bračnog odnosa i bračne komunikacije. Nije ni čudo što Brajša (2009:218-219) smatra da: „Dobar odnos omogućava bračnom paru da preuzme na sebe sav teret bračnog života. Za taj rad treba samo jedan jedini stroj, a to je bračna komunikacija“.

Uprkos važnosti bračne komunikacije za održivost kvaliteta braka, psihoterapeuti izvještavaju da su upravo problemi u komunikaciji jedan od najčešćih razloga zbog kojih parovi ulaze u bračnu terapiju (Olarde, 2012). Mnoga istraživanja su uočila destruktivne komunikacijske obrasce među parovima, obilježene izražavanjem emocija na negativan način, nedostatkom poštovanja i dominirajućim razgovorima.

Postavlja se pitanje: zbog čega dolazi do narušene komunikacije između partnera koja prijeti urušavanju kvaliteta bračnih odnosa?

Gottman (2002) u knjizi *Sedam tajni uspješnog braka* naglašava da tajna sretnog braka nije toliko u ličnosti bračnih partnera, koliko u međusobnoj prilagodbi, ne toliko u zajedničkim interesima, koliko u njihovom postupanju s njima, ne toliko u međusobnom odnosu, koliko u pozitivnom izražavanju, izbjegavanju konflikata, prijateljstvu i komunikaciji. Zabluda je da je dobar brak onaj u kojem nema svađa. Nema brakova bez povremenih svađa, niti bez rješivih i nerješivih problema. Problem nije u bračnim problemima, nego u međusobnim stavovima supružnika, njihovim načinima rješavanja problema i načinima komunikacije. Brajša (2009) smatra da se u braku više razgovara bez riječi nego riječima. U razgovoru se ne otkrivaju samo poruke, sadržaj izrečenog, nego se otkrivaju i bračni partneri, njihova ličnost i emocije. Zdrav brak počiva na kvalitetnim odnosima, zdravoj komunikaciji i ljubavi. Ova tri segmenta održavaju ravnotežu i stabilnost braka. Svakodnevna komunikacija bračnih partnera igra veoma važnu ulogu na putu prema bračnoj krizi i eventualnom razvodu braka. Sve što se događa, ne bi se dogodilo kada bi se jedan od bračnih partnera drugačije ponašao. Postoji puna odgovornost svakog od njih uprkos potpunoj međusobnoj zavisnosti. Čin jednog ujedno je i čin drugog (Brajša, 2009). Istina je da se sretni i dugotrajni brakovi ne sastoje samo od emocija i strasti, već od zajedničkog življenja svakodnevnog života (Krizmanić, 2012).

Prema *teoriji sukoba*, narušena komunikacija, svađe i sukobi u međuljudskim odnosima nisu nužno nešto loše. Teoretičari sukoba vjeruju da život podrazumijeva nesklad. Istina je da se zdravi bračni odnosi trebaju zasnivati na ljubavi, bliskosti i međusobnom razumijevanju, ali partneri unose toliko različitosti u zajednički život da su povremeni konflikti očekivani. Štaviše, *teorija sukoba* objašnjava da konflikt nije nešto loše, naprotiv, dio je čovjekove prirode, pa i svakodnevnog porodičnog i bračnog života. Ponekad sukobljavanje pokazuje da partneri žele poboljšati svoj odnos, ali ne znaju kako. Predstavnici ove teorije smatraju da nema porodice niti braka u kojoj povremeno ne dolazi do konfliktnih situacija, one se samo razlikuju po broju prikrivenih i otvorenih konflikata, sukoba i interesa. Mnogo značajnije je pitanje kad je sukob štetan, a kad konstruktivan. Načini na koje parovi rješavaju sukobe povezani su sa zadovoljstvom i kvalitetom braka i važna karika za mogući razvod (Kamenov, 2016).

Istraživanje Satir (2000, prema Brajša, 2009) je obuhvatilo preko 21.000 bračnih partnera s ciljem da se ustanove razlike u komuniciranju između partnera u sretnim i nesretnim brakovima. U sretnim brakovima 90% ispitanika nema problema u komunikaciji s partnerom, dok u nesretnim brakovima to izjavljuje 15% partnera. U sretnim brakovima 96% ispitanika nema problema u izražavanju osjećanja, dok u nesretnim brakovima samo 30% njih mogu izraziti osjećanja.

Olson (1997, prema Brajša, 2009) govori o tri tipa komuniciranja bračnih partnera koji ostavljaju posljedice na bračne odnose i kvalitet: asertivno, pasivno i agresivno komuniciranje. Asertivno komuniciranje podrazumijeva otvoreno izražavanje misli, stavova i osjećanja. Između bračnih partnera dominiraju JA poruke i međusobno prihvatanje. Kod pasivnog komuniciranja, bračni partneri imaju bojazan izraziti svoje misli, brinu da li će svojim mišljenjem i stavovima povrijediti jedno drugo, a njihova zabrinutost prerasta u anksioznost.

Treća vrsta bračnog komuniciranja - agresivna komunikacija je kada bračni partneri razgovorom nastoje povrijediti jedno drugog kako bi postigli svoj cilj. Svaki brak je satkan od prethodno pobrojanih stilova komuniciranja jer se u zavisnosti od bračne faze mogu smjenjivati pozitivni i negativni ciklusi komuniciranja.

Neki partneri imaju problem sa narušenim slušanjem: žele pokazati emocije, osjećanja i probleme, ali često to ne čine u strahu da će biti odbačeni, neshvaćeni i da njihov glas neće doprijeti do partnera. Mnogi partneri čuju izgovorene riječi, ali ne osluškiju šta se krije iza njih. Mnogi ne znaju slušati ono što im se govori. Zbog toga pribjegavaju u šutnju. Šutnja je često maska, skrivena nesposobnost da se komunicira, skriva slabost i strah. Narušena komunikacija, nesposobnost slušanja i bijeg u šutnju često dovode do straha da se pokažu prave emocije jer iza toga stoji bojazan od apsolutne šutnje na izjavljenu ljubav. Tako narušena komunikacija domino efektom narušava emocije u braku, a s narušenim emocijama urušava se kvalitet i stabilnost braka.

U knjizi *Umijeće slušanja* (1997:10) Tournier navodi da je „zbog narušenog slušanja pravi dijalog danas rijedak, u raspravama svako drži svoju stranu, stoga se ljudi međusobno neprekidno traže, istodobno bježe“. Kao zaključak možemo reći da brak sa sobom donosi ljubav, sreću, zajedništvo, ali isto tako se ne smije zaboraviti da podrazumijeva i teškoće, povremene krize i konflikte. Započeti zajednički život s nekim ujedno znači suočiti se sa očekivanjima, snovima i željama različitim od svojih. Komunikacija je jedino sredstvo koje može održati partnere kako da u moru razlika nauče poštovati jedno drugo, održe bliskost i razumijevanje, osluškijući riječi, potrebe i želje onog drugog. To je jedini način da se održi bračni ili partnerski život.

Bračna nestabilnost i nasilje u braku

U tradicionalnim brakovima, odsustvo ravnoteže moći između muškarca i žene često je bilo praćeno nasiljem. Mnoge žene su bile žrtve fizičkog i emotivnog zlostavljanja u braku, jer su zakon, običaj i vjera dozvoljavali muževima vlast nad suprugama. Smatrajući da „brak treba ostati između četiri zida“ (Rudinesko, 2012), država se nije uplitala u nasilne bračne odnose, osim u situacijama „nanošenja neizlječive povrede ili upotrebe prekomjernog nasilja“ (Abbott, 2014). Tako je u patrijarhalnim brakovima izraz „nasilje prema ženama u kući“ predstavljao manifestaciju muškarčeve moći nad ženom. Koliko je nasilje u braku bilo prisutno, govori podatak da je 1975. godine Nobelovu nagradu za mir dobio nekadašnji japanski premijer čija je supruga izjavila: „*Da, on je dobar muž, tuče me samo jednom sedmično.*“ Ekonomska, politička i socijalna nejednakost žena je „podsticala i opravdavala“ nasilje prema njima, jer je društvo, prije svega, vrednovalo moć. Rudinesko (2012) je citirajući Iris Murdoch u svojoj knjizi *Porodica u rasulu* navela: „Dora Greenfiled je ostavila svog muža jer ga se bojala. Šest mjeseci kasnije odlučila je da mu se vrati iz istog razloga“.

Ozbiljniji preokreti u razumijevanju nasilja u partnerskim odnosima su se desili tek šezdesetih godina dvadsetog stoljeća. Najveći doprinos dale su predstavnice *feminističke teorije*, koja se temelji uglavnom na dvjema osnovnim pretpostavkama koje govore da su odnosi između spolova obilježeni odnosom moći i da su muškarci uredili društvo tako da mogu lakše dominirati ženama. Glavnog krivca vide u postavkama patrijarhalnog društva koje je stoljećima ohrabrivalo, podsticalo i „njegovalo“ nasilje nad ženama. Zahvaljući ovim saznanjima pokrenute su brojne aktivnosti, a suštinske promjene su se desile krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća otvaranjem sigurnih kuća za zlostavljane žene i njihovu djecu, omogućavanjem provođenja krivičnih postupaka protiv muževa nasilnika, te ostvarivanjem naknade za povrede i uvođenjem kazne za silovanje u braku.

Termini „zlostavljana supruga“ i „zlostavljana žena“ su upisani kao kategorije u Međunarodnu podjelu bolesti Svjetske zdravstvene organizacije. „Sindrom zlostavljane žene“ postao je osnov pravne odbrane za žene koje su u samoodbrani usmratile svoje muževe. Međutim, vremenom je taj termin doživio kritiku jer upućuje na ženu-žrtvu nasilja, a ne na muškarca počinitelja.

Također, termin nije adekvatan jer je tjelesno nasilje samo jedan vid nasilja u partnerskim odnosima, a istraživanja govore o širokoj zastupljenosti drugih oblika nasilja. Danas se često koristi pojam „porodično nasilje“, iako nije u potpunosti adekvatan jer ne obuhvata nasilje u predbračnim i vanbračnim vezama, kao i nakon razvoda. Neki autori (prema Ajduković, 2004) ističu da nasilje u partnerskim odnosima često započinje prije braka, tako da se na temelju nekih ponašanja u predbračnoj vezi može predvidjeti moguće nasilje u braku. Stoga je širi i prihvaćeniji pojam „nasilje u partnerskim odnosima“. Taj pojam podrazumijeva sistemski obrazac zlostavljajućeg ponašanja, koje se zbiva tokom dužeg vremenskog perioda s ciljem kontrole, dominacije i zlostavljanja. Takva ponašanja uključuju verbalno, tjelesno, psihičko i seksualno zlostavljanje. Zlostavljanje nije slučajni i izolirani događaj gubitka kontrole. Takve epizode su dio složenog obrasca ponašanja u kojem je nasilje sastavni dio dinamike odnosa (Ajduković, 2004).

Kada se govori o raširenosti nasilja u braku, ne možemo imati potpuno jasnu sliku. Svjetske statistike o porodičnom nasilju govore da je 35% žena u svijetu doživjelo ili psihičko i (ili) seksualno nasilje tokom života. U Evropi je više od 45% žena tokom života iskusilo neki oblik nasilja (Ignjatović, 2000). Možemo pretpostaviti da je tamna brojka mnogo veća. Travis (2009) navodi da su 1,3 miliona žena u SAD-u godišnje žrtve fizičkog napada od strane intimnog partnera.

Istraživanje Babović (2013) pokazuje da je preko 47% žena u Bosni i Hercegovini doživjelo neki oblik nasilja. Najrasprostranjeniji oblik nasilja je psihičko nasilje (41,9%), potom fizičko nasilje (24,3%), te seksualno nasilje (6%). Najčešći počinioci nasilja su sadašnji/bivši partneri (71,5%), što porodično okruženje čini najopasnijim mjestom za ženu. Istraživanja OSCE (2019) i Hrnčić (2020) govore da je nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini prisutno i tokom trudnoće. U istraživanju OSCE (2019) nasilje tokom trudnoće je doživjelo 19% ispitanica, dok je nasilje od strane intimnog partnera u istraživanju Hrnčić (2020) doživjelo 4% ispitanica, što ukazuje na zaključak da trudnoća predstavlja faktor rizika za pojavu nasilja nad ženama.

Visoke brojke govore o „epidemiji“ nasilja ne samo među bračnim partnerima, nego u cijeloj porodici. Porast nasilja u porodici povezan je s porastom nasilja u društvu. Kaslow (2001, prema Ajduković, 2004) smatra da je na široku rasprostranjenost bračnog nasilja utjecalo prenošenje frustracija zbog siromaštva, nezaposlenosti, posljedica rata i drugih socijalnih problema koji najčešće eksaliraju i „isplivaju“ u porodici. Tačne brojke bračnog nasilja nije moguće utvrditi iz više razloga: dominantna kultura u svakom društvu određuje društveno prihvatljivo i poželjno ponašanje.

U onim kulturama koje ističu važnost „muške časti“, senzibiliziraju muškarce da svaki oblik ugrožavanja izaziva opravdan razlog za nasilje nad ženom. Tako Adams (2002, prema Ajduković, 2004) kaže da je u tradicionalnim društvima nasilje nad ženom staro koliko i najraniji historijski izvori. Nadalje, zbog ućahurenosti i privatnosti porodice, teško je otkriti nasilje koje se krije iza kulisa. Porodično zlostavljanje je uslovljeno vjervanjima i vrijednostima u određenom društvu, uvjerenjima o bračnom nasilju kao pitanju „privatnih odnosa u porodici“ ili kao „normalnoj pojavi“ u koju se društvo nema pravo miješati. Nasilje u porodici se nikako ne smije smatrati ličnim problemom, jer je to problem cjelokupnog društva.

Kada se govori o bračnom i partnerskom nasilju, prvo pitanje na koje se pokušava odgovoriti jeste: ko je nasilnik - muž ili žena i jesu li oboje podjednako skloni nasilju? Iako se pod utjecajem feminističkih pokreta smatra da je uobičajeno da su muškarci nasilnici, a žene žrtve, istraživanja pokazuju da nasilje čine i žene. Omalovažavanje, ucjenjivanje, ponižavanje i verbalno zlostavljanje su česti oblici nasilja koje provode žene nad svojim muževima (Tyree i Malone, 1991, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Iako je zabilježeno malo podataka o muškarcima žrtvama, značajna su jer nam govore da u partnerskim odnosima oba partnera mogu biti izložena nasilju. Saunders (1988, prema Ajduković, 2004) navodi da su i dalje u središtu istraživanja češće žene, jer je partner ili suprug češće nasilan, posljedice nasilja su teže, motiv nije samoodbrana, nego moć.

Johnson (2006) je naveo 4 tipa partnerskog nasilja: (1) Intimni terorizam, oblik nasilja kada jedan partner koristi nasilje i taktike kontrole kako bi terorizirao drugog partnera i dominirao; (2) Nasilni otpor, oblik nasilja gdje partner koristi nasilje kako bi odgovorio na nasilje i kontrolne taktike drugog partnera; (3) Međusobna nasilna kontrola, oba partnera koriste nasilje i kontrolu; (4) Situacijsko partnersko nasilje, nijedan partner ne koristi taktike kontrole, ali gotovo podjednak broj žena i muškaraca je nasilno jedno prema drugome.

Mnoge teorije su pokušale objasniti etiologiju nasilništva u bračnim i partnerskim vezama. Psihološka objašnjenja se temelje na *teoriji naučene bespomoćnosti*, *teoriji ciklusa nasilja*, *teoriji preživljavanja* i *teoriji hronične traume*. Voker je kroz *teoriju naučene bespomoćnosti* opisao da se putem socijalizacije rodnih uloga kod žena stvara pogrešno vjerovanje da imaju malo direktne kontrole nad svojim životima.

Teorija ciklusa nasilja govori da se svako nasilje odvija u tri faze. Prva faza je obilježena stvaranjem tenzija gdje raste napetost među partnerima i žena postaje svjesna da je napad neizbježan. Tada najčešće slijede manji incidenti i pokušaji žene da smiri situaciju. U sljedećoj fazi akutnog nasilja dolazi do nekontrolisanog oslobađanja napetosti akumulirane u prvoj fazi. Kod žene se javlja šok, poricanje i nevjerica. U ovoj fazi žena obično ne traži pomoć, osim ukoliko nije teško ozlijeđena i vraća se partneru nakon ukazane pomoći. Posljednja faza se često naziva faza "medenog mjeseca", koju karakteriše žaljenje, izvinjavanje i kajanje nasilnika. Sociološka objašnjenja izvor nasilničke ličnosti objašnjavaju *socijalizacijom muškarca i žene*. Melzer (2002, prema Šadić i sarad., 2018) objašnjava da patrijarhalne društvene norme očekuju patrijarhalnu raspodjelu moći u braku, gdje se očekuje da je muškarac hranitelj porodice, samim time i „glava porodice“, nositelj moći i odlučivanja. Onog trenutka kada se osjeća da gubi moć zbog nezaposlenosti ili smanjenja doprinosa porodičnom dohotku, pokazuje „muško nasilništvo“.

Individualističke teorije su posebno bile kritički osporavane jer su pokušale objasniti "prirodno" nasilje muškaraca koje se pojavljuje kada su isprovocirani do tačke bijesa ili frustracije, što ukazuje na to da se muško nasilje ne može obuzdati. Međutim, brojna istraživanja (prema Šadić i sarad, 2018:53) pokazala su da „nasilje nije biološki determinisano, te da se muškarci ne mogu sagledavati kao „po prirodi“ nasilni, već da je nasilje „proizvedeno“ u zajednici. *Feminističke teorije* su najviše doprinijele rasvjetljavanju patrijarhata, u kojem su kao glavnog krivca za ugnjetavnje, nadmoć i nasilje uočile muškarca nad potčinjenom i krhkom ženom. Prema ovoj teoriji, historija je bila obilježena patrijarhalnom dominacijom, zadržavanjem podređenog položaja žene u društvu i njenom ekonomskom i emocionalnom zavisnošću. Teorija koja je doprinijela razumijevanju transgeneracijskog prenosa nasilja jeste *teorija nesretnog djetinjstva*.

Prema ovoj teoriji, razvoj nasilničke ličnosti nastaje pod utjecajem traumatičnih događaja iz djetinjstva. Istraživanja su potvrdila da su nasilničkom ponašanju u odrasloj dobi prethodili poremećaji ponašanja u djetinjstvu, roditeljsko zlostavljanje i izloženost roditeljskom međusobnom zlostavljanju.

Bandura je u *teoriji učenja po modelu* došao do zaključka da djeca uče po modelu i da usvajaju ponašanje onih koji su im uzor. S obzirom na to da su roditelji najčešće uzor svojoj djeci, oni usvajaju njihove oblike ponašanja. Na taj način odrastanje u nasilnim porodicama „normalizuje“ nasilno ponašanje i to postaje prihvatljiv i dominantan obrazac ponašanja u intimnim vezama.

Kada je riječ o posljedicama koje ostavlja nasilje među partnerima, kao najčešće psihičke posljedice spominju se depresija, ovisnost o psihoaktivnim supstancama, PTSP, smanjeno samopoštovanje, gubitak samopouzdanja, pasivna ovisnost o partneru, sklonost suicidu i dr. Uz psihičke posljedice, česte su i objektivne promjene u životu žrtve poput socijalna izoliranost, izostanak s posla, smanjenje roditeljske kompetencije i pogoršanje ekonomskog položaja. S obzirom na to da dugotrajna izloženost nasilju dovodi do osjećaja nemoći, socijalne i finansijske nesigurnosti, mnoge žrtve odluče ostati u nasilnoj vezi. Tako su razlozi za ostanak u nasilnoj vezi, osim straha od nasilnika, često uzrokovani nezaposlenošću žrtve, neriješenim stambenim pitanjem ili problemima podjele imovine (Šadić, 2014:34).

Mnogi autori (prema Ajduković i Pavleković, 2004) kada govore o posljedicama bračnog i partnerskog nasilja, govore o spolnoj asimetričnosti zlostavljanja: žene trpe veće i teže posljedice nasilja na duševno i tjelesno zdravlje nego muškarci. Istraživanja pokazuju da postoji povezanost između nasilja u partnerskim odnosima i ispoljenog nasilja roditelja prema djeci, kao i povezanosti između zanemarivanja emocionalnih potreba partnera i zanemarivanja emocionalnih potreba djece. Appel i Holden (1998, prema Ajduković i Pavleković, 2004) su zaključili da u 40% porodica u kojima se dešava nasilje, također postoji zlostavljanje djece.

Stewart i saradnici (1987, prema Ajduković i Pavleković, 2004) su otkrili da bračni supružnici koji se često verbalno vrijeđaju i fizički obračunavaju, češće i surovije kažnjavaju svoju djecu.

Zaključno, možemo reći da su posljednjih decenija učinjeni ozbiljni pomaci ka boljem razumijevanju nasilja u porodici, počevši od suštinskih pravnih promjena. Konvencija Vijeća Evrope o srečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici - Istanbulska konvenvija, predstavlja najaktuelniji i najsveobuhvatniji dokument kojim se regulišu standardi u oblasti prevencije, prepoznavanja i djelovanja u slučajevima rodno zasnovanog nasilja. Također, u posljednjih nekoliko decenija provode se opsežna istraživanja na ovu temu, kao i lobiranja ženskih grupa. Svi ovi koraci su podstakli razvoj institucionalnog aparata za bavljenje bračnim nasiljem. Amandmani u krivičnom pravu razjasnili su i osnažili zakone koji se tiču partnerskog i bračnog nasilja, zakoni o nasilju nad ženama su omogućili drugačiji pogled na bračno i partnersko nasilje: ono se više ne smatra isključivo porodičnim problemom, nego problemom društva na koji svi moraju reagovati. Značajna mjera jeste zabrana prilaska žrtvi, a jedna od najvažnijih mjera je i edukacija o partnerskom i bračnom nasilju, kao i psihosocijalni tretman počinitelja nasilja.

Bračna nestabilnost i razvod braka

Sreća je ideal kojem svaki čovjek teži, ona je smisao i cilj života, ili kako Kant piše: „Ona je lozinka cijelog svijeta.“ Zahtjev za srećom kao ciljem života najviše je izražen u sferi bračnog i porodičnog života. Većina ljudi još svoju sreću nastoji pronaći u braku. Međutim, u traganju za srećom neki izgube sebe i shvate da brak nije ono za čim su žudjeli. Kako Mladenović (1975:254) navodi: „I zaista, ima mnogo promašenih brakova.“ Tada slijedi razvod. Razvod je sastavni dio braka, njegova tamnija strana i neizbježni pratilac. Volter (n.d., prema Mladenović, 1975) je rekao da je razvod nastao kad i sam brak, ili tačnije, nekoliko dana ili sedmica kasnije, kad su nestale prve čari bračne ljubavi. Dakle, od nastanka monogamnog braka, razvod je postojao kao „rješenje za neuspjele brakove“. Nekadašnji zakoni su podrazumijevali isključivo muževo pravo na razvod braka. S religijskog aspekta, razvod se uglavnom osuđivao kao institucija koja predstavlja prijetnju moralu i podriva društvo.

„Kerolajn Norton bila je prelepa, pametna i zlostavljana supruga časnog Džordža Nortona, zaludog advokata van prakse čije je zlostavljanje doseglo vrhunac kada je Kerolajn pobacila četvrto dete koje je nosila. Džordž ju je isterao iz kuće i zadržao za sebe svu njenu imovinu, osim ostalog odeću i lične dokumente. Takođe joj je uskratio pravo da posećuje decu, koju je poslao kod svoje rođake“ (Abbott, 2014:174).

Ovim slikovitim primjerom Abbott pokušava približiti kako je u patrijarhalnim brakovima izgledao život onih žena koje su se, uslijed bračnog nasilja, usudile zatražiti razvod braka. Njihovi zahtjevi su redom bili odbijani jer je tadašnji zakon dozvoljavao muževima da „umjereno ukore svoje žene, a da se ne izloži neprijatnim optužbama za fizički napad i nasilništvo, što bi narušilo ugled i nanijelo sramotu svima“ (Abbott, 2014:174).

U historijskom posmatranju razvoda braka značajna je 1857. godina kada je izglasan Zakon o bračnim parnicama koji je nakon stoljeća bračnog ugnjetavanja i nasilja omogućio i ženama pravo na razvod. Prema važećim zakonima, nisu mogle da ospore muževljevo pravo na starateljstvo nad djecom, nisu čak mogle ni da prisustvuju suđenju. Štaviše, dugo vremena nisu imale pravni identitet bez svog muža. Nakon izglasavanja zakona o razvodu, mnogim zlostavljanim ženama upravo je razvod bio spas od nesretnog braka. „Parovi koji se nisu voleli, koji su bili ravnodušni ili se mrzili, žudjeli su da pobegnu“ (Abbott, 2014: 185). Tako pisac Tom Pejn piše da „ljubavi i sreće nema gotovo ni u jednom braku, razvod je jedini način da se taj jad okonča“ (Abbott, 2014:185).

Novi zakoni su omogućili razvod bez utvrđivanja krivice, kao i razvod zbog nekrivičnih razloga poput neslaganja i nepomirljivih razlika. Ta ideološka promjena išla je od određivanja odgovornog supružnika i vida krivice, do priznavanja da brak jednostavno nije uspio i da bi ga trebalo okončati. Mnoga istraživanja su se fokusirala na ispitivanje posljedica koje ostavlja razvod na djecu, ekonomisti su izračunavali ogromne ekonomske i društvene troškove raspada braka i dječijeg siromaštva, psiholozi ukazivali na to da djeca razvedenih imaju veću šansu da pretrpe psihološka oštećenja, pedagozi upozoravali da su takva djeca rizična kategorija za ispoljavanje društveno neprihvatljivog ponašanja. Čak su neke vlade poduzele mjere za promovisanje „zdravog braka“, omogućavajući fondove podrške za osnaživanje braka i porodice. Promjena društvenih stavova uklonila je stigmatu s razvoda i ono najvažnije, uvela odredbe o razvodu bez utvrđivanja krivice, jednako podjeli imovine i rješenjima za starateljstvo u interesu djece. U savremenom društvu, razvod je toliko ukorijenjen da se neoženjeni, odgovarajući na pitanja o bračnom statusu, šale: „Još nisam sreo svoju buduću bivšu ženu“ (Abbott, 2014). Sve češće osnivanje binuklearnih porodica ukazuje na činjenicu da razvod nije smrt za porodicu. Razvod i ponovno stupanje u brak se danas posmatraju razvojnim fenomenom, kao novi životni ciklus u razvoju porodice.

Posljednjih decenija studije o razvodu se sve češće fokusiraju na međunacionalne odrednice i razlike u razumijevanju razvoda. Rijken i Liefbroer (2012) navode da su takva istraživanja relevantna, ne samo zato što stavovi utječu na ponašanje, već i zbog toga što negativni stavovi o razvodu mogu voditi stigmatizaciji razvedenih. Kao primjer navode da u evropskim regijama, tamo gdje su stavovi o razvodu negativni, muškarci i žene smanjuju svoje socijalne kontakte nakon razvoda. Autori smatraju da na podržavajuće stavove o razvodu utječe razvijenost sistema socijalne zaštite, potom ekonomski i kulturni faktori. Sistem socijalne zaštite je itekako bitan za porodicu nakon razvoda. Od toga koliko je sistem socijalne zaštite razvijen, uveliko zavisi da li će novonastala jednoroditeljska porodica uspjeti riješiti ekonomske teškoće, jer je poznato da je, među samohranim roditeljima, stepen siromaštva izrazito visok. Tako je Gelissen (2003, prema Rijken i Liefbroer, 2012) ispitujući nacionalne razlike o stavovima prema razvodu, došao do zaključka da zemlje sa socijaldemokratskim režimom blagostanja pokazuju najveću otvorenost i podržavajuće stavove prema razvodu.

Svakodnevno smo izloženi visokim stopama razvoda, tako da se možemo zapitati da li je život u braku ispravan način? Razvod je odavno postao društvena stvarnost, Popenoe i Whitehead (2004, prema Travis, 2009) navode da “prosječni par koji se vjenčao posljednjih godina ima 50% vjerovatnoće da se razvede”. SAD ima najvišu stopu razvoda od svih zapadnjačkih zemalja, gdje se svake godine gotovo milion parova razvede (Travis, 2009). Iz prethodno navedenog, može se sumirati da literatura i statistike upozoravaju na stalni poras stope razvoda, što za posljedicu ima povećan broj jednoroditeljskih porodica. Statistike i istraživanja govore da se u Bosni i Hercegovini razvede svaki peti brak, što je u poređenju sa drugim evropskim zemljama i zemljama u regionu puno bolje (Šadić i sarad., 2020). Roditeljstvo samo po sebi predstavlja ogroman izazov, posebno ukoliko je riječ o jednoroditeljskim porodicama, gdje često izostaje očinska figura i pred samohrane majke stavlja dodatne psihološke i emotivne izazove (Buljubašić i Šadić, 2021).

Porodice se sve teže nose sa svojom zadaćom u vršenju roditeljskih i drugih obaveza, što predstavlja ogroman izazov za stručnjake i savjetnike u cilju razvijanja adekvatnih modela podrške porodicama kako bi se riješili problemi i sačuvao kvalitet porodice.

Mladenović (1977) smatra da je drama razvoda najdublja drama ličnosti, drama intimne prirode koja ostavlja pustoš u duši. On podjednake krivce vidi u muškarcima i ženama. Ipak, na osnovu pojedinih istraživanja, zaključeno je da postoje spolne razlike u poimanju nestabilnosti braka i razlozima koji vode ka raspadu (Šakotić-Kurbalija, 2016). Tako autori često govore o „njenom“ i „njegovom“ razvodu. Žene kao razloge za razvod najčešće navode: nepoželjne karakteristike supruge (npr. izrazita ljubomora, agresivnost...), nesklad u stavovima i potrebama između supružnika, suprugovo dugotrajno odsustvovanje od kuće, alkoholizam i nevjerstvo. Muškarci kao razloge razvoda najčešće navode: ženino nevjerstvo, seksualnu neusklađenost; nezadovoljavajuće odnose sa ženinim roditeljima; ženinu potrebu za dokazivanjem pravde i neracionalno trošenje novca (Šakotić-Kurbalija, 2016). Istraživanja govore da se muškarci i žene čak na različite načine mentalno i fizički pripremaju za razvod (Crane i sur. 1995, prema Grether, 2012). Uočene su i razlike u razini depresije i povećane upotrebe alkohola nakon razvoda (Horwitz i ostali, 1996, prema Grether, 2012), pa čak i razlike u razinama socijalne podrške dobijene od djece nakon razvoda (Kalmijn 2007, prema Grether, 2012). Literatura o razvodu također ukazuje na spolne razlike u ulozi i značaju socijalne podrške za vrijeme i nakon braka.

Razvod se svrstava na vrh popisa stresnih životnih događaja, posebno ukoliko partneri ne posjeduju mehanizme za upravljanje novom i nepoznatom životnom fazom. Uz nedostatak socijalne podrške, to rezultira očitom krizom. Gerstel (1988, prema Grether, 2012) je u svojim istraživanjima došao do podatka da su se muškarci koji imaju djecu i veća primanja za emocionalnu podršku oslanjali više na šire rodbinske mreže, dok su se žene s djecom i nižim prihodima češće oslanjale na uže članove porodice, kako za emocionalnu tako i za ekonomsku podršku.

Gerstel je također primijetio da žene lakše savladavaju negativne socijalne ishode nakon razvoda, jer češće komuniciraju sa svojom društvenom mrežom, negoli muškarci. Razlike u spolu pronađene su i u veličini mreža socijalne podrške, podrške dobijene tokom braka, primljene socijalne podrške i stepena depresije, kao i količini socijalne podrške i nivoa bračnog zadovoljstva (Grether, 2012).

Studije o ekonomskim posljedicama razvoda pokazuju da se uočavaju i spolne razlike. Žene nakon razvoda doživljavaju gubitak u dohotku domaćinstva, dok muškarci doživljavaju samo umjerene gubitke dohotka ili čak poboljšavaju svoj ekonomski status (Rijken i Liefbroer, 2012). Ovi nalazi su važni, jer sugerišu da muškarci i žene razmišljaju, pripremaju se i drugačije reaguju na razvod braka.

Nijedna rasprava o razvodu ne bi bila potpuna bez razmatranja njegovog utjecaja na djecu (Rijken i Liefbroer, 2012). Iako se razvodom braka odnosi (lični, emocionalni, imovinski, statusni, stambeni i dr.) između muža i žene razrješavaju, odnosi između roditelja i djece se bitno mijenjaju. Mnogi muškarci i žene nakon razvoda braka zaboravljaju da s prekidom bračnih odnosa gube ulogu supružnika, ali da uloga roditelja ostaje i traje i nakon razvoda. Kada se razvodi brak u kojem postoje djeca, problem nadizilazi sferu ličnih i intimnih odnosa supružnika i prerasta u složen problem u kojem su, osim njih, uključeni i djeca i društvena zajednica. Studije govore da stavovi ljudi o razvodu i podršci partnerima nakon razvoda uveliko zavise od toga jesu li djeca uključena ili ne. Liefbroer i Billari (2010, prema Rijken i Liefbroer, 2012) pokazali su da čak 44% stanovništva u Holandiji ne odobrava razvod onih partnera koji se žele razvesti, a imaju malu djecu. Autori kao objašnjenje navode da razvod rezultira povećanom odgovornošću i požrtvovanošću jednog roditelja (najčešće majke) i smanjen kontakt s drugim roditeljem (najčešće ocem).

Jedna od najistaknutijih studija u ovom području je logitudinalna studija Wallerstein i Lewis (2004, prema Travis, 2009) koja je obuhvatila grupu od 131 djece koji su imali između 3-18 godina kad su se njihovi roditelji razveli. Nakon 25 godina praćenja, njihovoj grupi dodani su vršnjaci.

Rezultati otkrivaju razlike između vršnjaka koji su odrastali u strukturalno očuvanim porodicama nasuprot onih iz razvedenih porodica. Djeca razvedenih roditelja su smatrala da je razvod označio kraj njihovog djetinjstva. Manje su se igrali s vršnjacima, rjeđe učestvovali u vannastavnim aktivnostima - prvenstveno zbog lošeg ekonomskog statusa uslijed razvoda roditelja, rjeđe su imali finansijsku podršku u obrazovanju i više su bili skolni promiskuitetnom ponašanju. Također, ispitivano je da li je razvod njihovih roditelja utjecao na njihovu sposobnost da vole i budu voljeni. Neka su istraživanja (prema Hansch, 2010) pokazala da ispoljavaju nepovjerenje prema budućnosti partnera i negativna očekivanja o opredjeljenju za vezu. Mnoga djeca predosjećaju da će i sami proći iskustvo razvoda kao i njihovi roditelji. U emocionalnim vezama se češće osjećaju ugroženim i slabim, često ih obuzima tuga ili strah, čak i u onim periodima kad su najsretniji jer se plaše iznenadnog gubitka. Zbog toga Wallerstein i Lewis (2004, prema Travis, 2009) zahtijevaju promjenu u načinu poimanja utjecaja razvoda na djecu. Umjesto da razvod posmatramo samo kao „akutnu krizu“ iz koje se otporna djeca veoma brzo oporave i nastave svoj život, trebamo razmišljati da iskustvo razvoda trajno transformiše život djeteta.

Na osnovu rečenog, možemo zaključiti da se razvod nužno ne mora posmatrati kao nesreća. Mladenović (1977:196) navodi: „Pravo na razvod braka je neotuđivo prirodno pravo čovjeka. Ono označava socijalnu, duhovnu i polnu emancipaciju. Razvod predstavlja i suštinu samog braka i mjerilo otuđenja čovjeka. On nije tamna strana medalje, već samo sredstvo u reorganizaciji bračne i porodične grupe kada oni prestanu da budu ispunjeni ljubavlju.“ Veća je nesreća život provesti u nesretnom braku, braku bez ljubavi.

Prema modernim shvatanjima, brak bez ljubavi, poštovanja i razumijevanja ne može da ispuni društvenu funkciju. Nedostatak ljubavi jedan je od osnovnih razloga razvoda braka. Da je ljubav najvažniji imperativ savremenog braka, pokazuju mnogobrojna nacionalna istraživanja gdje se još najveći broj brakova razvodi zbog „nepodnošljivosti zajedničkog života“, a mnogo manje zbog preljube i ostalih razloga. Činjenica je da se danas u svijetu brakovi mnogo brže i lakše razvode nego prije pedeset i više godina. Uzroke treba tražiti u promjeni društava, porodice, ali i ličnosti savremenog čovjeka. Mladenović (1977:197) navodi: „Živimo u vremenu kada se preskaču vekovi. Ubrzanje evolucije je tako, da pored svih pozitivnih posledica, izaziva i snažne potrese koji se ne mogu lako otkloniti. Brak i porodica su postali uzburkana vodena stihija u kojoj se mogu snaći samo oni koji su unapred naučeni da dobro i vešto plivaju.“ Brajša (2009:183) smatra da u 21. stoljeću mogu preživjeti samo kvalitetni brakovi: „Bračna ljubav je kompleksa, kvalitetna traje, a nekvalitetna nestaje. Isplati se sačuvati brak. Svi želimo sretan brak, ali ne poznajemo tajnu sretnog braka. Braku je uz ljubav potrebno prijateljstvo, uzajamno uvažavanje, pažnja i ravnopravnost. Brak je kombinacija očekivanja, snova i razočarenja. Svađa ne mora biti razlog razvodu. Treba demistificirati rastavu. Brak nije protuprirodna ustanova. I sretan brak treba održavati.“

Istina je da je razvod težak i mučan proces kroz koji prolaze oba partnera. To svakako nije jedna lako donesena odluka. Partneri koji se razvode mnogo promišljaju o razvodu prije nego pokrenu cjelokupan proces. Nije rijedak slučaj da u tim previranjima, partner koji je pokrenuo brakorazvodnu parnicu, odustaje iako se nije dogodila suštinska promjena u međusobnom odnosu. To nije neočekivano jer iza odluke o razvodu braka stoje godine zajedništva, zajedničkih iskustava, stvaranje u materijalnom i roditeljskom smislu, te brojne uspomene (Janković, 2008). Neminovno je da će se u budućnosti nastaviti metamorfoza društva, braka i ličnosti. Teško je znati kako će se sve nastale promjene odraziti na njegovu stabilnost, ali razvod neće biti jedini pokazatelj narušene stabilnosti i krize braka.

BRAČNO I PARTNERSKO SAVJETOVANJE

*Kao što ne postoje savršeni ljudi,
tako ne postoje ni savršeni parovi.
Nepoznat autor*

Savjetovanje se može posmatrati kao sveobuhvatna intervencija i profesionalna metoda koja ima široku primjenu u različitim područjima profesionalnog djelovanja. Zbog raznolikosti pristupa, teorijskih utemeljenja i složenosti problema sa kojima se klijenti suočavaju, teško je ponuditi jedinstvenu i sveobuhvatnu definiciju ovog procesa.

Janković (1997:15) savjetovanje definiše kao „posebnu metodu pružanja pomoći trenutno neuspješnim osobama u njihovom ličnom rastu, razvoju, sazrijevanju i prilagođavanju životnim uslovima, s ciljem njihovog osposobljavanja za samostalno rješavanje aktualnih i budućih problema“. Arambašić (1996:63) naglašava da je savjetovanje „proces tokom kojeg se ljudima pomaže da se promijene, da postignu svoje ciljeve ili da općenito djelotvornije funkcionišu“. Kristančić (1982:8) savjetovanje posmatra kao „organizirani oblik pomoći pojedincu za vlastiti napredak, odrastanje i razvoj“, pri čemu pojedinac u procesu „razmišlja o sebi, mijenja se i donosi odluke o vlastitom životu, što mu omogućava da živi u većoj harmoniji sa sobom i okolinom“.

Brlek, Berc i Milić Babić (2014) definišu savjetovanje kao „metodu pomoći osobama u njihovom sazrijevanju i prilagođavanju životnim uvjetima radi njihova osposobljavanja za samostalno rješavanje aktualnih i budućih problema“. Autorice ističu da se tokom procesa savjetovanja osoba usmjerava na prepoznavanje djelovanja i važnosti vlastitih misli, emocija i postupaka, razumijevanje uzroka problema i njegovih posljedica te razmatranje mogućih rješenja i posljedica tih odluka. U sličnom duhu, Berc (2022) naglašava da „tokom procesa savjetovanja, savjetnik potiče osobu na razmišljanje o sebi i svom životu te se ona, samostalnim donošenjem odluka, priprema za životne promjene i mijenjanje nekih važnih životnih okolnosti“.

Zloković i Vrcelj (2006:181) savjetovanje vide kao „komunikacijski proces (direktni ili indirektni) u kojem jedna osoba želi pomoći drugoj koja pomoć traži“, naglašavajući ključnu ulogu namjere pružanja i traženja pomoći. Britansko udruženje za savjetovanje i psihoterapiju (British Association for Counselling and Psychotherapy, 2020) definiše savjetovanje kao „profesionalni odnos usmjeren na osnaživanje pojedinaca kako bi živjeli smisleniji i zdraviji život“. Iz navedenih pristupa može se zaključiti da svrha savjetovanja nije liječenje u medicinskom smislu, već osposobljavanje pojedinca za samostalno suočavanje sa životnim problemima, razvoj vlastitih potencijala i poboljšanje kvaliteta života.

Savjetovanje se danas primjenjuje u mnogim područjima i često se dovodi u vezu sa psihoterapijom, budući da su oba procesa obilježena „naglim pomakom prema integraciji i eklekticismu“ (Covey, 2004:457). Mnogi autori naglašavaju prednosti integrativnog pristupa koji objedinjuje različite teorijske orijentacije i metode. Rogers (1942, prema Covey, 2004) smatra da su psihoterapija i savjetovanje suštinski slični procesi koji podrazumijevaju profesionalni odnos usmjeren na promjenu i razvoj klijenta. Rogers definiše savjetovanje kao strukturisani odnos u kojem klijent stiče dublje razumijevanje sebe, dok psihoterapiju opisuje kao proces obrade emocionalnih problema kroz koji klijent, uz podršku stručnjaka, otkriva uzroke koji ometaju njegovo ponašanje i napredak u ličnom razvoju.

Vidanović (2003) razlikuje ova dva procesa prema usmjerenju i dubini intervencije: savjetovanje se fokusira na racionalne, svjesne i sadašnje aspekte života klijenta, dok je psihoterapija usmjerena na dublje emocionalne i potisnute sadržaje ličnosti, često kroz istraživanje prošlih iskustava. Psihoterapija se bavi temeljnim strukturama ličnosti i ozbiljnijim emocionalnim problemima, dok savjetovanje ima praktičniji karakter i usmjereno je na konkretne životne situacije i promjene u sadašnjosti. Ipak, zajednički cilj oba procesa jeste oslobađanje klijenta od unutrašnjih ograničenja i osnaživanje njegovih potencijala radi poboljšanja ličnog i socijalnog funkcionisanja.

Razvoj integrativne perspektive savjetovanja i psihoterapije zahtijeva kontinuiranu edukaciju i profesionalnu praksu stručnjaka pomagačkih profesija. Iako je savjetodavni rad historijski bio dominantno područje psihijataru i psihologa, u posljednjim decenijama u ovaj proces se sve aktivnije uključuju i drugi stručnjaci, naročito oni iz oblasti socijalnog rada. Djelovanje savjetnika zavisi od njihovog obrazovanja, teorijske orijentacije i završenih edukacija. Širenje primjene savjetovanja u različitim disciplinama pokazuje da više ne postoje oštre profesionalne granice niti „isključivi monopol“ (Vidanović, 2003) jedne struke u pružanju savjetodavne pomoći. Socijalni radnici u savjetodavnom procesu koriste specifične metode socijalnog rada usmjerene na prevenciju i ublažavanje psihosocijalnih problema. Njihov pristup podrazumijeva cjelovitu procjenu potreba klijenta i razumijevanje utjecaja socijalnog okruženja na pojedinca. Kombinovanjem znanja iz različitih teorijskih pravaca i primjenom integrativnih tehnika, socijalni radnici pomažu klijentima u rješavanju partnerskih, porodičnih i drugih životnih teškoća (Sheafor & Horejsi, 2003).

Karakteristike bračnog/partnerskog odnosa i savjetovanje

Savjetovanje kao metoda pružanja pomoći danas je vrlo popularna i korištena širom svijeta. Začeci savjetovanja sežu daleko, međutim tek se u novijoj historiji sistematičnije i ozbiljnije počinju primjenjivati različiti teorijski pravci, a stručnjaci se dodatno educiraju i savjetnici postaju bitna karika socijalne podrške (Nikolić i sarad., 1996). „Danas postoji oko 400 različitih savjetodavnih/terapijskih pristupa“ (Ćirić, 2009:97).

Savjetovanje se sve više prepoznaje kao važan mehanizam socijalne podrške, a savjetnici postaju nezaobilazna karika u zaštiti mentalnog zdravlja i porodičnih odnosa. Popularnost savjetodavnog rada u savremenom društvu povezana je s dubokim društvenim, ekonomskim i kulturnim promjenama koje značajno utječu na porodične strukture i partnerske odnose.

Popularnost i značaj savjetodavnog rada rezultat je društvenih promjena. Struktura, odnosi i brzina promjena u savremenom društvu postavljaju mnogobrojne izazove i zahtjeve s kojima se teško nositi. Pretjerani zahtjevi i očekivanja pred kojima se nalazi moderan čovjek, ukoliko nema podršku, izazivaju osjećaj bespomoćnosti i dovode do krize. Upravo iz tih razloga, javila se potreba za pružanjem stručne podrške i pomoći koja podrazumijeva psihičke i socijalne aspekte.

Ubrzani tempo života, promjena rodni uloga, porast individualizacije, ekonomske nesigurnosti i smanjenje tradicionalnih mreža podrške čine svakodnevicu emocionalno zahtjevnijom. Zahvaljujući razvoju nauke i prakse, danas postoji čitav niz specijalizovanih ustanova – savjetovašta, centara za mentalno zdravlje i centara za socijalni rad – u kojima stručnjaci različitih profila primjenjuju teorijski utemeljene metode pri rješavanju individualnih, porodičnih i partnerskih problema.

Kada je riječ o zaštiti partnerskog i bračnog života, savjetodavni rad, bračna i partnerska terapija predstavljaju vodeću stručnu intervenciju u zaštiti očuvanja odnosa. U čemu se ogleda njihov značaj?

Kada dvoje ljudi odluče da njihova ljubav bude ozvaničena i legalno krunisana bračnom ceremonijom, razmišljaju o sreći koja ih čeka u zajedničkom životu. Činom vjenčanja priznaju da zaista žele jedno drugo. Istina je da brak zahtijeva drugačiju vrstu odnosa i može izazvati prilično nagle promjene. Međutim, dvoje ljudi koji postaju bračni partneri, izgovarajući zavjete, vrlo malo ili nikako ne razmišljaju da se u zajedničkom životu mogu javiti svađe, nesuglasice i konflikti koji vode do razvoda. Oni uistinu stupaju u brak ne znajući šta ih očekuje. Ipak, ljudima je važno da poimaju brak „oazom sreće“.

Mnoga međukulturalna istraživanja pokazuju da ljudi visoko cijene uspješan brak. Štaviše, „sretan brak” je jedan od najznačajnijih životnih ciljeva. Ipak, kada su 2001. godine Kreider i Fields procijenili da će 50% sklopljenih brakova rezultirati razvodom, bilo je skoro nevjerovatno povjerovati u njihove prognoze. Međutim, današnja istraživanja, u skladu sa ovom procjenom, potvrđuju enormno visoke stope razvoda.

Vrtoglave statistike o „epidemiji” razvoda čine da floskula „živjeli su sretno do kraja života” postaje nedokučivi ideal i privilegija nekolicine. Mnogi ulazeći u brak i izgovarajući sudbonosno „da” čvrsto vjeruju u obećani zavjet „dok nas smrt ne rastavi”, ne sluteći da će ubrzo postati statistika onih koji „nisu uspjeli”.

Haley (2012) smatra da, kada bi se bračni odnos mogao razvijati primjenjujući pravila, brak bi bio racionalna stvar. Ali brak nije nešto što se može u potpunosti isplanirati, iskalkulisati, staviti na papir ili prognozirati dugoročno. Brak je živi proces između dvoje ljudi koji se velikim intezitetom emocija bore zajedno, a često i jedno protiv drugog. Na bračni odnos utječe mnogo faktora i razlika. Partneri moraju da usklade svoja dugoročna očekivanja i emocije. Bračni par koji je u problemu ne može racionalno da sagleda stvari. Iako su svjesni problema, oboje uzrokuju neprijatnosti koje često dovode do sukoba. Kada početna zanesenost iščezne i razlike među partnerima postanu nesavladive, intervencijski napor stručnjaka mogu pomoći u obnovi partnerske sreće. Savjetodavni proces u oblasti partnerskih i bračnih odnosa obuhvata različite faze i svrhe:

- Savjetovanje u pripremi za brak ili partnerski život – jačanje komunikacijskih vještina i priprema za zajedničko donošenje odluka.
- Savjetovanje tokom bračnog života – prevencija i rješavanje konflikata, suočavanje sa stresnim događajima i održavanje emocionalne bliskosti.
- Savjetovanje u fazi kriznog odnosa ili odluke o razvodu – pokušaj pomirenja i donošenje odluka u najboljem interesu svih članova porodice.

- Postbračno savjetovanje – podrška bivšim partnerima u reorganizaciji života i roditeljskim odnosima.
- Edukacija o partnerskim vezama – preventivni oblik rada s parovima koji žele unaprijediti kvalitet veze.

U ovom dijelu knjige predstaviti ćemo značaj savjetodavnog rada u procesu (1) pripreme za brak ili partnerski život, (2) tokom bračnog ili partnerskog života, posebno kada nastupi kriza. Savjetovanje partnera je svakako najzastupljenije prilikom (3) odluke o razvodu braka, kada stručnjaci pokušavaju pomiriti narušene odnose između partnera. Ukoliko pak ne uspiju u toj namjeri, značajno je (4) postbračno savjetovanje koje pomaže bivšim partnerima da reorganizuju svoj život i da se snađu u novim ulogama, poštujući najbolji interes djeteta. Danas je sve popularnija i (5) edukacija o partnerskim vezama za parove, koji u suštini nemaju narušen odnos, nego žele unaprijediti kvalitet partnerske veze.

Savjetodavni proces temelji na principima empatije, povjerenja, poštovanja i zajedničkog učenja. U kontekstu socijalnog rada, on podrazumijeva i etičku obavezu osnaživanja klijenata, jačanja njihovih kapaciteta i promovisanja odgovornosti u donošenju odluka koje utječu na partnerski i porodični život. Savjetodavni rad, bračna i partnerska terapija, danas predstavljaju centralnu komponentu očuvanja bračnih i partnerskih odnosa, posebno u kontekstu modernih izazova: visokih stopa razvoda, promjena u ekonomskim i socijalnim ulogama partnera, individualizacije i kompleksnih životnih očekivanja. Profesionalna intervencija omogućava partnerima da osnaže kapacitete za međusobnu podršku, prevaziđu konflikte i razvijaju stabilne i funkcionalne partnerske odnose.

Predbračno savjetovanje

Predbračno savjetovanje ima dužu tradiciju od bračnog ili partnerskog savjetovanja. Savjetnici usmjeravaju i pomažu parovima u vezi sa svakodnevnim aspektima porodičnog i bračnog života. Tradicionalno, pomoć partnerima značila je „bračno usmjeravanje“ temeljeno na vjerskim poukama. Ovome su doprinijeli tradicionalni društveni pogledi koji su visoko cijenili porodični autoritet i vjerske organizacije. Čak i u onim društvima u kojima institucionalni savjetodavni rad nije bio značajno zastupljen, zbog stigmatizacije i mišljenja da je to bespotrebna metoda, kao što je bio slučaj u bivšoj Jugoslaviji, nije izostala socijalna podrška. Janković (2006) navodi da je presudni faktor koji je utjecao na netraženje stručne pomoći u Jugoslaviji bila velika patrijarhalna porodica, poznatija kao zadruga. Lokalna zajednica i porodice držale su članove na okupu, razvijale mehanizme suočavanja s problemima i predstavljale bazu podrške. U tom smislu, predbračno savjetovanje se može posmatrati kao društveno uslovljena praksa koja je, i prije institucionalizacije, postojala u obliku tradicionalne porodične i zajedničke podrške.

Iz ovog konteksta vidimo da, uprkos niskoj institucionalnoj dostupnosti stručnog savjetovanja, ono je imalo čvrste kulturološke korijene. Posebno se ističe predbračno savjetovanje, s obzirom na to da se odluka o sklapanju braka donosila u okrilju porodice, često pod autoritetom očeve „vlasti“. Po savjete, nedoumice i pomoć pri rješavanju životnih i porodičnih problema najčešće se odlazilo kod najstarijeg muškog člana porodice, smatrajući da on posjeduje životnu mudrost.

Savremeni pristup predbračnom savjetovanju značajno se razlikuje od tradicionalnog jer polazi od ideje partnerske ravnopravnosti, emocionalne povezanosti i kompetentne komunikacije. Danas se predbračno savjetovanje smatra jednim od najvažnijih vidova podrške koju društvo može pružiti u očuvanju zdravog i skladnog braka.

Svrha predbračnog savjetovanja je smanjenje bračnih nevolja koje mnoge parove dovode u urede bračnih i porodičnih terapeuta (Travis, 2009). Predbračno savjetovanje je edukativna intervencija koja podrazumijeva pružanje znanja i vještina bračnim parovima o načinima održavanja i poboljšanja njihovog odnosa nakon stupanja u brak (Senediak, 1990, prema Travis, 2009). U osnovi, riječ je o procesu osnaživanja partnera da razviju emocionalnu zrelost, razumijevanje i međusobnu podršku.

Predbračno savjetovanje nije zamišljeno kao terapija u tradicionalnom smislu. Njegova glavna svrha je psiho-edukacija, pružanje informacija i razvoj specifičnih vještina koje parovi mogu koristiti kako bi odgovorili na očekivane izazove u partnerskom životu.

Brajša (1982, 2009) smatra da se nijedno područje života ne gura toliko pod tepih šutnje koliko odnos u paru, koji se nalazi pod jakim pritiskom vlastitih i tuđih očekivanja. Stoga predbračno savjetovanje može ponuditi rješenja za očuvanje braka, prevazilaženje stresova i smanjenje rizika od bračne nestabilnosti (Carbajal, 2015).

Halford (2004, prema Carbajal, 2015) pak ističe da je suština predbračnog savjetovanja sprečavanje sukoba i zabrinutosti prije nego što se pojavi kriza. Ovaj preventivni aspekt savjetovanja ima ključnu ulogu jer omogućava parovima da razviju otpornost i strategije suočavanja s problemima prije nego što oni eskaliraju. Prediktivni faktori u predbračnom savjetovanju pomažu parovima da identifikuju svoje vrijednosti, stilove ličnosti, rizike i profile otpornosti koji bi mogli dovesti do nezadovoljstva u braku. Kombinacija preventivnog djelovanja i identificiranja rizika doprinosi ne samo smanjenju bračnog nezadovoljstva, već i jačanju stabilnog braka.

Osim psihološkog i emocionalnog aspekta, predbračno savjetovanje uključuje i praktične teme poput zajedničkog finansijskog planiranja, roditeljskih očekivanja i usklađivanja životnih ciljeva. Janković (2008) ističe da kroz predbračno savjetovanje budući partneri prolaze složen proces rada na sebi, uključujući samoupoznavanje i samoosvješćivanje vlastitih i partnerovih očekivanja u pogledu braka, partnerstva i porodice, učenje niza vještina (partnerskih, bračnih, komunikacijskih i socijalnih), planiranje porodičnih potreba i njihovog optimalnog zadovoljavanja. Predbračno savjetovanje može pomoći partnerima da se lakše suoče sa bračnim izazovima, doprinoseći stabilnim i zadovoljavajućim brakovima.

Empirijski dokazi potvrđuju dugoročne koristi predbračnog savjetovanja: Carroll i Doherty (2003, prema Grether, 2012) pokazali su da bračni partneri koji su prošli program predbračnog savjetovanja imaju poboljšanu komunikaciju, vještine rješavanja sukoba i kvalitet braka, posebno u prve tri godine braka. Njihova istraživanja sugeriraju da su ovi parovi čak 30% uspješniji od onih koji nisu učestvovali u savjetovanju. Carbajal (2015) dodaje da predbračno savjetovanje povećava bračno zadovoljstvo i smanjuje šanse za razvod. Ipak, i dalje je nedovoljno zastupljeno, čak i u razvijenim zemljama, zbog nedostatka institucionalne podrške, zakonske regulative i fondova za provođenje programa. U tom smislu postoji potreba za integracijom predbračnog savjetovanja u šire politike porodične i socijalne zaštite. U mnogim državama predbračno savjetovanje je spomenuto jedino u formi preporuke, dok u praksi sredstva za adekvatno provođenje često ne postoje.

Savremeni programi predbračnog savjetovanja uključuju kombinaciju teorijskih okvira i praktičnih intervencija. Najčešće se koriste kognitivno-bihevioralne tehnike, koje pomažu partnerima u prepoznavanju i promjeni problematičnih obrazaca komunikacije i ponašanja.

Također, koriste se elementi sistemske terapije, gdje se odnos posmatra u kontekstu šire porodice i socijalnog okruženja, te emocionalno fokusirana terapija, koja naglašava prepoznavanje i regulaciju emocionalnih iskustava i emocionalnu povezanost partnera. Ovakva kombinacija pristupa omogućava sveobuhvatan razvoj partnerskih kapaciteta i jačanje emocionalne sigurnosti. Programi se oslanjaju i na psihoedukaciju, uključujući teme kao što su financijsko planiranje, roditeljske kompetencije, rješavanje konflikata i zajedničko donošenje odluka, što omogućava parovima razvoj praktičnih vještina za održavanje braka.

Na međunarodnom nivou, predbračno savjetovanje se sve više prepoznaje kao javnozdravstvena mjera koja doprinosi prevenciji porodičnih problema i nasilja. Međunarodna istraživanja pokazuju da su programi predbračnog savjetovanja u SAD, Kanadi i skandinavskim zemljama učinkoviti u smanjenju stope razvoda i poboljšanju zadovoljstva u braku. Meta-analiza Markmana i sarad., (2010) ukazuje da parovi koji su prošli strukturisane predbračne programe pokazuju značajno bolje komunikacijske vještine, niži nivo konflikata i veću spremnost na rješavanje problema u odnosu na kontrolnu grupu. U Evropi, posebno u skandinavskim državama, predbračno savjetovanje često je integrisano u državne programe bračne edukacije i uključuje aspekte ravnopravnosti spolova, raspodjele kućanskih i roditeljskih obaveza, čime se dodatno povećava kvalitet i stabilnost braka.

U predbračno savjetovanje mogu biti uključeni profesionalni terapeuti koji parovima pružaju svijest o potencijalnim problemima koji se mogu pojaviti u braku, te informacije i resurse za učinkovito sprečavanje ili ublažavanje bračnih problema. Pretpostavlja se da bračni parovi koji su prošli neki oblik predbračnog savjetovanja imaju tendenciju da budu sretniji i zadovoljniji svojim brakom. Carroll i Doherty (2003, prema Grether, 2012) su pokazali da programi bračne pripreme omogućavaju poboljšanje kvaliteta odnosa u prve tri godine braka. Rezultati pokazuju da partneri koji su učestvovali u predbračnim programima imaju bolje vještine komunikacije i rješavanja sukoba, te su emocionalno spremniji na zajednički život.

Predbračno savjetovanje predstavlja most između individualne emocionalne zrelosti i partnerske stabilnosti. Iako predbračno savjetovanje u Bosni i Hercegovini nije dovoljno institucionalizovano, njegov značaj u očuvanju bračne stabilnosti i zadovoljstva ne može se zanemariti. Programi omogućavaju partnerima da kroz preventivni rad, edukaciju i samosvjesni razvoj uspostave temelje za dugoročno zadovoljavajuću partnersku zajednicu, pripremajući ih ne samo za brak, već i za odgovorno roditeljstvo, te za suočavanje sa budućim krizama na konstruktivan i održiv način.

Bračno i partnersko savjetovanje

Bračni partneri nesumnjivo predstavljaju najvažniji subsistem u porodici. Problemi, poteškoće i nesuglasice u bračnom subsistemu, ukoliko se ne riješe na adekvatan način, prenose se u ostale dijelove porodice, što dovodi do krize u funkcionisanju. Veliki broj studija (prema Bradbury i Bodenmann, 2020) pokazao je da je bračno savjetovanje korisno i za partnere i za cjelokupnu porodicu.

U literaturi postoji mnogo definicija bračnog ili partnerskog savjetovanja, ali je srž svih definicija ta da je to oblik savjetovanja za partnere koji, uslijed narušenih partnerskih ili bračnih odnosa, uz pomoć stručnjaka žele riješiti probleme u odnosu. Bračna i partnerska terapija se danas posmatra i kao proces osnaživanja partnera za prevenciju konflikata i razvoj emocionalne otpornosti.

Bračna i partnerska terapija se razlikuje od individualne po tome što se fokusira na bračni ili partnerski odnos, a ne na intrapsihičke sile unutar osobe. Ona se razlikuje i od porodične terapije u kojoj je naglasak na cjelokupnoj porodici, pri čemu najčešće dijete predstavlja problem (Halley, 2010). Bračna i partnerska terapija imaju nekoliko varijacija: neki terapeuti viđaju oba partnera, ali odvojeno, neki viđaju jednog, a drugog povremeno pozivaju na intervju, dok neki viđaju jednog partnera, a drugog upućuju kod nekog drugog terapeuta.

U literaturi se mogu pronaći sinonimi poput „bračno savjetovanje“, „bračna terapija“, „partnersko savjetovanje“, „partnerska terapija“ ili „terapija parova“.

Istina je da su do sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća bračni savjetnici primjenjivali nezavisno psihodinamske i psihoanalitičke pristupe, te se u tom vremenu pojavljuje riječ „terapija“. Do ranih osamdesetih godina terapija parova nazivana je „bračno savjetovanje“ ili „bračna terapija“. U to vrijeme, konzervativne vlade širom svijeta podržavale su bračno savjetovanje jer se brak smatrao jednim od društvenih vrijednosti (najbolji primjer izdašnih izdvajanja za finansiranje bračnih savjetovašta jeste program Džona Mejdžora u SAD-u i njegova kampanja „Povratak osnovama“). Krajem dvadesetog stoljeća, pod pritiskom transformacijskih procesa u porodici i izmijenjenim pogledima na bračnu zajednicu, prihvaćen je termin „terapija parova“. Zbog šarolikosti savremenih bračnih i alternativnih oblika suživota, najadekvatniji termin bi bio onaj koji obuhvata sve oblike, poput „bračno i partnersko savjetovanje“ ili „bračna i partnerska terapija“. Sve češće se u novijoj literaturi koristi termin „terapija parova“, dok se termin „bračna terapija“ češće koristi u tradicionalnim državama u kojima bračna zajednica još ima primat i najzastupljenija je forma zajedničkog života. Također, u savjetodavnom radu i intervencijama koje pružaju vjerske institucije insistira se na terminu „bračno“, pokazujući na taj način ispravnost i preferiranje bračne zajednice u odnosu na alternativne forme partnerstva.

Brak je vrlo kompleksan odnos koji se stalno mijenja. Odabrati nekoliko aspekata bračnog odnosa i staviti naglasak samo na njih narušilo bi nevjerovatnu isprepletenost odnosa dvoje ljudi koji se poznaju. Spomenut ćemo samo nekoliko formalnih tema koje su bitne za bračni i partnerski odnos, a koje mogu biti uzrok traženja pomoći bračnih i partnerskih terapeuta.

U literaturi (Halley, 2010) se često raspravljalo o tome kada je bračna i partnerska terapija opravdana i u kojim situacijama ima veću korist od individualne ili neke druge terapije. Vrlo često je bračna terapija bila potisnuta od porodične (više o tome u poglavlju *Historijska perspektiva bračnog i partnerskog savjetovanja*), međutim, vremenom je doživjela svoj procvat.

Danas postoji konsenzus psihoterapeuta da se u najčešće četiri situacije bračna i partnerska terapija naročito primjenjuje:

- Kada se metodama individualne terapije ne postigne uspjeh. Bračna terapija tada omogućava partnerima da prepoznaju obrasce međusobnog ponašanja koji koče njihov napredak.
- Kada se ne mogu koristiti metode individualne psihoterapije. Individualna psihoterapija se najčešće sastoji od suprotstavljanja onome što partner nudi, ali terapeut postaje „nemoćan“ ako ništa ne dobije. Tada bračna terapija postaje jedno od mogućih rješenja.
- Kada se kod pacijenta iznenada pojave simptomi koji se podudaraju sa bračnim konfliktom. Ovo uključuje emocionalne i fizičke manifestacije stresa koje su direktno povezane sa problemima u vezi.
- Kada partnerovo ponašanje napreduje do tačke gdje može izazvati razvod (Haley, 2012: 192-194).

U praksi je prikupljeno mnogo više razloga zbog kojih su bračna i partnerska terapija najbolje rješenje za partnerske probleme. Tako Doss i sarad. (2005) navode da se posredstvom bračne i partnerske terapije mogu riješiti problemi u komunikaciji i nedostatku emocionalne naklonosti među partnerima. U istraživanju Amato i Previti (2003, prema Olarte, 2012) nevjera se pokazala kao vodeći uzrok razvoda. Prema tome, otprilike 30% parova započinje terapiju kao rezultat nevjere koju su otkrili, dok 30% njih tokom liječenja otkrije da su žrtve nevjere svojih bračnih partnera (Humphrey, 1983, prema Olarte, 2012).

Whisman i sarad. (1997, prema Olarte, 2012) su, istražujući razloge ulaska u bračnu terapiju, otkrili da se problemi koje u početku bračni partneri navode kao sporne, mogu uveliko razlikovati od onih na kojima rade u toku liječenja. Oni kažu da su pitanja moći, nedostatka komunikacije i nerealna očekivanja često skriveni razlozi posjete terapeutima. U drugoj studiji, Olarte (2012) navodi da su podaci pokazali da je komunikacija vodeći razlog narušene bračne stabilnosti i posjete psihoterapeutima. Štaviše, psihoterapeuti su procijenili da je oko 84% liječenih parova imalo poteškoća u komunikaciji. Ostala problematična područja uključivala su nerealna očekivanja, demonstraciju naklonosti, nedostatak ljubavi i seksualne probleme.

Recentna istraživanja također pokazuju da terapija parova može pozitivno utjecati na psihosocijalno funkcionisanje djece, smanjujući prenos stresa roditelja na njih i jačajući emocionalnu sigurnost djece. Dodatno, istraživanja naglašavaju važnost individualiziranog pristupa. Terapeut procjenjuje karakteristike svakog partnera, njihove komunikacijske stilove, vrijednosti, kulturni kontekst i historiju veze. Ova procjena omogućava kreiranje specifičnih intervencija koje odgovaraju jedinstvenim potrebama para, čime se povećava efikasnost terapije.

Sve navedeno potvrđuje da je bračno i partnersko savjetovanje neophodno za očuvanje i unapređenje stabilnosti i kvaliteta odnosa, te da predstavlja značajan alat u poboljšanju komunikacije i jačanju emocionalne povezanosti među partnerima.

Posredovanje prije razvoda braka

Savremeni pristupi razumijevanju kompleksnih porodičnih odnosa govore da su sukobi neizbježan dio bračnih i partnerskih odnosa. *Teorija sukoba* govori da oni mogu biti korisni i doprinijeti bračnoj kvaliteti. Međutim, da bi se konstruktivno riješili, potrebne su pregovaračke i komunikacijske vještine koje partneri najčešće ne posjeduju, stoga sukobi mogu izazvati nepremostive razlike i uzrokovati krah braka. Da bi se učinkovito riješili problemi koji prijete razvodom, potrebna je pomoć treće, objektivne strane. Upravo „medijacija kroz svoju strukturu i pravila rada može osigurati međusobno poštovanje, jednakost i pravednost te olakšati komunikaciju između sukobljenih strana“ (Breber i Sladović Franz, 2014:122).

Hughes i Wearing (2007, prema Trevithick, 2012:268) medijaciju definišu kao „pomoć ljudima da iskažu svoje probleme, predlože rešenja, razmotre mogućnosti i tako postignu neki dogovor. Korist koja se dobija medijacijom obuhvata stvaranje dobrih dogovora, osećaj zadovoljstva, poboljšanje odnosa među ljudima, proceduralnu pravdu i bolje rešavanje problema.“ Medijacija se kao profesionalna vještina počela upotrebljavati u području prava u vidu alternativnih načina rješavanja sporova pri sudu, a prije svega u situacijama razvoda braka koje pripadaju širem području porodične medijacije (Milne, Folberg i Salem, 2004, prema Breber i Sladović Franz, 2014).

Medijacija se temelji na nekoliko teorijskih koncepata, kao što su *teorija sukoba*, *teorija komunikacije*, *teorije pregovaranja*, *sistemska teorija*, *te konstruktivistička teorija*. Termini „medijacija“, „posredovanje“ i „pomirenje“ se u stručnoj literaturi često koriste kao sinonimi, što dodatno pokazuje suštinu procesa u kojeg se uključuje treća nepristrasna osoba - medijator, kako bi se pokušali riješiti narušeni bračni odnosi. Iako se danas porodična medijacija primjenjuje u svim sporovima među članovima porodice, najzastupljenija je prije razvoda braka. Kako medijacija može popraviti nastalu štetu u bračnom odnosu?

Medijacija, odnosno posredovanje koje prolaze braćni partneri prije pokretanja procedure za razvod, može pomoći braćnim partnerima da usvoje učinkovitije načine komunikacije i pregovaračke vještine, kako bi osnažili narušene odnose i kvalitetnije održavali porodične odnose. Emery i Wyer (1987, prema Breber i Sladović Franz, 2014) navode da se posredovanje razlikuje od tradicionalnih oblika parnice i vanskudskih pregovora: (1) u posredovanju braćni parovi komuniciraju sa trećom nepristrasnom osobom/medijatorom; (2) fokus posredovanja je na saradnji braćnih partnera, a ne na konkurenciji i (3) braćni partneri samostalno donose odluke o svom braćnom životu.

Posredovanje prije razvoda podrazumijeva takav vid savjetovanja, odnosno pomoći partnerima u donošenju sporazumne odluke o porodičnim odnosima, vodeći posebnu brigu o zaštiti porodičnih odnosa u kojima učestvuju djeca, te o pravnim posljedicama nepostizanja sporazuma i pokretanju sudskih postupaka u kojima se odlučuje o pravima djeteta. Ovaj postupak je uobičajeno u nadležnosti centara za socijalni rad, a provodi se prije pokretanja brakorazvodne parnice, prije pokretanja postupka o starateljstvu nad djecom i prije pokretanja ostalih sudskih postupaka o ostvarivanju starateljstva i ličnih odnosa sa djecom. Zasigurno, najčešća situacija provođenja obaveznog savjetovanja prije postupka razvoda je ona kada partneri imaju zajedničko maloljetno dijete.

Medijacija omogućava „sagledavanje cjelokupnih potreba sudionika sukoba, usmjerena je na budućnost i konkretne interese i potrebe svih članova porodice, te istovremeno uči sudionike kako pregovarati i dogovarati optimalna rješenja za dobrobit cijele porodice, a prije svega djece, uz zadržavanje digniteta i kontrole nad porodičnom situacijom. Kako se danas razvod braka ne smatra više krajem porodičnog života, već reorganizacijom porodice, tako navedene prednosti u tom kontekstu imaju preventivni učinak u vezi sa negativnim posljedicama razvoda na individualnoj razini, ali i zaustavljanja sudskih sporova“ (Parkinson, 2011, prema Breber i Sladović Franz, 2014:123-124).

Medijacija mora biti fleksibilna i povjerljiva, jer jedino takva može pomoći partnerima da riješe sukobe kako bračni problemi ne bi narušili roditeljske obaveze i odgovornosti. Nedostatak komunikacije jedan je od najčešćih razloga razvoda. Stoga medijacija može pomoći bivšim partnerima da nauče asertivno komunicirati, makar samo zbog djece, i tako njihov odnos nakon razvoda učini kvalitetnijim.

U ovom procesu, posebno je značajna uloga savjetnika/mediatora, koja mora biti neutralno obilježena u raspravi između dvije suprotstavljene strane. Trevithick (2012) smatra da su vještine medijacije, pomirenja i arbitraže „porodica“ pregovaračkih vještina.

Medijator ima težak zadatak da ostane neutralan, naročito ukoliko je jedna strana rječitija i utjecajnija od druge. Međutim, posebna težina je znati ostati u ulozi medijatora, ne preuzimajući ulogu zastupnika jer ona sa sobom odnosi neutralnost. Majstorović (2016) smatra da medijator treba dati pravnu informaciju, a ne pravni savjet, te tokom cijelog postupka posebnu pažnju treba posvetiti najboljem interesu djeteta. James (2008, prema Trevithick, 2012:269) ulogu medijatora prilikom razvoda braka opisuje „nizom vještina da smanji tenzije koje postoje između roditelja koji se razvode, da im pomogne oko dogovora vezanog za dalje čuvanje i vaspitanje njihove djece.“

Istraživanja govore da je medijacija imala blagotvorne posljedice na odnos roditelja prema djeci nakon razvoda. Bivši partneri koji su učestvovali u procesu posredovanja odlučivali su se radije za zajedničko starateljstvo (Mavash, 2010). Pearson i Thoennes (1984, prema Mavash, 2010) su u istraživanju došli do podatka da su roditelji koji su prošli medijaciju prilikom razvoda češće posjećivali i održavali kontakt sa svojom djecom, za razliku od 30% onih roditelja koji nisu prošli medijaciju. Bahr i sarad. (1987, prema Mavash, 2010) su u istraživanju ispitali roditelje koji su učestvovali i one koji nisu učestvovali u posredovanju prilikom razvoda, a zatim su mjerili njihovu percepciju o odnosu s djecom.

Rezultati su pokazali da je 65% roditelja koji su uspjeli postići sporazum o starateljstvu nad djecom prilikom posredovanja, održavalo bliske odnose sa djecom, za razliku od 39% roditelja koji nisu učestvovali u posredovanju. Stull i Kaplan (1987, prema Mavash, 2010) su otkrili da su roditelji koji su prošli medijaciju prilikom razvoda, razgovarali dva do tri puta sedmično sa svojom djecom o životu, školskim obavezama i njihovim osjećanjima. Oni roditelji koji nisu prošli medijacijski proces, oni su vrlo rijetko razgovarali sa djecom, najčešće samo jednom sedmično i nisu mogli uspostaviti kvalitetan odnos.

U nekim slučajevima se ustanovilo da je posredovanje imalo pozitivan utjecaj i na roditelje, bivše supružnike. Walton i sarad. (1999, prema Mavash, 2010) su otkrili da su roditelji prijavili znatno manje anksioznosti i nesanice nakon posredovanja, što svjedoči da je profesionalna pomoć utjecala na očuvanje psihozifičkog zdravlja supružnika nakon razvoda.

Također, istraživanja su pokazala da je proces posredovanja smanjio konflikte između bivših supružnika nakon razvoda. Pearson i Thoennes (1989, prema Mavash, 2010) utvrdili su da su se čak 80% bivših partnera koji su prošli proces posredovanja, pridržavali uslova koji su dogovorili prilikom razvoda i na taj način održali prijateljski odnos nakon kraha braka. Da je posredovanje prilikom razvoda bilo učinkovito i utjecalo na kvalitetnije roditeljstvo, pokazuju rezultati istraživanja Kelly (2004, prema Mavash, 2010) gdje se ispitala svrsishodnost posredovanja pri razvodu u pogledu plaćanja alimentacije. U istraživanju je utvrđeno da je 70% roditelja koji ne žive s djetetom, a nakon što su prošli proces posredovanja, uredno plaćalo alimentaciju. Na osnovu ovih rezultata, nije iznenađujući podatak da su mnogobrojna istraživanja pokazala (prema Mavash, 2010) da su supružnici koji su učestvovali u posredovanju prilikom razvoda izjavili da su zadovoljni ovim postupkom u poređenju s onima koji su koristili tradicionalni sistem.

U istraživanju Meierding (1993, prema Mavash, 2010), 98% bivših supružnika koji su prošli proces posredovanja pri razvodu izjavili su da bi preporučili posredovanje drugima. U studiji Pearson i Thoennes (1984, prema Mavash, 2010), u prosjeku 60% do 70% ispitanika se složilo da im je posredovanje pomoglo da se usredotoče na potrebe njihove djece.

Koliko je važna uloga medijatora u procesu posredovanja pri razvodu, pokazalo je istraživanje Slaikeu i sarad. (1985, prema Mavash, 2010) u kome je analizirano 80 sesija za posredovanje i utvrđeno da su najbolji prediktori uspješnog posredovanja pri razvodu percepcija klijenta o sposobnosti medijatora da olakša komunikaciju, medijatorova senzibilnost i sposobnost da sasluša obje strane i da im pojednako pomogne u razumijevanju vlastitih kao i osjećanja bivših supružnika.

Iako je neupitna učinkovitost medijacije, posebno kada su bračni odnosi u tolikoj mjeri narušeni da vode ka razvodu, djelovanje treće, nepristrasne osobe može pomoći u oživljavanju bračnog odnosa i očuvanju porodice. Ipak, u naučnim krugovima mnogo se raspravljao o samom smislu medijacije i miješanju države u uređivanje porodičnih odnosa. Temeljno je ono pitanje o dobrovoljnosti medijacije: može li ona biti dobrovoljna ili prinudni, obavezni vid savjetovanja?

Neki autori (poput Schwenzer i Dimsey, 2006) smatraju da država nema pravo da se miješa u porodične odnose u kojoj su članovi sposobni sarađivati i uređivati intimne odnose ne ugrožavajući najbolji interes djeteta. Majstorović (2016) smatra da bi paternalistički pristup države bio neprihvatljiv, ali da je nužna razina državne kontrole i nadzora zbog zaštite slabijih članova društva. S ovakvog stajališta, država je dužna štititi porodična prava i interese, te poduzeti mjere očuvanja porodice kako ne bi svjedočila raspadu bračne zajednice i rasulu porodice.

Kada ne bi postojala nikakva obaveza bračnih partnera da učestvuju u postupku savjetovanja prije razvoda braka, veoma često bi partneri, uslijed neinformisanosti o učinkovitosti i dobrobiti medijacije, izbjegli da pristupe postupku. Zbog toga neki autori smatraju da bi predmedijacijski postupak trebao biti imperativnog karaktera, kako bi se dala prilika bračnim partnerima koji imaju narušene odnose da se informišu o pomoći koja im se može ponuditi. Za razliku od predmedijacijskog postupka, sama medijacija bi trebala biti dobrovoljna, jer je njena uloga edukativna i preventivna. Da bi medijacijski proces uspio, bračni partneri moraju biti visokomotivirani. Uslijed nepoznavanja koristi koje im medijacija može donijeti, posebno u visokokonfliktnim razvodima, često se javlja otpor. U situacijama kada nije postignut sporazum među partnerima, sama medijacija može biti kontraproduktivna (Majstorović, 2016).

Insistiranjem na stručnoj pomoći i savjetodavnom radu samo u situacijama razvoda braka, izostaje preventivni učinak i prava svrha savjetodavnog rada, jer činjenica je da je razvod samo jedan od mogućih partnerskih sporova i posljedica brojnih neriješenih problema.

Postbračna terapija

Postbračna terapija pruža podršku parovima koji su se razveli ili su u procesu razvoda da se prilagode novoj životnoj situaciji i organizuju odnose u vezi sa svojom djecom, finansijskim pitanjima i međusobnom komunikacijom. Za razliku od bračne terapije, koja je usmjerena na očuvanje ili poboljšanje partnerskog odnosa unutar braka, postbračna terapija fokusira se na konstruktivnu reorganizaciju života nakon prekida zajedničkog života. U ovom procesu, parovi se suočavaju s brojnim emocionalnim, socijalnim i praktičnim izazovima, što zahtijeva od stručnjaka posebnu osjetljivost i fleksibilnost.

Tokom razvoda, partneri često traže krivca za propast braka, što dodatno otežava konstruktivnu komunikaciju. Blouova i Danielova (2002, prema Dallos i Draper, 2012) naglašavaju da, iako partneri formalno mogu staviti interese djece na prvo mjesto, svako od njih može vjerovati da zna najbolje šta dijete želi. Sukobi oko djece često predstavljaju manifestaciju dugotrajnih borbi za moć i kontrolu unutar partnerskog odnosa, a ne samo stvarna pitanja oko odgoja ili kontakta. U ovom periodu javljaju se osjećaji gubitka, bijesa, anksioznosti i frustracije, posebno ako jedan od partnera započne novu vezu, što dodatno komplikuje emocionalnu dostupnost i kvalitet roditeljskog angažmana (Abbey i Dallos, 2004, prema Dallos i Draper, 2012).

Istraživanja pokazuju da je razvod, poslije smrti bliske osobe, jedan od najstresnijih događaja u životu pojedinca. On zahtijeva adaptaciju na novu životnu ulogu, reorganizaciju starih rutina i izgradnju novih životnih puteva. Postbračna terapija pomaže bivšim partnerima da otkriju smjer u kojem žele ići, da razumiju svoje emocionalne reakcije i potrebe, te da razviju zdrav odnos s bivšim partnerom u kontekstu zajedničkog roditeljstva ili daljih socijalnih interakcija.

U praksi, postbračna terapija uključuje nekoliko ključnih aspekata:

- Emocionalna podrška i regulacija: Terapeut pomaže partnerima da prepoznaju i obrade osjećaje gubitka, bijesa, frustracije i anksioznosti. Primjenjuju se tehnike emocionalne regulacije, *mindfulness* pristupi i refleksivne vježbe, čime se smanjuju sukobi i olakšava konstruktivna komunikacija.
- Razvoj komunikacijskih i pregovaračkih vještina: Postbračna terapija omogućava partnerima da nauče asertivno i respektabilno komunicirati, što je ključno za održavanje kvaliteta roditeljskih odnosa i dogovore oko djece. Parovi se uče strategijama rješavanja konflikata, kompromisima i upravljanju eskaliranim emocijama kako bi se spriječila retraumatizacija djece.
- Fokus na dijete: Terapeut vodi partnere da sagledaju interese djece i potiče zajednički rad na planiranju odgoja, školskih obaveza, slobodnog vremena i emocionalne podrške, osiguravajući da dijete ne postane „sredstvo borbe“ između roditelja. Uključuje se i edukacija o razvojnim potrebama djece u kontekstu razvoda, te strategije za očuvanje stabilnosti njihove emocionalne i socijalne situacije.
- Finansijska i praktična organizacija: Postbračna terapija može uključivati i savjetovanje o raspodjeli imovine, finansijskoj odgovornosti i logistici starateljstva, čime se smanjuje napetost i nesigurnost u svakodnevnom životu bivših partnera. Terapeut pomaže u planiranju održivih rješenja za zajedničku roditeljsku i finansijsku odgovornost.
- Razvoj postbračnog identiteta i novih odnosa: Terapeut pomaže partnerima da redefinišu svoj identitet izvan bračnog odnosa, bilo kroz jednoroditeljsko roditeljstvo, rekonstrukciju socijalnih mreža ili eventualno sklapanje novog braka. Uči se izgradnja novih socijalnih veza, emocionalna samostalnost i uspostavljanje granica u novim životnim situacijama. Ovaj aspekt uključuje rad na samopouzdanju, samopoštovanju i sposobnosti za emocionalnu samostalnost.

Cilj postbračne terapije nije obnavljanje bračnog odnosa, već izgradnja zdravih postbračnih odnosa, gdje bivši partneri mogu konstruktivno surađivati i očuvati emocionalnu stabilnost djece. Terapeut zauzima refleksivnu i neutralnu poziciju, pomažući partnerima da sagledaju perspektivu bivšeg partnera i pronađu pragmatična rješenja koja olakšavaju svakodnevni život i smanjuju konflikt.

Postbračna terapija postaje sve važnija u savremenom društvu, jer razvod više nije kraj porodičnog života, već transformacija strukture porodice. Kvalitetno vođena terapija može smanjiti rizik od hroničnog stresa, depresije i anksioznosti kod roditelja i djece, osigurati kontinuitet roditeljskih odgovornosti i unaprijediti dugoročnu emocionalnu dobrobit svih uključenih članova porodice.

Edukacije o partnerskim vezama

Pored sve češće potrebe za stručnom pomoći u rješavanju bračnih problema, sve više parova koji nemaju ozbiljnijih poteškoća u funkcionisanju želi se educirati o partnerskim odnosima kako bi unaprijedili kvalitet svoje veze. Ove edukacije imaju preventivnu ulogu, omogućavaju partnerima bolje razumijevanje vlastitih i partnerovih potreba, razvijanje komunikacijskih i pregovaračkih vještina, te unapređenje emocionalne bliskosti. S obzirom na to da termin „terapija“ može patologizirati parove, ove aktivnosti se u stručnoj literaturi često nazivaju „coaching/trening u vezama“ ili „coaching/trening parova“. Slijedeći principe pozitivne psihologije i jasno razgraničujući *coaching*, edukaciju i terapiju, stručnjaci smatraju da su termini „coaching“ i „edukacija“ najprikladniji za zdrave parove koji žele unaprijediti kvalitet veze ili ponovo pregovarati o tranzicijama u okruženju koje se brzo mijenja (Dallos i Draper, 2012:353).

Zanimljivo je primijetiti da, pored mladih parova, sve više starijih parova iskazuje želju za učešćem u ovakvim programima. Pod utjecajem transformacijskih procesa u društvu, poboljšanjem životnog standarda, smanjenjem broja članova porodice i većom količinom slobodnog vremena, stariji parovi sve više pažnje posvećuju kvalitetu partnerskog odnosa. Također, u multikulturalnim društvima sve je veći broj parova koji dolaze iz različitih kulturnih, tradicionalnih i religijskih miljea i sistema vrijednosti. U cilju boljeg međusobnog razumijevanja i poštivanja različitosti, parovi se odlučuju na programe edukacije kako bi unaprijedili kvalitet zajedničkog života, naučili strategije rješavanja konflikata i razvili međusobnu empatiju.

Programi edukacije djeluju preventivno i mogu spriječiti potencijalne probleme u partnerskim vezama prije nego što prerastu u ozbiljne konflikte. Oni služe kao prostor za bolje upoznavanje partnera, refleksiju o zajedničkim vrijednostima, planiranje budućih životnih ciljeva i usvajanje praktičnih vještina u komunikaciji, izražavanju osjećanja i donošenju zajedničkih odluka. Rezultati istraživanja provedenih u Velikoj Britaniji pokazuju da ovakvi programi mogu smanjiti broj raskida za čak trećinu, dok samo 8% parova učestvuje u ovim programima (Dallos i Draper, 2012). Veća prihvaćenost i učinkovitost programa zabilježena je u zemljama u kojima vlada osigurava finansiranje i institucionalnu podršku, poput skandinavskih zemalja.

Pored preventivne funkcije, edukacije o partnerskim odnosima mogu imati i terapijski efekat jer omogućavaju parovima da na siguran način istraže probleme i nesuglasice, nauče strategije konstruktivnog rješavanja sukoba i osnaže međusobnu emocionalnu povezanost. Oni koji su prošli ovakve programe često prijavljuju veće zadovoljstvo vezom i bolju komunikaciju. Na primjer, istraživanja su pokazala da 70% roditelja koji su učestvovali u procesima posredovanja prilikom razvoda uredno plaćaju alimentaciju, dok roditelji koji nisu prošli posredovanje imaju značajno nižu stopu – oko 30% (Kelly, 2004, prema Mavash, 2010).

Također, roditelji koji su prošli medijaciju nakon razvoda dva do tri puta sedmično razgovaraju sa djecom o životu i školskim obavezama, dok roditelji koji nisu prošli posredovanje razgovaraju rijetko, najčešće samo jednom sedmično (Stull i Kaplan, 1987, prema Mavash, 2010). Rezultati istraživanja Pearson i Thoennes (1984, prema Mavash, 2010) pokazali su da se u prosjeku 60% do 70% roditelja koji su prošli medijaciju fokusira na potrebe svoje djece i održava kvalitetan odnos, dok je kod onih koji nisu prošli posredovanje taj procenat znatno niži, oko 39%.

Ovi podaci potvrđuju da profesionalna pomoć u savjetovanju, edukaciji i medijaciji ima dugoročnu korist za kvalitet partnerskih i roditeljskih odnosa, smanjuje sukobe, povećava emocionalnu stabilnost i doprinosi postizanju ravnoteže i zadovoljstva u životu pojedinca i cijele porodice.

Historijska perspektiva bračnog savjetovanja

Bračno savjetovanje novijeg je datuma, a prva saznanja dobijamo 30-ih godina prošlog stoljeća. Dallos i Draper (2012) smatraju da možemo govoriti o četiri karakteristične faze razvoja teorije i prakse bračne i partnerske terapije:

- Faza I - formiranje teorijskog okvira bračnog savjetovanja (1930-1963);
- Faza II - psihoanalitičko eksperimentisanje (1931-1966);
- Faza III - osnivanje porodične terapije (1963-1985);
- Faza IV - selekcija, proširivanje, razdvajanje i integracija (1986-danas);

Prva faza obilježava period u kojem je bračno savjetovanje posmatrano kao „usluga“ koju su najčešće pružali sveštenici i socijalni radnici usmjeravajući one koji su imali pitanja o bračnom i porodičnom životu. Ta faza je izuzetno značajna za konsolidaciju i utemeljenje bračne terapije, u kojoj je predbračno savjetovanje predstavljalo preteču edukativno-preventivnih modela koji su se pojavili u kasnijim fazama.

U ovom periodu bračna terapija je bila izuzetno rijetka, uz dominaciju psihoanalitičkog i psihodinamskog pristupa. Dallos i Draper (2012) navode podatak da je krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća samo 15% terapeuta prakticalo bračnu terapiju, dok je individualna terapija preovladavala. Prekretnica je nastala nakon Drugog svjetskog rata, kada su brojne organizacije uz podršku vjerskih zajednica odlučile pomoći onim bračnim zajednicama kojima je, uslijed posljedica rata, pomoć bila izričito potrebna.

Druga faza je bila obilježena traganjem za teorijskim osnovama na kojima bi se zasnivao klinički tretman. Činjenica je da je bračno savjetovanje bilo potisnuto pred široko zastupljenim individualnim savjetovanjem, a čak su neki autori (poput Manusa, 1966, prema Dallos i Draper, 2012) smatrali da je bračno savjetovanje puka „tehnika u potrazi za teorijom“. Do kraja šezdesetih godina bračni terapeuti su bili potpuno usmjereni ka psihoanalitičkim i psihodinamskim pristupima porodične terapije. Interesanto je da je bračna terapija u trećoj fazi svog razvoja bila potpuno potisnuta pred navalom sistemske porodične terapije. Dallos i Draper (2012) smatraju da je to potiskivanje vidljivo i danas, uprkos tome što je Ackermann, nezvanični osnivač porodične terapije identifikovao „terapiju bračnih poremećaja kao osnovu pristupa promjenama u porodici.“

Jakson (1968) je doprinio konsolidaciji teorije i prakse bračne terapije, a ogleda se u fokusiranju parova i koncepta „bračnog quid pro quo“. Ime vrijedno spomena je i Virginia Satir i njene dvije knjige *People making* (1972) i *Conjoint Family Therapy* (1964). U ovoj fazi je bio značajan doprinos Bowena (1978), oca transgeneracijskih teorija o porodičnim sistemima, koji je naglašavao bračnu dijadu kao „centralnu jedinicu za terapiju“. Haleyov se doprinos sagledavao u nastojanjima da ponovo oživi bračnu terapiju. Tokom svog života napisao je 21 knjigu i veći broj stručnih članaka, a posebno se izdvaja *The Power Tactics of Jesus Christ and Other Essays* (1969).

Prvi znakovi reafirmacije su bili vidljivi već osamdesetih godina prošlog stoljeća sa sve većim korpusom teorijama i empirijskih dokaza koji su potkrepljivali ono što bračna terapija zagovara u svojim postulatima. Na putu usavršavanja tehnika i koncepata, tri tradicijska pristupa su ostavila trag i na različite načine doprinijela daljem razvoju bračne terapije: bihejvioralna bračna terapija (BBT), terapija usmjerena na emocije (TPE) i bračna terapija orijentisana ka uvidu (BTOU). Nakon toga, u četvrtoj fazi koja traje i danas, bračna terapija je doživjela svoj procvat koji je praćen edukacijama za terapiju, otvaranjem bračnih savjetovališta i organizacija sa velikim brojem psihoterapeuta u ovoj oblasti.

Danas je bračna i partnerska terapija jedan od najzastupljenijih i najcjenjenijih oblika savjetodavnog rada, a čak je u novije vrijeme omogućeno i savjetovanje putem interneta ili telefona, dok se rade i istraživanja o utjecaju bračnog života u etiologiji drugih psihosocijalnih problema.

Nesumnjivo je da je bračna terapija kroz prethodno navedene faze prošla izazove na putu ka konsolidaciji. U traganju za teorijskim varijetetima, empirijski pokazatelji su uveliko doprinijeli razvoju i dignitetu savjetodavnog rada s partnerima. U tome je društvena stigmatizacija osporavala veću zastupljenost bračne terapije u odnosu na individualnu. U savremenom društvu, posebno u razvijenim državama, partnerima je sasvim normalno posavjetovati se s terapeutima kako bi prevazišli partnerske i bračne probleme, a savjetovanje prilikom razvoda je u mnogim državama postao imperativ. Istina je da još postoje društva u kojima je posjeta terapeutima tabu tema, gdje se partneri lakše odlučuju na razvod, nego na stručnu pomoć, jer društvena sredina smatra da to nije primjereno. Možemo reći da potraga za bračnim i partnerskim terapeutima u savremenom društvu, s jedne strane svjedoči krizi braka, dok s druge strane govori o želji partnera da sačuvaju svoj brak, samo im je u toj borbi potrebna pomoć stručnjaka.

Terapijska intervencija i uloga savjetnika

Kada par dođe na bračnu ili partnersku terapiju, njihov odnos se već nalazi u specifičnoj, često krhkoj dinamici, a prisustvo treće osobe – terapeuta – može izazvati prve značajne promjene u interakciji. Sama činjenica da postoji neutralni posrednik omogućava partnerima da drugačije sagledaju vlastite stavove, osjećanja i ponašanja. Terapija obično započinje objašnjenjem suštine intervencije: terapeut informiše partnere o ciljevima, procesu i mogućim ishodima, te o tome kako se promjene mogu postići. Ipak, očekivanja o procesu i ishodu ne moraju u potpunosti odgovarati stvarnom toku terapije – terapijski efekti često proizilaze iz interakcije, refleksije i učenja unutar samog procesa. Samo prisustvo terapeuta, kroz njegovu nepristrasnost, pravednost i profesionalnu kompetenciju, zahtijeva da partneri usvoje drugačiji način međusobnog ophođenja.

Recentna istraživanja (Gurman i Kniskern, 2021; Lebow, 2020) pokazuju da terapeutska prisutnost samog stručnjaka može inicirati pozitivne promjene u obrascima interakcije, čak i prije formalnog uvođenja terapijskih tehnika. Također, nova literatura naglašava važnost kulturološke i socijalne osjetljivosti terapeuta, posebno u multietničkim i multikulturalnim kontekstima (Doss i Saraceno, 2022).

Profesionalne vještine i znanja koja terapeut mora posjedovati su višestruka i kompleksna. Dallos i Draper (2012:332) naglašavaju da rad s parovima zahtijeva sposobnost uključivanja oba partnera u terapijski proces, jasno definisanje plana rada, te prilagođavanje različitim potrebama i očekivanjima klijenata. Terapeut mora biti osposobljen za razgovore o temama koje često izazivaju snažnu emocionalnu reakciju: seksualni problemi, izvanbračne veze, preljub, zavisnosti od alkohola, droga, pornografije ili kocke. Pored toga, terapeut mora znati upravljati emocionalnim nabojem u interakciji – osjećanjima partnera koja se mogu brzo „rasplamsati“ – i zadržati neutralnu, sigurnu i pouzdanu poziciju, izbjegavajući triangulacije i favorizovanje bilo kojeg partnera.

Istraživanja (poput Lebow i sarad., 2012) ističu važnost integrativnog pristupa, gdje terapeuti kombinuju sistemsku, kognitivno-bihevioralnu i emocionalno fokusiranu terapiju za postizanje optimalnih rezultata. Također, razvoj digitalnih alata za terapiju parova (npr. online video seanse, terapijske aplikacije) pokazuje obećavajuće rezultate u povećanju dostupnosti i fleksibilnosti intervencija (Rodriguez i sarad., 2023).

Uloga terapeuta nije samo posrednička. Terapeut istražuje razloge zbog kojih veza ne funkcioniše kako bi se stvorilo emocionalno okruženje koje podstiče partnerstvo. On olakšava partnerski dijalog, pomaže u prepoznavanju i preispitivanju obrazaca ponašanja, te pruža konkretne strategije za rješavanje konflikata. Kristančić (1982:138) naglašava da savjetnik mora biti svjestan svojih ograničenja, što mu omogućava da: podstiče inicijative i odgovornost partnera, potiče radoznalost, omogućava realističnu evaluaciju problema, te razvija sposobnost traženja različitih alternativa u rješavanju konflikata.

Studije (poput Johnson, 2020; Atkins i Christensen, 2021) naglašavaju da terapijski uspjeh zavisi i od sposobnosti savjetnika da prepozna rane obrasce eskalacije sukoba i da u ranom stadiju interveniše u cilju prevencije trajnog narušavanja emocionalne povezanosti. Dodatno, stručnjaci ističu da se rad sa parovima ne smije bazirati samo na simptomima konflikta, već i na jačanju resursa i otpornosti partnera (Finkel i saradnici, 2021).

Komunikacija je u samom središtu terapijskog procesa. Iako sama po sebi ne rješava probleme, pravilno vođena komunikacija omogućava partnerima da shvate značenje svojih ponašanja, nauče kompromisne strategije i izgrade zajednički jezik bez okrivljavanja. Terapeut više usmjerava komunikaciju među partnerima, nego što komunicira s njima, omogućavajući prostor za introspektivnu refleksiju i međusobno razumijevanje. Kroz ovaj proces partneri otkrivaju kako njihova ponašanja i reakcije utječu na drugu stranu i uče razvijati fleksibilnije obrasce interakcije.

Pored tehničkih vještina, terapijski rad zahtijeva visoku emocionalnu inteligenciju. Terapeut mora prepoznati i adresirati snažne emocionalne reakcije, poput bijesa, frustracije, tjeskobe i straha, koji često prate bračne konflikte. Novija istraživanja (Dattilio i Johnson, 2020) ukazuju da kontinuirani trening emocionalne regulacije terapeuta značajno poboljšava ishod terapije i zadovoljstvo klijenata. Također, primjena *mindfulness* i somatskih tehnika (Shenk i Brown, 2022) pomaže u smanjenju tenzije i povećava efektivnost interakcije među partnerima. Halley (2010) ističe da terapeuti kroz savjete, preporuke i svoje ponašanje omogućavaju partnerima učenje novih načina ophođenja. Terapeut „tjera“ partnere da razvijaju trajne promjene u ponašanju i međusobnoj komunikaciji, sprečavajući ponovnu eskalaciju konflikata i jačajući kvalitet postbračnog i partnerskog odnosa. Proces nije samo korektivnog karaktera; on pruža alate za kontinuirani razvoj veze i emocionalne kompetencije partnera, uvažavajući individualne potrebe i interes djeteta, ako je porodica uključena. Upravo interdisciplinarni pristup (Williamson i sarad., 2021) pokazuje da uključivanje aspekata neuroznanosti, psihologije ličnosti, teorije privrženosti i traume, omogućava terapeutu da bolje razumije emocionalne obrasce partnera i interveniše u ranoj fazi eskalacije sukoba. Nova istraživanja (Lebow i sarad., 2023) sugerišu da kombinacija klasičnih i inovativnih metoda (online podrška, emocionalno fokusirane vježbe i praktične strategije svakodnevne saradnje) povećava dugoročnu stabilnost partnerskih odnosa.

Konačno, rad terapeuta uključuje kontinuirano balansiranje između empatije i profesionalne distance, pružanja podrške i poticanja odgovornosti. Terapeut djeluje kao katalizator promjena – on ne zamjenjuje partnera u rješavanju konflikata, nego omogućava da oni sami, uz stručnu podršku, preuzmu kontrolu nad svojim odnosom. Terapijska intervencija postaje proces transformacije, gdje partneri uče iz prošlih iskustava, mijenjaju obrasce ponašanja, jačaju emocionalnu otpornost i grade održive, zdrave odnose, uključujući i razvijanje vještina prevencije budućih konflikata i konstruktivnog zajedničkog roditeljstva.

Osnovni teorijski pristupi u bračnom/partnerskom savjetovanju

Brak i partnerstvo su vrlo kompleksni odnosi koji se mogu posmatrati iz različitih perspektiva: sociološke, ekonomske, biološke, kulturno-antropološke, religijske, pravne, psihološke, psihodinamske i dr. S obzirom na to da je partnerski odnos vrlo dinamičan, da bi proces savjetovanja bio uspješan, zahtijeva primjenu različitih terapijskih modela. Tako mnogi stručnjaci tvrde da je za pristup partnerskim odnosima potreban stručni eklekticizam (Corey, 2004). Savjetnici koji su uključeni u bračnu i partnersku terapiju su tokom obrazovanja i profesionalnog razvoja usmjeravani ka različitim teorijskim i terapijskim pravcima, iz čega su se razvili i različiti pristupi u primjeni savjetovanja. Ova neujednačenost i različitost pogleda se pokazala veoma korisnom jer su različite škole i teorijski pravci pokušali da na svojstven način tumače nastanak, razvoj i kauzalitet bračnih i partnerskih problema.

Pedesete godine se uzimaju kao ključne za razvoj savjetovanja kao profesije prvenstveno zbog razvoja udruženja, te novih teorija u području savjetovanja i vođenja. Uz dotadašnje teorije i pravce (Freudova psihoanaliza, Williamsonov direktivni pristup, Rogersov humanistički pristup, te Skinnerov bihevioralni pristup) razvio se čitav niz pristupa (Ćirić, 2009).

U nastavku ćemo predstaviti najznačajnije teorijske pravce/pristupe koji su važni u razumijevanju bračnog/partnerskog funkcionisanja:

- Psihodinamski pristup;
- Kognitivno-bihevioralni pristup;
- Realitetni pristup;
- Geštaltistički pristup;
- Transakciono-analitički pristup (TA);
- Porodični pristup;

Psihodinamski pristup

Poznavanje suštine čovjekove prirode i težnja da se razumije njegovo ponašnje, osnovni je cilj naučnih istraživanja kroz stoljeća. Od mnogih otkrića u tom pravcu, jedno od epohalnih je psihoanalitičko učenje. Tvorac psihoanalize je Sigmund Freud (1856-1943), po čijem je učenju otkriven put ka cjelovitom shvatanju čovjeka i oslobađanju njegovih potisnutih unutrašnjih snaga. Doprinos ove teorije se ogleda u upoznavanju nesvjesne čovjekove snage bića i razumijevanju međuzavisnosti biološkog, individualnog i socijalnog. Tako se najpoznatiji Freudov doprinos ogleda u objašnjenju mentalnog sistema - ID, EGA I SUPEREGA.

Za Freuda EGO ili Ja, predstavlja onaj dio ličnosti koji se rukovodi realitetom, odnosima i postojećim uslovima. JA je u stalnoj borbi sa dijelom ličnosti koju Freud naziva ID ili Ono. ID predstavlja nagonsko u čovjeku koje je potrebno kanalisati da bi se sačuvala socijalna pravila i odgodilo ispunjenje nagonskih težnji, čije bi nekontrolisano zadovoljavanje dovelo do haosa. EGO predstavlja neku vrstu kontrole IDA, ali i sam EGO je kontrolisan od trećeg dijela ličnosti - SUPER EGA ili Nad Ja. On uobličava sva pravila, norme, principe morala i vrijednosni sistem. Freud je ovim objasnio da ID, EGO i SUPEREGO čine nedjeljivu cjelinu koja kod svakog čovjeka funkcioniše po svojstvenim, posebnim, a opet istovjetnim principima. Psihoanalitička teorija se sastoji od tri najvažnija dijela koju čine *teorija o psihopatologiji* (i na njoj izgrađena psihoterapija), *teorija o razvoju čovjeka kao jedinke i teorija ličnosti*. U psihosocijalnom radu se na različitim nivoima koriste sve ove spoznaje (Janković, 2004).

U svom izvornom značenju, psihoanaliza je terapijski čin. Specifičnost psihoterapije je u tome što je njen glavni cilj da dovede u svijest nesvjesne sadržaje ponašanja i simptoma. U tom nastojanju pomaže *transfer*, aktualizacija starih i neriješenih problema uz pomoć terapeuta. Interpretacija terapeuta treba da omogući reintegraciju odbrane i motivacije.

Tako, u najširem značenju, psihodinamska terapija označava posebnu vrstu utjecaja jedne osobe na drugu koja se obavlja u uzajamno uspostavljenom dinamičkom odnosu. Uže značenje ističe da je psihodinamski pristup psihičko djelovanje koje se odvija u odnosu između klijenta i terapeuta, a koje utječe na ublažavanje ili otklanjanje smetnji u njihovom osjećajnom, saznajnom i socijalnom razvoju (Vidanović, 2003).

Psihodinamsko savjetovanje je specifičan oblik pomoći u okviru psihosocijalnog rada koji prati standardnu proceduru psihoanalitičke ili psihodinamske terapije. Janković (2004) navodi da ukoliko bismo tražili razliku između psihodinamske terapije i psihodinamskog savjetovanja, može se uočiti jedino razlika prema tipu klijenta, dubini problema i dužini trajanja savjetovanja. Suština ovog savjetovanja ogleda se u tome da se nakon uspostavljanja transferskog odnosa koriste tehnike konfrontacija, klarifikacija i interpretacija, kako bi se klijentu pomoglo da pronade put prema realitetu i učvrsti zdrav odnos prema sebi i okolini. Konfrontacija u savjetovanju predstavlja suočavanje klijenta odgovarajućeg procesa s realitetom, klijentovim nesvjesnim reakcijama ili ponašanjem, odnosom prema sebi i drugima. Klarifikacija je tehnika koja se koristi u psihodinamskom savjetovanju kako bi se klijentu pomoglo da prepozna motive svog ponašanja i načine na koje se to ponašanje manifestuje. Interpretacija predstavlja tehniku koja služi objašnjavanju i približavanju korisnika savjetovanja nedostupnim ili nerazumljivim sadržajima koji proizilaze iz trasfernog-kontratransfernog odnosa.

Freudovo učenje je udarilo temelje svim drugim teorijskim pravcima i oblicima savjetovanja. Ipak, Freud se zbog postavki svojih teorija i načina razmišljanja smatrao najkontroverznijom ličnošću prošlog stoljeća, zbog čega je otpor prema njegovom učenju bio veoma agresivan. Mnogi su odbacivali postavke *teorije ličnosti*, posebno njen dio nesvjesnog koji je bilo nemoguće naučno pratiti i dokazati. Na udaru je bila i sama terapija koja izaziva isti proces u odnosu s terapeutom kakav predstavlja problem u klijentovom životu i vjerovanje da će rješenje terapijskog odnosa biti rješenje za klijentovu životnu situaciju.

Poseban fokus rasprava bio je klijentovo vođenje u duboke regresije, kako bi se razriješili problemi na psihoseksualnom nivou. Ipak, psihodinamska terapija je donijela preokret i napredak u razotkrivanju čovjeka i njegovog ponašanja. Napretkom neuronaučnih istraživanja i dostignuća, potvrđeno je postojanje nesvjesnog i drugih postavki psihoanalize i svih psihoterapijskih pravaca.

Savremeni autori (poput Shedler, 2010; Fonagy i Target, 2021; Luyten i sarad., 2020) naglašavaju da psihodinamski pristup omogućava integraciju nesvjesnih motiva i interpersonalnih obrazaca u svjesnu refleksiju klijenta, što direktno doprinosi promjeni ponašanja i povećanju emocionalne otpornosti.

Pored klasičnih tehnika transfera, interpretacije i klarifikacije, savremena psihodinamska praksa uključuje fokus na mentalizaciju, regulaciju emocija i prepoznavanje projekcija u odnosima, što se pokazalo efikasnim u bračnoj i partnerskoj terapiji (Fonagy i Target, 2021; Schore, 2019). Integracija psihodinamskih principa sa saznanjima iz neuropsihologije i istraživanja mozga omogućava terapeutu da preciznije razumije emocionalnu reakciju klijenta, prepozna obrasce samosabotaže i razvije intervencije koje podržavaju dugoročne promjene (Solms i Turnbull, 2011).

U savremenom kontekstu, psihodinamski pristup se primjenjuje ne samo individualno, već i u bračno-partnerskim i porodičnim intervencijama, te pomaže partnerima da prepoznaju nesvjesne konflikte, projekcije i dinamiku moći, čime se poboljšava kvaliteta međuljudskih odnosa i prevencija budućih konflikata (Leichsenring i Rabung, 2011). Zaključno, psihodinamski pristup ne samo da pomaže u razumijevanju unutrašnjih konflikata i nesvjesnih obrazaca, već i omogućava trajnu transformaciju ličnosti i međuljudskih odnosa kroz svjesnu refleksiju, razvoj emocionalne inteligencije i jačanje kapaciteta za samostalno upravljanje ponašanjem i odnosima.

Kognitivno-bihejvioralni pristup

Kognitivne i bihejvioralne ideje potiču iz dvije bliske struje psiholoških djela. U fokusu bihejvioralne terapije nalazi se *teorija učenja*, koja potiče od ruskog neurofiziologa Pavlova. Pored Pavlova, osnivači bihejvioralne teorije bili su: Watson, Torndajk, Skinner, Bandura, Aysenk i dr. Njihova glavna orijentacija bila je ekperimentalno ispitivanje različitih tehnika uslovljavanja, kako bi se neodgovarajuće ponašanje zamijenilo odgovarajućim, odnosno socijalno prihvatljivim. Aysenk *teoriju učenja* objašnjava kao „pokušaj da se ljudsko ponašanje i emocije usmjere u korisnom pravcu u skladu sa zakonitostima moderne Teorije učenja“ (Anić, 1990, prema Vidanović, 2003). Howe (2009, prema Trevithick, 2012) navodi da se bihejvioristički pristup bavi time „kako se neki oblici ponašanja usvajaju i kako opstaju ili gube, naglašavajući značaj reakcija i ponašanja koji se mogu posmatrati, provjeravati mjeriti i razmatrati.“

Ključni koncepti koji se koriste u bihejviorističkom pristupu su klasično uslovljavanje, operantno uslovljavanje, uslovljeni stimulans, uslovljeni odgovor, neuslovljeni stimulans i neuslovljeni odgovor. Osnovne bihejviorističke tehnike koje se koriste u terapijama su: asertivno obučavanje, averzivne terapije, modeliranje, obuka u socijalnim vještinama i desenzitizacija.

Zbog upućenih kritika *bihejvioralnoj teoriji/terapiji* (prigovori se najčešće odnose na eksperimentalnu osnovu terapije, ograničenu mogućenost aplikacije teorije učenja, ignorisanje subjektivnih doživljaja, pa čak i etičnost ovog pristupa) razvila se *kognitivna teorija*, koja je pokušala da revidira i nadogradi prethodnu teoriju. Osnovni koncept kognitivnog pristupa podrazumijeva postojanje jednog kognitivnog mehanizma između percepcije i emocionalnog odgovora, odnosno stimulansa i reakcije. Tako Biro (1992, prema Vidanović, 2003) smatra da je sa pojavom kognitivne psihoterapije osvijetljen značaj svjesnih zamisli i naglašen zdrav razum, kao važan faktor u borbi sa psihološkim problemima.

Stoga je cilj kognitivne terapije da, oslanjajući se na racionalne komponente ličnosti, mijenja pogrešne premise, ispravlja greške u zaključivanju i usmjerava ka objektivnoj realnosti.

Kognitivna teorija je izgrađena na Bandurinoj teoriji socijalnog učenja (1977) koja govori da se većina učenja stiče opažanjem ljudi i razmišljanjem o onome što su doživjeli. Na taj način ljudi kopiraju primjere drugih oko sebe. Prema ovom konceptu neprimjereno ponašanje, očigledno, nastaje iz pogrešnog posmatranja. Kognitivnom terapijom se pokušava popraviti pogrešno shvatanje, tako da ponašanje odgovara na pogodan način okruženju, te se povećava njihova sposobnost za sretniji život. Glavna usmjerenost terapije je da pomogne klijentu da postane svjestan svog iracionalnog i negativnog *Self*-a, koji je osnovni izvor nepoželjnih emocija i nesavjesnog ponašanja. Nepoželjnim emocijama se smatraju one emocije koje klijenti žele da promijene. Kada klijenti postanu svjesni svojih iracionalnih misli, terapijskim procesom bivaju usmjereni ka racionalnim i pozitivnim mislima i ponašanjima.

Scott (1989, prema Payne, 2001: 101) je na osnovu ovih postavki predložio programe kognitivno-bihevioralnog pristupa u bračnoj terapiji na način da obuhvataju tri elementa: „bihevioralna razmjena, kognitivno restrukturiranje i obučavanje u komuniciranju i rješavanju problema. Procjenjivanje se provodi putem intervjua ili skala, ispitujući konkretne probleme u ponašanju para. Početni dijelovi programa su kreirani tako da se mijenjaju posebna, jasno određena ponašanja koja su lako promjenjiva. Ovo pomaže parovima da shvate da je moguće izvući zadovoljstvo od njihovog partnera. Svaki partner vrši bihevioralnu razmjenu; svako od njih dobija ono što želi, dok mu drugi partner pomaže da to ostvari. Postoji pisani ugovor s kaznama ako se to ne postigne i nagradama ukoliko se ostvari. Nagrade nisu napravljene ovisno jedna od druge, jer ukoliko jedna ne uspije, cjelokupan proces pada u vodu. Na koncu se ponašanja mogu dovesti u vezu“.

Scott (1989, prema Payne, 2001) smatra da ovakve postavke, kojima se zahtijeva redovno razmatranje i istraživanje teškoća kod partnera, mogu dovesti do boljeg razumijevanja šta svako od njih želi i kako da uspješno komuniciraju. Kognitivno rekonstruisanje se može odvijati oko otkrivanja teškoća, ukoliko se bihevioralne razmjene odvijaju loše ili se pojavljuju nove teškoće u funkcionisanju. Ukoliko par ima narušenu komunikaciju, terapeut nudi alternativne obrasce kojeg partneri moraju da probaju i usvoje kao domaći zadatak.

Dakle, smisao kognitivno-bihevioralnog pristupa nije da terapeut riješi probleme klijenata, niti da ih prepusti da sami neograničeno tragaju za rješenjem, već da kroz zajedničko rješavanje problema terapeut osposobi klijenta kako da ih ubuduće rješava sam.

Savremena istraživanja (Beck, 2011; Hofmann i sarad., 2012; Cuijpers, 2020) naglašavaju da kombinacija kognitivnog restruktuisanja i bihevioralnih vježbi dovodi do značajnog smanjenja simptoma anksioznosti, depresije i konfliktnih obrazaca u partnerskim odnosima. Dodatno, kognitivno-bihevioralna terapija u bračnom kontekstu danas uključuje elemente *mindfulnessa*, samopraćenja i treninga emocionalne regulacije, čime se povećava kapacitet partnera za fleksibilnu komunikaciju i trajnu promjenu ponašanja (Hofmann et al., 2012; Dattilio, 2014). Cilj savremene kognitivno-bihevioralne intervencije u partnerskim i porodičnim odnosima je omogućiti klijentima samostalno prepoznavanje destruktivnih obrazaca, razvijanje pozitivnih reakcija i održavanje zdravih međuljudskih odnosa dugoročno.

Realitetni pristup

Realitetni pristup, čiji je utemeljitelj Wiliam Glasser, bazira se na *teoriji identiteta* i *teoriji kontrole*. *Realitetna teorija*, poznatija još i kao *teorija izbora*, govori da svako uz pomoć „zdravorazumskog pristupa“ može unaprijediti svoju situaciju, sposobnosti i izgleda ukoliko to zaista odluči, preuzimajući odgovornost za vlastiti život (Janković, 2004). Osnovni cilj terapije je pomoći klijentu da identifikuje svoje neodgovorno ponašanje i pronađe načine poboljšanja svoje odgovornosti (Vidanović, 2003).

U *teoriji identiteta*, Glasser objašnjava da svaki čovjek teži ka individualnošću i traga za vlastitim identitetom, nastojeći „biti drugačiji“. Međutim, prema njegovim učenjima, uprkos težnji ka individualnošću, ne uspiju svi uspostaviti poseban identitet. U tome je presudan razvojni put, pa stoga Glasser smatra da je za svakog čovjeka izuzetno važno uspostaviti odnos međusobne ljubavi i naklonosti barem s jednom osobom iz okruženja, što doprinosi osjećaju vrijednosti. Prema *teoriji identiteta*, uspješnim u razvoju svog identiteta se smatraju oni koji su imali sreću da ih vole njima značajni drugi, dok neuspjeh u stvaranju identiteta doživljavaju oni koje nisu voljeli bližnji i koji se nisu osjećali vrijednim u socijalnom okruženju. Postojanje neuspješnog identiteta je glavna odlika ljudi sa emocionalnim problemima i problemima u ponašanju. Kritičari smatraju da je pitanje uspješnog identiteta vrlo diskutabilno, jer se ne može objektivno izmjeriti. Jedino mjerilo jeste subjektivni osjećaj, vlastita slika u socijalnom ogledalu.

Na temelju pretpostavke pojedinca, Glasser je kreirao svoju drugu teoriju – *teoriju kontrole*, po kojoj svaka osoba ima predstavu kakva je realnost oko njega i predstavu o tome kakav bi svijet željela. Cjelokupna teorijska osnova ovog pristupa temelji se na potrebama, za koje Glasser smatra da su „snažne slike“ složene u „albumu“ svakog pojedinca, koje su istovremeno izuzetno snažan motivacijski faktor tokom života. Tokom zrenja, stvaramo „album slika“ koji se progresivno širi.

Slika je pamćenje onoga što je zadovoljilo neku, najčešće važnu potrebu. Predstave iz „albuma“ ne moraju biti racionalne. Ukoliko postoji razlika između „slika iz albuma“ i „slika koju vidimo“, stvara se signal koji vodi ka ponašanju da se ostvari „predstava“ koju želimo. Stoga se u terapijskom procesu polazi od postulata da sam klijent „drži ključ“ za svoju promjenu, a ključ je da se ponašaju „normalno“ (Vidanović, 2003).

Glasser je u *teoriji izbora* ponudio konstrukt presudan za preživljavanje, piramidu potreba po uzoru na Maslowljevju hijerarhiju, smatrajući da su tokom evolucije ljudi nastojali razviti svoje potrebe, a onima koji nisu u stanju zadovoljiti jednu ili više njih, potrebna je pomoć psihoterapeuta: (1) preživljavanje-produženje vrste; (2) ljubav-pripadanje; (3) moć-samopoštovanje; (4) sloboda-nezavisnost i (5) zabava.

Prema njegovoj hijerarhiji, potreba za ljubavlju i pripadanjem je temeljna i bez njihovog zadovoljenja, nije moguće zadovoljiti ostale potrebe. Motiviše nas pet urođenih potreba i njihovo zadovoljenje se može dogoditi, ali se ne može izbjeći. Stoga se u realitetnoj terapiji polazi od pretpostavke da je cjelokupno ljudsko ponašanje uslovljeno potrebama i njihovim zadovoljenjem, čega čovjek nije u potpunosti uvijek svjestan, ali je svjestan da nešto čini, pri čemu razmišlja i osjeća. U njemu se odvijaju fiziološki procesi kojima može upravljati direktno ili indirektno, postajući odgovoran za svoje ponašanje, prilagodbu, zdravlje i život. Prema *realitetnoj terapiji*, jedino čije ponašanje možemo kontrolisati jeste naše, ali većina problema nastaje zato što ljudi nisu u stanju upravljati ponašanjem drugih, kako bi se ono uskladilo sa njihovim potrebama. Kroz terapiju se pojedinci uče kako da zadovolje svoje potrebe, ne narušavajući ravnotežu drugih ljudi. Fokus terapije je na odgovorima kako da se uspostave i održe dobri odnosi sa ljudima u okruženju.

Teorija izbora je doživjela veliki procvat i koristi se širom svijeta upravo zbog svojih postulata kojima se omogućava stalni rast i razvoj pojedinca. Kritike se odnose na činjenicu da se cjelokupno čovjekovo ponašanje temelji na pet osnovnih potreba, što je nedovoljno da se objasni složenost ljudske prirode. Također, jednostavnost u tumačenju čovjekove prirode da su on i njegovi izbori uvijek odgovorni za sve, čini se nedostatnim jer su mnoge teorije potvrdile da na čovjeka i njegove odluke djeluje mnoštvo vanjskih faktora na koje on ponekad ne može utjecati. Potrebe jesu jedan od ključnih faktora ljudskog ponašanja, ali ne i jedini (Janković, 2004).

Geštaltistički pristup

Teorijske osnove *geštalt terapije* čiji je osnivač Fritz Perls (1893-1970) bazirane su na postavci *geštalt psihologije* po kojoj opažaj i doživljaj cjeline znači nešto više, ili je bar nešto drugo od prostog zbira dijelova. Osnovne postavke *geštalt terapije* se temelje na povezanošću organizma s njegovom okolinom: fokus je na organizmu koji funkcionira isključivo kao cjelina, pri čemu promjene u pojedinim dijelovima utječu na funkcionisanje drugih dijelova i organizma u cijelosti. Ciljevi *geštalt terapije* su dvostruki: (1) svjesnost i prihvatanje ličnog iskustva bez obzira na njegov sadržaj; (2) razvijanje samopodrške klijenta kroz njegove svjesne i odgovorne izbore.

Dakle, *geštalt terapija* se fokusira na promjenu. Prema ovoj teoriji, promjena u čovjeku će se dogoditi onda kada on postane ono što jeste, a ne onda kada pokušava da bude ono što nije. Geštalt-terapijski proces mijenjanja zahtijeva pružanje pomoći klijentima da otkriju mehanizme kojima bi kontrolisali svoju svjesnost. Osnovni koncept terapije je da svjesnost „ovdje i sada“ ima terapeutski značaj. U tom nastojanju, *geštalt terapija* koristi široku lepezu vježbi, a najpoznatije su: igre dijaloga, igre projekcije, igre bračnog savjetovanja, korištenje fantazije, komunikacija sa sobom, komunikacija sa drugima, ali daleko najpoznatija tehnika je tzv. prazna stolica.

Prazna stolica je tehnika pomoću koje klijent projektuje odbačeni sadržaj, zatim s tim materijalom uspostavlja „ja-ti“ kontakt. U tom dijalogu klijent preuzima ulogu onoga što je na praznoj stolici, omogućavajući da prihvati suprotnosti u sebi i da ih relativno integriše umjesto da ih negira, gubi kontakt sa njima i tako stvori prazninu u sebi (Vidanović, 2003). U cjelokupnom procesu je bitan odnos između terapeuta i klijenta, gdje terapeut pomaže da se sva zbivanja dovedu do nivoa svjesnosti kako bi se integrirala u ličnost klijenta.

Kritika *geštalt teoriji* se temelji na tome da ona zagovara to da ljudi moraju ostati svoji, dakle da trebaju odbaciti društvene uloge i scenarije, kako bi bili autentični. Ovaj postulat bi doveo do opće pometnje u društvenim odnosima jer bi pojedinci odbacivali svoje uloge koje su nametnute, što bi domino efektom uništilo cjelokupan društveni poredak i hijerarhiju. Također, kritike su upućena na činjenicu da *geštalt pristup* daje premalo informacija o nastanku problema, njihovoj genezi i načinu na koji se odražavaju na život pojedinca i okoline, pa nema ni odgovora na pitanje kako izaći na kraj s njima. (Janković, 2004).

Transakciono-analitički pristup (TA)

Transakciono-analitički pristup (TA), čiji je osnivač Erich Berne (1910–1970), jedan je od psihoterapeutskih pravaca koji se šezdesetih godina razvio kao kritika i dopuna psihonalize. Danas se TA najčešće posmatra kroz tri aspekta: (1) kao filozofski pogled na svijet, ljude i njihove odnose; (2) kao teoriju ličnosti; i (3) kao terapijski pristup/model.

Filozofske postavke TA su humanističke i pozitivno orijentisane, polazeći od pretpostavke da je svaki čovjek jednako vrijedan kao i ostali i da zaslužuje punu pažnju, priznanje svojih vrijednosti, poštovanje i ljubav. Ukoliko ga okolnosti spriječe u tome, terapeut ga nastoji vratiti u prvobitno stanje, komunicirajući s njim i dajući mu do znanja da nije odbačen. TA naglašava rast i razvoj sa fokusom na otkrivanje pozitivnih potencijala kod svakog pojedinca, čak i u prisustvu životnih ograničenja ili teškoća.

Terapijski pristup TA temelji se na tri postulata:

- Odnos klijent-terapeut zasnovan na principu „ja sam uredu – ti si uredu“, koji omogućava da se svaki čovjek osjeća ravnopravno, a problem se posmatra kao izazov za koji je potrebna pomoć terapeuta. Ova postavka osigurava sigurnost i prihvatanje u terapijskom procesu, što je osnova za učinkovitu promjenu ponašanja i emocionalnog funkcionisanja.
- Terapijski ugovor, koji određuje obostranu odgovornost za proces terapije radi postizanja cilja. Ugovor može uključivati socijalnu kontrolu, zahtjev za promjenom ponašanja i razvoj socijalnih vještina, a istovremeno omogućava oslobađanje od životnog skripta. Životni skript predstavlja životni plan formiran u ranom djetinjstvu, sastavljen od odluka koje dijete donosi prema svojoj interpretaciji događaja i ljudi u okruženju. Skript može biti adaptivan, ali i tragičan; u slučaju tragičnog skripta, njegova promjena zahtijeva strukturiran terapijski tretman. TA naglašava da se skript može mijenjati spontano tokom života, ali da terapijski rad ubrzava i usmjerava proces transformacije negativnih obrazaca (Berne, 1961; Stewart & Joines, 2012).
- Konzistentni referentni okvir, koji obuhvata upotrebu zajedničkog jezika i pojmova, te primjenu modela odluka u procesu promjene i rasta. Ovaj okvir omogućava klijentima da jasno prepoznaju svoje uloge (roditelj, odrasli, dijete), obrasce interakcije i prilike za svjesne promjene u ponašanju.

Savremena istraživanja TA pristupa (Joines & Stewart, 2010; Goulding & Goulding, 2013) ističu da je TA posebno učinkovita u radu s parovima, adolescentima i odraslima sa tragičnim skriptom, konfliktima u komunikaciji i problemima samopouzdanja. Terapijski proces omogućava klijentima da osvijeste i reorganizuju svoje transakcije, prepoznaju destruktivne obrasce i usvoje konstruktivne strategije za rješavanje interpersonalnih problema.

Dodatno, integracija TA s elementima kognitivno-bihevioralne terapije i *mindfulnessa*, pokazuje da kombinovani pristup može poboljšati emocionalnu regulaciju, socijalne vještine i trajnu promjenu ponašanja, što doprinosi dugoročnom psihološkom zdravlju klijenata (Cornett, 2015; Joines, 2018). U suštini, TA promoviše svjesnu kontrolu nad životnim odlukama, oslobađanje od ograničavajućih skriptova i aktivan razvoj zdravih međuljudskih odnosa, čime pruža praktične alate za rast, lični razvoj i prevazilaženje emocionalnih prepreka.

Sistemska porodični pristup

Porodična terapija svoje začetke je imala ranih pedesetih godina prošlog stoljeća. Važno je napomenuti da je njenoj pojavi prethodio veliki pokret za bračno savjetovanje. Poseban značaj u začetima *Porodične terapije* se ogleda u činjenici da je ovaj pristup ujedinio stručnjake različitih profila. To je bila velika prekretnica u pristupu, jer se do tada preferirala isključivo individualna terapija i u odnosu na sve ostale bila je apsolutna. Čak je Freud smatrao kontraproduktivnim rad sa više članova porodice, što je postalo doktrina među analitičarima tog doba. Među teoretičarima porodične terapije značajni su Ackermann, Jackson, Haley, Satir i drugi. Zasigurno se Ackermann sa svojim djelom *Psihodinamika porodičnog života* (1987) smatra tvorcem ove teorije. Sa najvećom naučnom ubjedljivošću je isticao značaj psihološkog identiteta, značaj porodičnog balansa, porodične homeostaze, koncept socijalne uloge, vrijednosnog sistema i sl. Time je stvorio „most“ između individualnog i grupnog sistemskog pristupa.

Teorijski pristup *porodičnoj terapiji* se odvijao kroz tri faze: (1) do 1957. godine kada se smatralo da simptomi pojedinaca obuhvataju samo njega (bolestan pojedinac) koji se može izliječiti samo putem individualnog rada; (2) nakon 1957. godine, pod utjecajem *teorije učenja* i *teorije komunikacije*, terapeuti mijenjaju način komunikacije pojedinca s drugima; i (3) nakon 1970. godine usvajaju se ideje da promjena reda u organizaciji porodice dovodi do promjena ideja, osjećanja i načina komunikacije klijenata.

Mnoštvo je pravaca, škola i modela *porodične terapije* koji se prepliću, ali i razlikuju u shvatanju prirode poremećaja, ciljeva tretmana kao i puteva koji vode efikasnoj terapijskoj promjeni. Autori smatraju da postoje četiri kompleksna pristupa *porodičnoj terapiji*: (1) psihoanalitički, (2) integrativni, (3) bihejvioralni i (4) sistemski.

Poseban doprinos *porodičnoj terapiji* dala je *sistemska teorija* koja se pokazala izuzetno korisna u objašnjenju nastanka različitih psihosocijalnih problema kako u porodičnom, tako i drugim oblicima psihosocijalnog rada, posebno savjetovanja. Prema sistemskom pristupu, svaka osoba, porodica i skupina se posmatra kao sistem koji je u stalnoj interakciji sa drugim sistemima. Sistemska teorija je dala značajan doprinos u savjetovanju, a posebno se izdvajaju dvije teorije: (1) *opća sistemska* i (2) *ekološka sistemska teorija*.

Ekološka teorija koristi okvir koji analizira složene recipročne veze i međudnose koji čine jedan sistem, kao i utjecaj ostalih faktora u društvenom i širem okruženju, poznatim kao podsistemi. Najznačajniji predstavnik ekološke teorije je Bronfenbrenner (1979), koji je razvio ekološki model (egzosistem, makrosistem, mezosistem i mikrosistem), koji objašnjava društvene i kulturne utjecaje na individuu i njihovu isprepletenost na veoma složen način.

Kreator *opće sistemske teorije* je von Bertalanffy (1971). Značaj ove teorije Hanson (1995, prema Payne, 2001) vidi u saznanju da se radije bavi „cjelinama“ nego dijelovima ljudskog ili društvenog ponašanja, kao što to rade druge teorije. Janković (1996) sistem koji je osnov cjelokupne teorije definiše kao „organizovanu cjelinu u kojoj su dijelovi međusobno funkcionalno povezani i u jasnijoj hijerarhijskoj organizaciji.“ Berger sistem definiše kao skup međusobnih zavisnih jedinica, koje su u odnosu interakcije. Sistem ima svoja pravila, granice i moć.

Sistemska teorija u okviru *Porodične terapije* objašnjava da je porodica zaseban sistem koji ima svoje elemente, svaki član porodice je poseban entitet, svijet za sebe. Porodica je živi sistem koji predstavlja organizovanu, relativno trajnu, reproduktivnu društvenu cjelinu. Ona nije samo zbir članova, podsistema, nego djeluje kao novi, zaseban sistem sa svojim pravilima funkcionisanja. Porodica je, također, i otvoreni sistem koji je u stalnoj interakciji sa drugim sistemima. Kao i ostali sistemi, teži svojoj homeostazi, stalnom uspostavljanju nove ravnoteže. U tom nastojanju, posebno je značajna komunikacija koja se između podsistema odvija neprestano. Pomoću interakcije je moguće zaključiti o prirodi odnosa podsistema. Svaka individua - član porodice, je sistem za sebe, jedinstven i neponovljiv, i shodno tome u komunikaciji unosi svoje, jedinstvene načine i oblike komunikacije kombinujući verbalne i neverbalne poruke. Složenost i posebnost poruka mogu dovesti do pogrešnog razumijevanja i sukoba. Konflikti se javljaju zbog razlika i dovode do uzročno-posljedične veze. Konflikti u podsistemima ostavljaju trag na cjelokupni sistem - porodicu. Kao posljedica konflikta mogu se javiti duple poruke i triangulacije koje narušavaju porodičnu ravnotežu. Svaka promjena u podsistemima narušava homeostazu sistema (Janković, 2003).

Sistemska porodična terapija je poseban pristup psihoterapiji, koji polazi od koncepcije da je porodična dinamika osnov nastanka problema i patologije. Porodica je „identificirani bolesnik“ i uzroci problema se traže u porodici, a ne u jednom članu porodice. Shodno tome, *Porodična terapija* se definiše kao psihosocijalna intervencija koja je usmjerena na cjelokupnu porodicu. Na osnovu *opće teorije sistema* razvijala se i odgovarajuća porodična terapija koja uz epitet sistemska, nosi i epitet interakcijska. *Sistemska porodična terapija* je fokusirana na „ovdje i sada“ kako bi se postigle promjene u onim dijelovima porodičnih obrazaca ponašanja koji nisu na zadovoljavajućem nivou. Prema Ackermannu, cilj *porodične terapije* nije samo uklanjanje simptoma ili prilagođavanje ličnosti na sredinu, nego kreiranje novog načina življenja.

Berger smatra da *porodična terapija* nudi „šansu“, mjesto za učenje novog, boljeg stila življenja koji treba biti zdraviji i bolji od starog za sve članove porodice. U dijagnostičkom postupku se koriste intervjui sa cijelom porodicom, upitnici, skale za procjenu porodičnog funkcionisanja, utvrđivanje veza između aktuelnog značenja problema i prošlosti. Prema Vidanoviću (2003:104-105), *porodična terapija* je učinkovita: „(1) kada se javi simptomatsko ponašanje kod jednog člana porodice (najčešće kod djeteta), a koje korijene ima u porodičnoj disfunkcionalnosti, (2) kada je potrebno rješenje strukturalnih odnosnih problema; (3) kada se javi separacioni problem u dijadama; (4) kada se osjeća nedostatak emocionalne bliskosti među članovima“.

Ciljevi *sistemske porodične terapije* se definišu zajedno s terapeutom i članovima porodice u zavisnosti od elemenata porodičnog sistema i preferencija članova. „Posebno se radi na osvješćivanju sistema u cjelini ili onih dijelova koji za to imaju dovoljne potencijale, rasvjetljavanju uzroka nedjelotvornosti u prijašnjim pokušajima rješavanja porodičnih problema; osvješćivanju razlika u doživljavanju problema, uloga, kvaliteta komunikacije i potrebama pojedinih članova; osvješćivanju spoznaje o tome da su svi članovi imali udjela u genezi problema; usklađivanju očekivanja od terapije s realnim mogućnostima i spremnošću na učešće u terapiji; uklanjanju prepreka za kvalitetnu komunikaciju između članova porodice; ukidanju parcijalizacije sistema putem koalicije i stvaranje ponovnog zajedništva“ (Janković, 2004:132-133).

Porodična terapija kao metoda podrazumijeva pomoć uglavnom verbalnim putem, članovi porodice su jednako tretirani i zajedno dolaze na terapiju. Ne postoji „identifikovani bolesnik“ kao izolovan član, on predstavlja nosioca simptoma u poremećenom porodičnom sistemu posmatranom u cjelini.

U tom nastojanju se koriste različite tehnike, poput: eskaliranje stresa, mjenjanje obrazaca, paradoksalne intervencije i asertivne komunikacije, a nastoje prekinuti ponavljanje istog ponašanja i kreirati novi, kvalitetniji način interakcije u porodici.

Unutar *sistemske porodične terapije* razvili su se osnovni pristupi: komunikacioni pristup, funkcionalna porodična terapija, strukturalna porodična terapija, strukturalno-strateški pristup, multi-generacijski modeli i integrativna porodična terapija.

Komunikacioni pristup porodične terapije obuhvata različite filozofije tretmana koji vjeruju da je komunikacija najvažnija karakteristika porodičnog života. Komunikacioni teoretičari se fokusiraju na poruke, tako da je terapija usmjerena na promjenu disfunkcionalnih u funkcionalne načine komunikacije. *Funkcionalna porodična terapija* se fokusira na postavku da članovi porodice ne mogu promijeniti svoje ponašanje, sve dok ne promijene načine na koje vide sebe i ostale članove porodice. *Strateški pristup* porodičnoj terapiji temelji se na pretpostavci da su simptomi rezultat loših pokušaja da se riješi nastala teškoća. U rad s porodicom se uključuju i drugi sistemi koji su u vezi sa porodicom, poput proširene porodice. *Strukturalni pristup* je razvijen pod vodstvom Minuchina, a polazi od strukture porodice koja se očituje kroz interakcije u već uhodanim obrascima, što stvara određene podsisteme i elemente. Posebna pažnja se posvećuje koalicijama koje su česte u porodicama narušene funkcionalnosti. Također, raspodjela moći može biti jedan od uzroka, ali i posljedica nekvalitetnog funkcionisanja porodice i razvoja patologije. Strukturalnim pristupom se rekonstruiše sistem rekonstrukcijom komunikacije, granica i raspodjele moći. Uvođenjem dodatne motivacije i uz pomoć pozitivnog *feedbacka* stvaraju se novi obrasci, strukture i relacije u porodici. Da bi riješili porodične probleme, terapeuti najčešće koriste kombinovani pristup, prelazeći iz jedne koncepcije u drugu, a iskustvo je pokazalo da je njihova integracija jedini put (Sauber, 1993, prema Janković, 2003).

Sistemska porodična terapija se treba posmatrati u okviru historijskog i kulturnog konteksta. Svojom pojavom je ponudila novi, drugačiji način posmatranja problema koji se itekako razlikovao od ostalih pogleda.

Umjesto da se fokusira na osobu i njeno unutrašnje stanje, *Sistemska porodična terapija* probleme posmatra kao blisko povezane s odnosima. Ono što je bilo prihvaćeno kao „normalno“ i „primjereno“ u porodici početkom XX stoljeća, daleko se promijenilo razvojem *sistemske porodične teorije/terapije*.

Danas je *sistemska terapija* bez sumnje jedna od terapija koja je najkompatibilnija sa istraživačkim poduhvatima, kako u kvantitativnim, tako i u kvalitativnim mjerenjima. Poseban fokus je baziran na *evidence based* praksi. Mnoga istraživanja (prema Janković, 2004) su pokazala učinkovitost ove terapije. U ispitivanju učinkovitosti ishoda za odrasle, istraživačke studije su pokazale da je *porodična terapija* pomogla u rješavanju problema vezanih za zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, zlostavljanja i zanemarivanja djece, shizofrenije, anksioznosti, psihoseksualnih problema, depresije i bračnih problema. Također, studije su pokazale učinkovitost *porodične terapije* u rješavanju problema djece i adolescenata, kao što su: adolescentska anoreksija, depresija, psihosomatski problemi, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, emocionalni problemi, anksioznost, opsesivno-kompluzivni poremećaji, ADHD, poremećaji ponašanja i drugi (Janković, 2004).

Dallos i Draper (2012:421) smatraju da je sposobnost da se opiše i razumije kontekst u kojem se određeni odnosi i problemi pojavljuju, vjerovatno najznačajniji doprinos *porodične terapije* i sistemske praxe u oblasti psihoterapije. „Porodična terapija, više nego bilo koja druga, omogućava stručnjacima da podstaknu ponovno promišljanje odnosa. To klijentima omogućava da posmatraju sebe i one sa kojima su povezni kao bića kojima je potreban odnos, koja moraju da pregovaraju o životnim tranzicijama, bile one loše ili dobre, a ako su loše, da stvaraju prilike za neophodna ponovna pregovaranja o životnim odnosima.“

Modeli bračnog/partnerskog savjetovanja

Insistiranje na uključivanju oba partnera u terapijski proces u psihoterapiji je nedavna pojava. Prije sredine 20. stoljeća, problemi u bračnom/partnerskom odnosu su bili konceptualizovani u postojećim misaonim školama koje su u fokusu imale rad s pojedincem. Savjetodavni rad s bračnim partnerima je zaživio tek s napretkom porodične terapije. Danas, neki od najpoznatijih i najučinkovitijih modela bračnog/partnerskog savjetovanja su:

- Integrativna bihevioralna terapija,
- Terapija parova fokusirana na emocije,
- Gotmanov metod i
- Imago terapija odnosa.

Integrativna bihevioralna terapija

Integrativna bihevioralna terapija za parove (IBCT) predstavlja relativno nov, empirijski utemeljen pristup partnerskoj i bračnoj terapiji, koji su razvili Andrew Christensen i Neil S. Jacobson početkom 90-ih godina prošlog stoljeća. Ovaj terapijski model proizašao je iz tradicionalne bihevioralne terapije za parove, ali je nadograđen integracijom emocionalnih, kognitivnih i prihvatajućih komponenti, što ga čini sveobuhvatnijim i primjenjivijim u radu sa savremenim parovima.

IBCT se naziva „integrativna“ upravo zato što ima dvostruki terapijski cilj – promjenu disfunkcionalnih obrazaca ponašanja i prihvatanje razlika među partnerima koje se ne mogu ili ne moraju nužno mijenjati. Ova kombinacija prihvatanja i promjene omogućava partnerima da razviju dublje razumijevanje međusobnih potreba, ranjivosti i emocija, čime se smanjuje intenzitet konflikata i jača emocionalna povezanost.

Temeljna pretpostavka IBCT-a jeste da su problemi u partnerskim odnosima rezultat međusobne interakcije akcije i emocionalne reakcije, odnosno načina na koji jedno partnerovo ponašanje aktivira određeni emocionalni odgovor kod drugog. Takve reakcije mogu postati ponavljajući obrasci koji održavaju konflikt, a terapeut kroz proces terapije pomaže partnerima da prepoznaju te obrasce i postanu svjesni kako njihove interakcije doprinose održavanju problema.

IBCT se razlikuje od ranijih oblika bihevioralne terapije po tome što se ne fokusira isključivo na učenje novih vještina komunikacije i rješavanja sukoba, već i na razvijanje empatije, emocionalne bliskosti i tolerancije prema razlikama. Terapeut nastoji pomoći partnerima da razumiju da određene razlike nisu nužno prijetnja vezi, već mogu biti prilika za dublje razumijevanje i emocionalno povezivanje.

Terapijski proces u IBCT-u obično se odvija kroz dvije glavne faze:

- Faza evaluacije i povratne informacije, i
- Aktivna faza liječenja

U prvoj fazi, tokom tri inicijalne sesije, terapeut se upoznaje sa historijom odnosa i trenutnim problemima para. Prva sesija obično uključuje oba partnera i fokusira se na razloge dolaska na terapiju te identifikaciju ključnih poteškoća u vezi. Tokom druge i treće sesije, terapeut radi pojedinačno sa svakim partnerom, istražujući njihova lična iskustva, percepcije i emocionalne doživljaje problema. Ovaj individualni rad pomaže terapeutu da shvati dublju strukturu konflikta, obrasce iz djetinjstva ili ranijih odnosa koji mogu utjecati na sadašnje ponašanje.

Četvrta sesija poznata je kao „sesija povratnih informacija“ (eng. *feedback session*), u kojoj terapeut iznosi svoje viđenje dinamike partnerskog odnosa, glavnih tema sukoba i potencijalnih pravaca terapijskog rada.

Partneri aktivno učestvuju u ovom procesu, komentarišu terapeutske uvide i po potrebi koriguju interpretacije, čime se uspostavlja zajednički okvir razumijevanja problema.

Nakon faze evaluacije započinje aktivna faza liječenja, u kojoj terapeut radi s oba partnera zajedno. Fokus je često na konkretnim, nedavno doživljenim situacijama – pozitivnim ili negativnim – koje ilustruju tipične obrasce interakcije. Terapeut koristi različite tehnike kako bi pomogao partnerima da razviju nove načine komunikacije, izražavanja emocija i regulisanja konflikata. Ove tehnike uključuju elemente bihejvioralnog treninga, emocionalne validacije, empatijske refleksije i kognitivnog restrukturisanja. Posebna pažnja posvećuje se „temama polarizacije“, tj. ponavljajućim obrascima u kojima partneri zauzimaju suprotstavljene pozicije, što dovodi do emocionalne distance.

Empirijska istraživanja pokazuju da je IBCT visoko efikasan terapijski pristup. Više od dvije trećine parova koji prolaze kroz ovaj oblik terapije izvještavaju o značajnom poboljšanju kvaliteta odnosa i smanjenju konflikata (Christensen i Jacobson, 2000; Lebow, 2012). Dugoročne evaluacije potvrđuju da su efekti IBCT-a stabilniji u odnosu na tradicionalne bihejvioralne terapije, upravo zbog komponenti prihvatanja i emocionalne integracije.

Zahvaljujući svojoj fleksibilnosti i empirijskoj potvrdi učinkovitosti, IBCT se danas primjenjuje u radu s parovima koji se suočavaju sa širokim spektrom poteškoća – od hroničnih nesuglasica, problema u komunikaciji i seksualnih disfunkcija, do emocionalne distance i kriza povjerenja. Ovaj model terapije naglašava važnost autentične emocionalne razmjene i partnerskog saosjećanja kao ključnih faktora u izgradnji stabilnog i ispunjavajućeg odnosa.

Terapija parova fokusirana na emocije

Terapija parova fokusirana na emocije (EFT – Emotionally Focused Therapy) predstavlja savremeni, empirijski utemeljen terapijski pristup zasnovan na humanističkoj, konstruktivističkoj i sistemskoj tradiciji, koji je posebno usmjeren na razumijevanje i transformaciju emocionalnih procesa unutar partnerskih odnosa. Ovaj pristup su tokom osamdesetih godina prošlog stoljeća razvili Les Greenberg i Sue Johnson, koji su kombinovali saznanja iz teorije *attachmenta* (Bowlby, 1969), sistemske porodične terapije i iskustvene terapije usmjerene na emocije.

Polazeći od teorije *attachmenta*, EFT naglašava da su emocionalne veze s partnerom ključne za osjećaj sigurnosti, samopoštovanja i stabilnog identiteta. Na isti način na koji djeca traže sigurnu bazu u svojim roditeljima, odrasli traže emocionalnu sigurnost u partnerskoj vezi. Kada je ta sigurnost narušena, partneri razvijaju odbrambene obrasce – povlačenje, optuživanje, kontrolu ili pasivnost – koji dodatno pogoršavaju konflikt. Emocije se u EFT-u smatraju primarnim regulatorima ponašanja, a terapijski proces teži njihovom prepoznavanju, izražavanju i transformaciji (Johnson, 2009, prema Cardwell, 2019).

Za razliku od kognitivnih ili bihevioralnih pristupa koji se fokusiraju na promjenu misli i ponašanja, EFT se usmjerava na emocionalno iskustvo „ovdje i sada“ i njegovo značenje u partnerskoj interakciji. Terapeut ima ulogu procesnog vodiča koji pomaže partnerima da istraže i izraze skrivene emocije, potrebe i strahove na način koji potiče međusobnu empatiju i povezanost (Johnson, 2004, prema Cardwell, 2019).

Brojna istraživanja pokazuju da je emotivna responzivnost – sposobnost partnera da adekvatno izraze emocije poput tuge, ljutnje ili straha, te da reaguju s razumijevanjem na partnerove emocije – najvažniji prediktor dugoročne stabilnosti i zadovoljstva u vezi (Cardwell, 2019). Nasuprot tome, izražavanje destruktivnih emocija, kao što su prezir, sarkazam i neprijateljstvo, često je pokazatelj narušenih veza i prediktor prekida odnosa.

U EFT-u se emocije posmatraju kao organizirajuća snaga partnerskog odnosa, jer one oblikuju način na koji partneri interpretiraju i reaguju na međusobne interakcije. Terapeut nastoji pomoći paru da prepozna vlastite emocionalne obrasce, razumije potrebe koje stoje iza njih i da, kroz emocionalnu povezanost, stvori osjećaj sigurnosti i povjerenja.

Terapija parova fokusirana na emocije odvija se kroz devet koraka raspoređenih u tri glavne faze (Cardwell, 2019):

- I faza – Deeskalacija negativnog interakcijskog ciklusa
Cilj ove faze je prepoznati i razumjeti destruktivne obrasce interakcije koji dovode do eskalacije sukoba i emocionalne distance. Terapeut pomaže partnerima da identifikuju obrasce „optuživanja i povlačenja“, „napada i odbrane“ ili „tišine i ignorisanja“, te da ih povežu s osjećajem nesigurnosti i straha od odbacivanja. U ovoj fazi dolazi do usporavanja emocionalne dinamike kako bi partneri mogli sagledati svoje reakcije iz nove perspektive.
- II faza – Restrukturisanje emocionalnih iskustava i interakcije

U ovoj fazi terapeut vodi partnere kroz proces emocionalne reorganizacije – potiče ih da izraze dublje emocije koje se često kriju ispod površine ljutnje, poput osjećaja usamljenosti, ranjivosti ili straha od gubitka veze. Kroz to se gradi nova vrsta emocionalne dostupnosti i responzivnosti. Johnson i Greenberg (1988, prema Cardwell, 2019) su pokazali da parovi koji razviju veću afektivnu otvorenost postižu stabilnije emocionalno funkcionisanje i dugotrajnije zadovoljstvo u vezi.

- III faza – Konsolidacija i integracija novih obrazaca

U završnoj fazi terapeut podržava par u učvršćivanju novih, sigurnih obrazaca emocionalne interakcije. Partneri uče da prepoznaju i njeguju svoj novi ciklus – onaj u kojem se konflikt rješava kroz saradnju, a ne kroz reaktivnost. Fokus je na zajedničkom rješavanju svakodnevnih problema (npr. finansijskih, roditeljskih, organizacijskih) bez aktiviranja ranijih disfunkcionalnih obrazaca. Terapeut prepoznaje i afirmira konstruktivne promjene, jača partnersko povjerenje i osjećaj „sigurne baze“.

Konačni cilj EFT-a jeste promjena emocionalnih i relacijskih sekvenci – transformacija negativnih, reaktivnih emocija u pozitivne emocije afektivnog vezivanja, koje omogućavaju razvoj sigurne emocionalne povezanosti. Par uči kako da reaguje na partnerske potrebe umjesto da ih tumači kao prijetnju, čime se uspostavlja dublji osjećaj intimnosti i međusobne podrške.

EFT je jedan od najistraženijih modela terapije parova i ima snažnu empirijsku podršku. Prema nalazima meta-analiza i longitudinalnih studija, 70–75% parova koji prolaze kroz EFT doživljava značajno poboljšanje u odnosu, dok se kod 90% parova bilježi vidljivo smanjenje konflikata i emocionalne distance (Dallos & Draper, 2012; Johnson, 2019).

Ovi rezultati potvrđuju da EFT ne djeluje samo na simptomatskom nivou (smanjenje konflikta), već i na strukturalnom nivou partnerske veze, jer mijenja temeljne emocionalne obrasce i način na koji partneri doživljavaju jedno drugo. Zahvaljujući tome, EFT se danas smatra jednim od najučinkovitijih pristupa u bračnoj i partnerskoj terapiji, te se koristi i u individualnom i u porodičnom savjetovanju.

Gottmanov metod

Gottmanov metod predstavlja jedan od najpoznatijih empirijski zasnovanih pristupa bračnoj i partnerskoj terapiji. Razvio ga je John Gottman, američki psiholog i istraživač odnosa, poznat po svom dugogodišnjem empirijskom radu i sistematskom posmatranju parova u laboratorijskim uslovima. Cilj njegovih istraživanja bio je da otkrije koje interakcije i emocionalni obrasci razlikuju sretne i stabilne brakove od onih nestabilnih i konfliktnih. Gottman je svoj pristup zasnivao na kombinaciji sistemske teorije, kognitivno-bihevioralne paradigme i fizioloških mjerenja, vjerujući da se kvalitet odnosa može kvantitativno i kvalitativno procijeniti kroz analizu komunikacijskih sekvenci, emocionalnih reakcija i fizioloških odgovora.

Sedamdesetih godina 20. stoljeća Gottman je započeo sistemsko promatranje bračnih parova s ciljem da pronađe obrasce interakcije koji predviđaju dugoročnu stabilnost odnosa. Godine 1975. započinje saradnju s Robertom Levensonom, s kojim razvija metodologiju koja uključuje posmatranje verbalnih, neverbalnih i fizioloških reakcija partnera tokom međusobnih interakcija.

Njihova prva velika studija kulminirala je osnivanjem laboratorije poznate pod nazivom „Love Lab“, u kojoj su parovi boravili i bili snimani tokom svakodnevnih interakcija i rasprava. Tokom tih eksperimenata mjerene su fiziološke reakcije (npr. otkucaji srca, krvni pritisak, kožna provodljivost, motorička aktivnost), čime je omogućeno objektivno praćenje emocionalne pobuđenosti u kontekstu partnerskog sukoba.

Rezultati su pokazali da parovi koji pokazuju visoku fiziološku pobuđenost tokom sukoba – ubrzano disanje, napetost, ubrzan rad srca – rjeđe iskazuju emocionalnu bliskost i zadovoljstvo vezom, te imaju veću vjerovatnoću razvoda. Nasuprot tome, parovi koji tokom sukoba održavaju smirenost, humor, empatiju i pozitivan afekt pokazuju veću otpornost i stabilnost odnosa.

Jedan od najpoznatijih koncepata u okviru Gottmanovog modela su tzv. „četiri jahača apokalipse“, koji simbolizuju obrasce komunikacije s destruktivnim učinkom na partnerski odnos:

- Kritikovanje (eng. *criticism*) – izražavanje nezadovoljstva kroz generalizovane optužbe prema partneru („ti uvijek...“, „nikad ne...“) umjesto kroz fokus na konkretno ponašanje.
- Defanzivnost (eng. *defensiveness*) – odbrambeni odgovor na kritiku koji uključuje negiranje odgovornosti, racionalizaciju ili uzvraćanje optužbom.
- Prezir (eng. *contempt*) – izražavanje superiornosti, sarkazma, cinizma ili ruganja partneru; smatra se najsnažnijim prediktorom razvoda.
- Nekooperativnost/povlačenje (eng. *stonewalling*) – emocionalno povlačenje iz konflikta, izbjegavanje razgovora i zatvaranje prema partneru.
- Prema Gottmanu (1999), prisustvo ovih obrazaca u komunikaciji u velikoj mjeri predviđa ishod veze – odnosno hoće li par ostati zajedno ili će se razići. Posebno je naglasio da prezir najjače erodira emocionalnu bliskost i povjerenje.

Gottmanova istraživanja su pokazala da kvalitet veze ne zavisi od izostanka konflikta, već od načina na koji partneri komuniciraju i obnavljaju povezanost nakon sukoba. Uočio je da sretni parovi ne izbjegavaju nesuglasice, nego ih rješavaju uz humor, naklonost i međusobno uvažavanje. U longitudinalnim istraživanjima (Levenson & Gottman, 1992; Gottman, 1999), utvrdio je da parovi koji tokom sukoba uspijevaju održati odnos 5:1 između pozitivnih i negativnih interakcija (pet pozitivnih za svaku negativnu) imaju znatno veću vjerovatnoću stabilne i zadovoljavajuće veze. Ovaj „omjer pozitivnog utjecaja“ postao je jedno od centralnih načela njegovog terapijskog modela. Gottman je također istakao da oko 69% bračnih problema nikada nije u potpunosti riješivo, jer proizlaze iz razlika u ličnosti, vrijednostima i životnim stilovima.

Ključ uspjeha, prema njemu, nije u eliminisanju tih razlika, već u razvijanju tolerancije i zdravog dijaloga o „vječnim“ temama koje prate svaki odnos (Gottman, 1999).

Savremena primjena Gottman metode u bračnoj terapiji obuhvata strukturisan proces koji uključuje:

- Procjenu odnosa (eng. *assessment phase*) – inicijalni intervju i upitnici koji mjere zadovoljstvo, konfliktne teme i emocionalnu povezanost.
- Video-analizu interakcije – terapeut promatra i analizira obrasce komunikacije i pojavu „četiri jahača“, te fiziološke reakcije.
- Povratnu informaciju i plan intervencije – terapeut objašnjava paru njihove tipične obrasce i predlaže strategije za njihovu promjenu.
- Intervencije i vježbe – rad na razvoju pozitivnog utjecaja, prijateljstva, zajedničkog smisla i „emocionalne banke ljubavi“.

Terapijski proces uključuje i razvijanje svjesnosti o fiziološkim reakcijama tokom sukoba, jer je, prema Gottmanu, smirenost preduslov za konstruktivan dijalog. Parovi uče tehnike samo-regulacije, aktivnog slušanja i validacije emocija, dok terapeut pomaže u prepoznavanju destruktivnih obrazaca i zamjeni istih pozitivnim strategijama.

Nakon objavljivanja rezultata 14-ogodišnjeg longitudinalnog istraživanja, Gottman i Levenson su pokazali da se ishod braka može predvidjeti s tačnošću većom od 90%, analizom kratkih uzoraka interakcije u laboratorijskim uslovima (Gottman & Levenson, 1992). Ovi nalazi revolucionirni su za razumijevanje partnerskih odnosa i otvorili prostor za razvoj Gottman Instituta, koji danas obučava terapeute širom svijeta.

Gottmanov metod se danas primjenjuje u individualnom, partnerskom i porodičnom savjetovanju, a posebno se cijeni zbog svoje empirijske utemeljenosti i praktičnih alata koji pomažu parovima da izgrade stabilne, emocionalno povezane odnose. Suština Gottmanovog modela ogleda se u ideji da stabilan brak nije brak bez konflikta, već onaj u kojem partneri zadržavaju emocionalnu povezanost uprkos razlikama. Kroz razumijevanje obrazaca interakcije, fizioloških reakcija i emocionalne dinamike, parovi mogu naučiti kako da transformišu destruktivne komunikacijske obrasce u zdrave, podržavajuće i empatične odnose.

Imago terapija odnosa

Imago terapiju odnosa (Imago Relationship Therapy – IRT) razvio je Harville Hendrix (1988), a predstavlja integrativni i sistemski pristup koji se fokusira na dijaloški proces u partnerskoj dijadi. Naziv „imago“ potiče od latinske riječi za „sliku“, što simbolično označava unutrašnju sliku idealne ljubavi i brige, formiranu tokom djetinjstva kroz odnose s roditeljima ili drugim značajnim figurama.

Temeljna postavka Imago pristupa jeste da se u partnerskim odnosima aktiviraju nesvjesni obrasci koji proizilaze iz ranih iskustava privrženosti. Pojedinci nesvjesno biraju partnere koji odražavaju osobine njihovih primarnih skrbnika, a kroz odnos s njima pokušavaju nadoknaditi neispunjene emocionalne potrebe iz djetinjstva (Dick i Yalom, 2009). Na taj način, partnerski odnos postaje prostor u kojem se ponavljaju i potencijalno razrješavaju rane emocionalne povrede.

Imago terapija je integrativnog karaktera i oslanja se na više teorijskih osnova, uključujući teoriju objektnih odnosa, teoriju *attachmenta*, kao i savremena saznanja iz neurobiologije. Dodatno, u svom pristupu koristi elemente geštalt, bihejvioralne i kognitivne terapije, te transakcione analize (Hosseini i Movahedi, 2016).

Ovakva teorijska raznolikost omogućava da se terapijski proces prilagodi specifičnim potrebama svakog para. Cilj Imago terapije je uspostavljanje sigurnog i podržavajućeg prostora u kojem partneri mogu razumjeti i izraziti vlastite emocije, razviti empatiju i obnoviti emocionalnu povezanost. U tom procesu ključnu ulogu ima Imago dijalog, strukturisani oblik komunikacije koji se sastoji od tri faze:

- Ogledanje (eng. *mirroring*) – partner ponavlja ono što je čuo, potvrđujući da razumije sagovornika;
- Validacija (eng. *validation*) – partner priznaje smislenost i logiku tuđeg iskustva, čak i kada se ne slaže s njim;
- Empatiziranje (eng. *empathizing*) – partner pokušava prepoznati i verbalizirati emocije i potrebe sagovornika.

Ovaj strukturisani dijalog pomaže u smanjenju reaktivnosti, povećanju međusobnog razumijevanja i izgradnji emocionalne sigurnosti. Terapeut ima ulogu facilitatora koji usmjerava proces i pomaže partnerima da prepoznaju obrasce komunikacije koji vode konfliktima i udaljavanju.

Prema Imago pristupu, sukobi u vezi ne predstavljaju znak disfunkcionalnosti, nego priliku za rast i iscjeljenje. Svaki konflikt otkriva dublje emocionalne potrebe koje nisu zadovoljene i poziva na njihovo razumijevanje. Terapeut pomaže partnerima da ta iskustva obrade i transformišu u konstruktivnu komunikaciju i povezanost.

Empirijska istraživanja potvrđuju djelotvornost Imago pristupa. Jameie (2013, prema Hosseini i Movahedi, 2016) je pokazala da Imago terapija značajno povećava bračno zadovoljstvo, empatiju, intimnost i kvalitet komunikacije među partnerima. Istraživanja (Hosseini i Movahedi, 2016) dodatno potvrđuju da ovaj pristup pozitivno utječe na mentalno zdravlje i stabilnost odnosa.

Zbog toga Imago terapija u posljednje vrijeme stiže sve veću popularnost i na našim prostorima, gdje se sve veći broj terapeuta dodatno edukuje za njenu primjenu.

U konačnici, Imago terapija odnosa nastoji transformisati partnersku dinamiku iz obrasca nesvjesnih reakcija u svjesnu, empatičnu i emocionalno zrelu interakciju. Takav pristup parovima omogućava razvoj dublje povezanosti, razumijevanja i međusobne podrške, čime se partnerski odnos redefiniše kao prostor emocionalnog rasta i iscjeljenja.

II DIO

BRAK U SAVREMENOM BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU

Započnite razgovor na temu braka u bilo kakvoj skupini ljudi i očekujte žustru raspravu koja će ići nadugo i naširoko. Brak utiče na sve nas, te oblikuje naše društvo i način života.

Abbott (2014:339)

U svjetlu društvenih transformacija i izmijenjenih pogleda na porodicu, "bračna zajednica" se u savremenom društvu sagledava iz različitih perspektiva. Segalan (2011:138) navodi da savremeni brak "krije veliku društvenu raznolikost". To govori o tome da je brak delikatna ljudska zajednica, koja se pod historijsko-kulturološkim utjecajima značajno transformiše. Bobić (2003:66) smatra da se odigrava proces "seksualne i natalitetne dekompozicije braka što pogoduje nastanku pluraliteta partnerskih zajednica i porodičnih formi". Stoga ne iznenađuje podatak da se u literaturi sve češće spominje *partnerski*, umjesto *bračni* odnos.

Mnogi pokazatelji govore da je u savremenom društvu institucija braka vrlo oslabljena i spolja i iznutra. U nekim društvima, brak je odavno zamijenjen alternativnim oblicima partnerstva, najviše kohabitacijama u kojima se rađa veliki broj djece. Sloboda izbora je zaštitni znak modernizma, te sve više ljudi zazire od odluke da stupe u brak. Homoseksualni brakovi su postali stvarnost razvijenih država, a razvod braka je toliko ustaljen da se posmatra kao jedna od faza porodičnog života. Nestabilnost braka, porast kohabitacija i pad nataliteta rezultat su društveno-ekonomskog blagostanja u kojem brak više ne predstavlja „čin koji utemeljuje porodicu“ (Segalan, 2009:147). Na tragu promjena koje su se desile u braku, a koje se kreću od nekadašnjeg poimanja braka kao jedine, svete priznate zajednice, pa sve do shvatanja da je brak postao „demode“, Segalan (2009:145) slikovito objašnjava da se desio pomak od „od braka iz ljubavi do ljubavi bez braka“.

Posebno je primjetan antagonizam između muškaraca i žena (Beck i Beck- Gernisheim, 1995) i neprekidna borba za moć. Beck (2001:173) smatra da su „nesigurnost, ranjivost i bespomoćnost sa kojom se muškarci i žene konfrontiraju u svakidašnjici braka i porodice“ jedna od osnovnih karakteristika savremenog (rizičnog) društva. Autori (Beck, 2001; 2001; Giddens, 2005; Milić, 2007; Baumann, 2009; Segalan, 2009) savremeni brak opisuju kroz "sveprisutnu individualizaciju životnih stilova i ekonomizaciju društvenih veza".

Naglašeni individualizam posljedica je neizvjesnosti globalnog svijeta u kojem je pojedinac prepušten sam sebi, zbog čega sve češće odustaje od bilo kojeg oblika vezivanja. Brak i osnivanje porodice u savremenom društvu se poimaju kao rizik i izazov za lični razvoj, zbog čega se javlja trajno odustajanje od života u dvoje (Beck, 2001).

U savremenom kontekstu je prisutna lažna slika samodovoljnosti u kojoj je brak često prikazan kao „prevaziđena institucija“. Naglasak na slobodi izbora i sve češća erotizacija ljubavnih odnosa ne počivaju na želji da se osnuje bračna zajednica, što Beck (2001) naziva „teror intimnosti“, a Fromm (2006) „egoizam u dvoje“. Bračni i porodični život ne predstavljaju vrijednost, sve više gube na značaju i nisu jedina životna opcija. Tako Beck (2001:203) smatra da je „ideja puštanja korijena u savremenom društvu ironično tragična formula“.

S obzirom na transformacije koje (pre)oblikuju bračni život, istraživački fokus je pomjeren sa morfologije ka razumijevanju procesa koji se odigravaju u braku, to jeste, Segalanovim riječima kazano (2009:147) „nastoji se razumijeti misteriozna alhemija braka koja izaziva njegov raspad ili objašnjava njegovo trajanje“. Na ovom tragu, a kako bi se adekvatno razumjeli bračni i partnerski odnosi u savremenom bosanskohercegovačkom društvu, provedeno je istraživanje s ciljem ispitivanja kvaliteta i zadovoljstva u (bračnoj) vezi, dinamike moći, komunikacijskih obrazaca, te stabilnosti partnerskih i bračnih odnosa.

U istraživanju je korištena metoda ispitivanja, pri čemu je (online) anketni upitnik, uz objašnjenje i molbu za učešće, dostavljen putem e-mail adresa potencijalnim ispitanicima. Milić (2007) navodi da su najčešći problemi koji se mogu javiti prilikom istraživanja porodice: pogrešna očekivanja, nesporazumi, opasnost da istraživač bude pogrešno shvaćen, manipulisan od ispitanika ili da porodice i njeni članovi budu manipulisani od istraživača.

Zbog navedenog, online anketiranje je bilo poželjno i primjereno, izbjegnuti su socijalno poželjni odgovori, a ispitanici su na pitanja koja duboko zadiru u privatnost (kao što su pitanja o seksualno-afektivnim odnosima i sl.) odgovarali bez pritiska, koji je neizbježan kada se radi klasična provedba ankete.

Bernaders (1988, prema Milić, 1988) navodi da istraživači prilikom provedbe istraživanja moraju obratiti pažnju na zatvorenost i privatnost porodice, nevidljivost koja dolazi iz njene uronjenosti u svakodnevicu i sklonost da se operiše pojmovima što dovodi do konfuzije. Također, Milić (2007) ističe da poduhvat istraživanja porodice od istraživača iziskuje vještinu i inventivnost u izboru indikatora, načinu dolaženja do podataka, te u pogledu instrumenata za mjerenje, upoređivanje i analizu.

Ovaj problem ne treba interpretirati kao slabost istraživanja, nego kao specifičnu težinu porodičnih varijabli da se njima prilagode principi metodološkog pristupa, ali i očekivanja istraživača i javnosti (Milić, 2007).

Uzorak istraživanja činilo je 1154 ispitanika koji su ispunjavali kriterije uključivanja:

1. državljanstvo Bosne i Hercegovine,
2. bračni ili vanbračni status veze, te
3. punoljetnost.

Upitnik je bio anonimn, a ispitanici su mogli odustati u bilo kojem trenutku bez osjećaja socijalnog pritiska.

Anketni upitnik se sastojao od 28 pitanja podijeljenih u tri cjeline:

1. Sociodemografski podaci – spol, dob, mjesto stanovanja, obrazovanje, radni status, visina mjesečnih prihoda, način stanovanja i važnost religije u životu ispitanika.
2. Karakteristike partnerskog i bračnog odnosa – bračni status, dužina veze, trajanje veze prije braka, predbračni odnosi, zajednička djeca i sastav kućanstva.
3. Procjena kvaliteta, zadovoljstva i stabilnosti veze – korištene su prethodno validirane skale:
 - Indeks bračnog kvaliteta (Quality of Marriage Index, QMI; Norton, 1983) – sastoji se od 6 stavki na Likertovoj skali 1–7, dok posljednja stavka mjeri subjektivnu sreću u vezi na skali 1–10. Viši rezultati ukazuju na bolji kvalitet braka.
 - Skala za procjenu prilagodbe partnera (Dyadic Adjustment Scale, DAS-32; Spanier, 1976) – mjeri prilagodbu partnera kroz četiri subskale: zadovoljstvo u dijadi, bračni konsenzus, bračna kohezija i afektivno-seksualna izražajnost. Ova skala omogućava detaljnu procjenu kvaliteta interakcije, emocionalne bliskosti i zajedničkih aktivnosti partnera.
 - Indeks bračne nestabilnosti (Marital Instability Index; Booth, Johnson & Edwards, 1983) – uključuje tri stavke o razmišljanju o razvodu, razgovorima s prijateljima i partnerom o razvodu, s ciljem identifikacije stepena stabilnosti braka. Niži rezultati ukazuju na veću stabilnost.
 - Iskustva i stavovi građana o savjetodavnom radu – pitanja kreirana za potrebe istraživanja ispituju učestvovanje ispitanika u formalnom i neformalnom savjetovanju te potražnju stručne pomoći u rješavanju partnerskih i bračnih kriza.

Podaci su obrađeni korištenjem softverskog paketa SPSS (Statistical Package for Social Sciences). Primijenjena je deskriptivna statistika za prikaz osnovnih sociodemografskih karakteristika, dok su inferencijalne metode korištene za ispitivanje povezanosti između varijabli (Termiz, 2001; Termiz, 2005; Termiz, 2009; Termiz, 2020). Slijedi detaljan prikaz sociodemografskih karakteristika ispitanika i rezultata istraživanja:

Spol - Deskriptivnom analizom utvrđeno je da je u kvantitativnom dijelu istraživanja učestvovalo 1154 ispitanika/građana i građanki Bosne i Hercegovine. Udio ispitanika ženskog spola je 814 (ili 70,5%), a muškog 338 (29,3%). Na pitanje nisu odgovorila 2 ispitanika (0,2%).

Tabela 1: Struktura uzorka s obzirom na spol

Ispitanici	f	%
Žene	814	70,5
Muškarci	338	29,3
Nema odgovora	2	0,2
Ukupno	1154	100

Dob - Najveći broj ispitanika 765 (ili 66,3%) je u dobi između 31 i 50 godina života, dok je 239 (ili 20,7%) ispitanika imalo između 51 i 65 godina. Ukupno 131 (ili 11,4%) ispitanika su imali između 18 i 30 godina. Očekivan je manji udio mladih, jer su ranija istraživanja pokazala da, uslijed želje za obrazovanjem i pronalaskom odgovarajućeg zaposlenja, mladi sve češće odlažu brak (Studija o mladima u Bosni u Hercegovini, 2024; 2019). Najmanje ispitanika, njih 17 (ili 1,5%) je u dobi iznad 65 godina. Ukupno 2 (0,2%) ispitanika nisu željeli odgovoriti na ovo pitanje.

Tabela 2: Struktura uzorka s obzirom na dob

Dob	f	%
18-30	131	11,4
31-50	765	66,3
51-65	239	20,7
65+	17	1,5
Nema odgovora	2	0,2
Ukupno	1154	100

Područje stanovanja - Istraživanjem je obuhvaćen teritorij cijele Bosne i Hercegovine čime je postignuta heterogenost u smislu područja stanovanja. Među ispitanicima, 863 (ili 74,8%) je iz Federacije Bosne i Hercegovine, 189 (ili 16,4%) iz Republike Srpske i 89 (ili 7,7%) iz Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Ostalih 6 (ili 0,6%) nisu odgovorili na ovo pitanje.

Tabela 3: Struktura uzorka s obzirom na područje stanovanja

Područje stanovanja	f	%
Federacija Bosna i Hercegovina	863	74,8
Republika Srpska	189	16,4
Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine	89	7,7
Nema odgovora	6	0,6
Ukupno	1154	100

Obrazovanje - Najveći broj ispitanika ima završen diplomski studij, 374 (ili 32,4), dok 281 (ili 24,4%) ima završenu srednju školu. Postdiplomski studij je završilo 184 (ili 15,9%) ispitanika, višu stručnu spremu 156 (ili 13,5%) i doktorski studij 124 (ili 10,7%). U istraživanju se 32 (ili 2,8%) ispitanika izjasnilo da imaju završenu samo osnovnu školu. Na ovo pitanje nije odgovorio 1 (ili 0,1%) ispitanik.

Tabela 4: Struktura uzorka s obzirom na stepen obrazovanja

Stepen obrazovanja	f	%
Osnovna škola	32	2,8
Srednja škola	281	24,4
Viša stručna sprema	156	13,5
Diplomski studij	374	32,4
Postdiplomski studij	184	15,9
Doktorski studij	124	10,7
Ne želim odgovoriti	1	0,1
Ukupno	1154	100

Radni status - Najveći broj ispitanika je radno aktivno 953 (ili 82,6%), dok je 146 (ili 12,7%) nezaposlenih. Ostali udio ispitanika su činili penzioneri - 37 (ili 3,2%) i studenti - 6 (ili 0,5%). Od ostalih učesnika, njih 3 (ili 0,3%) se nisu izjasnili o svom radnom statusu.

Tabela 5: Struktura uzorka s obzirom na radni status

Radni status	f	%
Zaposlen/a	953	82.6
Nezaposlen/	146	12.7
Student/ica	6	.5
Penzioner/ka	37	3.2
Ne želim odgovoriti	3	0.3
Ukupno	1154	100

Mjesečni prihodi - Najmanji broj ispitanika, njih 11 ili (1%) ima mjesečna primanja ispod 350KM, 33 (ili 2,9 %) ima mjesečna primanja između 350 i 500KM, dok 130 (ili 11,3%) njih ima primanja između 500 i 800KM. Najveći broj ispitanika, 527 (ili 45,7%) ispitanika ima primanja između 800 i 1500KM. Nije zanemariv podatak da 241 (ili 20,9%) ispitanika ima mjesečna primanja između 1500 i 2500KM, te 82 (ili 7,1%) ima primanja iznad 2500KM. Od ostalih ispitanika, 65 (ili 5,6%) nema mjesečna primanja i 63 (ili 5,3%) njih nije željelo odgovoriti na pitanje.

Tabela 6: Struktura uzorka s obzirom na mjesečni prihod

Mjesečni prihodi	f	%
Ispod 350 KM	11	1
Između 350 i 500KM	33	2.9
Između 500 i 800 KM	130	11.3
Između 800 i 1500KM	527	45.7
Između 1500 i 2500KM	241	20.9
Iznad 2500KM	82	7.1
Nemam vlastiti prihod	65	5.6
Ne želim odgovoriti na pitanje	63	5.3
Ukupno	1154	100

Način stanovanja - Ispitanici koji su učestvovali u istraživanju uglavnom žive u vlastitoj kući/stanu, njih 977 (ili 84,7%), dok u iznajmljenoj kući/stanu živi 99 (8,6%) ispitanika. Ostali ispitanici - 51 (ili 4,4%) su se izjasnili da žive kod roditelja. Najveći procenat ispitanika živi sa svojim partnerom i zajedničkom djecom - 868 (ili 75,2%), dok 202 (ili 17,5%) živi samo sa partnerom. Od ispitanika, njih 28 (ili 2,4%) osim djece iz trenutnog braka, žive sa djecom iz prijašnjih brakova, a 8 (ili 0,7%) partnera živi sa bližom porodicom (roditeljima, braćom, sestrama) i 30 (ili 2,6%) njih živi sa partnerovom bližom porodicom. Ostalih 2 (0,2%) ispitanika nisu odgovorili na pitanje. Navedeni podaci ukazuju da su dvogeneracijske porodice najzastupljenija forma, dok su višegeneracijske porodice, koje su decenijama egzistirale u bosanskohercegovačkom društvu, zastupljene u manjem omjeru.

Tabela 7: Struktura uzorka s obzirom na domaćinstvo

U domaćinstvu živim sa:	f	%
Partnerom	202	17.5
Partnerom i zajedničkom djecom	868	75.2
Partnerom, zajedničkom djecom i djecom iz prijašnjih brakova	28	2.4
Mojom bližom porodicom	8	.7
Partnerovom bližovom porodicom	30	2.6
Ostalo	9	.8
Nema odgovora	2	0.2
Ukupno	1152	100.0

Religioznost - Kroz istraživanje se ispitivao stepen religioznosti i važnost religije u životu ispitanika. Većina ispitanika, 883 (ili 76,5%) su se izjasnili da im je religija važna vrijednost u životu, dok 187 (ili 16,2%) procjenjuju da nisu religiozni. Ostali ispitanici (9 ili 0,8%) se nisu željeli izjasniti o ovom pitanju.

Tabela 8: Struktura uzorka s obzirom na religioznost

Da li ste religiozni	f	%
Da	883	76.5
Ne	187	16.2
Ne želim odgovoriti na ovo pitanje	75	6.5
Nema odgovora	9	0.8
Ukupno	1154	100

Bračni status - Najveći broj ispitanika, 1117 (ili 96,8%) žive u bračnoj zajednici. Usmjerenost građana na bračni život u bosanskohercegovačkom društvu je vrlo izražena, porodica i brak su visoko rangirani na ljestvici vrijednosti, a mnogi procjenjuju da je za sretan život bitno imati porodični i bračni život (Studija o mladima u Bosni u Hercegovini, 2019). Iako je u savremenom društvu kohabitacija najraširenija alternativna forma partnerstva, u Bosni i Hercegovini većina parova živi u bračnoj zajednici. Na zajednički život van braka češće se odvaže mladi. Stoga nije iznenađujući podatak da je u istraživanju učestvovalo 35 (ili 0,3%) ispitanika koji žive u vanbračnoj zajednici/kohabitaciji. Ostali ispitanici nisu željeli odgovoriti na pitanje.

Tabela 9: Struktura uzorka s obzirom na bračni status

Bračni status	f	%
U braku	1117	96.8
U vanbračnoj vezi	35	3
Ne želim odgovoriti na ovo pitanje	1	.1
Nema odgovora	1	.1
Ukupno	1154	100

Trajanje partnerske i bračne zajednice - Najveći broj ispitanika - 549 (ili 47,6%) živi u partnerskoj ili bračnoj zajednici koja traje od 10 do 25 godina, tzv. faza srednji brak. Od ukupno 1154 anketiranih ispitanika, 69 (ili 6%) se nalazi u fazi mladog mjeseca (0-2 godine), 308 (ili 26,7%) u fazi medenog mjeseca (2-10 godina). U dugotrajnom braku (preko 25 godina) je 225 (ili 19,5%) ispitanika. Njih 3 (ili 0,3%) nisu željeli odgovoriti na ovo pitanje.

Tabela 10: Struktura uzorka s obzirom na trajanje partnerske i bračne zajednice

Trajanje partnerske i bračne zajednice	f	%
0-2 godine	69	6.0
2-10 godina	308	26.7
10-25 godina	549	47.6
Preko 25 godina	225	19.5
Ne želim odgovoriti na ovo pitanje	3	.3
Ukupno	1154	100

Predbračni odnosi - Predbračni odnosi su važan prediktor koji utječe na kvalitet bračne zajednice. Stoga se kroz istraživanje ispitivala i dužina trajanja romantične veze prije ulaska u brak. Većina ispitanika, njih 727 (ili 63%) su bili u višegodišnjoj romantičnoj vezi, 133 (ili 11,5%) su bili godinu dana i 284 (ili 24,6%) su prije stupanja u brak u vezi bili manje od godinu dana. U istraživanju je 239 (ili 20,7%) ispitanika živjelo zajedno prije nego su stupili u brak. Iako je u zapadnim društvima prihvatljivo da parovi, prije nego stupe u bračnu zajednicu žive zajedno, u Bosni i Hercegovini zbog utjecaja tradicije, još se većina parova ne odvaži na zajednički život prije nego vezu krunišu brakom. Stoga je očekivan podatak da 871 (ili 75,5) ispitanika nisu živjeli zajedno prije stupanja u bračnu zajednicu.

*Tabela II: Struktura uzorka s obzirom
na predbračne odnose*

Predbračni odnosi	f	%
Da, određen period	239	20.7
Ne, odmah smo stupili u brak	871	75.5
Trenutno živim u vanbračnoj zajednici	24	2.1
Ne želim odgovoriti na ovo pitanje	15	1.3
Nema odgovora	5	.4
Ukupno	1154	100

Roditeljski status - Najveći broj ispitanika - 988 (ili 85,6%) su roditelji, dok 160 (ili 13,9%) ispitanika nemaju djecu. Jedan ispitanik (ili 0,1%) nije želio odgovoriti na ovo pitanje. Ispitanici najčešće imaju dvoje djece - 553 (ili 47,9%), a njih 300 (ili 26%) ima jedno dijete. Manji broj ispitanika, 122 (ili 10,6%) ima troje djece, dok je najmanje onih koji imaju više od troje djece - 24 (ili 2,1%). Ovakvoj situaciji doprinose nepovoljne socijeonomske i sociodemografske prilike u društvu, zbog čega se parovi sve češće odlučuju na rađanje manjeg broja djece. Ostalih 58 (ili 5%) imaju djecu iz prijašnjih brakova.

Tabela 12: Struktura uzorka s obzirom na broj djece

Roditeljski status	f	%
Jedno	300	26.0
Dvoje	553	47.9
Troje	122	10.6
Više od troje	24	2.1
Nemam djece	142	12.3
Ne želim odgovoriti na ovo pitanje	9	.3
Nema odgovora	12	.8
Ukupno	1154	100

Zadovoljstvo bračnim i partnerskim odnosom

U provedenom istraživanju pri mjerenju kvaliteta bračnog odnosa koristila su se dva pristupa: *subjektivni i objektivni pristup* (Obradović i Čudina -Obradović, 2000).

U subjektivnom pristupu, kvalitet bračnog odnosa se mjeri kao „stepen općeg zadovoljstva partnera. U ovom pristupu se ne pridaje važnost objektivnim, opaženim ili stvarnim karakteristikama bračnog procesa, nego se kvalitet bračnog odnosa posmatra isključivo kao globalno zadovoljstvo partnera“ (Šakotić-Kurbalija, 2016:19). Subjektivni pristup kvaliteta bračnog odnosa je u ovom istraživanju ispitan putem *Indeksa kvaliteta braka* (Quality of Marriage Index, Norton, 1983) koji mjeri percepciju kvaliteta braka od strane partnera/pojedinaca na osnovu slijedećih aspekata:

- zadovoljstvo, sreća,
- dobar brak,
- stabilan brak,
- čvrst brak
- osjećaj zajedništva.

Prije nego se krenulo u interpretaciju podataka, ispitane su psihometrijske karakteristike Upitnika kvaliteta braka (Norton, 1983). Chronbahov α koeficijent iznosi 0.958, što ukazuje na visoku pouzdanost. Indeksom bračnog kvaliteta kroz šest stavki (*Imam dobru vezu s partnerom; Moj odnos s partnerom je vrlo stabilan; Naša veza je čvrsta; Moj odnos s partnerom me čini sretnom; Zaista osjećam da smo partner i ja tim; i Koliko ste sretni u svojoj vezi s partnerom/ partnericom?*) dobijena je prosječna vrijednost ukupnog skora $39,30 \pm 8,51$, koji ukazuje na to da je prosječan nivo doživljaja kvaliteta braka u ispitanom uzorku visok (imajuću na umu da se mogući raspon skorova kreće od 6 do 45). Analiza pojedinačnih stavki pokazuje da su prosječne vrijednosti veoma visoke.

Tabela 13: Deskriptivni pokazatelji i pokazatelji oblika distribucije za Upitnik kvalitet braka

Stavka	Range	Mean	St. Deviation
Imam dobru vezu s partnerom	1133	6	0.178
Moj odnos s partnerom je vrlo stabilan	1144	6	0.181
Naša veza je čvrsta	1146	6	0.183
Moj odnos s partnerom me čini sretnom	1150	6	0.181
Zaista osjećam da smo dobar tim	1150	6	0.179
Uzevši sve u obzir, koliko ste sretni u vezi?	1147	9	0.255
Sum	—	39.30	0.251

Podaci u *Tabeli 13* pokazuju da ispitanici osjećaju visoko zadovoljstvo brakom, izražavaju visok stepen sreće, te imaju percepciju da im je brak dobar, kvalitetan i sretan. Ovi rezultati su očekivani i u skladu su sa istraživanjima provedenim u regionu i svijetu.

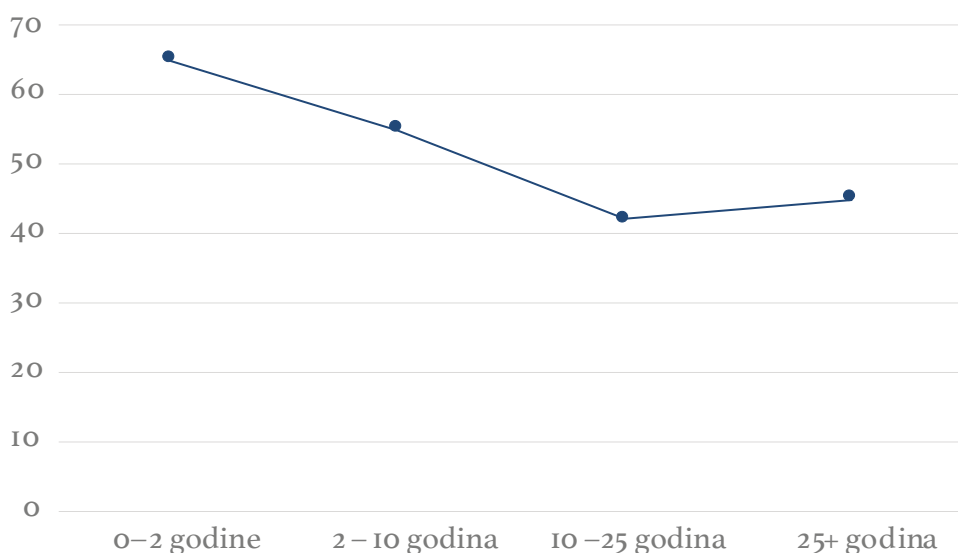
U istraživanjima u Srbiji je utvrđeno da partneri imaju visok nivo doživljaja kvaliteta braka (Tošić, 2011; Krstić, Zotović i Mihić, 2012; Šakotić-Kurbalija, 2016, Šakotić-Kurbalija i sarad., 2017, Šaćiri, 2020). Slični podaci su dobijeni i u Hrvatskoj (Obradović i Čudina-Obradović, 1998; 2000; 2001; Vrhovski, 2004), kao i u svijetu (Anderson i sarad., 1983.; Bradbury i sarad., 1995.; Dush i sarad., 2008; Maroufizdeh, 2019). Međutim, interesantno je primijetiti da je prosječna vrijednost ukupnog skora na Upitniku kvalitet braka u našem istraživanju ($M=39,30$) mnogo veća nego u prethodno spomenutim istraživanjima (npr. u istraživanju koje je 2020. godine u Srbiji proveo Šaćiri, prosječna vrijednost na Upitniku bračnog kvaliteta je iznosila $M= 31,05$).

U objašnjenju dobijenih podataka o kvalitetu bračnog odnosa na osnovu samoprocjene partnera, Šakotić-Kurbalija (2016) navodi da partneri pri opštoj procjeni kvaliteta braka često zanemare negativne i loše aspekte i kreiraju „iskrivljenu“ sliku braka. Šaćiri (2020) objašnjava da upravo sklonost partnera da idealizuju svoj brak dovodi do toga da pri evaluaciji bračnu vezu ocjenjuju boljom od prosjeka. Ranija istraživanja (npr. Fowers i saradnici, 1996; Tokić, 2006, prema Šakotić-Kurbalija, 2016; Gagne i Lydon, 2004, prema Šaćiri, 2020) su potvrdila da je „pozitivna bračna iluzija“ neophodna za očuvanje bračne sreće, pa je pozitivno da precepcija partnera o kvalitetu njihovog odnosa bude više „idealistička“, nego „objektivna“.

U konačnici, subjektivno viđenje i idealiziranje bračne veze stvara pozitivnu sliku koja partnerima daje osjećaj sigurnosti, stoga procjenjuju odnos kvalitetnijim nego što objektivno jeste. Pri ispitivanju subjektivne procjene ispitanika o zadovoljstvu brakom, a na temelju postavki teorije međuzavisnosti i teorije socijalne razmjene, bilo je značajno ispitati u kojoj mjeri socio-demografska obilježja, te obilježja braka doprinose percepciji zadovoljstva u braku. Na osnovu odgovora na pitanje: „Uzevši sve u obzir, koliko ste sretni u vezi s partnerom/partnericom?“, na Likertovoj skali od 1 do 10, dobijeni su slijedeći podaci:

Rezultati Chi-square testa su pokazali da postoji statistički značajna povezanost ($p < 0.005$) između percepcije zadovoljstva brakom i dobi (Pearson Chi-Square=62.534^a, $df=18$, $p=0.000$). Zadovoljstvo brakom se mijenja tokom godina: 67,9% ispitanika u razdoblju 18-30 godina su zadovoljstvo u odnosu ocijenili najvećom ocjenom, a pad zadovoljstva je primjetan kod ispitanika između 31 i 50 godina (47,5%), koja dalje opada kroz dobno razdoblje 51 i 65 godina (39,5%). Istraživački je bitno napomenuti da niti jedan ispitanik u dobnoj skupini iznad 65 godina života nije ocjenio kvalitet bračnog odnosa najvećom ocjenom.

Također, pronađena je statistički značajna povezanost ($p < 0.005$) između percepcije braka i bračnih razdoblja (Pearson Chi-Square=59.767^a, $df=27$, $p=0.000$). Primjetan je blagi pad zadovoljstva kroz bračna razdoblja: najveći stepen zadovoljstva ispoljavaju partneri u najranijim fazama bračnog života (0-2 godine) - 63,2% ispitanika su stepen zadovoljstva bračnog i partnerskog odnosa procijenili najvećom ocjenom. Potom se uočava blagi pad u bračnom razdoblju od 2-10 godina (53,1%), i nastavlja se kroz bračno razdoblje od 10 do 25 godina (43,1%). Stepenn zadovoljstva ima blagu tendenciju rasta u dugotrajnim brakovima (45,7%).

Grafikon 1: Bračna razdoblja i zadovoljstvo brakom

Dobijeni podaci ukazuju na to da se doživljaj kvaliteta braka mijenja tokom vremena. Ovi pokazatelji su u skladu sa ranije provedenim istraživanjima (Karney i Bradbury, 1995; Larson i Holman, 1994; Bradbury i sarad., 2000, prema Benčić, 2017). Longitudinalna istraživanja (Spanier, 1975; Brubaker, 1990; Levenson i sarad., 1996, prema Benčić, 2017) govore da je na početku bračnog razdoblja doživljaj kvaliteta najveći i da vremenom opada, u najnižoj tački stagnira i počinje ponovo da raste nakon odlaska djece iz kuće - period tzv. „prazno gnijezdo“.

Oslikavajući promjene u zadovoljstvu i kvalitetu braka kroz bračna razdoblja, istraživači najčešće prikazuju u znaku slova „U“ (Glenn, 1990; Berardo, 1990; Keizer i Schenk, 2012, prema Šakotić-Kurbalija, 2016). Međutim, ova pravilnost nije uočena u svim provedenim istraživanjima (npr. Anderson i sarad., 1983; Kamp Dush i sarad., 2008, prema Šakotić-Kurbalija, 2016), te se više posmatra kao metodološki artefakt. U provedenom istraživanju, iako je stepen zadovoljstva bračnim i partnerskim odnosom mjeran jednokratno, uočava se zakrivljen odnos u percepciji zadovoljstva kroz različita bračna razdoblja (Grafikon 1), jasno ukazujući na oscilacije i pad zadovoljstva u bračnom i partnerskom odnosu.

Kvalitet bračnog i partnerskog odnosa

Objektivni pristup mjerenja kvaliteta partnerskih i bračnih odnosa je u anketnom upitniku ispitan putem Skale prilagodbe bračnih partnera (Dyadic Adjustment Scale-DAS).

Prema objektivnom pristupu, kvalitet bračnog odnosa se posmatra kao multidimenzionalna varijabla. Iako i u ovom pristupu partneri procjenjuju zadate karakteristike braka, jasno se procjenjuju određene stavke, pa se zbog toga pristup naziva objektivni pristup. Također, objektivnosti doprinosi uvid istraživača kreiran na osnovu mjerenih instrumenata koji imaju zadovoljavajuću pouzdanost i validnost (Šakotić-Kurbalija, 2016). Na temelju postavki teorije socijalne razmjene i bihejvioralne teorije, u istraživanju je pomoću 32 čestice ispitano: (1) zadovoljstvo u partnerskoj i bračnoj dijadi, (2) bračna kohezija, (3) bračni konsenzus i (4) afektivno-seksualna izražajnost. Pouzdanost skale u istraživanju je utvrđena metodom unutrašnje konzistencije - Cronbachov alfa (α) iznosi 0.93, što ukazuje na visoku pouzdanost. Sličan podatak je dobijen i u drugim istraživanjima (npr. Spannier, 1979, α -0,96; Vrhovski, 2004, α -0,68).

Pomoću podskale Bračna kohezija, ispitan je stepen do kojeg ispitanici učestvuju u zajedničkim aktivnostima. Na Likertovoj skali od 0 do 5 (gdje je 0 nikad, a 5 često), partneri su procijenili koliko vremena provode zajedno van kuće, razmjenjuju mišljenja s partnerom/partnericom, zajedno se smiju, mirno raspravljaju o problemima, zajedno rade na nekim aktivnostima/obavezama/poslovima.

Tabela 14: Deskriptivni pokazatelji i teorijski raspon odgovora na podskali Bračna kohezija

Koliko često...	Range	Mean	Std. deviation
Zajedno provodite vrijeme van kuće	5	3.60	1.362
Razmjenjujete mišljenje s partnerom	5	4.36	1.023
Zajedno se smijete	5	4.33	1.017
Mirno raspravljate o problemima	5	3.79	1.265
Zajedno radite na nekim aktivnostima	5	3.96	1.230
Sum	25	20	2.65

Iz *Tabele 14* je vidljivo da je prosječna vrijednost ukupnog skora podskale Bračna kohezija 20, te da je teorijski raspon odgovora $R=25$, što ukazuje na to da je prosječan nivo doživljaja bračnog konsenzusa u ispitanom uzorku visok. Koheziji u bračnoj dijadi u najvećoj mjeri doprinosi razmjenjivanje zajedničkog mišljenja partnera ($M=4,36$, $R=5$) i zajednički smijeh ($M=4,33$, $R=5$). Ispitivanjem povezanosti socio-demografskih varijabli, te obilježja braka i bračne kohezije, rezultati Chi-square testa su pokazali sljedeće:

Chi-square testom je pronađena statistički značajna povezanost ($p<0.005$) između čestice razmjenjujete mišljenje s partnerom i varijable dob (Pearson Chi-Square= 55.832^a , $df=15$, $p=0.000$).

Ispitanici u dobi između 18 i 30 godina najviše razmjenjuju mišljenje s partnerom (73,1%), potom ispitanici u dobnom razdoblju između 31 i 50 godina (61,8% često) i u dobi između 51 i 65 godina (56,5%). Najmanji procenat razmjene mišljenja s partnerom su iskazali ispitanici iznad 65 godina (17,6% često). Statistički značajna povezanost je pronađena između čestice razmjenjujete mišljenje s partnerom i varijable djeca u braku (Pearson Chi-Square=53.316^a, df=25, p=0.001) na način da partneri koji nemaju djecu (64,8%) najčešće razmjenjuju mišljenje.

Također, partneri koji imaju manji broj djece (jedno ili dvoje) češće razmjenjuju mišljenja (60,4% oni koji imaju jedno dijete i i 64% ispitanici koji imaju dvoje djece) u odnosu na one koji imaju troje djece (49,6%) i više od troje djece (34,8%). Podaci govore da je zajedničko vrijeme koje partneri provode van kuće čestica koja najmanje doprinosi bračnoj koheziji (M=3,60, R=5). Statistički značajna povezanost (p<0.005) je pronađena između zajednički provedenog vremena van kuće i spola (Pearson Chi-Square=20.508, df=5, p=0.001).

Muškarci manje vremena provode van kuće s partnericom (33,9 često, 24,1% dnevno, 28% jednom ili dva puta sedmično provode vrijeme van kuće s partnericom, i 8,3% jednom ili dva puta mjesečno provode vrijeme van kuće s partnericom. Oko 2% njih rjeđe nego jednom mjesečno provode vrijeme van kuće s partnericom i 3,3 % nikada vrijeme ne provodi sa svojom partnericom van kuće). S druge strane, žene su zadovoljnije kvalitetom zajednički provedenog vremena (36,4 % često, 17,3% dnevno i 24,9 % jednom ili dva puta sedmično provode vrijeme van kuće s partnerom. Više od 11% jednom ili dva puta mjesečno i 7,8% rjeđe nego jednom mjesečno provode vrijeme van kuće s partnerom. Oko 2% nikada vrijeme ne provodi sa svojim partnerom van kuće.)

Također, varijabla koja se pokazala značajnom jeste dob ispitanika. Pronađena je statistički značajna povezanost ($p < 0.005$) između zajedničkog vremena van kuće i dobi ispitanika (Pearson Chi-Square=37.013^a, $df=15$, $p=0.001$). Oko 53% ispitanika u dobi između 18 i 30 godina su izjavili da često vrijeme provode van kuće s partnerom, 33,2% ispitanika u dobi između 31 i 50, i 35,6% ispitanika u dobi između 51 i 65 godina često izlazi van kuće s partnerom. Očekivano, ispitanici iznad 65 godina (11,8%) najrjeđe posvećuju pažnju zajedničkom vremenu van kuće. Shodno ovim podacima, pronadna je i statistička povezanost između zajednički provedenog vremena i trajanja bračne zajednice ((Pearson Chi-Square=57.058^a, $df=15$, $p=0.000$), na način da novopečeni partneri najviše posvećuju pažnju vremenu koje provode zajedno (68,1% ispitanika u bračnom razdoblju od 0-2 godine su izjavili da često zajedno provode vrijeme van kuće), dok kroz bračna razdoblja taj stepen oscilira (35,3% u bračnom razdoblju od 2 do 10 godina, odnosno 32,1% od 10 do 25 godina su često zajedno vrijeme provodili van kuće, dok su 34,7% ispitanika u dugotrajnim brakovima izjavili da često vrijeme dijele zajedno van kuće).

Prisustvo djece je važan prediktor bračne kohezije: Chi-square test je pokazao da postoji povezanost između zajedničkog vremena van kuće i djece u braku (Pearson Chi-Square=25.160^a, $df=10$, $p=0.005$). Parovi koji nemaju djecu su više vremena provodili zajedno van kuće (47,8% često) za razliku od onih koji imaju djecu (33,5% često). Ovaj podatak je i očekivan, a istraživanje VanLaningham (2001) je pokazalo da rođenjem djeteta dolazi do promjena u porodičnoj strukturi i ulogama: parovi imaju manje vremena da se posvete partnerskom odnosu, manje provode vrijeme zajedno, što se negativno odražava na kvalitet njihovog odnosa. Iako se pretpostavilo da mjesečni prihodi imaju veliki utjecaj na vrijeme provedeno van kuće, u istraživanju nije uočena statistički značajna povezanost između mjesečnih prihoda i vremena provodenog zajedno ($p > 0.005$).

Istraživanje je pokazalo da postoji povezanost između stepena obrazovanja i zajedničkog vremena (Pearson Chi-Square=93.348^a, df=30, p=0.000), na način da su manje obrazovani ispitanici više vremena provodili s partnerom van kuće, za razliku od visoko-obrazovanih.

U podskali Bračni konsenzus pomoću Likertove skale od 0 do 5 (gdje je 0 - nikada se ne slažemo, a 5 - uvijek se slažemo) ispitivao se stepen slaganja partnera u najvažnijim aspektima braka.

Tabela 15: Deskriptivni pokazatelji i teorijski raspon odgovora na podskali Bračni konsenzus

Stepen konsenzusa	Range	Mean	St. Deviation
U vođenju zajedničkih finansija	5	4.08	1.014
U načinu odmaranja	5	3.93	1.068
Po pitanju religioznosti	5	4.17	1.122
U pogledu prijatelja	5	3.95	1.044
U društveno prihvatljivom ponašanju	5	4.23	.972
U pogledu filozofije života	5	3.92	1.082
U načinu ophođenja s roditeljima i rođacima	5	4.14	1.026
U ciljevima i stvarima koje su vam važne	5	4.31	.949
U željenoj količini zajedno provedenog vremena	5	4.08	1.090
U donošenju važnih odluka	5	4.34	.982
U kućanskim poslovima	4	3.88	1.050
U aktivnostima u slobodno vrijeme	4	3.95	.947
U donošenju odluka o profesionalnom razvoju	5	4.18	1.067
Sum	63	53	3.86

Podaci u *Tabeli 15* govore da je prosječna vrijednost ukupnog skora podskale Bračni konsenzus ($M=53$, $R=63$), što ukazuje na to da je nivo doživljaja bračnog konsenzusa u ispitanom uzorku visok. Na konsenzus u najvećoj mjeri utječe donošenje važnih odluka ($M=4,34$, $R=4$), te ciljevi i stvari koji su partnerima važni ($M=4,31$, $R=5$). Chi-square testom je pronađena statistički značajna povezanost ($p<0.005$) između čestice donošenje važnih odluka i varijable dob (Pearson Chi-Square= 53.701^a , $df=15$, $p=0.000$). Najmlađi ispitanici (od 18 do 30 godina) u najvećem omjeru se slažu sa partnerom kada trebaju donijeti važne odluke (72,5%), potom ispitanici u dobnom razdoblju između 31 i 50 godina (57%), te ispitanici u razdoblju 51-65 godina života (45,8%). Stepenn slaganja u donošenju važnih odluka je najmanje zastupljen kod ispitanika 65+ godina (18,8%). Veći stepenn slaganja u donošenju važnih odluka (Pearson Chi-Square= 47.818^a , $df=10$, $p=0.000$) je uočen kod bračnih partnera (56,4%) u odnosu na partnere koji žive u kohabitaciji (42,9%).

Podaci ukazuju na to da su predbračni odnosi važna varijabla (Pearson Chi-Square= 59.120^a , $df=15$, $p=0.000$) koja utječe na odluke koje partneri zajedno donose i to na sljedeći način: partneri koji nemaju iskustva zajedničkog života prije braka lakše donose zajedničke odluke (56,8%), u odnosu na one koji su određen vremenski period živjeli zajedno prije braka (55,2%). Dužina trajanja bračne zajednice je iduća značajna varijabla (Pearson Chi-Square= 35.921^a , $df=15$, $p=0.002$) koja doprinosi stepenu slaganja pri donošenju važnih odluka: partneri u novotformiranim brakovima (0-2 godine bračnog staža) ispoljavaju najveći stepenn slaganja- 84,1%, potom partneri u tzv. fazi medenog mjeseca (2-10 godina bračnog života) - 60,1%. Nakon njih slijede partneri u tzv. srednjem braku (10-15 godina bračnog života) - 52,9% i najmanji stepenn slaganja je uočen kod partnera u dugotrajnim brakovima (25+) - 48,9%.

Sastav domaćinstva (Pearson Chi-Square=63.473^a, df=30, p=0.000) je značajna varijabla koja određuje stepen slaganja prilikom donošenja zajedničkih odluka (ispitanici koji žive samo sa partnerom - 60,5% i oni koji žive sa partnerom i djecom - 55,4% ispoljavaju veći stepen slaganja u odnosu na one koji žive u zajednici sa vlastitom bližom porodicom - 62,5% ili partnerovom bližom porodicom - 51,7%). Ispitanici koji iz prijašnjih brakova nemaju djecu (56,7%) iskazuju veći stepen slaganja u donošenju zajedničkih odluka u odnosu na one koji imaju djecu iz ranijih veza/ brakova (37,9%).

Stepen slaganja je najmanji u obavljanju kućanskih poslova (M=3,88, R=4). Nije neočekivan podatak da su najizraženije razlike u mišljenju prisutne u podjeli kućanskih poslova. Pitanje podjele kućanskih poslova u porodici je pitanje moći. Pašalić-Kreso (2004) navodi da možda izgleda trivijalno, ali danas je glavni kamen spoticanja u braku podjela kućanskih obaveza. Različita mišljenja u pogledu obavljanja ovih poslova uslovljena su većom zaposlenošću žena u modernom društvu. Iako se očekivalo, u provedenom istraživanju nije pronađena statistički značajna povezanost između spola i podjele kućanskih poslova.

Brojna istraživanja govore da, ukoliko se kulturološki prihvata da žene većinom obavljaju kućanske poslove i u socijalnom okruženju gaje tradicionalne vrijednosti, one najvjerojatnije neće ni doživjeti spolnu raspodjelu kućanskih poslova kao nepravednu“ (Šakotić-Kurbalija, 2016:94). S obzirom na to da bosanskohercegovačko društvo još zapljuskuje tradicionalni stavovi, očekivano je da žene ne doživljavaju spolnu raspodjelu kućanskih poslova kao nepravednu, nego sasvim očekivanu.

Slični rezultati su dobijeni u studiji Kulenović Đapo i Brkić Šmigoc (2019), gdje su ispitanici u BiH, navodeći odrednice za uspješan brak ili partnerstvo, ravnopravno obavljanje kućanskih poslova naveli tek na trećem mjestu (46,8%). Faktori koji doprinose bračnom kvalitetu, prema pomenutoj studiji su: vjernost (85,7%), djeca (75%), dostatni prihodi (50,7%) i dobri stambeni uslovi (48,6%).

Razlike u mišljenju ispitanika u obavljanju kućanskih poslova primjetne su shodno nivou obrazovanja. Najizraženija statistička povezanost Chi-square testa ($p < 0.005$) je primjetna u stepenu obrazovanja i podjeli kućanskih poslova (Pearson Chi-Square=64.358^a, $df=24$, $p=0.000$). Ispitanici sa završenom osnovnom školom (43,8%) i srednjom školom (36,6%) iskazali su najveći stepen slaganja u obavljanju kućanskih poslova. Stepenneslaganja u obavljanju kućanskih poslova je proporcionalno rastao sa stepenom obrazovanja: što su ispitanici bili obrazovaniji, stepenneslaganja u vezi sa podjelom kućanskih poslova je izraženiji (32,3% ispitanika sa završenim diplomskim studijem, 28,8% ispitanika sa postdiplomskim studijem, te 22,6 % sa doktorskim studijem su izjavili da se slažu s partnerom u podjeli kućanskih obaveza). Podaci govore da nivo obrazovanja negativno utječe na stepen slaganja partnera u obavljanju kućanskih poslova.

Podskalom Zadovoljstvo u dijadi je ispitan stepen do kojeg se ispitanici osjećaju zadovoljnim partnerskim odnosom.

Tabela 16: Deskriptivni pokazatelji i teorijski raspon rezultata na podskali Zadovoljstvo u dijadi

	Range	Mean	Std. Deviation
Koliko često ste razmišljali o rastavi?	5	.86	1.183
Koliko često odete od kuće nakon svađe?	5	.29	.827
Koliko često smatrate da su Vaši partnerski odnosi dobri?	5	4.03	1.119
Imate li povjerenja u svog partnera?	5	4.43	1.057
Jeste li ikada požalili što ste se vjenčali?	5	.96	1.505
Koliko se često svađate sa svojim partnerom?	5	1.67	1.109
Koliko često Vam partner «ide na živce»?	5	1.67	1.200
Kako biste procijenili sveukupni stepen zadovoljstva u vezi?	6	5.21	1.071
Kako gledate na budućnost svog odnosa?	5	4.05	.856
Koliko često poljubite svog partnera/ partnericu?	5	3.87	1.237
Sum	51	27	3.58

Povjerenje između partnera ($M=4,43$ $R=5$) je najvažnija stavka koja određuje stepen zadovoljstva u bračnoj dijadi. Ovaj podatak je očekivan jer su i mnoga ranija istraživanja ukazala na to da je povjerenje jedna od najvažnijih komponenti dobrog odnosa, intimnosti i ljubavi, te ujedno najvažnija komponenta za uspješnost dugotrajnih brakova.

Kroz istraživanje je bilo značajno ispitati kako ispitanici vide svoj odnos u budućnosti. Propitujući povezanosti socio-demografskih varijabli, te obilježja braka i partnerskog odnosa u budućnosti, rezultati Chi-square testa su pokazali sljedeće: statistička povezanost ($p < 0.005$) je primjetna u pogledu partnerskog odnosa u budućnosti i spola (Pearson Chi-Square=18.058^a, $df=4$, $p=0.001$), kao i pogleda partnerskog odnosa u budućnosti i dobi (Pearson Chi-Square=48.880^a, $df=12$, $p=0.000$).

Rezultati govore da su muškarci u većem omjeru (37,5%), za razliku od žena (26%), u budućnosti odlučniji da učine sve što mogu da njihova veza uspije, dok su se žene (55,4%) izjasnile da, za razliku od muškaraca (47,1%) stalno ulažu u vezu kako bi ona uspjela u budućnosti. Mlađi ispitanici (18-30 godina) su spremni da učine sve što mogu kako bi sačuvali vezu (42,6%), dok je kod ispitanika u starijim dobnim skupinama primjetan blagi pad u takvom načinu razmišljanja. U podskali Afektivno-seksualna izražajnost ($M=12$, $R=12$) ispitivala se emocionalna i seksualna povezanost partnera.

Tabela 17: Deskriptivni pokazatelji i teorijski raspon odgovora na podskali Afektivna ekspresija

	Range	Mean	Std. Deviation
U izražavanju emocija	5	3.89	1.138
U seksualnim odnosima	5	4.26	1.015
Nespremnost za spolne odnose	1	1.77	.423
Neiskazivanje ljubavi	1	1.81	.392
Sum	12	12	1.63

Podaci u *Tabeli 17* govore da na afektivno-seksualnu izražajnost u najvećoj mjeri utječu seksualni odnosi ($M=4,26$, $R=5$). Seksualnost je sastavni dio partnerskih odnosa, a mnoga istraživanja (Sprecher i Cate, 2004; Hassebrauck i Fehr, 2002, prema Butzer i Campbell, 2008) pokazuju da su viši nivoi seksualnog zadovoljstva povezani s većim kvalitetom i stabilnošću odnosa, te da je seksualnost ključna komponenta prototipa kvaliteta odnosa. Istraživanje koje su proveli Birnbaum i sarad. (2006, prema Butzer i Campbell, 2008) govori da neki parovi mogu biti zadovoljni svojim bračnim odnosom, ali nezadovoljni seksualnim odnosom, i obrnuto.

Naše istraživanje govori da postoji statistički značajna povezanost ($p<0.005$) između dobi i seksualnih odnosa (Pearson Chi-Square= 67.856^a , $df=15$, $p=0.000$). Prema dobnoj skupni, najmlađi ispitanici (18-30 godina) su izrazili najveći stepen zadovoljstva u seksualnim odnosima. Iako je zadovoljstvo u seksualnim odnosima zastupljeno i u ostalim dobnim razdobljima, primjetan je blagi pad (54,3% ispitanika u dobnom razdoblju 31-50 godina i 39,1% u dobnom razdoblju 51-65 godina iskazuju velik stepen zadovoljstva u seksualnim odnosima). Najmanji stepen zadovoljstva iskazuju ispitanici u dobnom razdoblju 65+ (25%).

U skladu s ovim podacima, Chi-square testom zabilježena je statistički značajna povezanost ($p\leq 0.005$) između bračnih razdoblja i seksualnih odnosa (Pearson Chi-Square= 40.457^a , $df=15$, $p=0.000$). Najveći stepen zadovoljstva seksualnim odnosima je zastupljen u prvim godinama bračne zajednice (0-2 godine) – 75,4% i ima tendenciju pada kroz bračno razdoblje od 2 do 10 godina (57,8%), koja se dalje nastavlja kroz fazu srednji brak (10-15 godina) - 50,5%, a najniža je u fazi dugotrajni brak (25+)- 41,9%. U procjeni stepena zadovoljstva seksualnim odnosima, radni status je značajna varijabla (Pearson Chi-Square= 58.235^a , $df=25$, $p=0.000$) na način da su nezaposleni ispitanici (65,8%) za razliku od zaposlenih (51,2%) zadovoljniji svojim seksualnim životom.

Sumirajući dobijene podatke, može se reći da su, uz pomoć DAS skale, analizirani najznačajniji aspekti u bračnoj dijadi (kohezija, konsenzus, zadovoljstvo i afektivno-seksualna izražajnost) na osnovu kojih se mogu dobiti zaključci o kvalitetu braka u bosanskohercegovačkom društvu. S jedne strane, rezultati govore da je sveukupni kvalitet braka na DAS skali prilično zadovoljavajući ($M=109$), dok s druge strane ukazuju na to da su nastupile ozbiljne promjene u kvalitetu bračnog i partnerskog odnosa. Promjene u koheziji, konsenzusu, zadovoljstvu i emocionalnoj izražajnosti su posebno vidljive kroz bračna razdoblja.

Podaci ukazuju na to da je uočen trend pada kvaliteta partnerskog odnosa: kvalitet je najveći u početnim fazama bračnog života, uz sveprisutne oscilacije koje se nastavljaju kroz ostale periode bračnog života, s tim da bračni odnos nikada ne doživi prvobitni stepen kvaliteta. Od ostalih bračnih obilježja, prisustvo djece, status veze, predbračni odnosi i djeca iz ranijih brakova su se pokazali kao važan prediktor kvaliteta braka. Također, rezultati istraživanja govore da neke socio-demografske karakteristike imaju snažan utjecaj na oblikovanje bračnog (ne)kvaliteta, a najvažnije su spol, dob i stepen obrazovanja partnera.

Stabilnost bračnog i partnerskog odnosa

Pored stepena zadovoljstva i kvaliteta, ispitivala se i dimenzija (ne)stabilnost bračnog i partnerskog odnosa. U istraživanju se, u skladu sa postavkama teorije socijalne razmjene (Lewis i Spanier, 1979) krenulo od pretpostavke da su kvalitet i stabilnost dvije relativno nezavisne dimenzije, stoga se ispitivalo u kojoj mjeri sociodemografski pokazatelji i obilježja bračnog odnosa utječu na (ne)stabilnost odnosa. Indeksom bračne nestabilnosti kroz tri stavke (*razmišljanje o prekidu veze/razvodu braka, razgovor s partnerom o prekidu veze/razvodu braka, razgovor sa prijateljima o prekidu veze/ razvodu braka*) dobijena je prosječna vrijednost ukupnog skora 6 ± 0.95 koji ukazuje na to da je prosječan nivo potencijala za razvod braka u ispitanom uzorku zabrinjavajući (imajući na umu da se mogući raspon skorova kreće od 0-9, gdje veća ocjena govori o većem stepenu nestabilnosti).

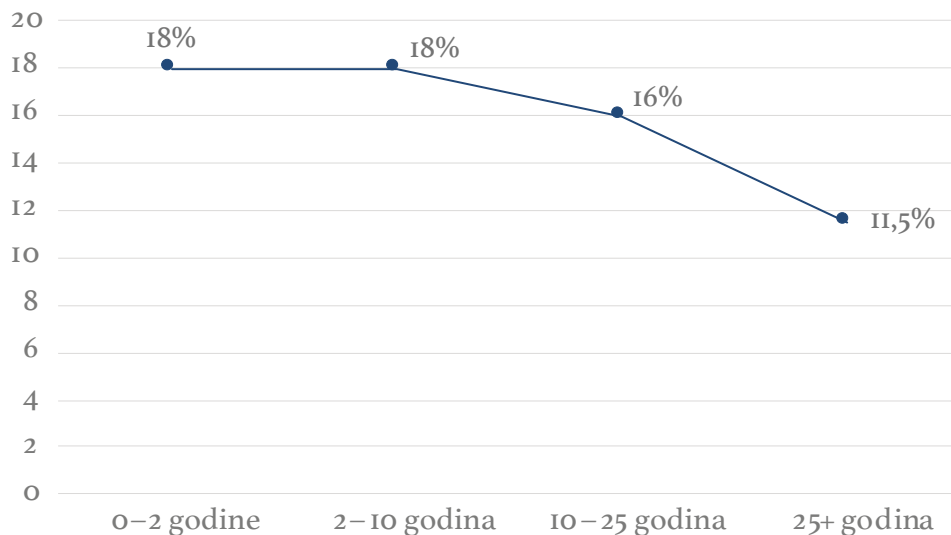
Tabela 18: Deskriptivni pokazatelji i teorijski raspon rezultata na skali Bračna (ne)stabilnost

Da li ste u proteklom vremenskom periodu...	Range	Mean	Std. Deviation
razmišljali o prekidu veze/ razvodu braka?	1	1.84	.366
razgovarali s prijateljima o prekidu veze/razvodu braka?	1	1.92	.276
razgovarali s partnerom o prekidu veze/razvodu braka?	1	1.89	.315
Sum	3	6	.55

Razmišljanja o razvodu braka ili razgovor o razvodu sa prijateljima ili partnerom očit su pokazatelji nestabilnosti odnosa i narušene bračne ravnoteže (Obradović-Čudina i Obradović, 2006; Šakotić-Kurbalija, 2016, 2020). Stoga je alarmantan podatak da su u istraživanju 182 ispitanika (ili 15,8%) u proteklom vremenskom periodu razmišljali o prekidu veze/razvodu braka ($M=1.84$). Žene su češće razmišljale o razvodu braka (16,9%) za razliku od muškaraca (13,6%). Ispitanici koji su najviše razmišljali o prekidu odnosa/razvodu braka su ispitanici u bračnom razdoblju od 0-2 godine (18%) i u bračnom razdoblju od 2 do 10 godina bračnog života (18%).

I partneri u ostalim bračnim razdobljima su pokazali stepen nestabilnosti u odnosu: 16% ispitanika u bračnom razdoblju od 10 do 25 godina su u proteklom vremenskom periodu razmišljali o razvodu. Podaci govore da čak i ispitanici koji su više od 25 godina u bračnom odnosu (11,5%) razmišljaju o razvodu. Ovi podaci koreliraju sa podacima međunarodnih statističkih zavoda (prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) i rezultatima istraživanja (poput Karney i Bradbury, 1995) koja govore da se najčešće razvode mlađi bračni partneri.

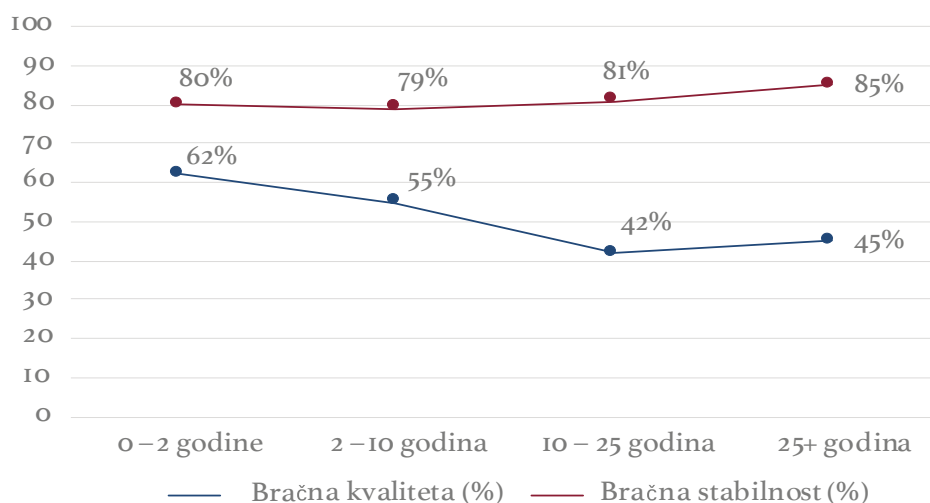
Posmatrajući ovu fazu braka kroz porodični životni ciklus, početak braka traje od zasnivanja partnerske relacije do rođenja djeteta. Iako u ovoj fazi partneri grade specifičan odnos koji uključuje emocionalnu i seksualnu bliskost, nalaze se pred mnoštvom izazova. Ti izazovi se najčešće tiču izgradnje zajedništva i komunikacijskih obrazaca, uspostavljanja partnerske relacije bez miješanja porodice porijekla, raspodjela kućanskih obaveza, upravljanje finansijama i podjela ostalih obaveza i odgovornosti. Ukoliko partneri ne uspiju odgovoriti na izazove, može doći do nezadovoljstva i kriza koje ozbiljno narušavaju bračnu ravnotežu i potiču partnere na razmišljanje ili odluku o razvodu braka. Slični podaci su pronađeni i u istraživanju Zajimović (2015:198) gdje se ispitivala frekventnost bračnih problema na uzorku 215 partnera u Bosni i Hercegovini: „svega 18,6% nikada nije razmišljalo o razvodu braka, oko 7% ih je rijetko razmišljalo, 16,3% povremeno, dok su ostali ispitanici razmišljali o razvodu braka - češće da nego ne - 18,6%, vrlo često 27,9% i skoro 12% ispitanika se izjasnilo da o razvodu razmišlja stalno.“

Grafikon 2: Bračna (ne)stabilnost kroz bračna razdoblja

Iako su ispitanici razmišljali o prekidu odnosa, manji dio njih se odvažio da o tome razgovaraju sa partnerom ili prijateljima: 94 (ili 8,1%) ispitanika su razgovarali sa prijateljima o prekidu odnosa/razvodu, (M=1,92) i 127 (ili 11%) su razgovarali sa partnerom/partnericom o prekidu odnosa/razvodu braka (M=1,89).

O prekidu veze/razvodu braka sa partnerom su najčešće razgovarali ispitanici u bračnom razdoblju od 2-10 godina - 12,8%, dok su o razvodu braka sa bližim prijateljima najčešće razgovarali ispitanici u fazi tzv. medeni mjesec (0-2 godine bračnog života) - 10,4%. Najmanji procenat ispitanika koji su sa prijateljima razgovarali o razvodu braka (5,9%) ili sa partnerom (5%), nalaze se u tzv. fazi dugotrajnog braka (25+). Podaci govore da postoji nesklad između zadovoljstva kvalitetom braka i bračne stabilnosti. Ranije smo na Nortonovoj skali kvaliteta braka utvrdili da stepen zadovoljstva u najvećem omjeru pokazuju partneri u tzv. bračnim fazama medeni i mladi mjesec (0-2 i 2-10 godina). S druge strane, ovi ispitanici pokazuju i visok stepen nestabilnosti, što govori da samoprocjena o stepenu zadovoljstva i kvalitet braka nužno ne mora korelirati sa stepenom stabilnosti odnosa.

Grafikon 3: Stepem zadovoljstva i kvaliteta vs. stepen stabilnosti bračnog odnosa

Partneri, kao što je u ovom istraživanju, subjektivno mogu biti visoko zadovoljni bračnim odnosom, ali istovremeno taj odnos može biti visoko nestabilan (Grafikon 3). Šakotić-Kurbalija (2013) je u svojim nalazima došla do objašnjenja da razlike između stepena zadovoljstva kvalitetom i stabilnosti ukazuju na to da postoji nesklad između očekivanja od braka i onog što su ispitanici dobili brakom. Dobijeni podaci ukazuju na to da bračna stabilnost u početnim fazama bračnog razdoblja oscilira, posebno u bračnom razdoblju 2-10 godine, ali godinama ne opada, nego raste.

Iako se, u skladu sa ranijim nalazima, očekivala statistički značajna povezanost između prisustva djece i (ne)stabilnosti braka, u ovom istraživanju nije uočena ($p > 0.005$). Ipak, rezultati govore da ispitanici koji nemaju djecu po svim parametrima pokazuju veći stepen bračne nestabilnosti: 20,3% ispitanika koji nemaju djecu su razmišljali o razvodu u odnosu na 15,4% njih koji imaju djecu. Nadalje, 9,5% ispitanika koji nemaju djecu su razgovarali sa prijateljima o razvodu u odnosu na 8,2% njih koji imaju djecu i koji su sa prijateljima podijelili razmišljanje o razvodu. Konačno, 13,3% ispitanika koji nemaju djecu su sa partnerom razgovarali o razvodu, za razliku od 10,9% onih koji imaju djecu. Dakle, iz ovih podataka vidimo da prisustvo djece djeluje pozitivno na bračnu stabilnost. Iako smo ranije u istraživanju utvrdili da se prisustvo djece negativno odražava na kvalitet braka, djeca pozitivno djeluju na stabilnost bračne zajednice. Ovi podaci su u skladu sa mnogim ranije provedenim istraživanjima (prema Tošić Radev, 2013) koji su na različite načine pokušali objasniti kako djeca doprinose većoj stabilnosti. Mnoge teorije - ekonomske, socijalne, psihološke, sociološke i druge, svaka iz svog ugla, pokušale su objasniti mrežu finansijskih, pravnih, socioloških, ekonomskih, socijalnih i emocionalnih veza kojima djeca vezuju roditelje zajedno i predstavljaju prirodnu barijeru za razvod.

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, broj razvoda je u 2021. godini iznosio 2972, dok je u 2022. godini porastao na 3042. Sličan trend zabilježen je i u narednim godinama, pri čemu je 2023. godine registrovano 2972 razvoda, a u 2024. godini 3042. Ovi podaci ukazuju na kontinuiranu dinamiku promjena u bračnim odnosima, što je u skladu s rezultatima provedenog istraživanja koji potvrđuju povećanu nestabilnost brakova u savremenom društvu.

Analizirajući stepen (ne)stabilnosti u partnerskim odnosima, svaki šesti ispitanik u istraživanju izjavio je da je u proteklom periodu razmišljao o razvodu ($M=1,84$). Pored sociodemografskih varijabli i karakteristika braka, u objašnjenju ovog negativnog trenda potrebno je uzeti u obzir i vanjske faktore. Posebno je značajno naglasiti da je istraživanje propitalo bračnu (ne) stabilnost u periodu od 2020. do početka 2021. godine, koji je bio obilježen globalnom pandemijom COVID-19. Tokom ovog perioda, na globalnom nivou, stabilnost partnerskih i bračnih odnosa bila je ozbiljno narušena. Psihoterapeuti su u brojnim studijama i praktičnim iskustvima identificirali pandemiju kao ključni faktor koji je pojačao stres, konflikte i komunikacijske teškoće među partnerima, čime je dodatno povećana osjetljivost odnosa prema kriznim situacijama. Stoga se promjene u percepciji stabilnosti bračnih i partnerskih odnosa u ovom istraživanju mogu djelimično tumačiti i kao odraz vanjskih, historijski specifičnih okolnosti.

Prema podacima American Family Survey (2020) na uzorku od 3000 bračnih partnera, 34% njih je izjavilo da im je pandemija uzrokovala stres u bračnim odnosima. Oko 45% parova čija se finansijska situacija pogoršala zbog posljedica pandemije smatraju da je COVID-19 direktno utjecao na smanjenje bračne stabilnosti. Anketa koju je provela britanska organizacija Relate (2020) pokazala je da skoro četvrtina ljudi smatra da je izolacija opteretila njihovu vezu. Štaviše, 8% partnera je izjavilo da su u izolaciji postali svjesni da trebaju okončati svoju vezu.

Posebno su značajni podaci koji su ukazali na povećanu stopu porodičnog i partnerskog nasilja za vrijeme izolacije (Ajduković i Ajduković, 2020). Naime, neki podaci nevladinih organizacija govore da je porodično nasilje u BiH u vrijeme pandemije povećano za 20% (Grbić Pavlović, 2020).

Postavlja se pitanje: kako je pandemija COVID-19 kao vanjski faktor ostavila toliki trag na bračnu stabilnost?

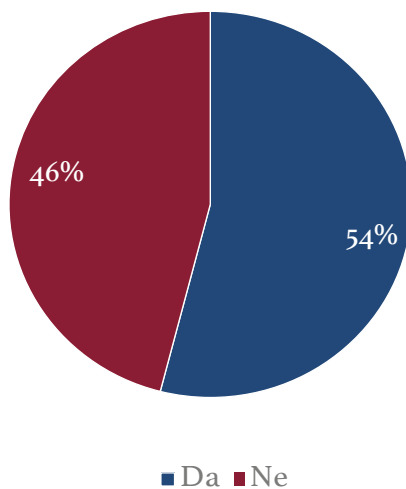
Istraživanja (poput Bormans, 2013) su pokazala da stres ima negativne posljedice na stabilnost partnerskog odnosa. Upravo prisutnost vanjskih stresora, kao što su globalne pandemije, nezaposlenost i ekonomske poteškoće, stvaraju kontekst u kojem partneri teže mogu odgovoriti na međusobne potrebe. Kada se suoče s vanjskim stresom, povećava se vjerovatnoća pretjeranog, često svađama i konfliktima obojenog ponašanja, što vremenom utječe na stabilnost odnosa (Bodenmann i sarad, 2007., 2010.; Neff i Karney, 2004.; Bodenmann i sarad., 2015).

Svakodnevne brige koje se iz dana u dan gomilaju, povećavaju vjerovatnoću stvaranja bračnih tenzija i konflikata, narušavaju pozitivna osjećanja prema partneru, narušavaju privreženost, nježnost i ljubav, te polako dovode do otuđivanja. Taj proces se svakako odvija van svjesnog znanja, stoga parovi ne shvataju štetne posljedice svakodnevnog stresa, sve dok im ozbiljno ne ugroze stabilnost partnerskog odnosa (Neff i Karney, 2004). Navedeno objašnjava promjene koje su se desile u stabilnosti partnerskog i bračnog odnosa u vrijeme COVID-19. Parovi koji su u vrijeme karantina i izolacije uspjeli održati dobru komunikaciju i podržati jedne druge, osjećali se se povezano i uspjeli su „preživjeti oluju“. Međutim, parovi koji su imali poteškoća u komunikaciji i međusobno učinkovitoj podršci, osjećali su se manje sretnim i često su razmišljali o razvodu. Pri tome, društveno distanciranje i ostajanje kod kuće, iako su bili prijeko potrebni za suzbijanje rizika od širenja pandemije, narušili su rutinu i svakodnevnicu porodice i partnera, što je uveliko povećalo tenzije i nagomilani stres uslijed „novog normalnog“.

Dobijeni podaci ukazuju na promjene u stabilnosti bračnog odnosa u bosanskohercegovačkom društvu: stabilnost najviše oscilira u bračnim razdobljima od 0 do 2 godine i od 2 do 10 godina bračnog života. Prolazeći kroz bračna razdoblja, stabilnost raste, a najizraženija je u dugotrajnim brakovima (25+). Rezultati istraživanja govore da je stepen bračne stabilnosti narušen i da pored vanjskih faktora, socio-demografske karakteristike i obilježja braka imaju snažan utjecaj na oblikovanje bračne (ne) stabilnosti.

Iskustva i stavovi građana o traženju stručne podrške u rješavanju bračnih i partnerskih kriza

U okviru istraživanja bilo je važno ispitati nivo informisanosti i spremnosti građana Bosne i Hercegovine da potraže socijalnu podršku u prevazilaženju bračnih i partnerskih problema. Ranija istraživanja (Bradbury i sarad., 2000; Sullivan i sarad., 2010) su pokazala da nivo socijalne podrške utječe na nivo bračnog zadovoljstva. Socijalna podrška poboljšava stabilnost u partnerskom odnosu, povećava nivo povjerenja i bliskosti. Zbog navedenog, bilo je značajno ispitati u kojem omjeru partneri u Bosni i Hercegovini traže formalnu i neformalnu podršku pri rješavanju partnerskih i bračnih problema.

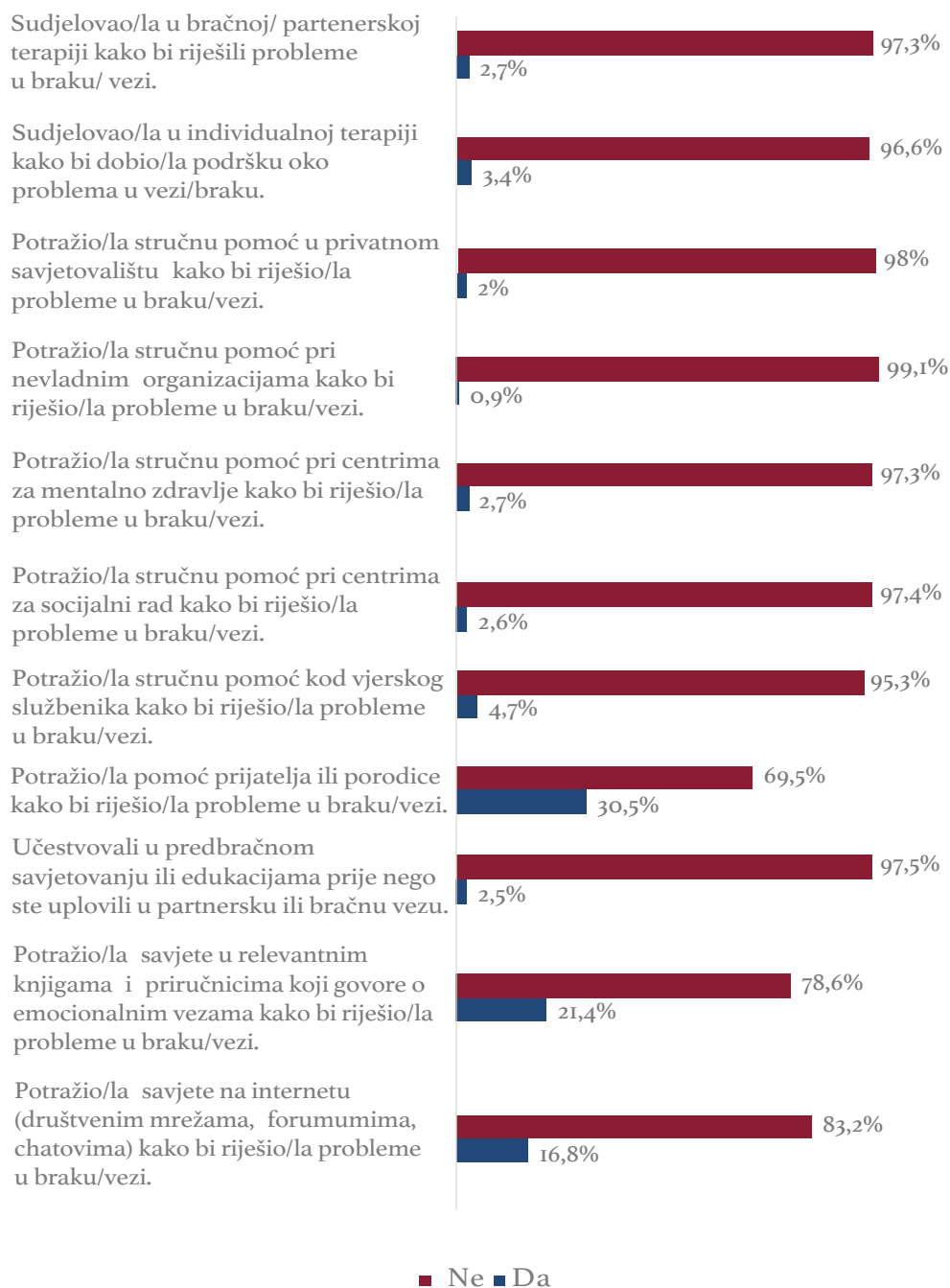

Grafikon 4: Da li su ispitanici upoznati sa bračnim i partnerskim savjetovanjem?

Podaci iz istraživanja govore da skoro polovina ispitanika (46%) nisu upoznati sa mogućnostima partnerskog i bračnog savjetovanja u Bosni i Hercegovini. Ovaj podatak je iznenađujući jer prema odredbama Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, Porodičnog zakona Republike Srpske i Porodičnog zakona Brčko Distrikta BiH, obaveza matičara je da preporuči budućim supružnicima da posjete porodično savjetovalište i da se upoznaju sa mogućnostima i prednostima planiranja porodice. Ova preporuka je značajna jer omogućava parovima da se upoznaju sa obavezama koje brak sa sobom nosi, saznanjima o načinima uspješnog ostvarivanja prava i dužnostima koje proi-
zilaze iz braka, kao i poukama o planiranju porodice. Uprkos značaju, činjenica da 46,5% ispitanika nije upoznato sa mogućnostima profesionalnog savjetovanja pri rješavanju partnerskih problema govori da preporuka ostaje samo „slovo na papiru“.

U prilog tome govori podatak da je od 1154 ispitanika koji su učestvovali u istraživanju, samo 2,5% učestvovalo u predbračnom i 2,7 % u bračnom savjetovanju.

U namjeri da riješe partnerske probleme, 0,9% je potražilo stručnu pomoć u nevladinim organizacijama, 2% u privatnim savjetovalištima, 2,7% u centrima za mentalno zdravlje, 2,6% u centrima za socijalni rad i 4,7% u vjerskim ustanovama. Podaci ukazuju da građani institucionalnu podršku češće traže od vjerskih službenika, nego od stručnjaka u javnim ustanovama (centrima za socijalni rad ili centrima za mentalno zdravlje), privatnim savjetovalištima ili udruženjima. Pojedinci u namjeri da riješe bračne probleme traže savjete na internetu (16,8%) ili u relevantnim knjigama i priručnicima (21,4%). Najveći broj je onih koji traže podršku od porodice i bliskih prijatelja (30,5%).

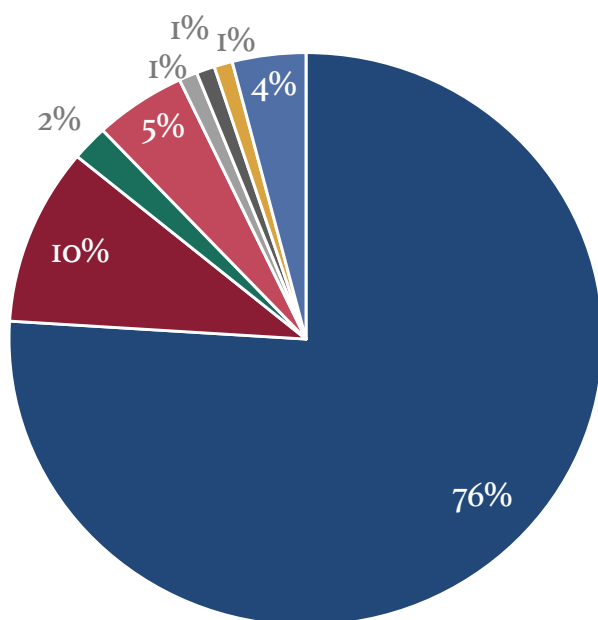

Grafikon 5: Na koji način (bračni) partneri traže pomoć pri rješavanju partnerskih problema?

Ukoliko dobijene podatke (*Grafikon 5*) sagledamo iz drugog ugla, vidjet ćemo da građani u Bosni i Hercegovini rijetko traže socijalnu podršku (u prosjeku 95% ispitanika nije potražilo niti jedan vid stručne podrške, skoro 70% njih nisu potražili ni podršku od svoje porodice ili prijatelja). Postavlja se pitanje: kako razumjeti podatke: da li oni ukazuju na to da partneri nemaju bračnih problema koji iziskuju dodatnu pomoć ili su odraz pogrešne percepcije i načina rješavanja problema?

Ranije smo utvrdili da je stabilnost braka u bosanskohercegovačkom društvu ozbiljno narušena (na Skali bračne (ne)stabilnosti $M=6$), stoga postoje opravdani razlozi zbog kojih bi se partneri trebali odvažiti potražiti bilo koji vid podrške. Ipak, podaci govore suprotno: partneri, u suštini ne traže pomoć. Razlozi su dvojaki:

U prethodnoj interpretaciji podataka spomenuli smo da su ispitanici (na Nortonovoj skali $M=39$), subjektivno procijenili da im je brak dobar, kvalitetan i sretan. Tome trebamo dodati očekivanja okoline, tradicionalne stavove i kreiranje „lažne sreće“, koja ne odražava stvarni kvalitet i stabilnost braka. Naše istraživanje je pokazalo da se građani (bračni ili vanbračni partneri) veoma malo oslanjaju na formalne i neformalne izvore podrške, odnosno da postoji sklonost skrivanja ličnih problema od drugih ljudi. Osnovni razlog prikrivanja jeste poimanje problema kao ličnog ili porodičnog neuspjeha. Ovdje ćemo se posebno osvrnuti na nespremnost pojedinaca da traže stručnu pomoć pri rješavanju partnerskih problema (podaci govore da 99% partnera nikada nisu potražili stručnu pomoć u nevladnim organizacijama, 98% nikada nisu potražili u privatnim savjetovalištim, 97% nikada nisu potražili u centrima za socijalni rad i centrima za mentalno zdravlje i 95% nikada nisu potražili stručnu pomoć u vjerskim ustanovama pri rješavanju bračnih problema). Istraživački je bilo važno ispitati razloge slabog odziva građana za stručnu pomoć.

- Smatram da svoje probleme mogu riješiti s partnerom bez tuđe pomoći
- Radije probleme podijelim s prijateljima ili članovima porodice
- Nisam znao/la da postoje ustanove i stručnjaci kojima bi se mogao/la obratiti za pomoć
- Ne razgovaram s drugima o svojim privatnim problemima
- Nemam povjerenja u stručnjake
- Zbog osude od strane sredine
- Potražio/la sam stručnu pomoć pri rješavanju partnerskih/bračnih problema
- Ne želim odgovoriti na ovo pitanje

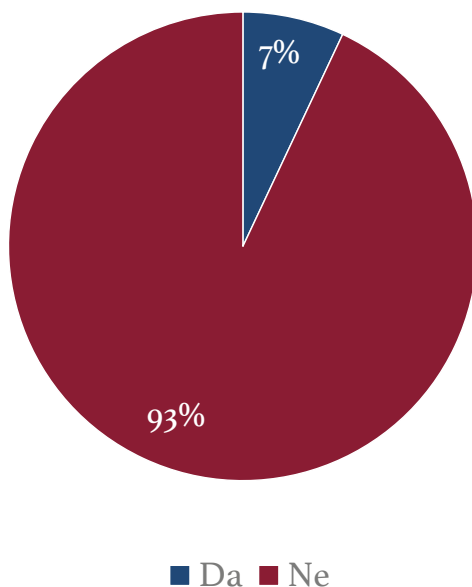
Grafikon 6: Razlozi zbog kojih građani nisu potražili stručnu pomoć pri rješavanju bračnih ili partnerskih problema

Njihova (ne)spremnost u velikoj mjeri zavisi od stavova prema stručnjacima koji pružaju pomoć (psiholozima, socijalnim radnicima i ostalim stručnjacima koji su dodatno educirani za savjetodavni rad). Iako je samo 1% ispitanika navelo da je razlog zbog kojeg ne traže stručnu pomoć nepovjerenje prema profesionalcima, vjerujemo da su predrasude zastupljenije.

Kroz historiju su se, zbog patrijarhalnog pogleda na brak, problemi u partnerskom odnosu najčešće rješavali u okrilju porodice, a stručnu pomoć su tražili najčešće pojedinci sa mentalnim poteškoćama i duševnim bolestima. Tako se odlazak psihologu ili drugom stručnjaku u društvu često tumačio kao da „nešto nije uredu sa tom porodicom“. Iako su se vremena promijenila, predrasude i nepovjerenje prema stručnjacima su još zastupljeni. Štaviše, istraživanja (poput Omarzu, 2000; Vogel i Wester, 2003, prema Šakotić-Kurbalija, 2020) govore da neki pojedinci vjeruju da će im savjetovanje sa stručnjakom donijeti više štete, nego koristi. Također, razlog zbog kojih pojedinci ne traže stručnu pomoć jeste strah od društvene reakcije i osude. Iako su u zane-marivom procentu, 1,1% njih su naveli da je strah od osude okoline razlog zbog kojeg ne traže stručnu podršku, vjerujemo da su stvarni razlozi mnogo ozbiljniji i da stigmatizacija i nerazumijevanje okoline utječu na motivaciju i namjeru da potraže stručnu pomoć. Tako 4,8% ispitanika navodi da svoje probleme ne vole dijeliti sa drugima. U istraživanju su u najvećoj mjeri ispitanici naveli da svoje probleme rješavaju sami (75,8%) ili u krugu porodice i prijatelja (9,7%).

Slični rezultati su dobijeni i u istraživanju Zajimović (2015:236) na uzorku 215 bračnih partnera u Bosni i Hercegovini, gdje je „95% ispitanika izjavilo da pri pojavi bračnih problema najčešće razgovara sa partnerom, 28,7% razgovara sa rodbinom, oko 26% ispitanika pomoć traži u vjeri, 23% ispitanika bi se pri pojavi ozbiljnijih bračnih problema razvelo. Važno je napomenuti da je veći procenat ispitanika (20,7%) izjavio da bi radije trpili probleme samo da brak opstane, dok je s druge strane samo 8,3% ispitanika navelo da bi potražili stručnu pomoć.“

U objašnjenju zašto toliko izbjegavaju stručnu pomoć, slijedeći Millerova razmišljanja (1985), može se reći da pojedinci na taj način nastoje „čuvati“ pozitivnu sliku o sebi. Ipak, u razumijevanju uzroka slabog odziva na stručnu pomoć, važno je naglasiti kulturološki aspekt. Uprkos transformacijskim procesima, bosanskohercegovačko društvo još zapljuskuje tradicionalni pogled na brak i bračne odnose, gdje se porodični problemi nastoje čuvati i riješiti u „četiri zida“, daleko od javnosti i uplitanja drugih. Iako je porodična podrška oduvijek bila značajna, bosanskohercegovačko društvo nije gajilo kulturu pomoći niti se oslanjalo na institucionalne izvore podrške, zbog čega se partneri teško odvažavaju podijeliti probleme sa drugima, a posebno sa stručnjacima.

Grafikon 7: Da li su ispitanici ikada ranije potražili stručnu pomoć pri prevazilaženju bračnih problema?

Odgovor na kontrolno pitanje u istraživanju: *Da li ste ikada ranije potražili bilo koji vid stručne pomoći pri rješavanju partnerskih/bračnih problema?*, dao je sljedeći rezultat: 93,1% ispitanika nikada ranije nisu potražili stručnu pomoć, samo 6,9% njih su potražili neki vid stručne podrške. Stoga je bilo značajno dobiti uvid u karakteristike i razloge zbog kojih su se pojedini partneri odlučili na formalnu podršku.

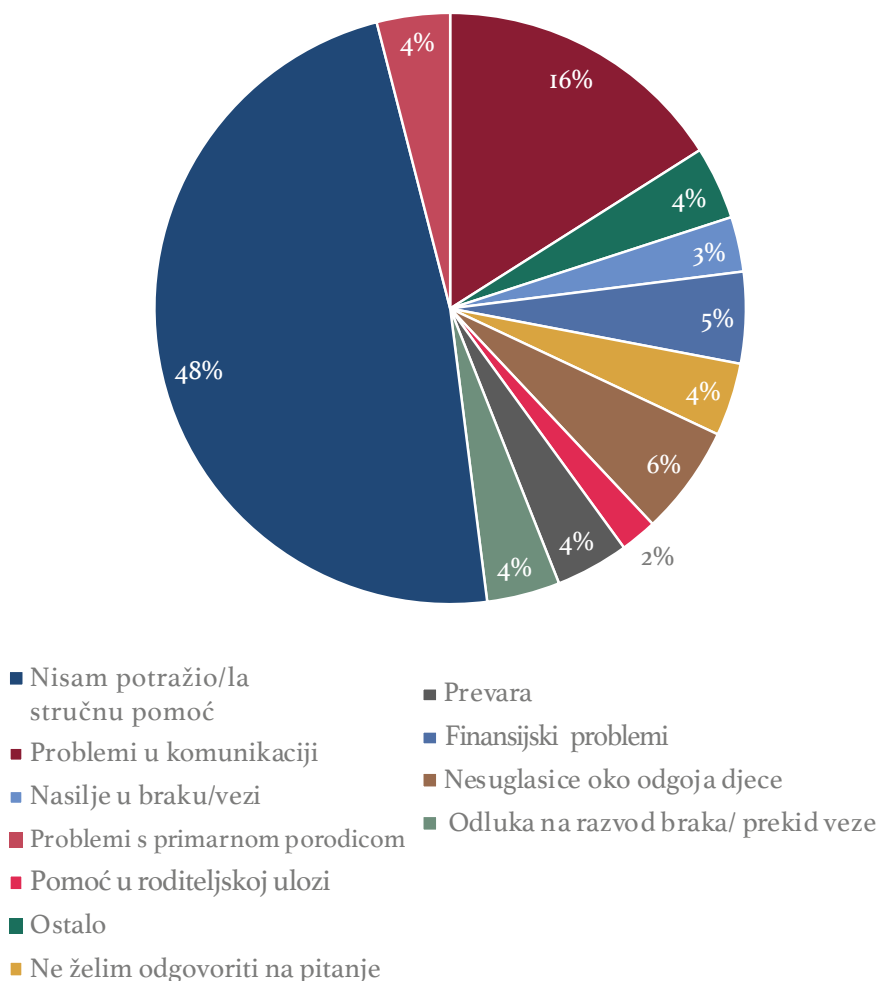
Prema podacima u istraživanju, uočene su spolne razlike na način da su žene (70,9%) češće tražile stručnu pomoć u rješavanju partnerskih problema, nego muškarci (29,1%). Ovdje je bitno naglasiti kulturološki aspekt jer u bosanskohercegovačkom društvu žene češće dijele svoje probleme sa drugima, pa samim time i lakše se odvaže da traže formalnu podršku. S druge strane, od muškaraca se očekuje da svoje probleme sami riješe, pa su inferiorniji u traženju stručne pomoći. Po dobnoj strukturi, ispitanici koji su tražili stručnu podršku pri prevazilaženju bračnih problema najčešće se nalaze u srednjim godinama, u braku su između 10 i 25 godina. Također, uočava se visok procenat onih partnera koji se nalaze u bračnom razdoblju između 2 i 10 godina. Ukoliko se prisjetimo podatka da je na Skali bračne (ne)stabilnosti zabilježen visok procenat partnera u bračnom razdoblju između 2 i 10 godina koji razmišljaju i razgovoraju s partnerom o razvodu, onda je očekivan podatak da ovi partneri najčešće traže stručnu pomoć. Također, podaci govore da su se najmlađi ispitanici (u dobi između 18 i 30 godina) i najstariji ispitanici (65+) rijetko obraćali za stručnu pomoć pri rješavanju partnerskih problema.

Ukoliko dobijene podatke analiziramo kroz životne cikluse porodice, uočiti ćemo da stručnu pomoć najčešće traže pojedinci u fazi porodica sa djetetom. Rađanjem djeteta i preuzimanjem uloge roditelja, u dinamici i funkcionisanju porodičnog sistema dolazi do niza promjena. Promjene u ovoj fazi su najčešće obilježene promjenama u partnerskim odnosima, promjenama u pravilima, autoritetu i izgradnji novog identiteta.

Rođenjem djeteta u porodicu započinje novo životno poglavlje koje nosi visok rizik i partneri često imaju poteškoće da organizuju kvalitetno zajedničko vrijeme, pronađu mehanizme za ostvarivanje ličnih i porodičnih ciljeva, te da se posvete partnerskim odnosima. Stoga nije iznenađujući podatak da upravo u ovim bračnim razdobljima (od 2 do 10 i od 10 do 25 godina), kada je cjelokupno porodično funkcionisanje podređeno odgoju djece, za partnere predstavlja period najvećeg rizika i potrebe za stručnom podrškom.

Pojedinci koji su tražili stručnu pomoć su najčešće visokoobrazovani i imaju mjesečna primanja između 800 i 2500KM. U manjem omjeru su stručnu podršku tražili oni koji imaju završenu samo osnovnu ili srednju školu i čija su mjesečna primanja manja od 500KM. Ovi podaci govore o tome da visokoobrazovani ispitanici imaju više informacija i saznanja o mogućnostima formalne podrške i pretpostavlja se da nemaju toliko izražene predrasude prema stručnjacima, što uveliko utječe na odluku da potraže profesionalnu pomoć.

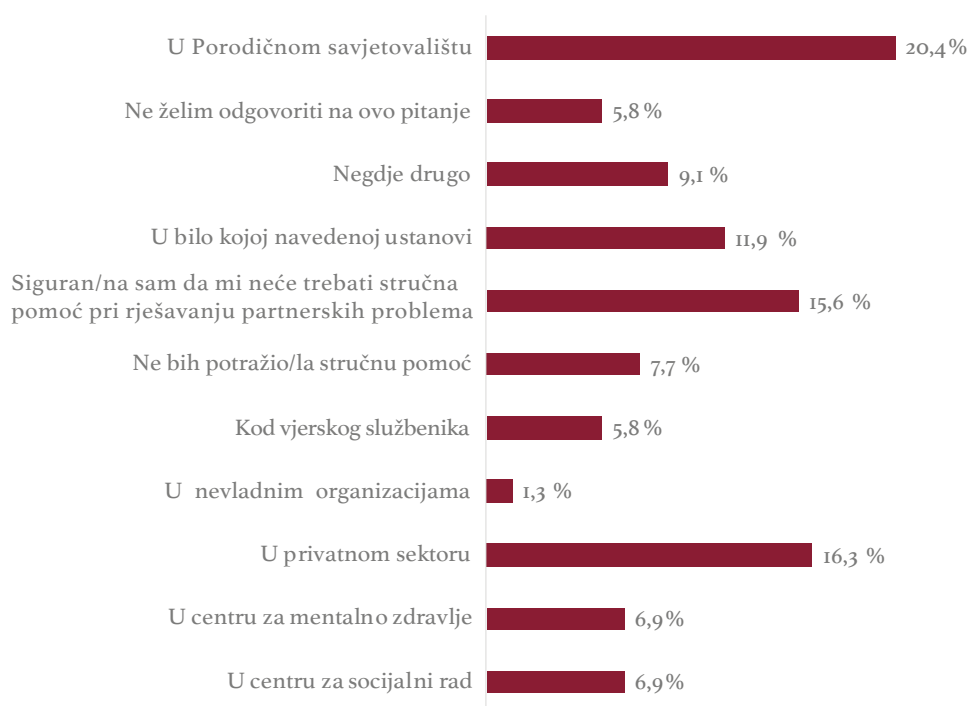
Ispitanici sa nižim mjesečnim prihodima rjeđe traže stručnu pomoć jer bračno i partnersko savjetovanje u privatnim savjetovaništima ili nevladinim organizacijama nije besplatno. Zbog lošeg socio-ekonomskog statusa, mnogi nisu u mogućnosti priuštiti savjetovanje sa stručnjakom. U dosadašnjim istraživanjima, socio-ekonomski status se isticao kao jedan od najvažnijih faktora spremnosti traženja stručne pomoći (Gonzales i sarad., 2011; Yousuf i sarad., 2015; Ruskovski i sarad., 2014). Rezultati istraživanja su pokazali da su religiozni partneri češće tražili stručnu pomoć za razliku od onih koji su se izjasnili da im religija nije toliko bitna u životu. I u drugim istraživanjima (Šakotić-Kurbalija, 2011; Šakotić-Kurbalija i sarad., 2012; Šakotić-Kurbalija i sarad., 2016) uočeno je da je namjera da partneri potraže stručnu pomoć pozitivno povezana sa religioznošću.

Grafikon 8: Razlozi zbog kojih su partneri tražili stručnu pomoć pri rješavanju bračnih problema

Narušena komunikacija u partnerskoj relaciji (16%) je jedan od najčešćih razloga zbog kojeg ispitanici traže stručnu pomoć. Prema dostupnim podacima, svjetskim istraživanjima, statističkim pokazateljima i iskustvima terapeuta, problemi u komunikaciji su osnovni uzrok narušenih bračnih i partnerskih odnosa u savremenim društvima. Podatak ukazuje na to da partneri u bosanskohercegovačkom društvu imaju poteškoće da na asertivan način iskomuniciraju probleme, što vodi ka svađama ili konfliktima. Česti konflikti mogu ozbiljno poljuljati partnerski odnos, negativno djelovati na kvalitet odnosa i na taj način trajno urušiti stabilnost partnerske relacije.

Osim problema u komunikaciji, nesuglasice u vezi sa odgojem djece (6%), prevara (4%), odluke na razvod/prekid veze (4%), finansijski problemi (5%), nasilje u partnerskom odnosu (3%), problemi s primarnom porodicom (4%) i pomoć u roditeljskoj ulozi (2%), neki su od najčešćih razloga zbog kojeg su ispitanici učestvovali u savjetodavnom tretmanu. U otvorenom pitanju, mnogi ispitanici su naveli niz drugih razloga zbog kojih su tražili pomoć stručnjaka: ovisnost o psihoaktivnim supstancama, ovisnost o kocki, partnerova ljubomora, učestale svađe, bolest partnera i seksualni odnosi. Očekivano, najveći broj odgovora se temeljio na izjavama da „nisu nikada potražili stručnu pomoć jer im ona nije potrebna“ (48%), ali nisu zanemarivi odgovori da „nisu potražili stručnu pomoć, jer partner nije želio“ ili „partner ne vjeruje u bračnu terapiju“ ili „nisu znali kako da nagovore partnera da na terapiju“. Dakle, ovi podaci ukazuju na to da ispitanici identifikuju probleme u bračnoj vezi, razmišljaju o mogućnostima savjetovanja, ali se najčešće zbog ličnih ili partnerovih predrasuda ili drugih razloga, ipak ne odlučuju na taj korak.

Grafikon 9: Ustanove u kojima bi ispitanici u budućnosti tražili stručnu pomoć pri rješavanju partnerskih problema

U istraživanju je ispitana namjera građana za traženje stručne pomoći u rješavanju partnerskih ili bračnih problema u bliskoj budućnosti. Prema dobijenim odgovorima, 53,5% ispitanika bi se u budućnosti odvažili potražiti stručnu pomoć, ali izrazito visok procenat (46,5%) je onih koji nemaju ovu namjeru. Najveći broj ispitanika (20,4%) planira potražiti stručnu podršku u porodičnim savjetovalištim ili u privatnom sektoru (16,3%). Ostali ispitanici, ukoliko se odluče na ovaj korak, stručnu pomoć će potražiti u centrima za mentalno zdravlje (6,9%), u centrima za socijalni rad (6,9%), u vjerskim ustanovama (5,8%) i u nevladinim organizacijama (1,3%). Ipak, visok procenat (15,6%) ispitanika su sigurni da im u bliskoj budućnosti neće trebati stručna pomoć pri rješavanju partnerskih problema.

Iako je polovina ispitanika, tačnije 53,5% njih izjavilo da bi u budućnosti potražili stručnu pomoć pri prevazilaženju bračnih problema, mnoga istraživanja (prema Šakotić-Kurbalija, 2016) govore da je postojeće iskustvo u traženju profesionalne podrške pouzdan pokazatelj namjere za buduće ishode. Dakle, odluka da u budućnosti traže profesionalnu pomoć uveliko zavisi od toga da li su se u prošlosti ili sadašnjosti odvažili na ovaj korak. Ako se prisjetimo podatka da u prosjeku 95% ispitanika u ovom istraživanju nikada ranije nisu potražili niti jedan vid stručne pomoć pri rješavanju partnerskih problema, vrlo vjerovatno je da ni u budućnosti neće razmotriti ovu opciju. Na osnovu prethodno navedenog, može se zaključiti da su ispitanici većinom davali socijalno poželjne odgovore. Ipak, ne smijemo izgubiti iz vida ni to da su u ovom istraživanju učesnici učestvovali dobrovoljno, oni koji su subjektivno zadovoljni odnosom i sretni su u braku. U posljednjem pitanju anketnog upitnika ispitivali su se stavovi ispitanika o partnerskom i bračnom savjetovanju u Bosni i Hercegovini. Uprkos podatku da ispitanici u istraživanju ne traže stručnu pomoć i ne savjetuju se sa stručnjacima u rješavanju bračnih problema, skoro svi ispitanici (97,7%) smatraju da bi partnersko i bračno savjetovanje trebalo biti dostupno svim partnerima koji žele da riješe svoje probleme na formalan način, uz stručnu podršku profesionalaca.

Podaci ukazuju na to da građani pri rješavanju bračnih problema najčešće ne traže podršku iz uže i šire okoline, te rijetko svoje probleme dijele sa drugima. Iako ispoljavaju bračne probleme koje ugrožavaju kvalitet i stabilnost odnosa, vrlo rijetko se savjetuju se sa stručnjacima i ne učestvuju u savjetodavnim tretmanima kako bi unaprijedili kvalitet braka.

Ukupno gledano, rezultati pokazuju da su evidentne promjene u stepenu kvaliteta i stabilnosti bračnog i partnerskog odnosa u bosanskohercegovačkom društvu.

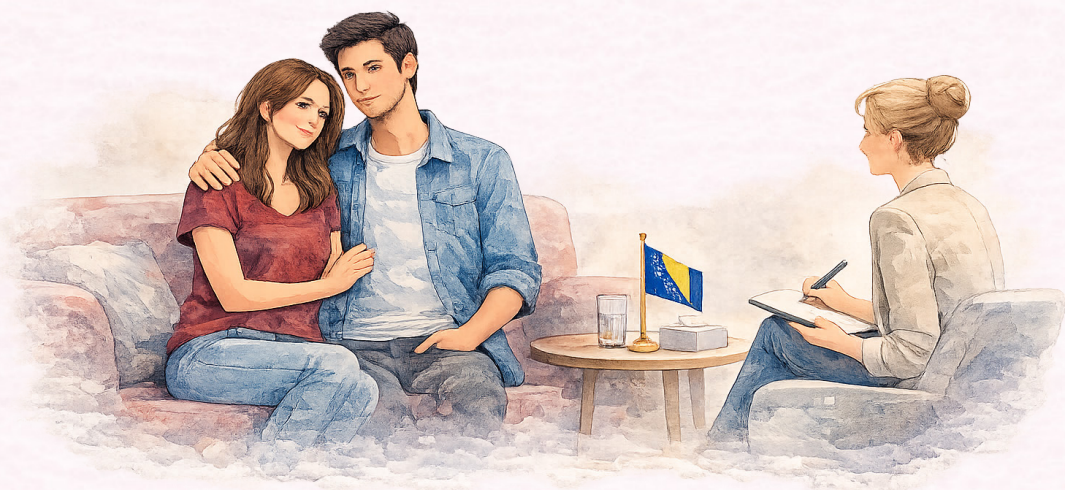
Pojedinci subjektivno osjećaju visok stepen sreće i zadovoljstva u braku. Ipak, doživljaj kvaliteta braka i stepen stabilnosti bračnog odnosa se mijenjaju tokom bračnog života.

Ispitujući povezanost socio-demografskih pokazatelja, te obilježja braka i kvaliteta i stabilnosti bračnog odnosa, dužina braka i trajanje bračne zajednice su se pokazali najznačajnijim varijablama. Naime, između stepena zadovoljstva i doživljaja kvaliteta braka i bračnih razdoblja postoji zakrivljen odnos: u početku braka, doživljaj kvaliteta braka i zadovoljstvo su vrlo visoki (0-2 godine bračne zajednice), zatim je kroz bračna razdoblja primjetan pad zadovoljstva i stepena kvaliteta braka (2-10 godine bračne zajednice), a koji stagniraju duže vrijeme (10-25 godina bračne zajednice). Stepen zadovoljstva i kvalitet braka se blago popravljaju u posljednjem bračnom razdoblju (brakovi 25+ godina), s tim da partneri nikada ne dožive prvobitan osjećaj zadovoljstva brakom. Iako stepen zadovoljstva i kvalitet braka imaju negativan trend kroz bračna razdoblja, podaci govore da stabilnost braka proporcionalno raste kroz bračna razdoblja.

Stabilnost braka u bosanskohercegovačkom društvu najviše oscilira u bračnim razdobljima 0-2 godine i 2-10 godina bračnog života. Prolazeći kroz ostala bračna razdoblja (brakovi između 10 i 25 godina) stabilnost raste, a najizraženija je u dugotrajnim brakovima (brakovi 25+).

Uprkos promjenama u kvalitetu i stabilnosti bračnog odnosa, građani vrlo rijetko bračne probleme dijele sa prijateljima ili stručnjacima. Zanimljiv procenat ispitanika su potražili profesionalnu pomoć stručnjaka pri rješavanju partnerskih problema.

Podaci govore da je savjetovanje sa stručnjakom pri prevazilaženju partnerskih problema gotovo nepoznanica u Bosni i Hercegovini, jer mnogi ispitanici uprkos narušenom kvalitetu bračnog odnosa, smatraju da im profesionalna pomoć nije potrebna i probleme rješavaju u vlastitom aranžmanu.

BRAČNO I PARTNERSKO SAVJETOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

*Niko ko olakšava teret drugom
nije beskoristan na ovom svijetu.*
(Charles Dickens)

Institucionalni kapaciteti za savjetodavni rad

U Bosni i Hercegovini savjetodavni rad se provodi u javnim, privatnim, nevladinim i vjerskim ustanovama.

Centri za socijalni rad u Bosni i Hercegovini imaju ključnu ulogu u oblasti socijalne zaštite.¹ U širokom spektru nadležnosti², između ostalog pružaju usluge socijalnog i drugog stručnog rada kako bi pomogli korisnicima u reorganizaciji bračnih i porodičnih odnosa. Pomoć u sređivanju bračnih i porodičnih odnosa se organizuje primjenom metoda savjetovanja i davanja stručnih mišljenja socio-psihološkog, pedagoškog, pravnog ili drugog karaktera. U nadležnosti centara za socijalni rad je da, kroz porodična savjetovališta, organizuju edukativno-preventivne aktivnosti za unapređenje partnerskih odnosa, kao i savjetodavno-terapeutski tretman kako bi se prevazišle bračne i partnerske teškoće.

¹ U Bosni i Hercegovini ne postoji socijalna zaštita na državnom nivou, nego je spuštена na nivo entiteta (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) i Distrikta Brčko BiH. U FBiH, federalna i kantonalne vlasti su nadležne za oblast socijalne politike, a kantoni su nadležni i za provedbu i uspostavu službi socijalne zaštite. U RS centri za socijalni rad provode socijalnu zaštitu, dok u Brčko Distriktu BiH, nosilac je Vlada BD BiH, a u sastavu Odjeljenja za zdravstvo i ostale usluge djeluje Pododjeljenje za socijalnu zaštitu.

² U nadležnosti centara za socijalni rad su sljedeći poslovi: otkriva, prati i proučava probleme iz oblasti socijalne zaštite, organizuje socijalnu zaštitu, primjenjuje mjere i propise iz oblasti socijalne zaštite, organizuje aktivnosti koje su od preventivnog značaja za oblast socijalne politike, pruža usluge socijalnog rada, obavlja poslove u oblasti porodične zaštite, obavlja savjetodavni rad, sarađuje sa građanima, mjesnim zajednicama, državnim ustanovama, udruženjima, MUP-ovima, pravosudnim organima i drugim akterima koji djelovanjem mogu unaprijediti kvalitet socijalne zaštite, podstiče dobrotvorne i druge djelatnosti, obavlja i druge poslove iz oblasti porodične, socijalne zaštite i socijalnog rada u skladu s zakonima i drugim uredbama nadležnih organa.

U Federaciji Bosne i Hercegovine savjetodavni rad u centrima za socijalni rad je *Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH* regulisan kao usluga socijalnog i drugog stručnog rada (član 19). U članu 46. je definisano da se uslugama socijalnog i drugog stručnog rada smatra „savjetodavni rad koji obavljaju ustanove u rješavanju porodičnih i bračnih problema, te mjere i akcije, u saradnji sa mjesnim zajednicama i drugim organima, na suzbijanju i sprečavanju društveno neprihvatljivog ponašanja djece i ostalih pojedinaca, porodica i društvenih grupa.“ Prema spomenutom Zakonu, pravo na usluge socijalnog i drugog rada mogu ostvariti pojedinci, porodice i društvene grupe, nezavisno od materijalnih mogućnosti i korištenja nekog od oblika socijalne zaštite, a radi zaštite njihovih prava i interesa i sprečavanja pojava i ublažavanja posljedica socijalnih problema.

U Republici Srpskoj se u *Zakonu o socijalnoj zaštiti* savjetovanje spominje kao jedno od prava (član 20). U članu 55. stav 1., savjetovanje se definiše kao „sistemska i programirana stručna pomoć koju realizuju stručni radnici primjenom metoda socijalnog rada i drugih društveno-humanističkih nauka, a čija je svrha pomoć pojedincu, članovima porodice ili porodici u cjelini u razvijanju, dopunjavanju, očuvanju i poboljšanju vlastitih socijalnih mogućnosti...“ Savjetovanje se provodi na osnovu procjene ukupnih potreba korisnika, individualnog plana i sporazuma između pružaoca usluge i korisnika (član 55., stav 2). Nosioци savjetodavnog rada su Centar, ustanove socijalne zaštite, nevladine organizacije i stručni radnik koji samostalno obavlja poslove socijalne zaštite kao profesionalne djelatnosti, pod uslovima da imaju obezbijeđen poseban prostor i stručne kvalifikacije (član 55., stav 3).

U Distriktu Brčko, savjetodavni rad je regulisan *Zakonom o socijalnoj zaštiti*. U članu 29. uslugama socijalnog rada se smatra „preventivna djelatnost, dijagnostika, tretman i savjetodavno - terapijski rad zasnovan na primjeni stručne pomoći pojedincima, porodicama, društvenim grupama, da rješavaju svoje životne teškoće ili pomoć u organizovanju lokalnih i drugih zajednica da sprečavaju socijalne probleme i ublažavaju posljedice.”

Pored spomenutih zakona, rad i organizacija savjetovališta u Federaciji Bosne i Hercegovine regulisani su *Pravilnikom o standardima za rad i pružanje usluga u ustanovama socijalne zaštite u FBiH*. Prema Pravilniku, za rad savjetovališta potrebno je oformiti stručni tim kojeg čine: 1 socijalni radnik, 1 pravnik, 1 psiholog, 1 pedagog, 1 sociolog i 10 edukatora. Poslove savjetovanja može obavljati stručnjak koji je stekao obrazovanje u području društvenih nauka i koji je dodatno edukovan iz područja savjetovanja (član 68).

U Republici Srpskoj *Pravilnikom o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite* nije preciziran rad savjetovališta. U Distriktu Brčko BiH ne postoji pravilnik kojim se regulišu uslovi i standardi za pružanje usluga socijalne zaštite.

Pored centara za socijalni rad, važne ustanove u pružanju usluga savjetodavnog rada u Bosni i Hercegovinu jesu *centri za mentalno zdravlje*.

Centri za mentalno zdravlje provode prevenciju i tretman mentalnih poremećaja i problema, psihosocijalnu rehabilitaciju, kao i promociju mentalnog zdravlja. U Bosni i Hercegovini djeluje mreža centara za mentalno zdravlje, koju čine 45 centara u Federaciji Bosne i Hercegovine i 29 u Republici Srpskoj. U širokom spektru poslova i zadataka, centri za mentalno zdravlje u rješavanju primarnih psihosocijalnih problema pružaju savjetodavne usluge pacijentima i pomažu u rješavanju kriznih situacija.

U Federaciji Bosne i Hercegovine djelatnost centara za mentalno zdravlje je regulisana *Zakonom o zdravstvenoj zaštiti FBiH*. U članu 88. definisani su poslovi koje obavljaju centri za mentalno zdravlje u zajednici, među kojima se navodi i psihološko savjetovanje u porodici i zajednici.

U Distriktu Brčko BiH, prema *Zakonu o zdravstvenoj zaštiti* u članu 99. navodi se da je jedna od djelatnosti centra za mentalno zdravlje „kontinuirano praćenje osoba s mentalnim poremećajima nakon hospitalizacije, uključujući podršku i rad s porodicama, psihološko savjetovanje u porodici i zajednici, socioterapeutski i okupacioni rad u zajednici, procjenu rizika po mentalno zdravlje u zajednici“.

Za razliku od zakonskih propisa u Federaciji BiH i Distriktu Brčko BiH, *Zakonom o zdravstvenoj zaštiti RS* nisu precizno objašnjeni poslovi koje obavlja centar za mentalno zdravlje.

U centrima za mentalno zdravlje prijem pacijenata najčešće podrazumijeva nekoliko koraka: dolazak je moguć uz najavu termina, samoinicijativno ili na osnovu preporuke treće osobe ili institucije. Često se jedan od partnera javlja po nalogu suda, ukoliko se provodi obavezan psihosocijalni tretman. Po dolasku u centar za mentalno zdravlje slijedi trijaža, nakon čega se (bračni) partner upućuje stručnjaku (psihologu, neuropsihijatru ili socijalnom radniku) na tretman. Po potrebi se obavještavaju i u tretman uključuju drugi stručnjaci i (ili) institucije.

Osim centara za socijalni rad i centara za mentalno zdravlje, savjetodavno-terapeutski tretman se provodi i u *nevladinom sektoru*. Organizacije civilnog društva razvile su značajne kapacitete za pružanje psihosocijalne podrške, savjetovanja i terapijskog rada sa pojedincima, porodicama i grupama koje se suočavaju sa različitim izazovima.

Nevladine organizacije često primjenjuju inovativne pristupe, fleksibilnije modele rada i specijalizirane programe koji nadopunjuju ili popunjavaju praznine u javnom sistemu. Primjer takvih praksi su SOS linije i savjetovališta, kao i specijalizirani programi podrške. Mnoge od ovih organizacija sarađuju sa centrima za socijalni rad, zdravstvenim ustanovama i obrazovnim institucijama, čime se kreira mreža upućivanja i zajedničkog djelovanja s ciljem zaštite korisnika i prevencije socijalnih problema.

Međutim, kapaciteti nevladinih organizacija često zavise od projektnih ciklusa i donatorske podrške, što može ograničiti kontinuitet i dugoročnu održivost njihovih usluga.

Porodično i bračno savjetovanje u bosanskohercegovačkom društvu se provodi i u *privatnim savjetovalištim*a. Terapeuti koji se dodatno edukuju iz oblasti porodičnog savjetovanja najčešće imaju završene edukacije različitih škola akreditovane od evropskih asocijacija za različite psihoterapijske pravce.

S obzirom na to da u Bosni i Hercegovini ne postoji zakon o djelatnosti psihoterapije, stručnjaci nemaju jasno propisan protokol tretmana, ali u praksi postoji uobičajena procedura. Proces najčešće započinje javljanjem jednog ili oba partnera za pomoć, nakon čega slijedi inicijalni intervju. Na osnovu početnog razgovora definišu se zajednički ciljevi i plan tretmana. Dužina procesa varira i zavisi od prirode problema, motivacije partnera, ali i od njihove spremnosti da aktivno učestvuju u terapijskom radu. U praksi se porodično i bračno savjetovanje u privatnim savjetovalištim a temelji na individualiziranom pristupu, što omogućava veću fleksibilnost u odnosu na institucionalni okvir. Terapeuti koriste različite metode i tehnike, uključujući sistemske, kognitivno-bihevioralne i narativne pristupe, zavisno od specifičnih potreba parova i porodica. Poseban značaj pridaje se komunikacijskim obrascima u partnerskim odnosima, razumijevanju porodičnih dinamika i intergeneracijskih utjecaja.

Iako privatna savjetovališta popunjavaju važnu prazninu u sistemu, njihova dostupnost je ograničena ekonomskim mogućnostima korisnika, jer se tretmani uglavnom plaćaju iz vlastitih sredstava. Upravo zbog toga, pristup ovim uslugama češće ostvaruju građani višeg socio-ekonomskog statusa, dok ranjive grupe ostaju upućene na javne ustanove ili nevladine organizacije. Ovaj disbalans dodatno ukazuje na potrebu zakonskog regulisanja psihoterapijske djelatnosti i uspostavljanja standarda koji bi osigurali jednak pristup kvalitetnim savjetodavnim i terapijskim uslugama u Bosni i Hercegovini.

Vjerske ustanove u Bosni i Hercegovini predstavljaju važnu kariku u pružanju savjetodavnih usluga. U tradicionalnom društvu, u kojem su postojale izražene predrasude prema stručnjacima koji pružaju profesionalnu pomoć, osobe koje su potraživale institucionalnu podršku često su bile društveno osuđivane. Zbog toga su vjerske zajednice dugo vremena bile najvažnija adresa na koju su se građani obraćali u prevazilaženju životnih teškoća, a vjerski službenici su uživali status osoba od povjerenja kojima su se povjeravali najintimniji problemi.

Iako je danas razvijena široka mreža institucija koje nose savjetodavno-terapeutske tretman - centri za socijalni rad, centri za mentalno zdravlje, nevladine organizacije i privatna savjetovišta - vjerske ustanove i dalje ne gube na značaju. One ne samo da održavaju tradicionalnu ulogu duhovne podrške, već nastoje osavremeniti svoje djelovanje kroz organizovane programe savjetovanja.

Primjer takve prakse je projekat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini pod nazivom „Savjetovište za brak i porodicu“, u okviru kojeg su formirani multidisciplinarni timovi koje čine teolozi, pedagozi i psiholozi. Savjetovanje je besplatno, a pruža se u više oblasti: individualno, predbračno, bračno, porodično, te savjetovanje o vjerskim pitanjima. Slično tome, Vrhbosanska nadbiskupija već nekoliko godina ima formiran Ured za brak i obitelj, u kojem djeluje multidisciplinarni tim sastavljen od teologa, psihoterapeuta, psihologa, specijaliste ginekologije, psihijatra i crkvenog pravnika. U oba slučaja, partneri ili pojedinci se mogu javiti telefonski ili ličnim dolaskom u ustanovu, nakon čega slijedi razgovor sa članovima tima. Najčešće se provodi individualno savjetovanje, dok se bračno i porodično savjetovanje organizuje rjeđe, zavisno od potreba korisnika.

Vjerske ustanove u Bosni i Hercegovini razvijaju i saradnju sa drugim institucijama u lokalnoj zajednici, poput centara za socijalni rad, pedagoško-psiholoških službi u školama, porodičnih savjetovišta i dr. Na taj način nastoje pružiti holistički pristup podršci i povezati korisnike sa mrežom dostupnih servisa.

Kapaciteti centara za socijalni rad u pružanju bračnog i partnerskog savjetovanja

S obzirom na neujednačene zakonske i podzakonske akte koji regulišu rad savjetovališta u centrima za socijalni rad u Bosni i Hercegovini, u praksi se javljaju značajne razlike u organizaciji, sadržaju i kvalitetu savjetodavnog tretmana. Dok pojedini centri raspolažu stručnim timovima i razvijenim metodama rada koje omogućavaju sistematičan pristup bračnom i partnerskom savjetovanju, drugi su ograničeni nedostatkom kadrovskih i materijalnih resursa, što utječe na obim i kvalitet pruženih usluga.

Mapiranje kapaciteta u ovoj oblasti stoga je nužno kako bi se dobio pregled postojećih praksi, prepoznale sličnosti i razlike među centrima, te identifikovali faktori koji doprinose kvalitetnijoj realizaciji savjetodavnog tretmana. Ovakav pregled omogućava ne samo uvid u trenutne mogućnosti sistema socijalne zaštite, već i uočavanje praznina i potreba za daljim unapređenjem rada centara, s ciljem osiguravanja jednako dostupne i kvalitetne podrške svim korisnicima u Bosni i Hercegovini. Stoga su, za potrebe istraživanja, kontaktirani centri za socijalni rad kako bi se potražili odgovori na pitanja: *Da li je Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta predviđeno radno mjesto za savjetodavno-terapeutski tretman? Da li u centru za socijalni rad postoje mogućnosti za savjetodavno-terapeutski tretman? Da li postoji zainteresovanost (bračnih) partnera za savjetodavno-terapeutski tretman?*

Za potrebe istraživanja kontaktirana su 43 centra za socijalni rad (24 iz FBiH, 18 iz RS i Pododjeljenje za socijalnu zaštitu BD BiH): Centar za socijalni rad Mostar, Centar za socijalni rad Zenica, Centar za socijalni rad Bihać, Centar za socijalni rad Tuzla, Centar za socijalni rad Banja Luka, Centar za socijalni rad Visoko, Centar za socijalni rad Ključ, Centar za socijalni rad Lukavac, Centar za socijalni rad Goražde, Centar za socijalni rad Široki Brijeg, Centar za socijalni rad Gradačac, Centar za socijalni rad Lukavac, Centar za socijalni rad Kalesija, Centar za socijalni rad Tomislavgrad, Centar za socijalni rad Maglaj,

Centar za socijalni rad Vareš, Centar za socijalni rad Teočak, Centar za socijalni rad Novi Grad, Centar za socijalni rad Cazin, Centar za socijalni rad Sapna, Centar za socijalni rad Kotor Varoš, Centar za socijalni rad Bugojno, Centar za socijalni rad Gradiška, Centar za socijalni rad Prozor-Rama, Centar za socijalni rad Bosanski Petrovac, Centar za socijalni rad Pale, Centar za socijalni rad Gacko, Centar za socijalnu skrb Kupres, Centar za socijalni rad Olovo, Centar za socijalni rad Istočno Sarajevo, Odjel za socijalnu skrb Ravno, Centar za socijalni rad Tešanj, Centar za socijalni rad Gračanica, Centar za socijalni rad Jajce, Centar za socijalni rad Jablanica, Centar za socijalni rad Kostajnica, Centar za socijalni rad Doboј Istok, Centar za socijalni rad Breza, Centar za socijalni rad Odžak, Centar za socijalni rad Orašje, Centar za socijalni rad Visoko i Centar za socijalni rad Bijeljina.

Od 43 spomenuta centra za socijalni rad, 9 centara ima sistematizovano radno mjesto za savjetodavno-terapeutski tretman: Centar za socijalni rad Goražde, Centar za socijalni rad Kalesija, Centar za socijalni rad Mostar, Centar za socijalni rad Banja Luka, Centar za socijalni rad Bihać, Centar za socijalni rad Jablanica, Centar za socijalni rad Tuzla, Centar za socijalni rad Široki Brijeg i Centar za socijalni rad Jajce. U ostalim centrima za socijalni rad pravilnicima nije predviđen savjetodavno-terapeutski rad sa partnerima koji žele stupiti u brak ili sa bivšim partnerima nakon razvoda braka. Prema pravilnicima, socijalni radnici u okviru redovnih aktivnosti obavljaju savjetodavne razgovore s partnerima o problemima poremećenih bračnih i porodičnih odnosa. Stručnjaci u centrima za socijalni rad, savjetodavni rad obavljaju najčešće u toku postupka posredovanja ili mirenja prije razvoda braka, kao i u rješavanju problematike prilikom realizacije kontakta roditelja s kojim dijete ne živi na način kako je predviđeno porodičnim zakonima.

Osim pravilnika kojima nije predviđen savjetodavno-terapeutski rad, u centrima za socijalni rad najčešće nedostaju prostorni resursi za rad savjetovališta. Tako u Centru za socijalni rad Zenica, Centru za socijalni rad Vareš,

Centru za socijalni rad Gradačac, Centru za socijalni rad Novi Grad, Centru za socijalni rad Pale, Centru za socijalni rad Široki Brijeg, Centru za socijalni rad Ključ, Centru za socijalni rad Bijeljina, Centru za socijalni rad Kotor Varoš, Centru za socijalni rad Lukavica, Centru za socijalni rad Bosanski Petrovac, Centru za socijalni rad Šamac, Centru za socijalni rad Kostajnica i Centru za socijalni rad Prozor-Rama, prostorni kapaciteti nisu adekvatno opremljeni da bi se savjetodavni rad mogao realizovati.

Svakako najveći problem predstavlja nedostatak stručnjaka koji su edukovani iz oblasti psihoterapije, što je jedan od uslova za osnivanje porodičnog savjetovališta. Prema dobijenim podacima, u sljedećim centrima za socijalni rad ne postoje edukovani stručnjaci koji mogu provoditi savjetodavno-terapeutski rad: Centar za socijalni rad Prijedor, Centar za socijalni rad Sapna, Centar za socijalni rad Bugojno, Centar za socijalni rad Tomislavgrad, Centar za socijalni rad Maglaj, Centar za socijalni rad Kostajnica, Centar za socijalni rad Cazin, Centar za socijalni rad Kotors Varoš, Centar za socijalni rad Prozor-Rama, Centar za socijalni rad Gradačac. Zbog nedovoljnog broja edukovanih stručnjaka za provedbu savjetodavnog tretmana, socijalni radnici pružaju isključivo usluge savjetovanja, a tretman s bračnim partnerima je najzastupljeniji u fazi razvoda braka, kada provode postupak posredovanja, odnosno mirenja.

Neki centri za socijalni rad su, uslijed nedostatka ljudskih resursa, uspostavili saradnju sa drugim institucijama. Tako Centar za socijalni rad Teočak partnere koje žele stručnu pomoć upućuje u Centar za socijalni rad Tuzla koji pruža usluge savjetovanja. U Centru za socijalni rad Maglaj i Centru za socijalni rad Tešanj ne postoje ljudski kapaciteti za savjetodavni rad, ali sarađuju sa centrima za mentalno zdravlje. U nedostatku ljudskih resursa za savjetodavni rad, Centar za socijalni rad Bugojno i Centar za socijalni rad Jajce su osigurali saradnju sa Centrom ženskih prava iz Zenice koji provode savjetovanje u određenim terminima u prostorijama Centra, te korisnicima pružaju pravnu podršku.

Podaci iz istraživanja ukazuju na to da centri za socijalni rad u najvećoj mjeri nisu imali upite niti zainteresovane (bračne) partnere za provedbu bračnog ili partnerskog savjetovanja. Značajnija zainteresovanost zabilježena je u sljedećim centrima: Centar za socijalni rad Novi Grad, Centar za socijalni rad Široki Brijeg, Centar za socijalni rad Kalesija, Centar za socijalni rad Maglaj, Centar za socijalni rad Vareš, Centar za socijalni rad Sapna, Centar za socijalni rad Kotor Varoš, Centar za socijalni rad Bugojno, Centar za socijalni rad Gradiška, Centar za socijalni rad Istočno Sarajevo, Centar za socijalni rad Tešanj, Centar za socijalni rad Banja Luka, Centar za socijalni rad Bihać, Centar za socijalni rad Mostar, Centar za socijalni rad Jajce, Centar za socijalni rad Tuzla, Centar za socijalni rad Visoko, Centar za socijalni rad Bijeljina i Pododjeljenje za socijalnu zaštitu Brčko Distrikt BiH. U većini navedenih centara za socijalni rad, uprkos izraženoj zainteresovanosti (bračnih) partnera za tretman, tretman se ne provodi zbog ograničenih kapaciteta.

Od ukupno 43 centra za socijalni rad koji su učestvovali u istraživanju, 6 centara za socijalni rad ispunjava zakonske pretpostavke za rad porodičnih savjetovališta: Centar za socijalni rad Goražde, gdje postoji Služba porodičnog savjetovališta koja primjenjuje savjetodavni i psihoterapijski rad. U Centru za socijalni rad Mostar je formirano Savjetovalište za zaštitu braka, obitelji i djece. U Centru za socijalni rad Banja Luka savjetodavno-terapeutski tretman se obavlja u okviru Porodičnog savjetovališta. U centru za socijalni rad Bihać djeluje Bračno i porodično savjetovalište. Savjetovalište pri centru za socijalni rad postoji i na području Centra za socijalni rad Jajce i Centra za socijalni rad Tuzla.

Posebnu specifičnost u institucionalnom okviru Kantona Sarajevo predstavlja JU „Porodično savjetovalište“, koja djeluje kao zasebna ustanova izvan sistema centara za socijalni rad. Ova ustanova pruža savjetodavno-terapeutske usluge pojedincima, porodicama i grupama koje se suočavaju s porodičnim, bračnim i drugim poteškoćama, čije prevazilaženje zahtijeva stručnu pomoć.

Time se u Kantonu Sarajevo stvara poseban model organizacije savjetodavnog tretmana, koji djelimično rasterećuje centre za socijalni rad i omogućava fokusiraniji pristup u radu s korisnicima.

Savjetodavno-terapeutski tretman pri porodičnim savjetovalištim u centrima za socijalni rad je besplatan za sve korisnike koji potraže pomoć. Sam proces ima nekoliko faza: korisnici se javljaju na tretman telefonskim pozivom, lično ili dolaskom u centar za socijalni rad/porodično savjetovalište. Obično prvi susret zakaže jedan od partnera. Kada stručnjaci utvrde da je savjetovalište odgovarajuća ustanova, slijedi inicijalni razgovor, na kojem se partneri detaljnije informišu o ciljevima tretmana i kreira se terapijski ugovor. U zavisnosti od raspoloživosti i kapaciteta savjetovališta, tretman se najčešće provodi jednom sedmično u trajanju od 60 minuta kada je riječ o individualnom tretmanu, odnosno 90 minuta, kada se radi tretman u paru. Trajanje tretmana zavisi od motivacije partnera i složenosti problematike.

Primjeri dobre prakse u realizaciji bračnog i partnerskog savjetovanja u centrima za socijalni rad

S obzirom na ograničene kapacitete većine centara za socijalni rad u pružanju podrške partnerima pri prevazilaženju bračnih problema i očuvanju porodične cjeline, u istraživanju su posebno analizirani centri koji raspolažu porodičnim savjetovalištim i imaju dugogodišnje iskustvo u savjetodavnom tretmanu, uključujući centre iz Mostara, Banja Luke, Goražda, Jajca i Tuzle. Istraživanje je realizovano putem polustrukturiranih intervju sa stručnjacima koji, pored osnovnog obrazovanja, imaju dodatne edukacije iz različitih psihoterapijskih pravaca i primjenjuju savjetodavno-terapeutski tretman u radu sa bračnim partnerima.

Kako bi se stekao uvid u organizaciju rada i raspodjelu profesionalnih zadataka, intervjui su obuhvatili i menadžere centara te pravnike angažovane u savjetovalištim.

Prije realizacije intervjua, menadžeri centara dali su saglasnost za učešće, delegirali uposlenike, a učesnicima su dostavljena okvirna pitanja i dogovoreni termini. Intervjui su trajali u prosjeku 30–40 minuta, a poštovana je dobrovoljnost, anonimnost i pravo učesnika na odustajanje u bilo kojem trenutku. Za anonimnost učesnika imena su zamijenjena kodovima (I1, I2, I3...). Fokus analize stavljen je na njihove ustanove i profesionalna iskustva kako bi se prikazali izazovi u savjetodavno-terapeutskom radu u BiH.

Podaci su analizirani primjenom kvalitativno komparativne analize (QCA), koja omogućava sagledavanje svakog centra kao kombinacije faktora, umjesto fokusiranja na pojedinačne varijable. Ova metoda omogućava mapiranje institucionalnih kapaciteta, profesionalnih uloga i organizacijskih praksi centara za socijalni rad, uzimajući u obzir specifičnosti savjetodavno-terapeutskog tretmana i izazova sa kojima se stručnjaci susreću u radu sa bračnim i partnerskim parovima. Iako rezultati nisu generalizabilni, dobijena tipologija centara pruža temelj za oblikovanje politika, preporuka i programa usmjerenih na unapređenje kvaliteta i stabilnosti bračnih i porodičnih odnosa u Bosni i Hercegovini.

U okviru istraživanja posebno je analizirana organizacija savjetodavno-terapeutskog tretmana u centrima za socijalni rad, s fokusom na definisanje radnih mjesta, zadataka i odgovornosti stručnjaka. Ispitalo se da li centri formalno predviđaju radno mjesto za ovakav tretman, kako se organizuje njegovo izvođenje, te da li menadžment konsultuje stručnjake prilikom planiranja poslova i radnih zadataka. Posebna pažnja posvećena je normiranju satnice, eventualnoj stimulaciji stručnjaka, njihovoj opterećenosti drugim poslovima, kao i saradnji sa ustanovama iz lokalne zajednice kada kapaciteti centra nisu dovoljni za uspješan ishod tretmana.

Da bi centar bio uključen u QCA „idealni set“, potrebno je da Pravilnikom o organizaciji poslova i radnih zadataka formalno predvidi radno mjesto i definiše radne zadatke stručnjaka za savjetodavno-terapeutske tretman. Idealno je da centar ima dovoljno stručnjaka sa dodatnim edukacijama, kako bi mogli kvalitetno odgovoriti na sve zahtjeve korisnika. Efikasan tretman zahtijeva osmosatno radno vrijeme i oslobađanje stručnjaka od drugih zadataka, kako bi se omogućilo fokusirano savjetovanje i očuvanje kvaliteta tretmana. Također, stimulacija stručnjaka i saradnja sa ustanovama u lokalnoj zajednici smatrani su važnim elementima za unapređenje tretmana, uz mogućnost razmjene iskustava i upućivanja korisnika u druge ustanove ukoliko centar ne može odgovoriti na njihove potrebe.

Drugi ključni uslov u istraživanju odnosio se na dostupnost edukacija i supervizije za stručnjake. Ispitalo se da li stručnjaci imaju kontinuiranu superviziju i sistemsku profesionalnu podršku, kao i da li centri obezbjeđuju edukacije i finansijska sredstva za dodatna znanja potrebna za kvalitetan savjetodavno-terapeutske tretman. Za potpuni „idealni set“ u QCA analizi, centri bi trebali imati uspostavljenu sistemsku superviziju i adekvatnu edukacijsku podršku stručnjacima.

Podaci su interpretirani prema strukturiranoj fokusnoj komparaciji slučajeva, koristeći Raginovu ljestvicu od 0 do 1. Centar se u potpunosti ubraja u određeni skup kada je ocjena 1, dok se potpuno isključuje ako je ocjena 0. Prag od 0,5 predstavlja prekretnicu, pri čemu vrijednosti iznad 0,5 pokazuju veće uključivanje u set, a ispod 0,5 veće isključivanje. Odsustvo jednog od uslova označava se znakom ~. Na ovaj način rezultati omogućavaju vizualizaciju i interpretaciju pozicioniranja varijabli u odnosu na organizacijske kapacitete i podršku stručnjaka u savjetodavno-terapeutskom tretmanu.

Tabela 19: Rezultati QCA analize

	Organizacija i saradnja (OS)	Supervizija i edukacija (SE)	OS SE	~OS SE	OS ~SE	~OS ~SE
Centar za socijalni rad Goražde	1	0.6	0.6	0	0.4	0
Centar za socijalni rad Jajce	0.4	0.6	0.4	0.6	0.4	0.4
Centar za socijalni rad Mostar	0.4	0.6	0.4	0.6	0.4	0.4
Centar za socijalni rad Tuzla	0.6	0.4	0.4	0.4	0.6	0.4
Centar za socijalni rad Banja Luka	1	0.6	0.6	0	0.4	0

Dobijeni podaci govore da Centar za socijalni rad Goražde i Centar za socijalni rad Banja Luka ulažu najviše napora u pružanje savjetodavno-terapeutskog tretmana s bračnim i partnerskim parovima. U ovim centrima, pravilnicima o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, predviđena su radna mjesta savjetodavnog terapeuta kao stručnog djelatnika.

U okviru službe Porodičnog savjetovališta Centra za socijalni rad Goražde sistematizovana su tri radna mjesta: dva stručna saradnika – socijalna radnika za savjetodavno-terapeutski tretman i stručni saradnik, pedagog-psiholog za psihološke poslove. Prema Pravilniku, stručnjaci vode individualni, partnerski, porodični i grupni savjetodavno-terapeutski tretman, primjenjujući sistemski porodični pristup; provode stručni savjetodavni rad sa roditeljima i djecom; učestvuju u izradi mišljenja za sklapanje maloljetnih brakova i sticanje poslovne sposobnosti maloljetnih osoba koje su roditelji; te obavljaju druge poslove definisane sistematizacijom.

U Centru za socijalni rad Banja Luka, u porodičnom savjetovalištu angažovane su dvije socijalne radnice, dok Pravilnik o sistematizaciji predviđa mogućnost zapošljavanja još dva stručnjaka. Savjetodavno-terapeutski tretman se provodi unutar osmosatnog radnog vremena porodičnog savjetovališta. Podaci pokazuju da jedino u Centru za socijalni rad Banja Luka stručnjaci koji provode tretman ne obavljaju druge poslove. Nasuprot tome, u Centru za socijalni rad Goražde tretman se provodi unutar osmosatnog radnog vremena centra, pri čemu se satnica određuje u skladu s potrebama korisnika.

Stručnjaci nemaju fiksirano radno vrijeme za provedbu savjetodavno-terapeutskog tretmana, već sami procjenjuju vremenski okvir potreban za tretman. Centar za socijalni rad Goražde nema finansijsku mogućnost da angažuje stručnjake isključivo na poslovima tretmana, pa tri stručnjaka, iako dodatno edukovana za tretman, po potrebi obavljaju i druge zadatke unutar centra. Iako stručnjaci smatraju da mogu odgovoriti na zahtjeve korisnika, angažovanost na dodatnim poslovima negativno utječe na posvećenost i kvalitet tretmana.

Kako bi osigurali kvalitetnu uslugu, Centar za socijalni rad Goražde i Centar za socijalni rad Banja Luka održavaju kontinuiranu saradnju sa relevantnim ustanovama i stručnjacima u lokalnoj zajednici. Stručnjaci često razmjenjuju mišljenja sa kolegama i upućuju korisnike u druge ustanove kada procijene da je izuzetno važno za napredak tretmana.

Savjetodavno-terapeutski tretman predstavlja težak i izazovan zadatak za svakog profesionalca. Iako proces zahtijeva punu posvećenost i profesionalizam, ni u jednom od ova dva centra ne provodi se sistemska supervizija.

Glavni razlog višegodišnjeg izostanka supervizije jesu finansijski problemi, dok je u Centru za socijalni rad Goražde dodatno otežano nedostatkom edukovanih supervizora koji bi vodili program.

U nedostatku sistemske supervizije, stručnjaci organizuju interviziju i povremenu superviziju u okviru projektnih aktivnosti u saradnji s nevladinim sektorom. Iako takvi vidovi podrške imaju značaj, oni nisu održivi. Stručnjaci često u vlastitom aranžmanu osiguravaju superviziju kad procijene da je potrebna.

Slična situacija je i u Centru za socijalni rad Banja Luka: ne postoji sistemska supervizija; desetak stručnjaka je pohađalo privremenu superviziju koja je trajala tri mjeseca i organizovana je na inicijativu stručnjaka u prostorijama centra tokom radnog vremena, što je izazvalo dodatne poteškoće u obavljanju redovnih poslova. Jedna od sagovornica je navela da je nekoliko puta finansirala superviziju iz vlastitih sredstava jer je bila neophodna za rad.

Spomenuti centri nastoje osigurati edukacije stručnjacima koje su neophodne za provedbu savjetodavno-terapeutskog tretmana. Kroz intervju, stručnjakinja u Centru za socijalni rad Goražde je istakla da joj je centar finansirao jednu godinu edukacije iz sistemske porodične terapije, dok je drugu godinu finansirala u vlastitom aranžmanu. Slično iskustvo je podijelila i stručnjakinja iz Centra za socijalni rad Banja Luka. U nedostatku finansijskih sredstava, stručnjakinja koja provodi savjetodavno-terapeutski tretman je sama finansirala edukaciju iz sistemske porodične terapije, dok je edukaciju iz emocionalno fokusirane terapije u cjelosti finansirao centar za socijalni rad. Ovi centri finansiraju logističke troškove i plaćeno odsustvo za stručnjake koji pohađaju dodatnu edukaciju. Također, organizuju interne seminare i razmjenu profesionalnih iskustava.

Tabela 20: Rezultati QCA analize: Iskustva Centra za socijalni rad Goražde i Centra za socijalni rad Banja Luka u realizaciji savjetodavno-terapeutuskog tretmana

Uslovi:	CSR Goražde	CSR Banja Luka
Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta su regulisani poslovi i zadaci stručnjaka koji provode savjetodavno-terapeutski tretman.	+	+
Centar ima dovoljno stručnjaka koji su edukovani za provedbu savjetodavno-terapeutuskog tretmana.	+	+
Stručnjaci koji provode savjetodavno-terapeutski tretman nisu opterećeni drugim poslovima i zadacima u centru za socijalni rad.	+	-
Stručnjaci koji provode savjetodavno-terapeutski tretman imaju stimulacije jer obavljaju dodatne poslove savjetodavnog tretmana.	-	-
Stručnjaci u porodičnim savjetovalištimaju imaju predviđenu satnicu za realizaciju savjetodavno-terapeutuskog tretmana.	-	-
Stručnjaci koji provode tretman sarađuju sa drugim relevantnim ustanovama i stručnjacima u lokalnoj zajednici kako bi unaprijedili kvalitet savjetodavno-terapeutuskog tretmana.	+	+
Centar za socijalni rad organizuje kontinuiranu i sistemsku superviziju za stručnjake koji učestvuju u savjetodavno-terapeutskom tretmanu.	-	-
Centar za socijalni rad u potpunosti finansira edukacije stručnjacima koji provode savjetodavno-terapeutski tretman kako bi omogućili profesionalni razvoj i kvalitetniju provedbu tretmana.	-	-
Centar za socijalni rad ulaže napore i omogućava stručnjacima da pohađaju edukacije u vlastitom aranžmanu.	+	+
U nemogućnosti da obezbijedi profesionalnu superviziju, CSR organizuje interne konsultacije i profesionalna savjetovanja i podršku stručnjacima koji provode savjetodavno-terapeutski tretman.	+	+

Podaci prikazani u *Tabeli 20* ukazuju na to da Centar za socijalni rad Goražde i Centar za socijalni rad Banja Luka ulažu značajne napore u organizaciji savjetodavno-terapeutskog tretmana, s ciljem pružanja kvalitetne usluge korisnicima. Ipak, prema QCA analizi, ovi centri se ne mogu u potpunosti svrstati u „idealni set“. Ozbiljan problem predstavlja nedostatak sistemske supervizije, koja je ključna za stručnjake u realizaciji kvalitetnijeg tretmana.

U saradnji sa nadležnim ministarstvima i osnivačima, spomenuti centri trebaju nastojati osigurati sistemsku superviziju kako bi unaprijedili kvalitet savjetodavnog tretmana i obezbijedili stručnjacima osnovne preduslove za rad. Također, centri bi trebali razmotriti mogućnost naknada ili dodatnih stimulacija za stručnjake koji provode savjetodavni tretman, kako bi dodatno motivisali osoblje i nagradili njihovu posvećenost.

Daljom analizom utvrđeno je da Centar za socijalni rad Jajce i Centar za socijalni rad Mostar na sličan način organizuju savjetodavno-terapeutski tretman s bračnim i partnerskim parovima. Stoga će se u nastavku rad komparirati iskustva ova dva centra u organizaciji bračnog i partnerskog savjetovanja.

U Centru za socijalni rad Jajce, dvije socijalne radnice provode savjetodavno-terapeutski tretman, dok u Centru za socijalni rad Mostar jedna stručnjakinja realizuje tretman s korisnicima. Iako su stručnjaci u oba centra edukovani za rad u porodičnim savjetovaništima, u Centru za socijalni rad Jajce nisu jasno definisana radna mjesta za provedbu savjetodavnog tretmana. Nasuprot tome, u Centru za socijalni rad Mostar poslovi i zadaci savjetodavno-terapeutskog tretmana definisani su na tri nivoa: edukativno-preventivni rad, savjetodavni rad i terapijski rad. Edukativno-preventivni rad se obavlja kroz aktivnosti usmjerene na unapređenje i humanizaciju partnerskih odnosa. Savjetodavni i terapijski rad provodi se s bračnim partnerima i mladima koji žele stupiti u bračnu zajednicu, iako u praksi ovi zahtjevi često izostaju.

Također, u Porodičnom savjetovalištu, putem SOS telefona, stručnjaci obavljaju savjetovanje iz svih poslova koji spadaju u nadležnost centra.

U Centru za socijalni rad Jajce, unutrašnjim pravilnicima nije normirana satnica za provedbu savjetodavno-terapeutskog rada, pa stručnjaci tretman provode shodno odzivu korisnika i raspoloživom vremenu. Nasuprot tome, u Centru za socijalni rad Mostar, Porodično savjetovalište radi pet sati svakog radnog dana, uz nastojanje stručnjaka da se prilagode korisnicima koji se jave van predviđenih termina.

Savjetodavno-terapeutski tretman u ovim centrima organizuje se po potrebi korisnika, kompleksnosti problema i motivaciji klijenata, tako što se tretman zakazuje pismenim putem, a menadžment imenuje stručnjake koji će obaviti zadatak. Zbog pandemije COVID-19, u spomenutim centrima je bio organizovan infopult, gdje stručnjaci obavljaju informativni razgovor sa korisnicima, dok su se savjetodavni tretmani provodili prema prethodno zakazanim terminima. Stručnjaci koji provode tretman tokom radnog vremena obavljaju i druge poslove predviđene propisima, što dovodi do preopterećenosti i negativno utječe na kvalitet i kontinuitet savjetodavno-terapeutskog tretmana.

I:S 4 Iako se trudimo, kvalitet rada je urušen. Bilo bi dobro da imamo kadar koji radi samo savjetodavni tretman, ali to je nemoguće. U takvoj situaciji mi samo gasimo požar. Mi smo svi članovi mnogobrojnih timova što utječe na kvalitet i posvećenost tretmanu.

Savjetodavni rad je težak i izazovan zadatak i znatno se razlikuje od redovnih aktivnosti. Ipak, stručnjaci koji provode tretman ne dobijaju nikakav vid stimulacije. Jedna socijalna radnica navodi:

I:S 4 Centar nema finansijskih sredstava za stimualaciju. Kod nas se radi o ličnoj motivaciji. Ukoliko znamo da smo nekomе pomogli, to nas motiviše i stimuliše.

Problematiku dodatno komplikuje činjenica da su osnivači centara za socijalni rad općine, odnosno gradovi, te da se iz predviđenih sredstava za rad centara uprkos izraženoj potrebi ne izdvajaju adekvatna sredstva za angažman u porodičnim savjetovalištima.

Kako bi unaprijedili kvalitet savjetodavnog tretmana, Centar za socijalni rad Jajce ostvaruje kontinuiranu saradnju sa centrom za mentalno zdravlje, školama, općinom, sudom i policijskom stanicom. Stručnjaci sarađuju sa ustanovama kada procijene da njihovi vlastiti kapaciteti nisu dovoljni za uspješan ishod tretmana. Na primjer, sa centrom za mentalno zdravlje sarađuju ukoliko korisniku treba psihijatrijska pomoć i medikamentozna terapija, a zbog nedostatka pravnih kapaciteta, sarađuju sa nevladinom organizacijom koja nudi besplatnu pravnu podršku korisnicima. Također, Centar za socijalni rad Mostar uspostavlja saradnju sa SOS porodičnim savjetovalištem, Caritasom i svim drugim relevantnim ustanovama u lokalnoj zajednici. Prema mišljenju stručnjaka, benefiti ovakve saradnje su dugoročni, jer korisnike upućuju u druge organizacije kako bi unaprijedili kvalitet savjetodavno-terapeutskog tretmana.

U Centru za socijalni rad Mostar, zahvaljujući projektnim aktivnostima, stručnjaci su deset mjeseci učestvovali u superviziji jednom mjesečno. U Centru za socijalni rad Jajce, stručnjaci su prethodne godine pet mjeseci imali organizovanu superviziju, ali je nakon završetka projekta supervizija prekinuta. Upoznati sa finansijskim problemima, stručnjaci rijetko iniciraju zahtjeve menadžmentu za sistemsku superviziju.

Na pitanje „Da li stručnjaci u vlastitom aranžmanu obezbijede superviziju?“, naveli su da je supervizija luksuz kojeg, uprkos potrebi, ne mogu priuštiti. U nedostatku supervizije, centri organizuju interviziju, gdje razmjenjuju profesionalna mišljenja u slučaju problema i izazova u radu. Ipak, ovakav vid savjetovanja nije dovoljan i ne može zamijeniti sistemsku superviziju.

Centar za socijalni rad Jajce i Centar za socijalni rad Mostar spadaju u rijetke centre u BiH koji stručnjacima finansiraju edukacije potrebne za savjetodavni tretman. Edukacije iz različitih škola ili pravaca su skupe, traju nekoliko godina (najčešće četiri ili pet), zahtjevne su, ali predstavljaju osnovni preduslov za angažman stručnjaka u porodičnim savjetovalištim. Pozitivno iskustvo bilježi stručnjak u Centru za socijalni rad Jajce, kojem je centar finansirao edukaciju iz sistemske porodične terapije.

Kroz polustrukturirane intervjuje, stručnjaci su naveli da prilikom pohađanja edukacija uglavnom imaju plaćeno odsustvo i pokriveno logističke troškove. Stručnjaci u Centru za socijalni rad Jajce također su podijelili pozitivna iskustva u organizaciji internih seminara za uposlenike centra i drugih ustanova socijalne zaštite, kako bi razmijenili profesionalna iskustva i obezbijedili potrebna znanja za kvalitetniji tretman.

Tabela 21: Rezultati QCA analize: Iskustva Centra za socijalni rad Jajce i Centra za socijalni rad Mostar u realizaciji savjetodavno-terapeutskog tretmana

Uslovi:	CSR Jajce	CSR Mostar
Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta su regulisani poslovi i zadaci stručnjaka koji provode savjetodavno-terapeutski tretman.	-	+
Centar ima dovoljno stručnjaka koji su edukovani za provedbu savjetodavno-terapeutskog tretmana.	+	-
Stručnjaci koji provode savjetodavno-terapeutski tretman nisu opterećeni drugim poslovima i zadacima u centru za socijalni rad.	-	-
Stručnjaci koji provode savjetodavno-terapeutski tretman imaju stimulacije jer obavljaju dodatne poslove savjetodavnog tretmana.	-	-
Stručnjaci u porodičnim savjetovalištim imaju predviđenu satnicu za realizaciju savjetodavno-terapeutskog tretmana.	-	+

Stručnjaci koji provode tretman sarađuju sa drugim relevantnim ustanovama i stručnjacima u lokalnoj zajednici kako bi unaprijedili kvalitet savjetodavnog tretmana.	+	+
Centar za socijalni rad organizuje kontinuiranu i sistemsku superviziju za stručnjake koji učestvuju u savjetodavnom radu.	-	-
Centar za socijalni rad upotpunosti finansira edukacije stručnjacima koji provode savjetodavno-terapeutske tretman kako bi omogućili profesionalni razvoj i kvalitetniju provedbu tretmana.	+	+
Centar za socijalni rad ulaže napore i omogućava stručnjacima da pohađaju edukacije u vlastitom aranžmanu.	+	+
U nemogućnosti da obezbijedi profesionalnu superviziju, centar za socijalni rad organizuje interne konsultacije i profesionalna savjetovanja i podršku stručnjacima koji provode savjetodavno-terapeutske tretman.	+	+

Analizirajući podatke dobijene QCA metodom, Centar za socijalni rad Jajce i Centar za socijalni rad Mostar ulažu značajne napore u unapređenje ljudskih resursa. Ipak, da bi se mogli svrstati u „idealni set“, potrebno je uložiti dodatne napore u organizacijske preduslove za kvalitetniji tretman. U tom kontekstu, nameće se potreba za angažovanjem većeg broja stručnjaka koji bi bili isključivo posvećeni savjetodavno-terapeutskom tretmanu. Kako bi se unaprijedio kvalitet usluge, potrebno je osigurati stimulacije i motivacione mehanizme za stručnjake koji su uključeni u savjetodavno-terapeutske tretman.

U posljednjem dijelu analize, razmatrani su kapaciteti Centra za socijalni rad Tuzla u realizaciji savjetodavno-terapeutskog tretmana sa (bračnim) partnerima. Dobijeni podaci ukazuju da Centar za socijalni rad Tuzla prednjači po broju edukovanih stručnjaka – šest stručnjaka je dodatno edukovano iz sistemske porodične terapije, ali trenutno samo jedna terapeutkinja direktno radi na savjetodavno-terapeutskom tretmanu.

Centar za socijalni rad Tuzla ima normiranu satnicu za rad porodičnog savjetovališta, što predstavlja preduslov za planiranje i kontinuitet tretmana.

Iako stručnjaci ističu da su savjetodavno-terapeutski tretman planirali tri puta sedmično, zbog nedovoljnog broja kadra i preopterećenosti stručnjaka drugim radnim zadacima, Porodično savjetovalište trenutno radi jednom sedmično u terminu od 15 do 19h. Stručnjaci navode da je ovaj termin odabran zbog korisnika koji su u radnom odnosu i koji zbog poslovnih obaveza ne mogu koristiti redovni termin.

Savjetodavni tretman se često inicira preporukom stručnjaka koji rade na saniranju porodičnih odnosa kada procijene da je tretman potreban. U zavisnosti od složenosti problematike, tretman traje nekoliko seansi, prilagođavajući se potrebama korisnika. Centar trenutno nema dovoljno stručnjaka da adekvatno odgovori na sve zahtjeve korisnika, jer stručnjak koji provodi savjetodavni rad istovremeno obavlja i svoje redovne aktivnosti, a tretman se realizuje unutar termina predviđenih za rad u savjetovalištu.

Zbog manjka kadra, stručnjaci su preopterećeni, što negativno utječe ne samo na kvalitet tretmana, nego i na zadovoljstvo i profesionalni položaj stručnjaka.

I:S7 Zbog manjka kadra, mnogo korisnika čeka na termin jer nemamo dovoljno vremena da se posvetimo samo savjetodavnom tretmanu... Ne može jedan stručnjak koji radi u savjetovalištu donijeti veliku promjenu. Nije to pravo savjetovalište, kako bi trebalo da izgleda. Ipak, trudimo se...

Uslijed preokupiranosti drugim obavezama, stručnjaci nemaju dovoljno vremena da se posvete savjetodavnom radu. Jedna stručnjakinja objašnjava da je četiri sata sedmično, koliko je predviđeno radno vrijeme savjetovaništa, nedovoljno da bi odgovorila na sve zahtjeve korisnika, jer svaki tretman zahtijeva pripremu za rad s korisnicima, za kvalitetnu individualnu terapiju potrebno je 60 minuta, a za porodičnu terapiju oko 90 minuta. Dakle, u toku radnog vremena koje je predviđeno za savjetodavno-terapeutske tretman sa korisnicima, stručnjaci mogu obaviti tretman sa dva bračna partnera ili jedan tretman sa porodicom, što je nedovoljno shodno odzivu korisnika.

Zbog preopterećenosti, stručnjaci najčešće podijele poslovne zadatke i obaveze, čime izostaju dugoročna rješenja za kvalitetniji savjetodavno-terapeutske rad u centrima za socijalni rad.

I:S 7 Rasporede postojeći kadar koji imaju na poslove i zadatke i to se naziva „reorganizacija“. Za mene je to gašenje požara. Mi imamo manjak kadra i ne može se posvetiti velika pažnja svim poslovima.

Stručnjaci kontinuirano sarađuju sa policijom, sudom, centrom za mentalno zdravlje i nevladinim organizacijama. Njihova saradnja se najčešće ogleda u razmjeni profesionalnih iskustava i u informisanju korisnika o mogućnostima savjetovanja u drugim ustanovama. U saradnji sa jednom pravnom organizacijom, obezbjeđuju pravnu podršku korisnicima.

Važno je napomenuti da je Centar dvije godine imao poteškoća sa finansiranjem, ali zahvaljujući saradnji sa ustanovama iz lokalne zajednice, kvalitetan savjetodavni tretman bio je obezbijeđen za sve korisnike. Ono što izdvaja Centar za socijalni rad Tuzla od drugih centara jeste činjenica da je angažman stručnjaka u porodičnom savjetovaništu bio finansiran kroz jednogodišnji pilot projekat nadležnog ministarstva za socijalnu politiku. Iako je podrška ministarstva bila značajna, naknade za rad u savjetovaništu obustavljene su nakon završetka projekta zbog nedostatka finansija.

Stručnjaci su, u praksi, često pasivni u zahtjevima za dodatne stimulacije, iako bi simbolična naknada bila značajna i doprinijela bi kvalitetnijem i posvećenijem radu. S druge strane, sve izraženija potreba korisnika za savjetodavno-terapeutskim tretmanom postavlja ozbiljne izazove i zahtijeva dugoročna rješenja koja bi povećala kvalitet rada porodičnih savjetovališta i stručnjaka koji su uključeni u savjetodavni rad.

Stručnjaci angažovani u Centru imaju iskustvo učestvovanja u superviziji, koju povremeno i kratkotrajno organizuju nevladine organizacije i nadležna ministarstva. U Centru za socijalni rad Tuzla, nadležno ministarstvo za socijalnu politiku organizovalo je superviziju za uposlenike centra, ali ona je bila kratkoročna. Tokom proteklih godina, stručnjaci su inicirali potrebu za edukacijom iz sistemske porodične terapije, a menadžment Centra je na njihov zahtjev obezbijedio prostor za održavanje edukacije, dok su stručnjaci finansirali edukaciju u vlastitom aranžmanu.

Uprkos značaju supervizije i edukacija, stručnjaci nisu u mogućnosti da u vlastitom aranžmanu finansiraju kontinuiranu superviziju i potrebne edukacije, što ograničava kvalitet savjetodavno-terapeutskog tretmana i profesionalni razvoj stručnjaka.

I:S7 Nemamo dovoljno sredstava da bismo mogli sebi u vlastitom aranžmanu obezbijediti superviziju. Iako je prijeko potrebna, ona je za nas luksuz ukoliko je moramo individualno finansirati.

S obzirom na to da Centar rijetko organizuje interne edukacije i seminare, stručnjaci sarađuju sa drugim ustanovama i nevladinim organizacijama koje mogu obezbijediti i finansirati potrebne edukacije. U nedostatku sistemske supervizije, interno razmjenjuju mišljenja i profesionalna iskustva.

Tabela 22: Rezultati QCA analize: Iskustva Centra za socijalni rad Tuzla u realizaciji savjetodavno-terapeutuskog tretmana

Uslovi:	Centar za socijalni rad Tuzla
Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta su regulisani poslovi i zadaci stručnjaka koji provode savjetodavno-terapeutske tretman.	-
Centar ima dovoljno stručnjaka koji su edukovani za provedbu savjetodavno-terapeutuskog tretmana.	-
Stručnjaci koji provode savjetodavno-terapeutske tretman nisu opterećeni drugim poslovima i zadacima u centru za socijalni rad.	-
Stručnjaci koji provode savjetodavno-terapeutske tretman imaju stimulacije jer obavljaju dodatne poslove savjetodavnog tretmana.	-
Stručnjaci u porodičnim savjetovaništima imaju predviđenu satnicu za realizaciju savjetodavno-terapeutuskog tretmana.	+
Stručnjaci koji provode tretman sarađuju sa drugim relevantnim ustanovama i stručnjacima u lokalnoj zajednici kako bi unaprijedili kvalitet savjetodavno-terapeutuskog tretmana.	+
Centar za socijalni rad organizuje kontinuiranu i sistemsku superviziju za stručnjake koji učestvuju u savjetodavnom radu.	-
Centar za socijalni rad u potpunosti finansira edukacije stručnjacima koji provode savjetodavno-terapeutske tretman kako bi omogućili profesionalni razvoj i kvalitetniju provedbu tretmana.	-
Centar za socijalni rad ulaže napore i omogućava stručnjacima da pohađaju edukacije u vlastitom aranžmanu.	+
U nemogućnosti da obezbijedi profesionalnu superviziju, centar za socijalni rad organizuje interne konsultacije i profesionalna savjetovanja i podršku stručnjacima koji provode savjetodavno-terapeutske tretman.	+

Uz pomoć QCA, dobijeni podaci govore da je Centar za socijalni rad Tuzla u začecima organizacijski prednjačio u odnosu na ostale centre, ali da je vremenom, zbog nedostatka finansijskih sredstava, kvalitet usluge narušen. Problem usložnjava i činjenica da je zbog narušenih porodičnih i partnerskih odnosa, sve veći broj korisnika kojima je potrebna stručna pomoć, a s druge strane sve manji broj stručnjaka koji im mogu pomoći. Na osnovu provedenih intervjua, može se zaključiti da Centar za socijalni rad Tuzla ima dugogodišnje iskustvo u provedbi savjetodavno-terapeutskog tretmana, ali je potrebna podrška kako bi porodično savjetovalište zaživjelo u punom kapacitetu kako je predviđeno zakonskim propisima.

Analizirajući kapacitete centara za socijalni rad u provedbi savjetodavno-terapeutskog tretmana, iskustva stručnjaka predstavljaju vrijedan primjer dobre prakse, koji može poslužiti za unapređenje rada u drugim centrima u Bosni i Hercegovini. Ipak, uočeni su značajni izazovi koji uključuju neujednačene standarde za provedbu tretmana, različite organizacione modele, nedovoljan broj stručnjaka, izostanak sistemske supervizije i nedostupnost kontinuiranih edukacija. Ovi nedostaci ukazuju na hitno potrebno unapređenje strukture i kapaciteta centara, kao i kreiranje jasnih smjernica za kvalitetan i održiv savjetodavno-terapeutski rad.

- Prva važna mjera odnosi se na usklađivanje zakonskih i podzakonskih akata koji regulišu rad porodičnih savjetovališta i provedbu savjetodavno-terapeutskog tretmana. Jasno definisani zakonski okviri omogućavaju standardizaciju usluga, precizno definisanje profesionalnih odgovornosti i ujednačavanje kriterija za pružanje tretmana u svim centrima. Pored toga, osiguravanje adekvatnih finansijskih sredstava ključno je za funkcionisanje savjetovališta, kako za plate stručnjaka, tako i za pokrivanje troškova edukacija, supervizije, materijala i tehničkih resursa potrebnih za kvalitetnu provedbu tretmana.

- Jačanje kapaciteta centara podrazumijeva i poboljšanje kadrovskih, prostornih i tehničkih uslova. Potrebno je sistematizovati radna mjesta u skladu sa standardima rada i usluga, te jasno definisati poslove i radne zadatke stručnjaka koji provode savjetodavno-terapeutske tretman. Ovaj pristup osigurava da stručnjaci imaju dovoljno vremena i resursa da se posvete tretmanu bez dodatnog opterećenja drugim zadacima, čime se povećava kvalitet usluge i smanjuje rizik od profesionalnog sagorijevanja.
- Posebno je važno uspostaviti multidisciplinarne timove posvećene isključivo radu u porodičnim savjetovalištim i savjetodavno-terapeutskom tretmanu. Takvi timovi omogućavaju kombinaciju različitih stručnih perspektiva, što doprinosi efikasnijem rješavanju kompleksnih bračnih i partnerskih problema. U sklopu ovih timova, preporučuje se uvođenje sistema stimulacija i naknada za stručnjake koji provode tretman, čime se motiviše kontinuirano angažovanje i profesionalni razvoj.
- Kontinuirana supervizija i dostupne edukacije ključni su elementi profesionalne podrške. Supervizija omogućava stručnjacima refleksiju nad sopstvenim radom, rješavanje dilematskih situacija i održavanje profesionalnih standarda, dok edukacije omogućavaju savladavanje novih metoda, terapijskih pravaca i inovativnih pristupa u radu sa bračnim i partnerskim parovima. Finansiranje edukacija od centara osigurava jednak pristup znanjima i vještinama svim stručnjacima, čime se povećava ukupni kapacitet i kompetentnost sistema.
- Saradnja sa relevantnim ustanovama u lokalnoj zajednici predstavlja još jedan ključni element unapređenja tretmana. Razmjena profesionalnih iskustava, upućivanje korisnika kada centar ne može odgovoriti na njihove potrebe i koordinacija različitih oblika podrške, doprinose jačanju kvaliteta usluge i stabilnosti tretmana. Aktivno uključivanje centara u lokalnu mrežu usluga omogućava osiguravanje sveobuhvatne podrške parovima, što je izuzetno važno za očuvanje porodične i bračne stabilnosti.

Implementacija ovih mjera rezultirala bi standardizovanim, održivim i efektivnim savjetodavno-terapeutskim tretmanom. Kvalitetna organizacija rada, dostupnost edukacija i supervizije, te saradnja sa lokalnom zajednicom, omogućili bi stručnjacima da u potpunosti zadovolje potrebe korisnika, smanje stres i profesionalno opterećenje, te doprinesu očuvanju stabilnih i funkcionalnih bračnih i partnerskih odnosa u savremenom bosansko-hercegovačkom društvu.

Profesionalna iskustva stručnjaka u bračnom i partnerskom savjetovanju

Analiza profesionalnih iskustava stručnjaka koji se bave bračnim i partnerskim savjetovanjem u Bosni i Hercegovini pruža vrijedan uvid u institucionalne, metodološke i etičke dimenzije ovog specifičnog oblika savjetodavnog rada. S obzirom na heterogenost sistema socijalne zaštite, savjetodavni tretman realizuje se u okviru različitih ustanova i profesionalnih profila, što omogućava poređenje praksi, izazova i resursa kojima stručnjaci raspolažu.

U cilju sistematskog sagledavanja ovog polja, provedeno je kvalitativno istraživanje zasnovano na polustrukturiranim intervjuima. Mesihović (2003) smatra da uspješna organizacija intervjua pretpostavlja dobro poznavanje društvenih, političkih, ekonomskih i historijskih prilika na makrorazini društva. Drugim riječima, temeljna osobina dubinskog intervjua je traganje za novim saznanjima ili razvijanje hipoteza o određenom problemu koji nije dovoljno istražen, a to se postiže traženjem skrivenijeg, ličnog iskustva i doživljaja pojedinca (Lakičević i Knežević, 2011). Polustrukturirani (dubinski) intervju ima naznačene tematske jedinice za razgovor, pitanja koja se postavljaju mogu se u toku intervjua mijenjati, kao i njihov redoslijed, ne namećući kategorije u okviru kojih se očekuju odgovori. Vođenje intervjua je fleksibilno i ispitivač može ispitanika usmjeriti na probleme koji su bitni za istraživanje (Termiz, 2005).

Zbog načina vođena razgovora, odgovori su spontaniji, sveobuhvatniji, bogatiji, iskreniji, manje kontrolisani i za predmet istraživanja značajniji. Da bi se uspješno provelo do kraja, kvalitativno intervjuisanje zahtijeva pažljivo slušanje kako bi se čula značenja, interpretacije i razumijevanja koja daju oblik svjetovima intervjua (Burnham i sarad., 2006; Termiz, 2005; 2001; 2020).

Metoda intervjua je odabrana jer se u odnosu na ostale metode i tehnike fokusira na: (1) neposrednost i dinamiku vođenja razgovora koji pruža priliku za produbljenje ispitivanje i (2) omogućava istraživaču da traži objašnjenje za pojedine odgovore koji su važni za predmet proučavanja (Lakičević i Knežić, 2011). Prednost je i to što (3) istraživanje ostavlja otvorenim za nove i neočekivane informacije kako bi se otvorile nove teme razgovora (Burnham i sarad., 2006; Termiz, 2001; 2005; 2020).

Kontaktirano je ukupno 35 ustanova: 9 centara za socijalni rad, 6 centara za mentalno zdravlje, 8 privatnih savjetovališta, 7 nevladinih organizacija, 4 vjerske ustanove i 1 porodično savjetovalište. U istraživanju je učestvovalo 43 stručnjaka različitih profesionalnih usmjerenja, uključujući socijalne radnike, psihologe, pedagoge, teologe, psihijatre i druge.

Intervjui su realizovani sa predstavnicima centara za socijalni rad (Goražde, Jajce, Banja Luka, Jablanica, Bihać, Cazin, Mostar, Tuzla i Brčko Distrikt BiH), JU "Porodično savjetovalište" Kantona Sarajevo, centara za mentalno zdravlje (Mostar, Zvornik, Ključ, Derventa i Bijeljina), nevladinih organizacija (USPIT, Centar „Viva žene Tuzla“, Centar „Nahla“ Sarajevo, Udruženje „Medica“ Zenica, „Amica Educa“ Tuzla i Caritas Banja Luka), privatnih savjetovališta, te vjerskih institucija.

Ukupan broj učesnika istraživanja obuhvatao je dvanaest socijalnih radnika, jedanaest psihologa, šest teologa, šest pedagoga, jednog pedagoga-psihologa, jednog pravnika, jednog socijalnog psihologa, jednog socijalnog pedagoga, dva neuropsihijatra, jednog magistra edukacijskih nauka i jednog magistra religijske edukacije.

Tabela 23: Učesnici u kvalitativnom dijelu istraživanja

Ustanove u Bosni i Hercegovini	Broj	Stručnjaci	Broj
Centri za socijalni rad	9	Socijalni radnici	12
Centri za mentalno zdravlje	6	Psiholozi	11
Privatne ustanove	8	Pedagozi	6
Nevladine organizacije	7	Teolozi	6
Vjerske ustanove	4	Pedagozi- psiholozi	1
Porodična savjetovališta	1	Ostali	7
Ukupno	35	Ukupno	43

Stručnjaci koji provode bračno i partnersko savjetovanje u Bosni i Hercegovini imaju dugogodišnje iskustvo u savjetodavnom radu i završene dodatne edukacije iz ove oblasti. Većina njih se dodatno obrazovala u okviru različitih psihoterapijskih škola, pri čemu je najzastupljenija sistemska porodična terapija (21 stručnjak), zatim kognitivno-bihevioralna terapija (3), emocionalno fokusirana terapija za rad s bračnim partnerima (2), geštalt psihoterapija (4), transakciona analiza (1), realitetna terapija (1), integrativna terapija (1), supervizija (1) i terapija traume metodom psihodrame (1). Neki stručnjaci su prošli edukacije u više pravaca, čime se dodatno proširuje metodološki spektar primjene u savjetodavnom radu.

U radu s bračnim partnerima stručnjaci provode savjetodavno-terapeutske tretman koji obuhvata i savjetovanje i psihoterapiju, s ciljem postepenih i strukturiranih promjena koje omogućavaju otklanjanje problema i unapređenje funkcionisanja porodice i njenih članova. Svaka psihoterapijska škola razvija vlastitu infrastrukturu, uključujući methodske specifičnosti, edukacije i istraživanja.

Tradicionalno se insistiralo na posvećenosti jednoj školi zbog kreiranja jasne metodologije, ali razvoj psihoterapije i napredak različitih pravaca omogućio je prepoznavanje značajnih sličnosti među terapijskim pravcima. Transteorijska analiza pokazuje da se terapijski sistemi slažu u identifikaciji procesa koji dovode do promjene, dok se razlikuju uglavnom u sadržaju koji je predmet terapijske intervencije. Ovaj pluralistički pristup omogućava stručnjacima da primjenjuju različite metode i tehnike prema potrebama bračnih partnera, istovremeno zadržavajući profesionalnu dosljednost i fokus na unapređenju kvalitetnih partnerskih odnosa.

Podaci dobijeni putem polustrukturiranog intervjua analizirani su shodno tematskoj analizi (Braun i Clarke, 2006), koja podrazumijeva šest koraka obrade: (1) čitanje transkripata i upoznavanje sa podacima; (2) generisanje inicijalnih kodova, (3) traganje za temama; (4) pregled i provjera poznatih tema; (5) imenovanje tema i konačno, (6) definisanje podtema i povezivanje s temama u svrhu interpretacije rezultata istraživanja.

Etički zahtjevi nalažu da se u kompleksnoj relaciji istraživač-ispitanik može govoriti o tri ključne dimenzije:

- privatnost,
- anonimnost,
- povjerljivost.

Zaštita privatnosti je jedno od najosjetljivijih problema, jer kako Mesihović (2003:85) navodi: „U demokratskim društvima zaštita privatnosti proizilazi ne samo iz etičke obaveze istraživača da s punom diskrecijom tretira podatke i informacije o ispitaniku koji stoje na raspolaganju istraživaču, nego je uobičajeno zaštititi privatnost ispitanika...” Pored privatnosti, postulat zaštite anonimnosti je druga važna karika kako bi se ispoštovali etički principi, a sve s ciljem da se izbjegnu „nepredvidive negativne konsekvence po ličnost ispitanika i istovremeno obezbijedila objektivnost u prikupljanju podataka. Ukoliko je ispitanik uvjeren da je zaštićena njegova anonimnost, pretpostavka je da će dati objektivnije podatke“ (Mesihović, 2003:86).

S navedenim se slažu Burnham i sarad. (2006:269), navodeći da je sve veća zabrinutost zbog kršenja privatnosti: „Moguće je da ljudi imaju osjećaj da im se čini krivo, a da im se ne nanosi šteta-mogu imati osjećaj da ih se tretira kao objekte mjerenja bez poštivanja njihovih individualnih vrijednosti i osjećaja privatnosti.“ U tom kontekstu, dalje navode: „Valja uspostaviti problematičnu ravnotežu između želje društva, s jedne strane, da razotkrije skrivene procese na djelu u modernom društvu, i s druge strane, štiti pojedinca i prizna da postoje privatne sfere u koje društveni znanstvenik ne bi trebao podrijeti (Burnham i sarad., 2006:270).

Kako bi se zaštitila anonimnost i povjerljivost dobijenih podataka, istraživači koriste nekoliko tehnika (poput poništenje identiteta, neobrađen opis kategorija, mikroagreagija, pogrešno kalempljenje i dr.). U ovom istraživanju korištena je tehnika poništenje identiteta koja je podrazumijevala brisanje imena učesnika i dodjeljivanje kodova (poput I1-ispitanik 1, I2-ispitanik 2, I3- ispitanik 3, itd).

S obzirom na to da su u istraživanju učestvovali stručnjaci, za interpretaciju i analizu dobijenih podataka važnijim se činilo prikazati ustanove u kojima su angažovani i njihova profesionalna iskustva kako bi se dobili podaci o izazovima i problemima u savjetodavno-terapeutskom tretmanu u Bosni i Hercegovini.

Slijedi pregled definisanih podtema i kodova dobijenih na osnovu podataka iz polustrukturiranih intervjuja.

Tabela 24: Tematska analiza (Braun i Clarke, 2006): najznačajnije teme i kodovi

Teme	Kodovi
Savremeni bračni i partnerski odnosi	- Kriza braka - Alternativni oblici partnerstva - Tranzicija od patrijarhalne ka modernoj porodici - Narušen partnerski odnos - Utjecaj društvenih promjena na krizu braka - Izmijenjene partnerske uloge - Povećan trend razvoda
Predbračno savjetovanje	- Odziv partnera na predbračno savjetovanje; - Najvažnije teme i problemi u procesu predbračnog savjetovanja; - Važnost predbračnog savjetovanja;
Partnersko i bračno savjetovanje	- Odziv (bračnih) partnera na tretman; - Odluka partnera savjetodavni tretman; - Razlozi zbog kojih (bračni) partneri dolaze na tretman; - Trajanje tretmana; - Faza braka u kojoj se najčešće ispoljavaju (bračni) problemi; - Drugi problemi povezani sa bračnim i partnerskim problemima; - Faktori koji utječu na ishod tretmana; - Važnost savjetodavno-terapeutskog tretmana u očuvanju kvaliteta braka;
Savjetovanje prije razvoda braka	- Najčešći razlozi koji dovode do odluke na razvod; - Postupak posredovanja i (ili) mirenja prije razvoda braka; - Učinkovitost postupka posredovanja; - Važnost savjetodavno-terapeutskog tretmana prije razvoda braka;
Postbračno savjetovanje	- Odziv partnera na postbračno savjetovanje; - Razlozi zbog kojih partneri dolaze na tretman; - Trajanje tretmana; - Važnost savjetodavno-terapeutskog tretmana nakon razvoda;
Izazovi bračnog i partnerskog savjetovanja u Bosni i Hercegovini	- Problemi s kojima se susreću stručnjaci u savjetodavnom radu; - Položaj i status stručnjaka/terapeuta u bosanskohercegovačkom društvu; - Promocija savjetodavno-terapeutskog tretmana u Bosni i Hercegovini

O savremenim bračnim i partnerskim odnosima

Savremeni brak u Bosni i Hercegovini prolazi kroz brojne izazove koji su rezultat složenih društvenih, kulturnih i ekonomskih transformacija. Promjene u stavovima prema pravima i slobodama partnera, ekonomska mobilnost, migracije, globalni utjecaji i digitalna komunikacija značajno oblikuju dinamiku bračnih i partnerskih odnosa. Stručnjaci koji su učestvovali u istraživanju ističu da brak više nije striktno definisana institucija sa jasno podijeljenim ulogama, već fleksibilna zajednica koja zavisi od međusobnog zadovoljstva, emocionalne povezanosti i adaptivnosti partnera.

Prema iskustvima stručnjaka u centrima za socijalni rad, brakovi danas ne funkcionišu na isti način kao prije dvadeset ili trideset godina. Tradicionalne uloge, posebno uloge žene i muškarca u porodici, znatno su izmijenjene. Žene su sve samostalnije, obrazovanije i ekonomski nezavisnije, što donosi nove dinamike u odlučivanju, roditeljstvu i partnerskim odnosima. Stručnjaci napominju da savremeni brak često počiva na emocijama i subjektivnom zadovoljstvu partnera, pa ukoliko nedostaju ljubav, poštovanje i emocionalna podrška, brak je u velikom riziku od kolapsa.

Iskustva stručnjaka ukazuju na to da mnogi parovi ulaze u brak nedovoljno pripremljeni, s nerealnim očekivanjima i idealiziranim slikama partnera. Nedovoljno poznavanje partnera prije stupanja u bračnu zajednicu, idealizovane predstave i prevelika očekivanja često dovode do konflikata i rastuće učestalosti razvoda. Jedan od stručnjaka je naglasio:

I: 15 „Nedovoljno poznavanje partnera/ice prije stupanja u bračnu zajednicu, nerealna slika i očekivanja od partnera su glavni ‘krivci’ za sve češće narušene partnerske i bračne odnose, te učestale razvode.“

Stručnjaci u centrima za mentalno zdravlje uočavaju razlike u problemima mlađih i starijih partnera. Mlađi parovi su skloniji prilagođavanju novim društvenim trendovima i promjenama, dok stariji partneri teže usvajaju moderne obrasce partnerstva. Novi izazovi uključuju razdvojenost bračnih partnera zbog zaposlenja u inostranstvu, prevare putem interneta, manjak uvažavanja potreba partnera i nerealna očekivanja od braka. Posebno se ističe sveprisutnija nepopularnost braka u odnosu na alternativne oblike partnerstva, što mladima omogućava fleksibilnost, ali istovremeno smanjuje osjećaj trajne obaveze i stabilnosti.

Društvene transformacije omogućile su partnerima mnoštvo novih načina povezivanja koji mogu zadovoljiti emotivne i socijalne potrebe koje je nekada pružao isključivo brak. Brak se danas često posmatra kroz prizmu ličnog izbora i životnog iskustva, a ne kroz društvenu normu ili moralnu obavezu. Takav pristup posebno je izražen kod mladih, koji pokazuju strah od vezivanja i preferiraju alternativne oblike zajednice.

Stručnjaci iz nevladinih organizacija i udruženja problematiziraju sve izraženiji individualizam i otuđenost, koji mogu biti u suprotnosti sa kvalitetom partnerskog odnosa. Nasilje u partnerskim vezama postaje sve češći izazov, a stručnjaci ističu potrebu za prevencijom i edukacijom o zdravim partnerskim odnosima. Profesionalna iskustva porodičnih psihoterapeuta iz privatnih savjetovališta potvrđuju da je emocionalna povezanost partnera ključna za kvalitet veze:

I: 21 „Partneri u razgovoru naglašavaju nedostatak poštovanja i ljubavi kao glavne probleme u braku. Ukoliko ne vide emotivne razloge da ostanu zajedno, partneri se razilaze.“

Teolozi koji su učestvovali u istraživanju navode da savremeni način života postavlja dodatne izazove. Današnje društvo promoviše slobodu pojedinca: „savremen čovjek želi da bude slobodan od svega“, često zanemarujući potrebe partnera i obaveze prema porodici. Kriza moralnih vrijednosti utječe na kvalitet bračnog života, pri čemu sve češći razvodi i vanbračne zajednice predstavljaju problem u očima vjerskih autoriteta:

I: 31 „Ljudi olako ulaze i izlaze iz braka. U savremenom društvu brak se ne smatra svetinjom, te ga je lakše napustiti nego popraviti.“

Pored individualnih izazova, stručnjaci ukazuju na socioekonomske faktore koji dodatno opterećuju brakove. Nezaposlenost, migracije, stres na poslu, dugotrajna razdvojenost i nedostatak podrške šire porodice, doprinose smanjenju emocionalne povezanosti i kvaliteta komunikacije između partnera. Stručnjaci ističu da je za uspješan brak danas neophodno više nego ikada razvijati emocionalnu inteligenciju, sposobnost kompromisa, kvalitetnu komunikaciju i vještine rješavanja konflikata.

Uprkos svim izazovima, stručnjaci smatraju da brak zadržava svoju perspektivu i značaj. Oni vjeruju da će, i pored promjena, uvijek postojati pojedinci koji prepoznaju važnost braka i nastoje njegovati kvalitetne partnerske odnose. Brak se redefiniše u skladu sa savremenim društvenim okolnostima, ali njegova osnovna funkcija – emocionalna i socijalna povezanost dvoje ljudi – ostaje ključna.

Stručnjaci naglašavaju da je sveprisutna podrška zajednice – kroz superviziju, savjetovanje i institucionalnu pomoć – ključna za prevazilaženje izazova savremenog braka. U tom smislu, promjena paradigme u bračnim odnosima nije samo individualna, već i sistemska, jer zahtijeva angažman porodice, zajednice, institucija i profesionalaca.

Predbračno savjetovanje

Predbračno savjetovanje predstavlja oblik pripreme mladih za buduće izazove u bračnom životu. Kroz stručni savjetodavni rad partnerima se omogućava da razgovaraju o temama koje su ključne za zajednički život, uz podršku profesionalaca koji ih usmjeravaju i pomažu im da prepoznaju potencijalne rizike i izazove. Cilj ovakvog savjetovanja je da partneri razviju bolje razumijevanje međusobnih očekivanja, vrijednosti i stilova komunikacije, kako bi unaprijedili kvalitet svog odnosa.

Predbračno savjetovanje može biti organizovano kroz individualni rad sa parovima, grupne radionice, edukativne programe koje provode vjerske ustanove, nevladine organizacije ili centri za socijalni rad. Također, projektne aktivnosti i kampanje imaju značajnu ulogu u podizanju svijesti mladih o važnosti planiranja braka i partnerskih odnosa. Istraživanja pokazuju da predbračno savjetovanje može smanjiti rizik od razvoda i unaprijediti kvalitet zajedničkog života (Stanley, Amato, Johnson, 2006).

U nekim zemljama predbračno savjetovanje je zakonom regulisano i obavezno prije sklapanja braka. S druge strane, takvi zakonski zahtjevi izazivaju rasprave i negodovanje, jer se postavlja pitanje koliko ovakav pristup zadire u privatnost i autonomiju parova (Hawkins i Fackrell, 2009). U Bosni i Hercegovini predbračno savjetovanje nije zakonski obavezno, već se preporučuje kroz sistem matičnih ureda i porodičnih savjetovaništa, a uključuje upoznavanje s pravnim, zdravstvenim i psihosocijalnim aspektima braka. Matičari često daju preporuku mladim partnerima da se upoznaju sa stručnim mišljenjem centara za socijalni rad, vjerskih zajednica i zdravstvenih ustanova.

Kako predbračno savjetovanje zakonom nije obavezno, nego je ostavljena mogućnost partnerima da razmotre ovaj vid savjetovanja, stručnjaci u praksi rijetko bilježe ovakve zahtjeve. Čini se da mladi nisu dovoljno svjesni benefita predbračnog savjetovanja koje može značajno utjecati na kvalitet budućeg odnosa.

Stručnjaci koji su učestvovali u istraživanju ističu da mladi rijetko iniciraju predbračno savjetovanje, što je povezano s njihovim nerealnim očekivanjima i vjerovanjem da ljubav sama po sebi garantuje stabilan brak. Jedan od stručnjaka je naveo:

I: 16 „Mladi vjeruju da će odnos kojeg grade trajati zauvijek i ne razmišljaju o mogućnosti da će im jednoga dana biti potrebna pomoć stručnjaka.“

Razmišljajući o mladima koji žele biti sretni u braku, ne dozvoljavajući da im neko drugi određuje sreću, Košiček (1986:24) je u knjizi *Mladi pred brakom* iznio svoja profesionalna iskustva iz ugla terapeuta: „Imao sam priliku razgovarati s velikim brojem bračnih parova, do sada nisam sreo nijedan koji se u zajedničkom životu nije nadao sreći. Prirodno je da čovjek želi da mu brak bude životna zavjetrina: prirodno je da u njemu očekuje smiren i udoban život.“

Na osnovu ovih riječi, možemo razumijeti da mladi vjeruju u svoja osjećanja, nadaju se životu ispunjenom ljubavlju i ne procjenjuju da im je pri kreiranju zajedničkog života potrebna stručna pomoć. Ipak, iskustva stručnjaka govore da nemaju svi sreću da žive u takvom braku. Pojedini stručnjaci u istraživanju su podijelili mišljenje da bi kratke edukacije namijenjene partnerima koji žele osnovati bračnu zajednicu trebale biti zakonom obavezne, jer mladi nemaju dovoljno saznanja o bračnim odnosima i ne traže savjete od stručnjaka. Prema njihovom mišljenju, edukacije bi pomogle da se partneri oslobode pogrešnih pretpostavki i nerealnih očekivanja o zajedničkom životu.

Govoreći o preduslovima za brak, stručnjaci smatraju da je emocionalna zrelost najvažnija, ali i najosjetljivija za (bračnu) zajednicu. Stoga je jako bitno da mladi koji planiraju osnovati brak temeljito porazgovaraju o svojim gledištima, jer brak donosi ponekad teže ispite nego ljubavna veza.

Upravo je predbračno savjetovanje važna mogućnost gdje budući partneri mogu otvoreno razgovarati o bitnim životnim pojedinostima koje ujedinjuju dva bića jer ih u (bračnoj) zajednici povezuje zajedničko kućanstvo, zajednički prihodi, zajednička djeca, zajedničke navike, prijatelji, porodica i rodbina... Ipak, mnogi se nađu u problemima već u prvim zajedničkim koracima. Zboga toga se, prema mišljenju stručnjaka, predbračno savjetovanje treba posmatrati kao vid prevencije za sve netrepeljivosti i nesuglasice koje se mogu javiti u zajedničkom životu.

Stručnjaci u jednom centru za socijalni rad su kroz saradnju sa srednjim školama organizovali nekoliko edukacija za mlade o braku i izazovima u braku. Koristili su priliku da kroz projektne aktivnosti i kampanje promovišu bračne i porodične vrijednosti i na taj način pripreme mlade za brak. Također, neki stručnjaci u centrima za socijalni rad su naveli pozitivne primjere saradnje s matičnim uredima, koji su buduće bračne partnere informisali o mogućnostima predbračnog savjetovanja i upućivali u centre za socijalni rad.

KJU „Porodično savjetovalište“ Sarajevo je jedna od rijetkih ustanova koja kontinuirano provodi predbračno savjetovanje. U okviru projekta pod nazivom „Moj izbor“, kroz edukativne i interaktivne radionice potiču mlade da razmišljaju o partnerskim potrebama i očekivanjima, izboru partnera, značaju iskazivanja ljubavi, partnerskoj komunikaciji, braku i kvalitetu zajedničkog vremena. Stručnjaci navode da su u radu s mladima uvidjeli da savjetovanje često predstavlja sigurno okruženje i dobar kanal za rješavanje razlika koje donose netrepeljivost u partnerskom odnosu, stoga mladi rado pristupaju savjetovanju i otvoreno govore o svojim problemima.

I:3 „Mladi rado pristupaju savjetovanju i otvoreno govore o svojim problemima, jer osjećaju da su u sigurnom prostoru bez osude.“

U centre za mentalno zdravlje mladi se rijetko javljaju za podršku prije nego stupe u brak. Stručnjaci koji su imali zahtjeve, ističu da su se mladi najčešće obraćali zbog poteškoća u komunikaciji s partnerom ili zbog nesaglasnosti roditelja za partnersku vezu. Kroz savjetodavni tretman sa parovima u predbračnoj fazi često razgovaraju o bitnim pitanjima, poput: „Zašto se želite vjenčati? Šta očekujete od partnera? Kako ćete rješavati sukobe u braku? Kakav odnos biste željeli imati s porodicom porijekla? Da li želite imati djecu?...“

Kroz tretman s mladima, stručnjaci u centrima za mentalno zdravlje rade na područjima koja bi mogla stvoriti poteškoće u budućem odnosu, poput zajedničkih vrijednosti, finansijskih razlika, načina rješavanja sukoba, intimnosti, odnosa s porodicom porijekla, odluka o rađanju djece...

Iskustva stručnjaka iz nevladinih organizacija pokazuju da je predbračno savjetovanje u BiH često samo „lijepa ideja“. Stručnjaci naglašavaju slab odziv mladih, nedovoljnu informisanost o mogućnostima savjetovanja i slabu medijsku promociju:

I: 5 „Mladi nisu dovoljno svjesni benefita predbračnog savjetovanja i ne znaju kome se obratiti za pomoć.“

Uzroke slabom odzivu vide u nedovoljno razvijenoj svijesti mladih koji brak ne vide kao izazov. Također, u javnosti ne postoji dovoljno informacija o mogućnostima predbračnog savjetovanja, stoga mladi nisu upoznati s tim kome se mogu obratiti za pomoć.

Stručnjaci su saglasni da je potrebno raditi na promociju važnosti predbračnog savjetovanja, kako bi budući (bračni) partneri razvili samosvijest o značaju savjetodavnog tretmana prije ulaska u brak, ali i u toku bračne zajednice, posebno ukoliko procijene da sami ne mogu riješiti i prevazići bračne probleme.

Na pitanje: „Da li prebračno savjetovanje zakonom treba biti obavezno?“, mišljenja stručnjaka u nevladinom sektoru i privatnim savjetovalištim su podijeljena. Mnogi od njih smatraju da sveprisutni razvodi u bosanskohercegovačkom društvu ukazuju na to da je potrebno raditi na partnerskom odnosu kontinuirano, i u momentima najveće zaljubljenosti, a ne samo kada dođe do problema. S druge strane, neki stručnjaci smatraju da bi se napravila greška ukoliko bi se insistiralo na savjetovanju, jer je to dobrovoljni proces gdje parovi trebaju imati razvijenu samosvijest i motivaciju da riješe partnerske probleme.

Za razliku od privatnih i nevladinih ustanova, u vjerskim ustanovama se često provode kratkotrajne edukacije prije sklapanja braka.

Teolozi smatraju da se značaj kratkotrajnih edukacija o bračnim odnosima pri vjerskim ustanovama ogleda u saznanju da mladi ulaze u brak na zdravim i duhovnim postulatima. Parovi koji žele stupiti u vjerski brak pri Pravoslavnoj crkvi, moraju proći tzv. predbračni ispit. Sveštenik ispituje mladence o njihovoj ljubavi i slobodnoj volji da stupe u vjerski brak. Za neke parove je taj ispit formalnost, a za druge ozbiljna pouka. Također, parovi koji žele stupiti u vjerski brak pri Islamskoj zajednici, informišu se o instituciji braka, obavezama i pravima supružnika. I pri jevrejskoj zajednici, parovi koji se žele informisati o vjerskim načelima bračne zajednice, savjete mogu potražiti od vjerskih službenika. Kroz kratkotrajne edukacije, teolozi nastoje osvijestiti mlade da istraže sličnosti i razlike, nade i očekivanja u vezi s brakom, nauče asertivne oblike komunikacije i nastoje se prilagoditi jedno drugome.

Iako edukacije kratko traju i najčešće se obavljaju neposredno prije sklapanja braka, značajne su jer često predstavljaju jedini vid informisanja mladih o bračnim odnosima i obavezama.

Sumirajući iskustva stručnjaka o predbračnom savjetovanju, može se zaključiti da se predbračno savjetovanje u Bosni i Hercegovini rijetko provodi. Uprkos različitim profesionalnim iskustvima i stavovima, stručnjaci su saglasni da predbračno savjetovanje ne predstavlja štit od razvoda. Parovi koji ulaze u brak, donose sa sobom različita očekivanja, razmišljanja, iskustva, interese... Različiti pogledi ponekad mogu predstavljati izazov i narušiti odnos, stoga bračni život zahtijeva konstantan rad na sebi i na zajedničkom odnosu. Koliko god se terapeuti trudili da „pripreme“ mlade za brak, oni su kreatori svojih odluka i izbora, te isključivo od njih zavisi koliko će brak biti izvor zajedničke (ne)sreće.

Bračno i partnersko savjetovanje

U savjetodavnom radu s partnerima, stručnjaci u Bosni i Hercegovini se susreću s mnoštvom problema koji narušavaju partnerske odnose. Iako imaju različita profesionalna iskustva, problemi zbog kojih se partneri javljaju na tretman najčešće se tiču nezadovoljstva bračnim ulogama, gubitka povjerenja, nedostatka komunikacijskih vještina, utjecaja porodica porijekla, poteškoća u rukovođenju finansijama, problema pri raspodjeli kućanskih poslova, porodičnog nasilja i ovisnosti o psihoaktivnim supstancama. Navedeni razlozi ukazuju na to da sve veći broj parova ima poteškoće u uspostavljanju kvalitetnog partnerskog odnosa.

I: 3 Nakon što zagrebemo ispod površine, uvidimo da su najčešći problemi nedostatak komunikacije, različita očekivanja od odnosa, različita poimanja emocionalne bliskosti, te različitost u shvatanju uloga u odnosu.

Ovi podaci koreliraju sa podacima svjetskih istraživanja koja su otkrila da su borbe za moć, nedostatak ljubavi, komunikacija, nerealna očekivanja i vannbračni odnosi neka od najvažnijih pitanja kojima se bavi bračna terapija.

Razumijevanje obrazaca ponašanja među parovima koji traže bračnu terapiju je izrazito važno jer omogućava terapeutima da učinkovitije prilagode intervencije radi poboljšanja ishoda tretmana.

Kroz naše istraživanje, stručnjaci u centrima za socijalni rad su posebno problematizirali ovisnost o psihoaktivnim supstancama jednog od partnera, a u posljednje vrijeme sve češće i ovisnost o kocki, kao najčešćim uzrocima narušenih partnerskih odnosa. Također, jedan od gorućih problema u savremenim bračnim i partnerskim odnosima jeste nasilje. Ovi problemi su najvidljiviji u bračnim odnosima, narušavaju bračnu i porodičnu ravnotežu i dovode do disfunkcionalnosti. Centar za socijalni rad je veoma važan za rješavanje ovih problema, posebno kad je riječ o nasilju u partnerskim ili porodičnim odnosima. Slični podaci su dobijeni u istraživanju Zajimović (2015:312) u kojem su učestvovali stručnjaci (pedagozi, psiholozi, socijalni radnici i vjerski službenici) koji provode savjetodavni rad u Bosni i Hercegovini. Naime, prema mišljenju stručnjaka, najčešći uzroci bračnih problema su „neslaganje među partnerima, seksualno neslaganje, konflikti, nasilje, ovisnost i preljuba.“

Kroz savjetodavni rad, stručnjaci u centrima za socijalni rad uviđaju da partneri često imaju različite percepcije o problemima u njihovom odnosu. Na početku savjetovanja, parovi teže govore o problemima u odnosu, te često jedan od partnera odustaje od tretmana. Broj tretmana zavisi od težine problema, ali i motivaciji partnera da riješe probleme. Partneri se odluče potražiti stručnu pomoć u centrima za socijalni rad u momentu najveće krize. Većina njih probleme prvo pokuša riješiti samostalno, a stručnu pomoć traže tek onda kada iscrpe sve resurse. Štaviše, veliki broj parova se odluči potražiti stručnu pomoć u momentu kada jedno od njih želi razvod braka. Tada je teže raditi na reuspostavi odnosa, jer su obično emocionalne niti već pokidane, a odluka o prekidu veze konačna.

I:5 Obično je to u momentu najveće krize u partnerskom odnosu, koju ne uspijevaju riješiti sami, niti uz pomoć bliskih ljudi, te kada dođe do prijetnje razvodom, tada su spremni potražiti stručnu pomoć.

Zajednički život zahtijeva od partnera određene lične razvoje, ulaganja i žrtvovanja, na koje partneri često nisu podjednako spremni. Na taj način, partnerstvo postaje jedna nesigurna avantura, što otežava povjerenje među partnerima i dovodi do krize. Krize mogu biti očekivane, ali mnogo je više onih neočekivanih, a koje partneri često ne mogu sami riješiti. Kroz savjetodavni tretman se pokušava odgovoriti na ključno pitanje: šta se promijenilo u partnerskom odnosu u periodu prije izbijanja krize? Profesionalna iskustva stručnjaka pokazuju da su to događaji ili promjene koje su se desile neposredno prije krize i na taj način opterećujuće djelovali na partnere.

Iskustvo stručnjaka u centrima za socijalni rad govori da njihovu pomoć rijetko traže partneri u fazi medenog mjeseca, kada se navikavaju na novi život i pišu svoju životnu priču. Problemi koji su najčešći u ovoj fazi tiču se rješavanja stambenog pitanja, udaljavanja od porodice porijekla, upravljanje kućnim budžetom i raspodjele kućanskih poslova. Ukoliko i dođe do sukoba, često prelaze preko problema ne ulazeći u dublje konflikte. Ozbiljnije konflikte i probleme u odnosu pokazuju parovi koji imaju djecu. Ova faza u životnom ciklusu porodice označena je kao kritična tačka sa visokim kriznim potencijalom, stoga na tretmanu preovladavaju (bračni) partneri koji imaju djecu.

Nagomilani problemi i konflikti na nivou partnerstva, koji su dugo u prethodnim razvojnim fazama bili potiskivani postaju smetnja, posebno ako se partneri razilaze u stavovima u vezi sa roditeljstvom. Tako partneri, ukoliko nemaju izgrađene vještine komunikacije, konflikte iz roditeljstva često prenose u partnerski odnos, što uveliko utječe na zadovoljstvo i kvalitet bračnog odnosa.

Zbog sve češćih zahtjeva za stručnu pomoć, u KJU „Porodičnom savjetovalištu“ Sarajevo se realizuju projekti „Unapređenje roditeljstva“ i „Korak do roditeljstva“, kako bi se budući roditelji upoznali sa promjenama koje nastaju s rođenjem djeteta i kako bi, uz pomoć stručnjaka, izgradili zdrave partnerske odnose.

Stručnjaci u centrima za socijalni rad kroz savjetodavni rad primjećuju da su evidentne razlike u problemima koje ispoljavaju mlađi bračni partneri i partneri koji su duži vremenski period u braku. Mlađi partneri ulaze nedovoljno spremni u bračnu zajednicu, teže se snalaze u postavljanju granica prema vanjskom okruženju, ponajprije porodici porijekla, imaju česte konflikte u vezi sa raspodjelom finansija, organizacijom kućnog budžeta i kućanskih poslova. Također, navode da mlađi bračni partneri često nisu spremni na kompromis, reorganizaciju odnosa i usvajanje novih komunikacijskih vještina. U profesionalnom radu, sve češće se susreću sa mladima koji probleme isključivo rješavaju razvodom. Tako razvod braka (p)ostaje prihvatljivo rješenje neriješenih konflikata.

I:2 Nažalost, današnje konflikte mlađi bračni parovi najčešće rješavaju razvodom. Parovi ne dolaze na savjetovanje da ispituju mogućnosti za unapređenje odnosa, nego kako bi donijeli odluku o razvodu.

Za razliku od mlađih parova, kod starijih su porodične vrijednosti izraženije. Stariji parovi se više trude da sačuvaju bračnu zajednicu i brak vide kao svetinju. Savjetodavno-terapeutski tretman često bude učinkovit i većina partnera uspješno riješe probleme.

Odziv (bračnih) partnera na savjetodavno-terapeutski tretman u centrima za socijalni rad nije zadovoljavajući. Stručnjaci smatraju da se partneri pod pritiskom tradicije rijetko odvaže na savjetodavni tretman, jer se u bosanskohercegovačkom društvu ne njeguje “kultura pomoći”.

I:7 Ne postoji navika traženja pomoći u savjetovalištu, taj trend je tek zaživio na našim prostorima. Naša tradicija nas ograničava, te se savjetovanje i dalje najčešće obavlja u krugu obitelji. Bračno savjetovanje je još uvijek stigmatizirano, te postoji bojazan od reakcije okoline.

Najveći odziv na bračno savjetovanje je zabilježen u “Porodičnom savjetovalištu” Sarajevo, gdje se obavi preko 800 seansi godišnje. Ovaj podatak je očekivan s obzirom na to da jedino na području Kantona Sarajevo porodično savjetovalište djeluje kao samostalna ustanova koja pruža usluge savjetodavnog tretmana parovima. U drugim kantonima, porodična savjetovališta djeluju isključivo pri centrima za socijalni rad, gdje stručnjaci obavljaju mnoštvo drugih poslova u okviru svojih referata. Uslijed preopterećenosti drugim radnim zadacima, često nisu u mogućnosti da obave tretman.

Stručnjaci u centrima za mentalno zdravlje smatraju da bračno i partnersko savjetovanje može unaprijediti kvalitet braka. Kroz savjetodavni tretman partneri usvajaju socijalne vještine, asertivnu komunikaciju i ostale vještine koje mogu unaprijediti kvalitet odnosa. Ipak, stručnjaci imaju različita iskustva o zahtjevima za partnersko ili bračno savjetovanje. S obzirom na to da su u istraživanju učestvovali stručnjaci iz različitih gradova, veći odziv je zabilježen u sredinama u kojima ne postoji porodično savjetovalište pri centrima za socijalni rad, stoga partnerima preostaje da stručnu pomoć potraže pri centrima za mentalno zdravlje. U sredinama gdje postoje porodična savjetovališta pri centrima za socijalni rad, veći broj partnera samoinicijativno ili na preporuku, traži stručnu pomoć.

U centre za mentalno zdravlje parovi se najčešće javljaju zbog neadekvatne partnerske komunikacije, nasilja u porodici, ovisnost o psihoaktivnim supstancama, a u posljednje vrijeme sve češće i zbog ovisnosti o kockanju. Problem predstavlja PTSP i ratne traume koje se najviše ispoljavaju u porodičnim i bračnim odnosima.

Partneri se na tretman javljaju kada problemi eskaliraju, nakon što iscrpe vlastite resurse i kapacitete za samopomoć. Tada shvate da probleme ne mogu sami riješiti, te kao posljednji korak u nastojanju oporavka partnerskog odnosa odlučuju potražiti stručnu pomoć. Dolazak na savjetodavni tretman najčešće iniciraju žene. Stručnjaci navode da su i muškarci zainteresovani da riješe bračne krize, ali se žene lakše odvaže da traže stručnu pomoć.

U centrima za mentalno zdravlje, parovi u dugogodišnjem braku češće traže stručnu pomoć, dolaze sa problemima koji postoje godinama, te su posvećeniji očuvanju braka. Mlađi (bračni) partneri koji se jave na tretman, burnije reaguju na probleme, skloniji su svađama, konfliktima i nesugasicama koji vode razvodu.

Kao krucijalne razloge zbog kojih partneri traže stručnu pomoć u nevladinim organizacijama i udruženjima, stručnjaci navode nasilje u partnerskom odnosu i probleme u komunikaciji. Ovi podaci govore o zastupljenosti nasilja u partnerskom odnosu i potrebi da se uz stručnu pomoć pronađe rješenje. Također, česte probleme u partnerskim relacijama predstavljaju nesuglasice u vezi sa raspodjelom budžeta, utjecaju porodice porijekla, te socioekonomski problemi.

Parovi se na tretman u nevladine organizacije javljaju uglavnom kasno, onda kada problem eskalira, odnosno kada dođe do prekida komunikacije, preljube ili verbalnog i fizičkog nasilja. Tada se već naruši povjerenje između partnera, što otežava savjetodavni tretman. Neki stručnjaci navode da (bračni) partneri traže stručnu pomoć kada shvate da se njihov loš partnerski odnos negativno odražava na djecu. Rjeđi slučajevi su kada partneri traže stručnu pomoć odmah nakon nastanka problema, kada je mnogo lakše popraviti odnose. Mlađi parovi traže pomoć onda kada shvate da brak nije ispunio njihova predbračna očekivanja. Oni su često nestrpljivi u uspostavljanju idealnog bračnog odnosa, te se susreću s problemima organizacije kućnog budžeta ili separacije od porodice porijekla.

Takve frustracije dovode do međusobnog udaljavanja i utječu na kvalitet braka. Kada je riječ o parovima u starijoj životnoj dobi, na tretman se javljaju najčešće zbog dugogodišnjih problema koje su zanemarivali.

I:29 *Mlađi bračni partneri obično dolaze kako bi spriječili eskaliranje problema, a najčešće se jave nakon što njihov odnos doživi značajnu promjenu, poput rođenja djeteta ili smrti člana porodice. Stariji parovi dolaze tek nakon što iscrpe sve opcije.*

Stručnjaci u nevladinom sektoru evidentiraju da je primjetan pozitivan pomak u zahtjevima za stručnu pomoć pri rješavanju bračnih i partnerskih odnosa. Ipak, mali je broj muškaraca koji iniciraju savjetovanje. Čak i u situacijama kada su oba partnera saglasna, žene su prve koje dolaze da se informišu. Muškarci često odbijaju savjetodavni tretman, smatrajući da se problemi u bračnoj vezi ne trebaju rješavati tretmanom. Štaviše, stručnjaci zapažaju da su na početku terapije mnogi odbojniji, a samo rijetki nastave s tretmanom. Za razliku od muškaraca, žene djeluju aktivnije u želji za promjenom u partnerskom odnosu i češće iniciraju dolazak na savjetodavni tretman.

Ovo iskustvo dijele skoro svi stručnjaci koji su učestvovali u istraživanju, te smatraju da su spolne razlike očekivane, jer je društveno prihvatljivo da žene otvoreno govore o problemima, češće ih dijele s drugima i od njih se očekuje da „drže porodicu na okupu“, stoga se lakše odlučuju na različite mehanizme kako bi sačuvale porodicu. Ipak, kada traže stručnu pomoć, rijetko se jave zbog problema u partnerskim relacijama, razlozi zbog kojih traže formalnu podršku su potaknuti problemima u odgoju djece, a u tretmanu se otkrije da su posrijedi narušeni partnerski odnosi.

I:25 *Uglavnom se javljaju žene s problemom u ponašanju djeteta. Ipak, obično se ispostavi da je problem u partnerskim relacijama. Kod mladih roditelja evidentna je nemogućnost definisanja granice između roditeljskog i partnerskog odnosa.*

Na partnersko i bračno savjetovanje u privatnim savjetovalištim se javljaju parovi svih starosnih dobi. Preovladavaju partneri koji imaju djecu u predškolskom ili školskom uzrastu i čija bračna zajednica traje između tri i deset godina. Većina porodičnih psihoterapeuta navodi da su inicijatori za tretman podjednako muškarci i žene. Jedna psihoterapeutkinja je navela da se u njenoj praksi muškarci češće javljaju za terapiju para. Česta situacija je i da se jedan partner javi kako bi zakazao bračnu seansu, ali nakon nekog vremena drugi partner odustane od tretmana.

Prema stavovima porodičnih psihoterapeuta, od ključne važnosti za uspješan ishod tretmana jeste želja oba partnera za promjenom. Ta želja mora biti potaknuta spremnošću na kompromis, otvorenom komunikacijom o problemima i o preuzimanju odgovornosti za vlastite postupke.

Ukoliko oba partnera odbijaju preuzeti svoj dio odgovornosti, teško je govoriti o promjenama i uspješnom ishodu tretmana. Smatraju da je, pored želje za unapređenjem partnerskog odnosa, njihova motivacija podstaknuta činjenicom da se savjetovanje plaća i zbog toga ulažu dodatni napor da tretman završi pozitivnim ishodom.

Porodični psihoterapeuti navode da parovi uslijed narušenih partnerskih i porodičnih odnosa uglavnom ne konsultuju stručnjake, ali u posljednjih nekoliko godina je primjetan napredak. Neki primjećuju da je odziv veći nakon njihovih medijskih nastupa ili oglašavanja putem društvenih mreža.

Iako se parovi teže odlučuju na bračno ili partnersko savjetovanje, mnogi se odluče na individualni tretman. Savjetovanje sa jednim od bračnih partnera također je važno, jer svaka promjena i rad na sebi, donosi promjenu i u partnerskom odnosu. Stoga, psihoterapeuti u privatnim savjetovalištim bilježe značajniji broj individualnih tretmana, u okviru kojih pokušavaju riješiti narušene partnerske i porodične odnose.

Jedna stručnjakinja koja je učestvovala u istraživanju podijelila je iskustvo uspješnog tretmana. Bračni par, nezadovoljan partnerskim odnosom i narušenom komunikacijom, odlučio se na razvod braka. Istovremeno su posjećivali porodičnog psihoterapeuta i kroz savjetodavni tretman pokušali da riješe nagomilane probleme. Nakon nekoliko mjeseci kontinuiranog savjetodavnog rada, značajno su unaprijedili odnos, uspostavili komunikaciju, međusobno poštovanje i povjerenje. Tretman im je pomogao da ožive bračnu zajednicu, a par je odlučio poništiti zahtjev za razvod.

Zbog narušenih partnerskih odnosa i nezadovoljstva, neki parovi se odluče potražiti pomoć u vjerskim ustanovama. U bosansko-hercegovačkom društvu vjera i tradicija su važna obilježja, stoga nije iznenađujuće da neki partneri traže vjersko tumačenje u rješavanju bračnih problema. U nastojanju da umire svoju savjest, kroz vjersko učenje pokušavaju popraviti partnerske odnose.

Teolozi smatraju da savjetovanje s vjerskog aspekta može doprinijeti kvalitetu braka jer su sve vjerske ustanove dovoljno otvorene za razgovore i pomoć kako bi se očuvao brak kao najviša vrijednost. Navode da im se partneri najčešće obraćaju kada imaju narušenu komunikaciju, nesuglasice u vezi sa podjelom bračnih uloga, problemom ovisnosti o alkoholu, kao i u situacijama kada je nasilje prisutno u odnosu. Parovi često imaju slične probleme u odnosu, ali se razlikuje njihov pristup. Teolozi primjećuju da su mladi vrlo ishitreni i nezreli u odnosu i često imaju velika očekivanja od ljubavi. Parovi u višegodišnjem braku, uprkos kompleksnim problemima, ne donose brzoplete odluke na razvod i ozbiljnije shvataju instituciju braka.

Bez obzira u kojoj ustanovi partneri se odvažavaju potražiti stručnu pomoć, ishod tretmana uveliko zavisi od njihove motivacije i želje da sačuvaju odnos. Ukoliko partneri nisu motivisani, savjetodavni tretman nema mnogo učinka. Često partneri, u želji da brzo riješe problem, očekuju od terapeuta instant rješenja i ne posmatraju tretman kao proces koji zahtijeva posvećenost i rad na sebi i odnosu.

Uspjeh tretmana uveliko zavisi i od načina zahtjeva za stručnom pomoći. Ukoliko su partneri podjednako motivisani i zajedno odluče potražiti pomoć, postoji velika šansa za uspješnim ishodom. S druge strane, oni koji traže pomoć isključivo da bi zadovoljili želje partnera ili zbog straha od razvoda, često ne shvataju suštinu procesa i odustaju od tretmana. Važno je naglasiti da ishod tretmana zavisi i od odnosa i povjerenja između terapeuta i klijenta, odnosno osjećaja sigurnosti kojeg partneri steknu u komunikaciji s terapeutom.

Na osnovu provedenog istraživanja, može se zaključiti da se profesionalna iskustva stručnjaka u bračnom i partnerskom savjetovanju u Bosni i Hercegovini razlikuju.

Iako su centri za socijalni rad nosioci preventivnih i terapijskih aktivnosti u cilju očuvanja porodičnih odnosa, vidljiv je nedostatan broj angažovanih stručnjaka koji, iz objektivnih razloga, ne mogu kvalitetno odgovoriti na sve zahtjeve. Uslijed limitiranosti, u nekim centrima za socijalni rad postoje liste čekanja i parovi na termin ponekad čekaju duži vremenski period. Partneri nisu dovoljno motivisani, te na tretman dolaze kada se problemi nagomilaju i jedno (ili oboje) žele okončati zajednicu, što često rezultira nepovoljnim ishodom. Za razliku od javnih ustanova, privatna savjetovaništa i nevladine organizacije su se prilagodili potrebama klijenata, što uveliko utječe na kvalitet usluge.

Ipak, većina privatnih savjetovaništa je skoncentrisana u većim gradovima (poput Sarajeva, Tuzle, Banja Luke, Mostara), dok u manjim sredinama usluge savjetovanja nisu dostupne. S obzirom na to da se savjetodavni tretman naplaćuje, parovi su više motivisani da riješe probleme. Iako ideja naplaćivanja terapije u krugovima psihoterapeuta i istraživača (npr, Haley, 1990) često nailazi na velike kritike, činjenica da partneri plaćaju usluge savjetovanja predstavlja motivaciju koja je izrazito važna u terapijskom procesu. Na osnovu dobijenih podataka, može se zaključiti da stav i procjena isplativosti i potrebe za savjetodavnim tretmanom u jednom društvu zavisi od prioriteta tog društva.

U nerazvijenim društvima, kao što je bosanskohercegovačko, materijalna dobra imaju prednost i više im se posvećuje pažnja nego zaštiti psihičkog zdravlja. Tako savjetodavni tretman (p)ostaje luksuz i pitanje ekonomske moći.

Uzimajući u obzir neinformisanost građana o dobrobiti savjetodavnog tretmana i loš životni standard, bračno i partnersko savjetovanje u bosanskohercegovačkom društvu, uprkos izraženoj potrebi, nije u dovoljnoj mjeri zastupljeno.

Posredovanje prije razvoda braka

Kroz intervju sa stručnjacima se nastojao dobiti uvid u profesionalna iskustva o postupcima posredovanja i mirenja prije razvoda braka, značaju i učinkovitosti tretmana u momentima kada partneri odluče da okončaju zajednicu.

Intervjuisani stručnjaci angažovani u centrima za socijalni rad bilježe bogato iskustvo u radu s parovima kada donesu odluku o razvodu. Centar za socijalni rad kao organ starateljstva ima krucijalnu ulogu u postupku posredovanja, odnosno mirenja supružnika. Posredovanje, odnosno mirenje u postupku razvoda braka, regulisano je Porodičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine, Porodičnim zakonom Republike Srpske i Porodičnim zakonom Distrikta Brčko BiH.

Iako je posredovanje kao institut različito normirano zakonima, zajednička karakteristika im je da predstavljaju obavezan preduslov za razvod braka. Imaju dvije funkcije, a to su mirenje i sporazum. Prema *Porodičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine*, zahtjev za posredovanje su dužni podnijeti bračni partner ili oba bračna partnera koji imaju djecu nad kojom ostvaruju roditeljsko staranje, kao i za vrijeme trudnoće žene, fizičkom ili pravnom licu ovlaštenom za posredovanje (član 45.). Prema *Porodičnom zakonu Republike Srpske* (član 57.) i *Porodičnom zakonu Distrikta Brčko* (član 42.), mirenje je obavezno za bračne partnere koji imaju maloljetnu ili usvojenu djecu.

Savjetovanje u ovim postupcima, stručnjacima u centrima za socijalni rad predstavlja najčešći način pružanja stručne pomoći partnerima u prevazilaženju bračnih kriza. Stoga je posredovanje, odnosno mirenje jedan od najdelikatnijih profesionalnih zadataka socijalnih radnika, koji zahtijeva poznavanje različitih vještina i tehnika. Ukoliko i nakon pokušaja bračni partneri žele da okončaju bračnu zajednicu, uloga ovlaštenih stručnjaka za provedbu je veoma važna pri postizanju ključnih dogovora, poput sporazuma oko maloljetne djece, pitanja ostvarivanja roditeljskog staranja, izdržavanja djece, načina održavanja ličnih i neposrednih kontakata djeteta s roditeljem s kojim ne živi i izdržavanje bračnog partnera.

Kroz intervju, stručnjaci koji provode postupak posredovanja, odnosno mirenja, naveli su nekoliko najčešćih razloga zbog kojih se partneri odluče na prekid odnosa: prekid komunikacije, prekid intime i potpuni gubitak bliskosti. Takve brakove često nazivaju “mrtav brak”, smatrajući da je parovima u tim situacijama teško vratiti harmoniju u odnosu. Uočavaju neke osobine “mrtvog braka”, a sve kreće od problema koji se ne rješavaju na vrijeme - partneri često imaju različita očekivanja od braka i izgube osjećaj zajedništva. Sve ovo vodi ka narušenoj komunikaciji, konfliktima i odluci na razvod braka.

I:3 Radi se o situacijama kada su partneri emocionalno potrošeni i jedino što žele je izaći iz bračnog odnosa. Uzrok su obično nagomilani problemi, koji su se zakomplicirali mijenjanjem uloga u braku, što ostavlja iscrpljujuće posljedice na partnere. Također, ponekad nemaju istu sliku o budućem razvoju partnerskog odnosa.

Stručnjacima u centrima za socijalni rad je najveći izazov raditi u slučajevima kada jedan partner donese odluku o razvodu. Tretman u ovoj fazi je sam po sebi zahtjevan proces, mnogi partneri nisu spremni da učestvuju jer su često emocionalno potrošeni. Tada, prema mišljenju stručnjaka, ni razvod nije nužno loša opcija, jer može služiti kao mehanizam rješavanja problema.

Navode da su u svom radu vidjeli mnogo parova koji su na tretman dolazili samo da bi dobili “dozvolu za razvod”. Takvi parovi savjetovanje sa stručnjakom vide kao priliku da (često prvi put) glasno kažu da žele napustiti zajednicu.

Sumirajući iskustva socijalnih radnika, može se reći da većina parova na tretman dolaze jer su zakonom obavezni, najčešće nisu motivisani da unaprijede odnose, a razvod braka im je prihvatljivije rješenje. Posebno izazovan zadatak za stručnjake predstavljaju visokokonfliktni razvodi koji su obilježeni roditeljskom manipulacijom djece i nastojanjem otuđivanja djeteta od drugog roditelja. Upravo dugotrajan sukob roditelja u najvećoj mjeri doprinosi negativnim posljedicama za djecu. U takvim situacijama, savjetodavno-terapeutski tretman je od velikog značaja, gdje stručnjaci nastoje osvijestiti klijente da, iako se njihovom odlukom na razvod partnerski odnos okončava, roditeljske obaveze ne gube na značaju.

Pored centara za socijalni rad, značajniju posjećenost parova kada se odluče na razvod bilježe i vjerski službenici. Partneri se u procesu razvoda braka često obraćaju za savjete i vjersko tumačenje, zbog problema u braku, doživljavaju razočarenje i postavljaju pitanja o smislu života. Sa vjerskim službenicima razgovaraju o tome na koji način brak može opstati, a ukoliko je nemoguće sačuvati bračnu zajednicu, traže utjehu i pokušavaju ublažiti posljedice lošeg iskustva. Za razliku od njih, stručnjaci u centrima za mentalno zdravlje, udruženjima i privatnim organizacijama ne bilježe značajnije zahtjeve za tretman. Uzrok slabom odzivu parova na tretman u ovim ustanovama svakako leži u činjenici da partneri koji imaju zajedničku maloljetnu djecu prolaze obavezan postupak posredovanja u centrima za socijalni rad. Stoga, mali broj je onih koji pored obaveznog tretmana, pomoć traže u drugim ustanovama. Profesionalna iskustva stručnjaka govore da partneri, u ovoj fazi, koja je vrlo osjetljiva i ranjiva, ne žele da međusobno razgovaraju, te nisu spremni za bilo koji vid saradnje. Odluci o razvodu braka često prethode mnogobrojni konflikti, obećanja i nadanja, tako da se većina parova odlučuje na razvod kao konačnu odluku.

Pored nemotivisanosti za unapređenje odnosa, porodični psihoterapeuti navode da slaboj posjećenosti doprinosi i neiformisanost partnera o benefitima savjetovanja. Prema njihovom iskustvu, savjetovanje prilikom razvoda braka pomaže partnerima da zaštite djecu od međusobnih konflikata. Ukoliko partneri u terapijskom procesu shvate važnost roditeljstva i njihovog odnosa prema djeci, tretman im uveliko pomaže da nakon razvoda budu dobri roditelji i da im interes djece bude ispred njihovih individualnih interesa.

I:15 Ukoliko partneri, uz pomoć terapijskog tretmana, shvate da sa razvodom prestaju biti partneri, ali da ostaju roditelji i postupak posredovanja iskoriste da se dogovore oko pitanja vezanih za djecu – onda postupak posredovanje ima smisla.

Sumirajući odgovore stručnjaka, može se zaključiti da partneri rijetko traže stručnu pomoć kada se odluče na razvod braka. Izuzetak su centri za socijalni rad koji provode obavezan postupak posredovanja, odnosno mirenja. Partneri na tretman pristaju jer su zakonski obavezni, ne ulažu napore da poprave narušene bračne odnose. Iako su stručnjaci naveli nekoliko primjera u kojima su partneri nakon postupka posredovanja, odlučili da reorganizuju odnose, mnogo više je onih koji su na ovaj postupak gledali samo kao na obavezu i korak do razvoda.

Postbračno savjetovanje

Kroz istraživanje su se ispitivala profesionalna iskustva stručnjaka u savjetodavnom radu nakon razvoda braka. Podaci su pokazali da se u Bosni i Hercegovini parovi rijetko odluče na tretman nakon okončanja zajednice.

S obzirom na to da su podaci pokazali da parovi rijetko traže stručnu pomoć u fazi razvoda braka, još rjeđe se odlučuju na pomoć profesionalaca nakon što okončaju brak. Od kontaktiranih stručnjaka, jedino su u KJU „Porodičnom savjetovalištu“ Sarajevo imali bogata iskustva u savjetovanju nakon razvoda.

Naime, stručnjaci su inicirali grupnu podršku roditeljima s iskustvom razvoda braka. Grupa broji 8-10 članova koji su prošli kroz razvod.

Zahtjeve za savjetodavni rad nakon razvoda braka bilježe i stručnjaci u centrima za socijalni rad. Tretman najčešće provode sa roditeljima koji imaju zajedničku djecu i probleme u vezi sa neplaćanjem alimentacije. Zahtjeve za tretman traže i roditelji s kojim dijete ne živi zbog problema u ostvarivanju kontakta s djetetom.

I:10 Razvedene osobe traže pomoć kada ne mogu da ostvare kontakt s djetetom. Tada ukazujemo na važnost zajedničkog odgoja djece, ali se svejedno javlja mnogo nesuglasica među roditeljima.

Iskustva stručnjaka u centrima za mentalno zdravlje i udruženjima koja su imala zahtjeve, slična su iskustvima stručnjaka u centrima za socijalni rad, to jeste najčešće rade s pojedincima koji imaju probleme neriješenog pitanja alimentacije. Neplaćanje alimentacije je najčešći okidač narušenih odnosa nakon razvoda, dodatno urušava poljuljane emocionalne veze i utječe na roditeljske uloge. U takvim situacijama, za parove je veoma značajna pomoć stručnjaka kako bi reorganizovali odnos na zdrav i kvalitetan način.

I: 15 Kada otvaramo novo poglavlje svog života, potrebno je da smo svjesni prošlosti i da u miru prelazimo u novi životni ciklus, a kako bismo do toga došli, često je potrebna pomoć stručnih osoba. Zbog navedenog smatram izuzetno važnim obavljanje postbračnog terapijskog procesa.

Ostali stručnjaci nisu mogli podijeliti profesionalna iskustva jer nisu imali zahtjeve za tretman nakon razvoda. Ovi podaci su očekivani, jer razvod predstavlja traumatsko iskustvo nakon kojeg su pojedinci u stanju šoka i žalovanja. Zbog čestih svađa i konfliktata, kao i pokušaja pomirenja u fazi razvoda, postaju iscrpljeni i nisu motivisani za saradnju ili kontakte sa bivšim partnerom.

Rijetki su oni koji imaju snage i želje da pokušaju unaprijediti odnose, najčešće zbog djece. Slični rezultati su dobijeni i u drugim istraživanjima: npr. u istraživanju Šadić i sarad. (2020), u kojem su učestvovali samohrani roditelji, došlo se do podatka da su problemi sa kojima se najčešće susreću finansijske poteškoće, zdravstveni problemi, problemi čuvanja djece. Jedan od najvećih problema jeste neadekvatan odgovor na neplaćanje alimentacije. Naime, u praksi se često dešava da očevi koji ne plaćaju alimentaciju, iz opravdanih ili neopravdanih razloga, nisu zainteresovani za odgoj djeteta. Neki podaci (Ćorić, 2019, prema Buljubašić i Šadić, 2021) govore da čak 70% roditelja izbjegava preuzimanje obaveze izdržavanja. U ovakvim situacijama, uloga centra za socijalni rad je ograničena jer „sistem nema mehanizme da kazni roditelje koji svjesno izbjegavaju obavezu izdržavanja.“ (Buljubašić i Šadić, 2021:63-64).

Sumirajući odgovore stručnjaka, uviđa se da parovi nakon razvoda imaju poteškoće da na kvalitetan i funkcionalan način reorganizuju roditeljski odnos. Ipak, bivši partneri u Bosni i Hercegovini se rijetko savjetuju sa stručnjacima nakon razvoda. Ovo je donekle i razumljivo, jer razvod nije jednostavan, te postupak razdvajanja može proći na različite načine. Mnogi parovi se trude da njihovo razdvajanje protekne uz uzajamno poštovanje i mnogima uspije da održe prijateljski odnos. Međutim, za neke partnere sam razvod je izrazito bolan proces u kojem krivca za krah braka vide u partneru, te stoga odbijaju i podršku stručnjaka. U takvim situacijama, često zaboravljaju na zajedničku djecu, kojima su važna oba roditelja, te stabilna i sigurna porodica. Iskustva stručnjaka pokazuju da je mali broj partnera koji, uz stručnu pomoć, žele da se bave problemom razdvajanja. Veliki broj partnera tek poslije razdvajanja sagledavaju svoje greške i pogrešno ponašanje u partnerstvu, te im je potrebna pomoć terapeuta da „prorade“ sva iskustva i da nastave sa životom. Rezultati su pokazali da mnogi partneri nisu svjesni benefita savjetodavno-terapeutskog tretmana u ovim fazama života i često su prepušteni sami sebi ili traže pomoć od rodbine i prijatelja.

Profesionalni izazovi stručnjaka u realizaciji bračnog i partnerskog savjetovanja

Stručnjaci navode mnogobrojne probleme i izazove s kojima se susreću u realizaciji bračnog i partnerskog savjetovanja: (1) nedovoljan broj educovanih stručnjaka za provedbu tretmana, (2) skupe edukacije koje sami finansiraju, (3) nedostatak supervizije (4) nedostatak sistemskog pristupa i zakona o psihoterapijskoj djelatnosti, (5) nedovoljna motivacija (bračnih) partnera da traže stručnu pomoć i (6) nedovoljna ili neadekvatna promocija bračnog i partnerskog savjetovanja.

Sumirajući odgovore, nedostatak stručnjaka i skupe edukacije su zasigurno najveći izazovi za kvalitetan savjetodavni rad u Bosni i Hercegovini. Naime, edukacije iz područja sistemske porodične psihoterapije, kognitivno-bihevioralne, transakcione analize i drugih škola, traju po nekoliko godina, a za koje stručnjaci trebaju izdvojiti po nekoliko hiljada maraka. Većina njih su prepušteni da u individualnom aranžmanu pronalaze resurse za obrazovanje. Također, česta je situacija da stručnjaci koji se dodatno edukuju iz vlastitih sredstava, nakon završene edukacije, pored redovnih obaveza, bivaju dodatno opterećeni poslovima savjetodavno-terapeutskog tretmana, a da pri tome nisu adekvatno plaćeni.

I: 33 Nedostatak sredstava za finansiranje edukacija je ključni problem. Nakon završenih edukacija, stručnjacima se širi opseg poslova, a njihov rad nije adekvatno finansijski kompenziran.

Pored finansijskih izdataka, problem predstavlja i (ne)dostupnost edukacija. Edukacije stručnjacima pomažu u prevazilaženju izazova s kojima se suočavaju u provedbi savjetodavno-terapeutskog tretmana i smanjuju neusaglašenost u radu. Također, edukacije su prilika da stručnjaci iz različitih oblasti razmijene profesionalna mišljenja i iskustva u radu.

U posljednje vrijeme, specijalizirane edukacije su dostupnije, ali se većina organizuje u većim gradovima (poput Sarajeva, Mostara, Banja Luke), te zbog geografske udaljenosti često nisu dostupne stručnjacima iz manjih i udaljenih sredina. Zbog ovakve situacije, većina stručnjaka u Bosni i Hercegovini nema motivaciju da ulažu vrijeme, napor i finansije za dodatne edukacije, jer se njihov trud i rad ne vrednuje na adekvatan način. Tako u većini savjetovališta pri centrima za socijalni rad, stručnjaci koji se dodatno edukuju za savjetnika ili terapeuta, najčešće rade individualno. Zbog navedenih problema, nije moguće osposobiti zasebna porodična savjetovališta koja bi imala dovoljno ljudskog i prostornog kapaciteta za samostalan rad.

Nedostatak stručnjaka i savjetovališta ostavlja ozbiljne posljedice u praksi. U nekim gradovima (posebno manjim) nedostaju stručnjaci koji bi mogli pružiti stručnu pomoć partnerima. Na ovaj način, zainteresovani partneri ostaju uskraćeni za stručnu pomoć i probleme pokušavaju riješiti na druge načine.

U savjetodavnom radu, problem predstavlja i sistemski izostanak supervizije. Neki stručnjaci u neriješenom pitanju supervizije, krivce vide i u samim terapeutima jer se dovoljno ne zalažu za superviziju kao njihovo pravo. Od ukupno 43 stručnjaka koji su učestvovali u istraživanju, samo jedan stručnjak je naveo da njegova organizacija izdvaja značajna sredstva na superviziju. Pored toga što pružaju superviziju zaposlenicima, nekoliko puta su organizovali superviziju i za predstavnike drugih institucija. Također, problem predstavlja nedostatak zakona o psihoterapiji, zbog čega se javljaju nejasnoće u vezi sa postupkom i profilom stručnjaka koji bi provodili tretman.

Stručnjaci koji provode bračno i partnersko savjetovanje imaju završene dodatne edukacije iz različitih psihoterapijskih pravaca. U radu sa (bračnim) partnerima provode savjetovanje i psihoterapiju. Iako se u savremenom društvu psihoterapija posmatra kao profesija, problemi koji prate profesionalizaciju psihoterapije u Bosni i Hercegovini govore da je još nepriznata. S jedne strane, to je profesija koja zaokuplja pažnju mnogih teoretičara, praktičara, kliničara, nezaobilazna je tema na raznim konferencijama i edukacijama. Nadalje, ova profesija ima razrađene programe edukacija, polaznike i svoje klijente. S druge strane, to je profesija koja još nije dobila svoje zasluženno mjesto u društvu. Vukašinović-Pecotić je davne 1990. godine govorila o ovom ozbiljnom problemu, navodeći paradoks same profesije - psihoterapija je mlada vrsta djelatnosti, zbog čega i društvena verifikacija kasni.

Iako je većina država priznala zanimanje psihoterapeuta i kroz zakonski okvir omogućila djelovanje psihoterapeuta (npr. Hrvatska), u Bosni i Hercegovini zakonski okvir koji bi riješio pitanje profesionalizacije godinama izostaje, a problemi se ispoljavaju u praksi. Nepostojanjem zakona izostaje uređenje sadržaja, uslova i načina obavljanja djelatnosti psihoterapije, kao i standarda obrazovanja, pitanje osnivanja komore psihoterapeuta, dužnosti i stručni nadzor nad radom psihoterapeuta. Sva ova pitanja su prepuštena pojedinačnom, neujednačenom, a često i neadekvatnom tumačenju i djelovanju, što u konačnici utječe na kvalitet usluge.

Cjelokupna problematika je odraz zrelosti društva prema razumijevanju potreba i problema pojedinca, čije rješavanje zahtijeva stručnu pomoć i podršku. Ipak, dio odgovornosti za postojeće stanje se pripisuje i samim terapeutima koji, čini se, nisu dovoljno glasni u borbi za profesionalizaciju, često se konfrontiraju i održavaju *status quo*.

Pored navedenih, nedovoljna promocija bračnog i partnerskog savjetovanja predstavlja problem. Prema iskustvima stručnjaka, nedovoljno se radi na informisanju javnosti o mogućnostima stručne pomoći pri rješavanju partnerskih problema. Smatraju da još postoji veliki broj pojedinaca koji nisu upoznati sa idejom bračnog savjetovanja, načinima na koje se provodi i institucijama u kojima mogu tražiti pomoć. Stoga, ozbiljan izazov predstavlja osnaživanje i motivisanje partnera na savjetodavni tretman. Za kvalitetnu promociju smatraju da je potrebno kontinuirano raditi na izgradnji kulture pomoći i motivisanju partnera da svoje probleme dijele sa stručnjacima. Također, navode da postoje građani koji ne vjeruju u tretman, a pomoć stručnjaka vide kao zadiranje u privatni prostor, te odbijaju pomoć. Zbog nedovoljne informisanosti, kao i nepovjerenja u stručnjake i institucije, bračni problemi (p)ostaju tabu tema o kojoj ne žele pričati „van četiri zida“.

Za destigmatizaciju, potrebne su ozbiljne kampanje kojima će se terapijska stigma umanjiti, a odlazak terapeutu „normalizirati“. Prema mišljenju stručnjaka, promocija se treba vršiti na nekoliko nivoa: (1) nadležna ministarstva, (2) centri za socijalni rad (3) centri za mentalno zdravlje (4) obrazovni sistem, (5) nevladine organizacije, (5) mediji i (6) lične preporuke. Mišljenja su da bi navedene institucije i akteri trebali koordinisano djelovati kako bi postigli bolje rezultate u lokalnim zajednicama.

Nepostojanje sinergije između sektora, institucija i udruženja, predstavlja veliku prepreku za razvoj kvalitetnog savjetodavnog rada u Bosni i Hercegovini. Kao posljedica rascjepkanosti sistema, u praksi se sve češće javljaju zloupotrebe zvanja savjetnika i/ili terapeuta u marketinške svrhe i finansijsku korist. I sami ispitanici ulažu dodatne napore za promociju bračnog i partnerskog savjetovanja putem društvenih mreža, TV i radio emisija. Neki od njih su primijetili da se broj (bračnih) partnera na tretmanu povećava nakon svakog javnog nastupa i oglašavanja. Stručnjaci su svjesni svoje odgovornosti u razvoju i promociji bračnog i partnerskog savjetovanja.

Kao osnovni zadatak navode potrebu za osposobljavanjem što većeg broja stručnjaka za savjetodavni rad, kao i potrebu osnivanja porodičnih savjetovališta, kako bi se ponudila adekvatna stručna pomoć partnerima i na taj način očuvali kvalitet i funkcionalnost porodice. Iz prezentovanih podataka, vidljivo je da su stručnjaci edukovani, imaju pozitivna iskustva u profesionalnom radu sa bračnim partnerima i niz preporuka za kvalitetniju provedbu savjetodavnog tretmana.

Podaci u istraživanju govore da stručnjaci bilježe skromne zahtjeve za savjetodavno-terapeutske tretman sa (bračnim) partnerima. Iako se stručnjaci suočavaju sa mnogobrojnim izazovima, njihova bogata profesionalna iskustva doprinose boljem razumijevanju nastalih promjena u bračnoj stvarnosti i značajna su karika u planiranju intervencija za očuvanje porodice. Podaci u kvalitativnom istraživanju su ukazali na to da mnogobrojni centri za socijalni rad u Bosni i Hercegovini, iako su nosioci socijalno-zaštitnih aktivnosti, nemaju dovoljno kapaciteta za provedbu savjetodavno-terapeutskog tretmana sa (bračnim) partnerima. Izdvojeno je nekoliko centara za socijalni rad koji imaju dugogodišnje iskustvo u bračnom i partnerskom savjetovanju, te su dubljom analizom predstavljeni njihovi različiti načini rada. Uprkos neujednačenosti i propustima u realizaciji usluge, iskustva izdvojenih centara mogu poslužiti kao primjer dobre prakse za (kvalitetnije) uvođenje savjetodavnog tretmana u ostalim centrima za socijalni rad u Bosni i Hercegovini.

Iskustva i doživljaji korisnika bračnog i partnerskog savjetovanja

Perspektiva korisnika u bračnom i partnerskom savjetovanju predstavlja ključni aspekt razumijevanja efekata i kvaliteta intervencija: dok stručnjaci analiziraju proces savjetovanja kroz prizmu profesionalnih znanja i metoda, korisnici pružaju subjektivni uvid u doživljaje, zadovoljstvo i percepciju rezultata. Duncan i sarad. (2009) naglašavaju da upravo iskustva korisnika omogućavaju uvid u stvarni utjecaj savjetovanja na emocionalno blagostanje, jer otkrivaju dimenzije procesa koje ostaju nevidljive iz profesionalne perspektive. To uključuje osjećaj podrške i sigurnosti, doživljaj napretka u rješavanju konflikata, kao i opću procjenu efikasnosti same intervencije.

Globalna istraživanja (poput Halford i sarad., 2015; Johnson, 2019) potvrđuju da korisnici najčešće učestvuju u bračnom i partnerskom savjetovanju zbog problema u komunikaciji, emocionalne distance i neslaganja u vezi sa roditeljskim stilovima. Lebow i sarad. (2012) izvještavaju da se 40–60% parova u Evropi obraća savjetnicima tek kada konflikt dostigne visoki intenzitet, što često smanjuje potencijalnu efikasnost intervencije. S druge strane, istraživanja na Zapadnom Balkanu ukazuju da stigma i društvene predrasude prema traženju stručne pomoći dodatno otežavaju pravovremeno uključivanje u savjetodavne procese (Šakotić-Kurbalija, 2016; 2020; Nikolić-Ristanović, 2017). Ovi podaci potvrđuju važnost razumijevanja korisničkog iskustva ne samo u smislu evaluacije same usluge, već i u pogledu društvenih i kulturnih barijera koje oblikuju odluku o traženju pomoći.

S ciljem detaljnijeg razumijevanja iskustava i doživljaja korisnika, provedeno je istraživanje sa 20 parova koji su koristili usluge bračnog i partnerskog savjetovanja u KJU „Porodično savjetovalište“ Sarajevo i JU „Kantonalni centar za socijalni rad“ Sarajevo. Regrutacija učesnika realizovana je u saradnji sa stručnjacima ovih ustanova: nakon završenih savjetodavnih sesija, parovima je ponuđeno da ispune anketni upitnik koji su popunjavali zajedno.

Ovakav pristup omogućava simultano bilježenje subjektivnih percepcija oba partnera i daje cjelovit uvid u njihove doživljaje procesa.

Upitnik je obuhvatao četiri segmenta:

- Sociodemografske karakteristike (dob, obrazovanje, radni i bračni status).
- Razlozi i motivacija za traženje pomoći (ključni problemi u vezi, izvor informacija o savjetovanju, motivacioni faktori).
- Iskustvo tokom savjetovanja (trajanje i broj sesija, inicijator uključivanja, modalitet savjetovanja – uživo, online ili kombinovano, te subjektivni doživljaji podrške i napretka).
- Stavovi i percepcije o savjetovanju (prepoznatljivost i dostupnost usluge u društvu, spremnost na preporuku drugima, procjena dugoročnih efekata na odnos).

Analiza sociodemografskih obilježja ispitanih parova (N=20) pokazuje da su u istraživanju učestvovali uglavnom partneri mlađe i srednje životne dobi. Kada je riječ o dobi muških partnera, najveći udio pripada starosnoj skupini od 31 do 40 godina (40%), dok je gotovo trećina učesnika imala između 41 i 50 godina. Najmanje zastupljeni su bili partneri stariji od 50 godina (5%), dok u grupi od 18 do 30 godina učestvovalo je 25% partnera. Nije bilo ispitanika starijih od 60 godina.

Najveći broj žena pripadao je starosnim skupinama od 18 do 30 godina i od 31 do 40 godina, svaka sa udjelom od 40%. Manje zastupljene bile su žene starosti od 41 do 50 godina (20%), dok u grupama iznad 50 godina nije bilo ispitanica. Kod partnera najzastupljeniji stepen obrazovanja je dodiplomski studij (50%), dok trećina (35%) ima završenu srednju školu, a 15% posjeduje postdiplomski stepen. Kod partnerica je najviše ispitanica (45%) završilo srednju školu, po četvrtina njih posjeduje dodiplomski ili postdiplomski stepen (po 25%), dok 5% ispitanica ima doktorat. Analiza radnog statusa ispitanih parova pokazuje da su svi muški partneri (100%) zaposleni, također je većina žena (70%) zaposlena, a 30% nije u radnom odnosu.

Tabela 25: Sociodemografske karakteristike korisnika u savjetovanju

Karakteristika	Podkategorija	M (%)	Ž (%)
Dob	18–30 godina	25	40
	31–40 godina	40	40
	41–50 godina	30	20
	51–60 godina	5	-
	60+ godina	-	-
Obrazovanje	Osnovna škola	-	-
	Srednja škola	35	45
	Dodiplomski studij	50	25
	Postdiplomski studij	15	25
	Doktorat	-	5
Radni status	Zaposleni	100	70
	Nezaposleni	-	30

Analiza bračnog statusa ispitanih parova pokazuje da većina ispitanika (80%) živi u braku, dok manji dio (10%) živi u vanbračnoj zajednici, a 5% ispitanika je razvedeno. Ostalih 5% se nije izjasnilo na ovo pitanje. Što se tiče trajanja veze ili braka, najviše ispitanika (40%) živi u vezi ili braku između 2 i 10 godina, slijedi grupa parova sa manje od 2 godine zajedničkog života (30%) i oni koji su zajedno 10–15 godina (25%). Najmanje zastupljeni su parovi koji su zajedno 15–25 godina (5%).

Tabela 26: Bračne karakteristike korisnika u savjetovanju

Karakteristika	Podkategorija	%
Bračni status	U braku	80
	Vanbračna zajednica	10
	Razvedeni	5
	Ne želimo odgovoriti	5
Trajanje veze/braka	Manje od 2 godine	30
	2–10 godina	40
	10–15 godina	25
	15–25 godina	5

Podaci u istraživanju pokazuju da parovi najčešće traže stručnu pomoć zbog teškoća u komunikaciji (35%), što potvrđuje ulogu komunikacije kao temeljne dimenzije kvalitetnog partnerskog odnosa. Prema Gottmanu (1999) i Markmanu i sarad. (2010), sposobnost otvorenog, konstruktivnog i emocionalno osjetljivog razgovora predstavlja ključni prediktor stabilnosti i zadovoljstva u vezi. Kada komunikacija unutar para izostaje ili je neefikasna, često dolazi do nesporazuma, nakupljanja nezadovoljstva i eskalacije konflikata, što ugrožava emocionalnu povezanost partnera i opću funkcionalnost veze.

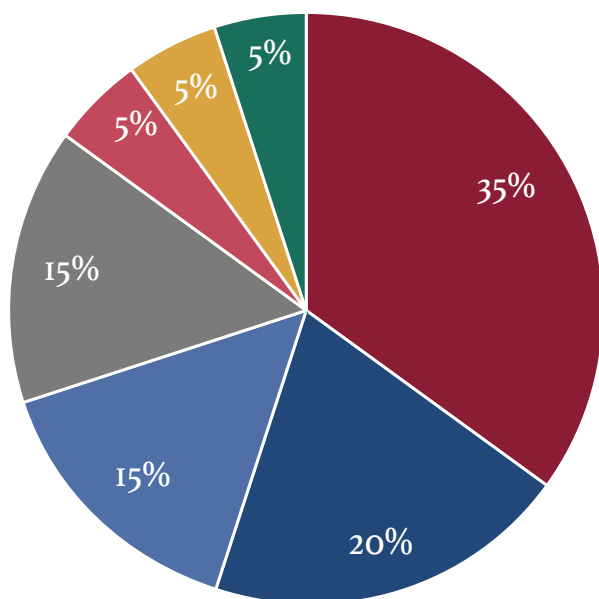
Iako je povjerenje jedan od temelja stabilnih i kvalitetnih odnosa (Rempel i sarad., 1985), rezultati istraživanja su pokazali da je upravo narušeno povjerenje (sumnja u partnerovu vjernost, skrivene informacije ili osjećaj nesigurnosti u vezi) glavni razlog učešća u savjetovanju kod 15% ispitanih parova. Narušeno povjerenje uzrokuje emocionalnu distancu i povećava rizik od ozbiljnijih konflikata, što parove često motiviše na savjetovanje. Osim toga, emocionalna udaljenost i opći osjećaj nezadovoljstva ili nesreće u vezi navedeni su od strane 15–20% ispitanika, što ukazuje na slabljenje emocionalne povezanosti i otežava samostalno rješavanje problema (Johnson i Whiffen, 2003).

Manje zastupljeni, ali i dalje značajni razlozi, koji su identificirani kod 5–10% ispitanika, uključuju nesuglasice u vezi sa finansijama, razlike u odgoju djece, seksualne probleme i stres uzrokovan vanjskim okolnostima, a ovi faktori često djeluju kao katalizatori većih nesuglasica i dodatno pojačavaju osnovne probleme (Amato i Rogers, 1997).

Dobijeni podaci upućuju na to da su primarni izazovi u partnerskim odnosima koncentrisani oko komunikacije i međusobnog povjerenja, dok emocionalna povezanost i zadovoljstvo životom sa partnerom, također, značajno utječu na potražnju savjetodavnih usluga.

Finansijski pritisci, odgojne razlike i vanjski stresori dodatno komplikuju situaciju, često se pojavljujući u kombinaciji sa osnovnim problemima, što ukazuje na važnost integrisanog pristupa u bračnom i partnerskom savjetovanju, koji uključuje razvoj komunikacijskih vještina, jačanje povjerenja i emocionalne povezanosti, te rad na praktičnim izazovima svakodnevnog života (Baucom i sarad., 1998).

Grafikon 10: Razlozi za traženje stručne pomoći

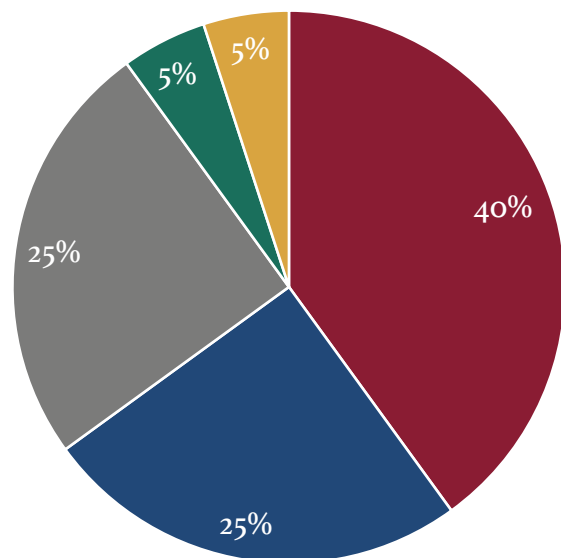

- Komunikacijski problemi
- Osjećaj nesreće ili zadovoljstva
- Problemi s povjerenjem
- Emocionalna udaljenost i nezadovoljstvo
- Nesuglasice u vezi finansija
- Problemi sa širom porodicom
- Ne želim odgovoriti

Oko 40% ispitanih parova navelo je da su za uslugu bračnog ili partnerskog savjetovanja saznali putem preporuke prijatelja ili članova porodice, što govori da su interpersonalni izvori informacija, koji se temelje na povjerenju i prethodnom iskustvu, ključan kanal kroz koji se savjetodavne usluge predstavljaju javnosti. U tom kontekstu, preporuke bliskih osoba ne predstavljaju samo oblik prenošenja informacija, već i važan mehanizam društvene validacije procesa savjetovanja, čineći ga prihvatljivijim i manje podložnim stigmatizaciji. Istraživanja (npr. Putnam, 2000; Wellman i Wortley, 1990) potvrđuju da društveni kapital, koji obuhvata mreže povjerenja, međusobne podrške i neformalne razmjene informacija, ima presudan značaj u donošenju odluke o traženju stručne pomoći. U domenu porodičnih i partnerskih odnosa, takve mreže često funkcionišu kao „most“ između privatne sfere problema i profesionalnih oblika podrške, omogućavajući pojedincima da lakše prepoznaju potrebu za savjetovanjem i odluče se na prvi korak u traženju pomoći.

Svaki četvrti par (25%) naveo je da je o dostupnosti savjetodavnih usluga informisan putem digitalnih kanala, uključujući web stranice i društvene mreže, što ukazuje na sve veći značaj online medija u širenju informacija i podizanju svijesti o socijalnim uslugama. Ovaj nalaz posebno je relevantan u kontekstu mlađih populacija, koje digitalne platforme percipiraju kao primarni izvor informacija i komunikacije. Kako ističu Boyd i Ellison (2007), društvene mreže omogućavaju brzu, interaktivnu i personalizovanu razmjenu sadržaja, čime se povećava njihova uloga u promovisanju profesionalnih i savjetodavnih usluga. U tom smislu, digitalni kanali postaju važan prostor za informisanje, ali i za destigmatizaciju traženja stručne podrške, posebno u kontekstu tema koje se tradicionalno smatraju „privatnim“ ili „osjetljivim“, poput bračnih i partnerskih problema. Podjednak udio ispitanika (25%) saznao je za savjetovanje putem preporuke stručnjaka, što dodatno potvrđuje ulogu profesionalnog autoriteta i stručnog kanala u informisanju građana o relevantnim uslugama. Manji dio ispitanika (5%) informisan je kroz promotivne kampanje ili oglase.

Grafikon II: Način na koji su ispitanici saznali za uslugu savjetovanja

- Preporuka prijatelja ili porodice
- Internet (web stranice i društvene mreže)
- Preporuka stručnjaka
- Promotivne kampanje ili oglasi
- Drugi način

Analiza motiva koji su ispitanike naveli na uključivanje u bračno ili partnersko savjetovanje pokazuje da je 35% parova percipiralo svoje probleme u vezi ili braku kao nerješive bez stručne pomoći. Ovaj podatak je značajan jer ističe prepoznavanje savjetovanja kao sigurnog i profesionalnog procesa za adresiranje problema koji nadilaze kapacitete partnera da ih samostalno riješe. Ranija istraživanja (npr. Corey, 2017; Gurman i Fraenkel, 2002) potvrđuju ovu perspektivu, naglašavajući ulogu profesionalnog savjetovanja u kriznim situacijama, te njegov doprinos stabilizaciji i jačanju partnerskih odnosa.

Značajan segment parova (20%) motivisan je željom da očuvaju vezu i izbjegnu prekid, što ukazuje na preventivnu i proaktivnu funkciju savjetovanja. Ovakav pristup odražava rastuću svijest o važnosti kontinuiranog ulaganja u partnerske odnose i primjene strategija koje doprinose njihovoj dugoročnoj stabilnosti, uključujući poboljšanje komunikacije, upravljanje konfliktima i razvijanje emocionalne bliskosti. U savremenim društvima, obilježenim ubrzanim tempom života, višestrukim stresorima i promjenama u porodičnoj dinamici, preventivno savjetovanje postaje ključni alat za očuvanje kvaliteta veze i smanjenje rizika od razdvajanja (Amato i Previti, 2003). Na taj način, savjetodavni proces ne samo da reaguje na postojeće probleme, već i aktivno doprinosi jačanju otpornosti para, podstičući svjesno i odgovorno upravljanje odnosom u različitim životnim fazama i okolnostima.

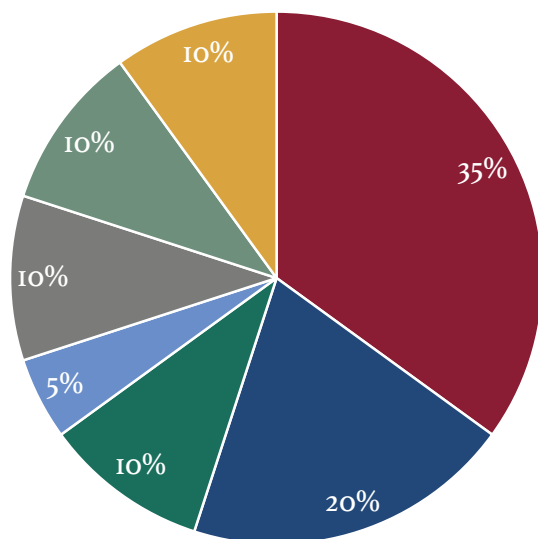
Oko 10% ispitanih parova su se odlučili na savjetovanje s ciljem unapređenja kvaliteta bračne ili partnerske veze, dok svega 5% ispitanika navodi želju za boljim međusobnim razumijevanjem partnera.

Ovi rezultati ukazuju na to da korisnici savjetovanja prvenstveno teže jačanju emocionalne povezanosti i razvijanju efektivne komunikacije u okviru partnerskog odnosa. Takva motivacija naglašava važnost emocionalne inteligencije i sposobnosti za konstruktivnu komunikaciju, koje predstavljaju temelje stabilnih i zadovoljavajućih veza (Gottman i Silver, 2015).

Također, 10% parova se odlučilo na savjetovanje nakon preporuke prijatelja, porodice ili stručnjaka, što potvrđuje značaj socijalnih i profesionalnih mreža u informisanju i motivaciji za korištenje savjetodavnih usluga (posebno u kontekstu društava kao što je bosanskohercegovačko, gdje se podrška u vezi često percipira kao privatna stvar ili postoji određeni nivo stigmatizacije povezane sa traženjem pomoći).

Motivacija za traženje bračnog i partnerskog savjetovanja pokazuje se kao multidimenzionalna i kombinuje kriznu percepciju, težnju ka očuvanju i unapređenju veze, te utjecaj interpersonalnih i profesionalnih preporuka. Rezultati potvrđuju da odluka o savjetovanju ne proizilazi iz jednoličnog faktora, već iz složene interakcije individualnih, socijalnih i kontekstualnih elemenata.

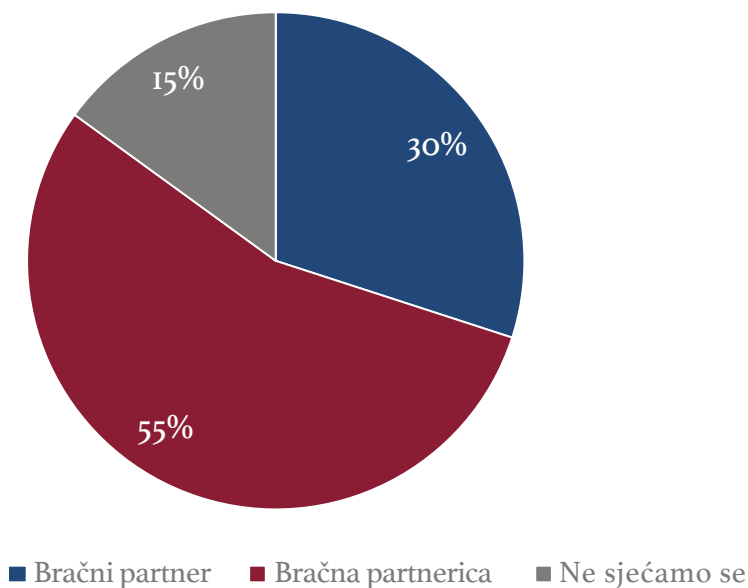
Grafikn 12: Motivacija za savjetovanje

- Osjećaj da problemi ne mogu biti riješeni sami
- Želja za održavanjem veze i izbjegavanjem prekida
- Prepoznavanje da će savjetovanje poboljšati kvalitet veze
- Želja za boljim razumijevanjem partnera
- Sugerirano od strane prijatelja/porodice
- Sugerirano od strane stručnjaka
- Ne želim odgovoriti

Podaci pokazuju da većina parova u ovom uzorku koristi savjetodavne usluge u kratkom periodu, dok se dugoročno uključivanje javlja rjeđe: 50% ispitanih parova je bilo uključeno u 1 do 3 sesije savjetovanja, 10% je onih koji su učestvovali u 4 do 6 sesija, dok nijedan par nije prijavio trajanje savjetovanja između 7 i 10 sesija. S druge strane, 15% parova navodi da je uključeno u više od 10 sesija, najčešće zbog složenijih ili dugotrajnijih izazova u vezi. Analiza inicijative za uključivanje u proces bračnog ili partnerskog savjetovanja pokazuje da je kod većine parova inicijativa dolazila od partnerice (55%). Dakle, žene u ovom uzorku češće prepoznaju potrebu za stručnom podrškom u vezi ili braku i aktivnije pokreću uključivanje u savjetodavni proces, što je u skladu sa prethodnim istraživanjima koja ističu rodne razlike u percepciji i upravljanju partnerskim konfliktima (Amato i Previti, 2003; Gottman i Silver, 2015; Šakotić-Kurbalija, 2016). Kod 30% ispitanika inicijativu je preuzeo bračni partner, dok 15% parova nije moglo precizno odgovoriti ili se nije sjećalo ko je prvi predložio savjetovanje.

Grafikon 13: Inicijativa za savjetovanje

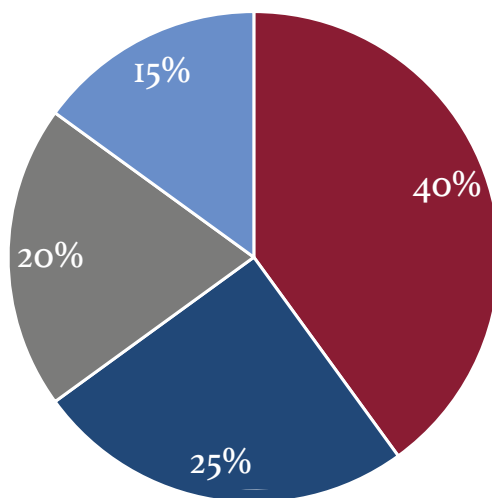

Ispitanici su tokom savjetovanja najčešće doživljavali osjećaj opuštenosti i sigurnosti; 40% parova navelo je da su se osjećali podržano i shvaćeno, 25% njih su iskazali povremenu nesigurnost, iako su se trudili prevazići unutrašnje dileme i otpor, što ukazuje na prirodu savjetovanja kao procesa koji ponekad izaziva nelagodu, jer partneri konfrontiraju teme koje mogu biti emotivno zahtjevne, ali se istovremeno aktivno angažuju u traženju rješenja.

Četvrtina ispitanika (20%) navela je da su se tokom savjetovanja često osjećali frustrirano, iako su nastojali prevazići te osjećaje, što govori o, s jedne strane zahtjevnosti savjetodavnog procesa, a s druge strane o potrebi za kontinuiranim radom i suočavanjem sa vlastitim ograničenjima, što može izazvati privremene emocionalne blokade. U istraživanju je 15% ispitanika procijenilo da tokom savjetovanja nisu osjetili napredak. Naime, efekti savjetovanja nisu uvijek neposredno vidljivi, a percepcija napretka može varirati u zavisnosti od očekivanja, vrste problema i individualnih iskustava parova.

Rezultati pokazuju da, iako većina parova doživljava savjetovanje kao prostor podrške i razumijevanja, prisutni su i izazovi, frustracije te osjećaj sporog napretka, što dodatno naglašava složenost i dinamičnost procesa bračnog i partnerskog savjetovanja.

Grafikon 14: Osjećaji tokom savjetovanja

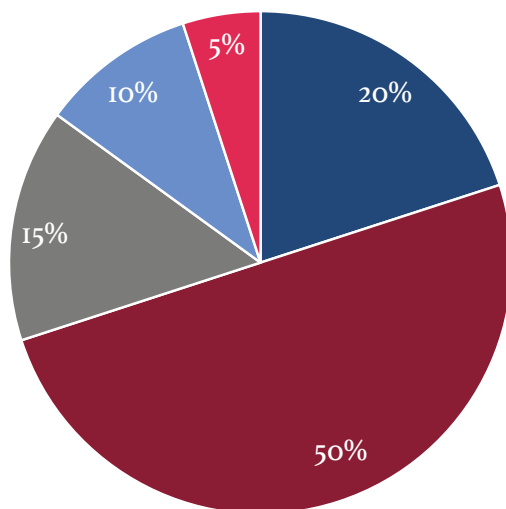
- Opušteno, osjećali smo se podržano i shvaćeno
- Povremeno smo se osjećali nesigurno, ali smo se trudili
- Često smo se osjećali isfrustrirano, no pokušavali smo to prevladati
- Nismo se osjećali kao da smo napredovali

Istraživanje percepcije bračnog i partnerskog savjetovanja u društvu pokazuje da nijedan od ispitanika ne smatra da je usluga značajno prepoznata u društvu. Najveći dio ispitanika (35%) ocijenio je da je savjetovanje umjereno prepoznatljivo, dok 20% smatra da je usluga slabo prepoznatljiva, odnosno da je teško pronaći informacije o dostupnim opcijama. Dalje, 30% ispitanika ocijenilo je savjetovanje gotovo neprepoznatljivim i nedovoljno promovisanim, što ukazuje na ograničen društveni diskurs i nizak nivo vidljivosti ove usluge, koji može umanjivati motivaciju parova da potraže stručnu pomoć i otežavati informisanost o dostupnim resursima.

S druge strane, analiza percepcije pristupačnosti pokazuje da 40% ispitanih parova smatra da je savjetovanje vrlo dostupno, dok 20% procjenjuje da je pristupačno, ali zahtijeva dodatne napore. Također, 20% ispitanika smatra da je teško pronaći potrebne informacije ili odgovarajućeg savjetnika, dok 10% ističe postojanje određenih ograničenja koja su usporila pristup usluzi, a 5% ispitanika nije željelo odgovoriti.

S obzirom na kombinaciju niske prepoznatljivosti, nedovoljne promocije i prisutnih pristupnih barijera, može se zaključiti da, iako značajan broj parova pozitivno doživljava dostupnost usluge, ukupni društveni i institucionalni okvir i dalje ograničava ravnomjernu i efikasnu dostupnost savjetovanja. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za strateškim intervencijama u promociji usluga, informisanju građana i povećanju kapaciteta stručnjaka, kako bi se smanjile nejednakosti u pristupu i osnažila uloga savjetovanja u prevenciji partnerskih konflikata.

*Grafikon 15: Procjena dugoročnih promjena
u bračnom ili partnerskom odnosu*

- Značajno poboljšanje odnosa – osjećamo se povezano i bolje razumijemo jedno drugo
- Postoji poboljšanje, ali i dalje postoje izazovi
- Nema većih promjena, odnos je ostao sličan
- Lošiji odnos, savjetovanje nije pomoglo
- Ne želimo odgovoriti

Analiza dugoročnih promjena u odnosima nakon savjetovanja pokazuje da 50% analiziranih parova percipira poboljšanje, iako ističu prisustvo izazova koji zahtijevaju dodatni rad, dok 20% parova navodi značajno poboljšanje, odnosno osjećaj dublje povezanosti i međusobnog razumijevanja. Suprotno tome, 15% parova nije primijetilo veće promjene, a 10% doživljava pogoršanje odnosa, dok 5% nije željelo odgovoriti.

Ovi rezultati, kao i mnogi prethodnih istraživanja, još jednom potvrđuju da uspješnost bračnog i partnerskog savjetovanja zavisi od motivacije partnera, kvaliteta terapijskog procesa i konteksta u kojem se odvija (Halford i sarad., 2008; Lebow, 2014).

Iz perspektive sistemskog pristupa, odnosi su dinamični i višeslojni, te promjena zahtijeva aktivnu participaciju oba partnera kroz interakciju i kontinuiranu refleksiju (Minuchin, 1974). Savjetovanje stoga ne predstavlja „instant“ rješenje, već facilitira prepoznavanje obrazaca ponašanja, razvoj komunikacijskih vještina i konstruktivno rješavanje konflikata, što objašnjava i to da većina parova bilježi barem djelimično poboljšanje uz prisutne izazove.

Negativna iskustva kod dijela parova ukazuju na važnost prilagođenog terapeutskog pristupa i profesionalne kompetencije savjetnika, ali i na potrebu za individualizacijom metoda prema specifičnim karakteristikama odnosa (Lebow, 2014; Gurman i Fraenkel, 2002). Pored toga, rezultati naglašavaju značaj refleksivnog i podržavajućeg konteksta, uključujući interpersonalne mreže i socijalno okruženje, koje olakšavaju izražavanje emocija i učenje novih strategija interakcije (Johnsona, 2004; Gottmana i Gottmana, 2015). Iako rezultati upućuju na zaključak da savjetovanje djeluje kao katalizator promjena u partnerskim odnosima, trajna i značajna transformacija zahtijeva višeslojni pristup, kontinuiranu podršku i dodatne intervencije koje jačaju emocionalnu kompetenciju i međusobno razumijevanje partnera.

ZAKLJUČAK

Porodica i brak kao važne društvene institucije u bosanskohercegovačkom društvu, oduvijek su bile visoko vrednovane. Uprkos intenzivnim društvenim promjenama, brak kao univerzalna vrijednost nikada do sada nije imao alternativu. Kroz historiju, porodica se konstantno transformisala kako u pogledu strukture, tako i njene funkcije, što je bitno promijenilo kvalitet života svakog pojedinca. Društveni i tehnološki procesi i izlazak žene na tržište rada utjecali su na odnose u samoj porodici, ali i one izvan nje. Sve ove promjene oblikovale su novu društvenu stvarnost u kojoj brak i bračni odnosi prolaze kroz značajne transformacije i krizne situacije: bilježi se značajan porast broja razvoda, pad stope sklapanja brakova, kao i sve veća popularnost alternativnih oblika partnerskih odnosa. Promijenjeni stavovi prema braku i partnerstvu, zajedno s nedostatkom empirijskih podataka o promjenama u bračnim odnosima u Bosni i Hercegovini, predstavljaju osnovne razloge zbog kojih smo u ovoj knjizi istražili faktore koji utječu na doživljaj zadovoljstva, kvalitet i stabilnost partnerskih odnosa.

Da bismo dobili odgovore koji se odnose na propitivanje braka i izazova u savjetodavnom radu, bilo je neophodno predstaviti teorijska promišljanja o položaju, statusu i važnosti bračne zajednice u različitim epohama, ukazujući na zakonodavne, društvene, kulturološke, religijske i druge aspekte koji su (pre)oblikovali instituciju braka. Zbog sve izraženije potrebe za stručnom intervencijom pri prevazilaženju bračnih kriza, u teorijskom dijelu predstavili smo historijsku perspektivu i značaj savjetodavnog rada. Nakon sveobuhvatnog pregleda relevantne literature koja se ticala predmeta istraživanja, pristupili smo propitivanju teorijskih nalaza u demistificiranju savremenih bračnih i partnerskih odnosa i dostupnost savjetodavnog rada.

Rezultati kvantitativnog dijela istraživanja na uzorku od 1154 ispitanika su pokazali da karakteristike bračnih partnera i socijalno okruženje u značajnoj mjeri određuju kvalitet i stabilnost braka.

Ustanovili smo da su bračni odnosi najkvalitetniji u početnim godinama zajedničkog života (63,2%), i to u prve dvije godine braka. U ovoj romantičnoj fazi partneri su skloniji da idealiziraju brak, te je očekivano da ispoljavaju najveći stepen sreće i zadovoljstva. Na kvalitet bračnog odnosa utječu međusobna privlačnost i naklonost partnera, dok je povjerenje najvažnija vrijednost koja određuje stepen zadovoljstva u bračnoj dijadi.

Stepen zadovoljstva oscilira u kasnijim fazama bračnog života, a izostanak pozitivnih osjećanja je uočljiv u brakovima od druge do desete godina zajedničkog života (53,1%). Rođenje djece mijenja ranije uspostavljene prioritete, a roditeljstvo i briga oko potomaka uzrokuju pad bračnog zadovoljstva. Stagnacija u doživljaju bračnog zadovoljstva u kasnijim fazama braka je povezana sa odrastanjem djece, roditeljskim ulogama i očekivanjima. Najmanji stepen zadovoljstva je prisutan u brakovima koji traju od 10 do 25 godina zajedničkog života (43,1%), a zadovoljstvo bračnom relacijom blago raste kod parova koji su zajedno duže od 25 godina (45,7%). Nakon što djeca napuste „porodično gnijezdo“, parovi ponovo imaju vremena za sebe, preispituju svoje odnose, obnavljaju ljubav i ponovo uživaju u zajedništvu. Čak i kada je evidentna naklonost koju osjećaju, parovi nikada ne dožive prvobitan osjećaj zadovoljstva i sreću zbog koje su stupili u bračnu zajednicu. Na postavkama teorije međuzavisnosti, teorije socijalne razmjene i bihejvioralne teorije, potvrdili smo tezu da razvoj bračnih odnosa i prelazak kroz bračne faze predstavlja potencijalnu krizu, a način na koji parovi reaguju na promjene određuje kvalitet partnerskog odnosa. Svaki brak prolazi nekoliko razvojnih faza u kojima se mogu pojaviti krize, posljedično praćene padom kvaliteta bračnog odnosa. Početak zajedničkog života, iako praćen osjećajem sreće i zadovoljstva, karakterizuje i nestabilnost koja je najprisutnija u ovoj fazi (18%). Zajednički život predstavlja izazov za parove i često može biti izvor neslaganja: prilagodba na zajednički život, nesuglasice u vezi sa zajedničkim budžetom ili podjelom kućanskih poslova, kontakti i viđanja sa porodicom porijekla i prijateljima, kao i drugi aspekti bračnog života, mogu dovesti do intenziviranja konflikata i razgovora o prekidu odnosa.

Zbog navedenih izazova, stepen nestabilnosti je najprisutniji u prve dvije godine zajedničkog života, ali prolazeći kroz kasnija bračna razdoblja stabilnost raste, parovi grade zajednički život i rjeđe razmišljaju o prekidu odnosa (16%). Najmanji stepen nestabilnosti je prisutan u dugotrajnim brakovima (11,5%), što pokazuje da padom stepena kvaliteta, stabilnost bračnog odnosa vremenom raste. Roditeljstvo, prisustvo djece i briga oko njih čini bračni odnos stabilnijim, čak i onda kada je kvalitet bračne zajednice narušen. Djeca predstavljaju prirodnu barijeru za razvod braka, obogaćuju partnerski odnos i čine brak stabilnijim, uprkos subjektivnom osjećaju nezadovoljstva. Podaci ukazuju na to da žene i muškarci različito percipiraju faktore koji oblikuju kvalitet i stabilnost bračne zajednice, te se zbog njihovih različitih pogleda može govoriti o „njegovom“ i „njenom“ braku.

U skladu sa postavkama spomenutih teorijskih razmatranja od kojih smo krenuli u istraživački poduhvat, zaključujemo da su stabilnost i kvalitet braka relativno nezavisne dimenzije, što potvrđuje tezu da su u bosanskohercegovačkom braku evidentne negativne promjene u stepenu kvaliteta i stabilnosti partnerskog odnosa. Uprkos percepciji visokokvalitetnog bračnog odnosa koja je zabilježena u ranim fazama bračnog života, istovremeno je prisutan stepen nestabilnosti, što govori da brakovi mogu biti zadovoljavajući, ali nestabilni. Također, percepcija niskog kvaliteta bračnog odnosa koja je zabilježena u dugotrajnim brakovima i izrazito slab potencijal za razvod, pokazatelj je da brakovi mogu biti nezadovoljavajući, ali stabilni. Uzimajući u obzir da su u provedenom istraživanju učestvovali (bračni) partneri koji subjektivno osjećaju visok stepen zadovoljstva, a koji uglavnom nije povezan sa stvarnim karakteristikama bračnog procesa, možemo zaključiti da objektivni pokazatelji daju važnu sliku bračne stvarnosti, ali ne moraju nužno dovesti do kraha braka. Za budućnost i opstanak bračne zajednice, ponekad je presudna bračna iluzija jer su parovi koji idealiziraju partnerski odnos subjektivno zadovoljniji, a to je nekada dovoljno da brak opstane.

U svjetlu ovih podataka možemo govoriti i o zadovoljavajućim i stabilnim brakovima. Iako teorije na osnovu kojih smo donijeli zaključke ne mogu u potpunosti objasniti sve elemente bračnog procesa, svaki od ovih pristupa je značajan jer nam daje određeni uklon i otkriva najintimniju formu ljudskog života - bračnu zajednicu. Rezultati provedenog istraživanja, ukazujući na narušen kvalitet i stabilnost bračnog odnosa, mogu poslužiti kao važna karika u identifikaciji izazova s kojima se susreću partneri u različitim fazama braka, kao i u planiranju stručnih intervencija za očuvanje bračne zajednice, najprije kroz savjetodavni i terapijski rad.

Narušena stabilnost bračnog odnosa otvara prostor za stručno djelovanje i institucionalnu podršku pri rješavanju partnerskih problema. Iako bračno i partnersko savjetovanje predstavlja vodeću stručnu intervenciju u zaštiti stabilnosti partnerskog odnosa, parovi u Bosni i Hercegovini rijetko traže pomoć stručnjaka u prevazilaženju problema. Rezultati istraživanja su pokazali da je veoma mali broj ispitanika (2,5%) učestvovao u predbračnom i 2,7% u bračnom savjetovanju. U namjeri da riješe bračne probleme, parovi podršku traže od porodice i prijatelja, dok zahtjevi za institucionalnom podrškom izostaju.

Parovi koji imaju iskustvo u bračnom savjetovanju, podršku češće traže od vjerskih službenika (4,7%), a rjeđe u centrima za socijalni rad (2,6%), u centrima za mentalno zdravlje (2%), u privatnim savjetovalištim (2%) i u nevladinim organizacijama (0,9%). Neinformisanost o mogućnostima savjetovanja, nerazumijevanje okoline, nepovjerenje u sistem i kompetencije stručnjaka, kao i uvjerenja da „pojedinaac sam mora da riješi svoje probleme“, ključni su razlozi zbog kojih se bračno i partnersko savjetovanje u bosanskohercegovačkom društvu ne prepoznaje kao značajna karika socijalne podrške. To potvrđuju rezultati provedenog istraživanja koji kažu da 93% ispitanika, uprkos bračnim problemima, nikada nisu tražili niti jedan vid stručne podrške.

Kako bi se dobile relevantne spoznaje o savjetodavnom radu u Bosni i Hercegovini, opisana su profesionalna iskustva stručnjaka u predbračnom i bračnom savjetovanju, kao i savjetodavnom radu prije i poslije razvoda braka.

Svrha predbračnog savjetovanja je edukacija parova s ciljem pripreme za zajednički život, ali budući da je zakonom predviđena kao mogućnost, stručnjaci u praksi ne bilježe ovakve zahtjeve. Uzmemo li u obzir činjenicu povećanog broja razvoda brakova, ovo je jedno od pitanja koje zahtijeva dodatnu pažnju. Prema nekim teoretičarima i stručnjacima iz prakse, predbračno savjetovanje treba biti obavezujuće prije sklapanja braka. Međutim, umjesto nametanja ovakvih procedura, značajnije je promovirati predbračno savjetovanje kao važan vid društvene podrške u poboljšanju kvaliteta i stabilnosti bračnog odnosa. U promociji i većoj vidljivosti savjetodavnog rada u društvu, potrebna je međusektorska saradnja i povezanost stručnjaka različitih profila, kako bi se podstakli parovi na učešće u savjetodavnom radu. Iako je predbračno savjetovanje gotovo nepoznanica u savjetodavnoj praksi, stručnjaci bilježe relevantna profesionalna iskustva u savjetodavnom radu sa bračnim parovima. Problemi zbog kojih parovi traže stručnu pomoć su najčešće uzrokovani narušenom komunikacijom, nedostatkom ljubavi, borbom za moć i nerealnim očekivanjima. Zabilježene su dobne razlike u percepciji problema koje ispoljavaju parovi u tretmanu: mlađi partneri često nisu spremni na kompromise koji su potrebni za zajednički život, teže se snalaze u postavljanju granica prema vanjskom okruženju - najprije porodici porijekla, često imaju probleme u planiranju kućnog budžeta i raspodjeli kućnih poslova.

Zbog navedenog, savjetovanje ne doživljavaju kao mogućnost rješavanja problema, već kao priliku za prekid odnosa, a razvod prihvatljivo rješenje za neriješene konflikte. Za razliku od njih, stariji bračni partneri su motivisani da u savjetodavnom tretmanu pokušaju riješiti probleme, ulažu više napora u unapređenje odnosa, a razvod im ne predstavlja jedinu opciju za rješavanje konflikta.

U nastojanju da oporave partnerski odnos, parovi odlučuju potražiti stručnu pomoć nakon što iscrpe resurse i kapacitete za samopomoć, te savjetodavni rad predstavlja posljednji korak u spašavanju braka. Ipak, stručnjaci primjećuju da je u posljednjih nekoliko godina evidentan povećan broj zahtjeva za stručnom pomoći pri rješavanju bračnih problema, ali je i dalje nedovoljan u odnosu na učestalost razvoda. Dolazak na savjetodavni tretman najčešće iniciraju žene, a razlozi zbog kojih traže stručnu pomoć su problemi u odgoju djece, dok je stvarni problem upravo u narušenim partnerskim odnosima. Pored bračnog i partnerskog savjetovanja, stručnjaci često rade sa jednim od bračnih partnera, što predstavlja značajan resurs jer svaka promjena i rad na sebi, donosi promjenu i u partnerskom odnosu. Iako stručnjaci upozoravaju da je odziv parova na savjetodavni tretman daleko manji u odnosu na razvijena društva, stručnjaci u JU "Porodično savjetovalište" Sarajevo, bilježe nekoliko stotina bračnih seansi godišnje. U okviru individualnih i grupnih seansi, potiču parove da razmišljaju o partnerskim potrebama i očekivanjima, kako bi se unaprijedio kvalite i stabilnost bračnog odnosa.

Profesionalna iskustva stručnjaka govore da parovi u Bosni i Hercegovini najčešće traže institucionalnu intervenciju prije pokretanja procedure za razvod braka. Porodičnim zakonima regulisano je da parovi koji se odluče na razvod braka, a imaju zajedničku maloljetnu djecu, moraju proći kroz postupak posredovanja, odnosno mirenja. Postupak posredovanja/mirenja se različito primjenjuje shodno entitetskim zakonskim odredbama, ali je suština procesa ista. Ukoliko partneri ne uspiju otkloniti uzroke poremećaja bračnih odnosa, kroz proces posredovanja/mirenja, trebaju donijeti važne odluke o zaštiti, vaspitanju i izdržavanju maloljetne zajedničke djece. Savjetodavnu ulogu ima organ starateljstva, odnosno porodična savjetovališta i ovlašteni posrednici. Iako je postupak posredovanja/mirenja kratkotrajan, a bračno savjetovanje dugoročna intervencija, oba procesa su usmjerena ka otklanjanju uzroka narušenih odnosa i promjeni bračnih obrazaca ponašanja.

Ovaj vid savjetovanja parovi najčešće doživljavaju isključivo kao obavezu, pri čemu izostaje motivacija za unapređenje odnosa, zbog čega stručnjaci u praksi rijetko bilježe pozitivne primjere.

Također, stručnjaci rijetko bilježe zahtjeve za pomoć nakon razvoda braka: oni koji imaju iskustvo, tretman provode sa parovima koji imaju zajedničku djecu, a razlozi zbog kojih ulaze u savjetodavni tretman su najčešće problemi uzrokovani neplaćanjem alimentacije ili problemi u ostvarivanju kontakta s djecom. Organizacija i profesionalna iskustva bračnog i partnerskog savjetovanja se razlikuju u javnom, privatnom, nevladinom i vjerskom sektoru. Iako je savjetodavni rad sa bračnim partnerima jedan od osnovnih zadataka centara za socijalni rad, zbog limitiranih kadrovskih i infrastrukturnih kapaciteta, mnogi centri ne provode usluge savjetovanja.

Za razliku od javnih ustanova, privatna savjetovališta i nevladine organizacije se nastoje prilagoditi potrebama klijenata, što utječe na kvalitet usluge. Dostupnost privatnih savjetovališta je uglavnom ograničena na veće gradove i budući da se usluge savjetovanja naplaćuju, rijetko su dostupne svim građanima. Pored javnih i privatnih institucija, vjerske ustanove su važne adrese u pomaganju bračnim partnerima, stoga vjerski službenici često pružaju pouku i podršku partnerima u prevazilaženju životnih i bračnih teškoća.

Rezultati istraživanja su pokazali da se u organizaciji savjetodavnog rada sa posebnim izazovima susreću centri za socijalni rad. Mapiranjem kapaciteta 43 centra za socijalni rad, kao i analizom zakonskih akata koji uređuju uslugu savjetodavnog rada, ustanovili smo da nedostatak sistemskih rješenja onemogućava centre za socijalni rad da ispune svoju ulogu u ovom dijelu. Zbog finansijskih, kadrovskih, tehničkih i prostornih limitiranosti većine centara za socijalni rad, stručnjaci upućuju parove u druge relevantne ustanove koje pružaju usluge savjetovanja.

Detaljnou analizom poslova i zadataka nekoliko centara za socijalni rad koji imaju dugogodišnje iskustvo u realizaciji savjetodavnog rada sa bračnim partnerima, ispitani su organizacijski uslovi i zadaci stručnjaka u tretmanu. Iako centri za socijalni rad koji provode tretman mogu poslužiti kao primjer dobre prakse, neusaglašenost u načinima organizacije tretmana upućuje na nekoliko zaključaka: pravilnici o sistematizaciji poslova i radnih zadataka u centrima za socijalni rad rijetko prepoznaju profil stručnjaka za provedbu savjetodavnog tretmana.

Navedeno ukazuje na obavezu ujednačavanja domaćih zakonodavstava, pravilnika i akata kojima bi se jasno definisali poslovi i radni zadaci stručnjaka koji provode savjetodavni tretman u porodičnim savjetovalištim/cenrima za socijalni rad.

Rezultati dobijeni QCA analizom su pokazali da su stručnjaci koji provode savjetodavni tretman u porodičnim savjetovalištim, angažovani i na drugim poslovima i zadacima u centrima za socijalni rad, što utječe na kvalitet usluge. Također, stručnjaci ističu problem nedostatka normativa u radu. Iako savjetodavni tretman zahtijeva ozbiljnu pripremu i profesionalnost, u centrima za socijalni rad koji realizuju bračno i partnersko savjetovanje izostaje sistemska supervizija. Pored ovog izazova, problem usložnjava nedostatak finansijskih mogućnosti u obezbjeđivanju dodatnih edukacija kako bi se unaprijedila usluga savjetovanja. Dobijeni rezultati upućuju na zaključak da su potrebni ozbiljni sistemski naponi i ulaganja kako bi se unaprijedio savjetodavni rad u centrima za socijalni rad u Bosni i Hercegovini.

Iskustva korisnika bračnog i partnerskog savjetovanja u Bosni i Hercegovini pokazuju da većina parova percipira barem djelimično poboljšanje odnosa, iako prisutni izazovi zahtijevaju kontinuirani rad. Samo manji broj parova bilježi značajno unapređenje ili odsustvo promjena, što ukazuje na heterogen utjecaj savjetovanja, zavisao od motivacije korisnika, kvaliteta terapeutske interakcije i društveno-kulturnog konteksta.

Primarni razlozi za traženje savjetovanja uključuju probleme u komunikaciji, nedostatak povjerenja i emocionalnu udaljenost, dok sekundarni faktori poput finansijskih nesuglasica, roditeljskih razlika i vanjskih stresora dodatno kompliciraju dinamiku odnosa. Motivacija za uključivanje u savjetovanje je multidimenzionalna, kombinujući percepciju krize, želju za očuvanjem i unapređenjem veze, te utjecaj interpersonalnih i profesionalnih preporuka. Rezultati pokazuju da inicijativa za savjetovanje češće dolazi od partnerice, dok iskustva tokom procesa naglašavaju osjećaj podrške i sigurnosti, ali i privremene frustracije i nesigurnosti, što potvrđuje refleksivnu i dinamičnu prirodu savjetovanja.

Iako percepcija dostupnosti usluge može biti pozitivna, niska prepoznatljivost i ograničena promocija savjetovanja ostaju značajne barijere. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za strateškim intervencijama u promociji i destigmatizaciji traženja stručne pomoći, kako bi se osnažila uloga savjetovanja u prevenciji i rješavanju partnerskih konflikata.

Dakle, bračno i partnersko savjetovanje djeluje kao katalizator promjena u odnosima, omogućavajući razvoj komunikacijskih vještina, jačanje emocionalne povezanosti i konstruktivno rješavanje konflikata. Trajna transformacija zahtijeva kontinuiranu podršku, profesionalno vođenje i aktivno učešće oba partnera, uzimajući u obzir specifičnosti kulturnog i društvenog konteksta.

Sumirajući teorijsku podlogu i empirijske podatke, može se zaključiti da je bračno i partnersko savjetovanje složen i odgovoran zadatak koji zahtijeva visok nivo stručnosti i profesionalnih kompetencija. Nedostatak sistemskih rješenja, neusklađeni normativi i standardi, te ograničeni kapaciteti, usporavaju kvalitetan razvoj savjetodavnog rada u Bosni i Hercegovini. Uz to, neinformisanost javnosti o mogućnostima savjetodavnog rada i nedovoljna motivacija parova da potraže stručnu pomoć dodatno otežavaju efektivnost ove usluge. Stoga su nužni značajni pomaci u organizaciji savjetodavnih usluga, razvoj multisektorske saradnje i institucionalna promocija, kako bi bračno i partnersko savjetovanje dobilo društveni značaj koji zaslužuje i efikasno doprinosilo unapređenju partnerskih odnosa.

LITERATURA

Knjige:

1. Abbott, E. (2014). *Istorija braka*. Beograd: Geopoetika
2. Ackerman, N. (1987). *Psihodinamika porodičnog života. Dijagnoza i lečenje porodičnih odnosa*. Titograd: Promet
3. Ajduković, M. Pavleković, G. (2004). *Nasilje nad ženama u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć
4. Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga
5. Almond, B. (2006). *The fragmenting family*. Oxford: University Press
6. Babović, M. (2013). *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH*. Mostar: Fram Ziral
7. Bakić, V. (1971). *Porodično pravo*. V izdanje. Beograd
8. Bauman, Z. (2009). *Fluidna ljubav*. Novi Sad: Meditteran Publishing
9. Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Meditteran Publishing
10. Bauman, Z. (2010). *Fluidni strah*. Novi Sad: Meditteran Publishing
11. Beck, U. (2001). *Rizično društvo-u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić
12. Beck, U. (2011). *Svetsko rizično društvo-u potrazi za izgubljenom sigurnošću*. Novi Sad: Akademska knjiga
13. Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press
14. Bobić, M. (2003) *Brak ili/i partnerstvo-demografsko sociološka studija*. Beograd: Filozofski fakultet - Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
15. Bormans, L. (2013). *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis Institut

16. Brajša, P. (1982). *Sreća ili nesreća u dvoje : suština i stvarnost braka*. Varaždin: Varaždin
17. Brajša, P. (2009). *Brak i obitelj iz drugoga kuta*. Zagreb: Glas Koncila
18. Buljubašić, S., Šadić, S. (2021). *Socijalni rad s djecom i porodicama u riziku*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo
19. Burnham, P., Gilland, K., Grant, W, Layton Henry, Z. (2006). *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
20. Chayko, M. (2008). *Portable communities: The social dynamics of online and mobile connectedness*. Albany: State University of New York Press
21. Chayko, M. (2019). *Superpovezani-Internet, digitalni mediji i tehnodruštveni život*. Beograd: Clio
22. Comte, A. (1844). *Testament D'Auguste Comte*. Kessinger Publishing
23. Coontz, S. (2006). *Marriage, a History: How Love Conquered Marriage*. Penguin Publishing Group
24. Corey, G. (2007). *Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije*. Zagreb: Naklada Slap
25. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing
26. Ćuk, M. (2013). *Reforme socijalne zaštite u BiH*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
27. Dalos, R., Draper, R. (2012). *Sistemska porodična psihoterapija-teorija i praksa*. Psihopolis
28. Deburger, J. (1978). *Marriage today*. John Wiley & Sons Inc
29. Dervišbegović, M. (2001). *Socijalni rad-teorija i praksa*. Sarajevo: Zonex
30. Druckman, D. (2005). *Doing Research: Methods of Inquiry for Conflict Analysis*, Thousand Oaks: Sage

31. E. B. Tylor (1865). *Researches into the Early History of Mankind*. London: John Murray
32. Engels, F. (1884). *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Zurich
33. Engels, J. (1973). *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države i Ludwig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije*. Zagreb: Naprijed.
34. Epstein, N., & Baucom, D. H. (2002). *Enhanced cognitive-behavioral therapy for couples: A contextual approach*. Washington, DC: American Psychological Association.
35. Erlich Stein, V. (1971). *Jugoslavenska porodica u transformaciji. Studija u tri stotine sela*. Zagreb: Liber
36. Esteve, A., Lesthaeghe, R. (2016). *Cohabitation and Marriage in the Americas: Geo-historical Legacies and New Trends*. Springer Open
37. Fink, E. (1984). *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*. Beograd: Nolit
38. Fromm, E. (1956). *Umijeće ljubavi*. Zagreb: Školska knjiga
39. Fromm, E. (1984). *Autoritet i porodica*, Zagreb: Naprijed
40. Giddens, A. (1994). *The Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity Press.
41. Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
42. Gilbert, E. (2010). *Sudbonosno da*. Viking Press
43. Glasser, W. (2009). *Osam lekcija za sretniji brak*. Zagreb: Alinea
44. Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica. Alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*. Zagreb: Naprijed
45. Green, L. (2001). *Communication, Technology and Society*. SAGE Publications

46. Halley, J. (2010). *Kako brak učiniti užasnim i drugi eseji o psihoterapiji*. Novi Sad: Psihopolis Institut
47. Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija (teme i perspektive)*, Zagreb: Goldenmarketing
48. Haralambos, M., Heald, R. (1980). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus
49. Hill, R. (1970). *Grolier Society Year*. Littlehampton Book Services Ltd
50. Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnim partnerskom odnosu-model koordiniranog odgovora zajednice*. Novi Sad: Artprint
51. Ilouz, E. (2013). *Zašto ljubav boli- ljubav i društvo*. Novi Sad: Psihopolis
52. Janković, J. (2008). *Obitelj u fokusu*, Zagreb: Etcetera d.o.o.
53. Janković, J. (1997). *Savjetovanje-nedirektivni pristup*. Zagreb: Alinea
54. Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji- sustavni pristup*, Zagreb: Alinea
55. Janković, J. (2004). *Savjetovanje- psihodinamski pristup*. Zagreb:etcetera
56. Janković, J. (2004). *Savjetovanje u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Elcetera
57. Jankowiak, W. (2013). *Univerzalna ljubav. Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis
58. Kalomeni, K. (2020). Qualitative comparative analysis. In: *Research methods in the social sciences an A–Z of key concepts*. UK: Oxford University Press. 229-233
59. Kolenović Đapo, J., Brkić Šmigoc, J. (2019). *Vrijednosti u BiH -prikaz rezultata Europske studije vrijednosti 2019*. Sarajevo: FES

60. Košarac, B. (2019). *Izazovi savremene porodice*. Univerzitet u Istočnom Sarajevu: Filozofski fakultet Pale
61. Košiček, M. (1963). *Spol, ljubav i brak*. Epoha
62. Košiček, M. (1986). *Mladi pred brakom*. Sarajevo: Svjetlost
63. Kristančić, A. (1982). *Metoda i tehnika savjetovališnog rada*: Zavod grada Zagreba za socijalni rad i Udružena samoupravna interesna zajednica Socijalne zaštite grada Zagreba
64. Krizmanić, M. (2012). *U ljubavi i bez nje- postojanost i prolaznost naših privrženosti*. Zagreb: AKD
65. Kukić, S. (1995). *Sociologija*. Mostar: HKD Napredak
66. Kušmić, E. (1994). *Bračna i porodična psihoterapija*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
67. Lakičević, M., Knežević, B. (2011). *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*. Beograd: Čigoja
68. Lardelliere, P. (2013). *Ljubav preko interneta. Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis Institut
69. Lauster, P. (2012). *Ljubav-psihologija fenomena ljubavi*. Novi Sad: Prometej
70. Levi Strauss, C. (1965). *Das Ende des Totemismus*. Suhrkamp
71. Levin, I. (2006/2015). *Šta je socijalni rad*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
72. Lorber, J. (1994). *Paradox of Gender*. Yale University Press
73. Mead, M. (1928). *Coming of Age in Samoa*. Morrow
74. Mesihović, N. (2003). *Uvod u metodologiju društvenih nauka*. Sarajevo
75. Mijušković, M. (1962). *O slobodnoj ljubavi*. Beograd: Rad
76. Milić, A. (1998). *Rađanje moderne porodice*, Sociološka hrestomatija (izbor tekstova), Beograd

77. Milić, A. (2001). *Sociologija porodice- kritika i izazovi*. Prvo izdanje. Beograd: Čigoja štampa
78. Milić, A. (2007). *Sociologija porodice- kritika i izazovi*. Drugo izdanje. Beograd: Čigoja štampa
79. Milivojević, Z. (2008). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut
80. Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford University Press
81. Mladenović, M. (1975). *Uvod u sociologiju porodice- III izdanje*. Beograd: Savremena administracija
82. Mladenović, M. (1977). *Osnovi sociologije porodice*. Beograd: Savremena administracija
83. Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. Macmillan
84. Nichols, M. P. (2017). Strategic family therapy. In A. S. Gurman, J. L. Lebow, & D. L. Snyder (Eds.), *Clinical handbook of couple therapy* (pp. 183–206). New York, NY: The Guilford Press
85. Nikolić, S. (1996). *Osnove obiteljske terapije*. Zagreb: Medicinska naklada
86. Oakley, A. (1974). *The Sociology of Housework*. Pantheon Books
87. Oatley, K. (2005). *Emocije- kratka historija*. Clio
88. Parsons, T., Bales, F. (1955). *Family, socialization and international process*. Illinois: Free Press.
89. Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Jež.
90. Payne, M. (2001). *Savremena teorija socijalnog rada*. Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci
91. Ragin C. (2002). *Fuzzy Sets: Calibration Versus Measurement*, Dostupno na: <http://www.u.arizona.edu/~cragin/fsQCA/download/Calibration.pdf>

92. Rogers, C.R. (1942). *Counseling and Psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin.
93. Rowbotham, S. (1974, 2014). *Women, Resistance and Revolution: A History Of Women And Revolution In The Modern World*: London
94. Rudinesko, E. (2012). *Porodica u rasulu*. Novi Sad: Akademska knjiga.
95. Runkel, H.E., Runkel, E. (2011). *Brak bez vikanja*. Zagreb
96. Rutović. Ž. (2011). *Digitalni demos*. Grafo Crna Gora
97. Schneider, C., Wagemann, C. (2012). *Set-Theoretic Methods for the Social Sciences: A Guide to Qualitative Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press
98. Segalan, M. (2009). *Sociologija porodice*. Beograd: Clio
99. Sheafor, B., Horejsi, C. (2003). *Techniques and guidelines for social work practice. Sixth edition*. USA
100. Silajdžić, A. (1973). *Razvojne tendencije naše porodice- s posebnim osvrtom na sudsku brakorazvodnu praksu*. Sarajevo: Svjetlost
101. Smiljanić, D., Mijušković, M. (1965). *Drama braka i porodice*. Beograd: Rad
102. Sternberg, R. (2013). Šta znači „Volim te?“ *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis
103. Sternberg, R. (1988). *The Triangle of Love: Intimacy, Passion, Commitment*. New York: Basic Book
104. Strean, S., H. (1981). *Izvanbračna veza*. Zagreb: Biblioteka Psiha
105. Šadić, S. (2006). Porodica kao izvor (ne)sigurnosti za ostvarivanje prava/potreba djece. U: Rašidagić, E. (2006). *Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, 131-135

106. Šadić, S., Ždralović, A., Emirhafizović, E. (2020). *Jednoroditeljske porodice-mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo*. Sarajevo: Fondacija CURE
107. Šakotić-Kurbalija, J. (2016). *Bračni odnosi u Srbiji: povezanost kvaliteta, potencijala za razvod i spremnosti za traženje psihološke pomoći*. Univerzitet u Novom Sadu: Filozofski fakultet
108. Šakotić-Kurbalija, J. (2020). *Brak i stres- funkcionalni i disfunkcionalni partnerski odnosi*. Univerzitet u Novom Sadu: Filozofski fakultet Novi Sad
109. Šćepović, D. (2018). *Dijete, porodični odnosi i socijalni rad*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka
110. Šijaković, I. (2013). *Sociologija: uvod u razumijevanje globalnog društva*. Banja Luka: Ekonomski fakultet
111. Šoljaga, K. (2016). *Nevjera- vodič za preživljavanje i prevenciju*. Zagreb: Znanje
112. Termiz, Dž. (2001). *Osnovi metodologije nauke o socijalnom radu*, Lukavac: NIK "Grafit"
113. Termiz, Dž. (2005). *Teorija nauke o socijalnom radu*, Lukavac: NIK "Grafit"
114. Termiz, Dž. (2009). *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, Lukavac: NIK "Grafit"
115. Termiz, Dž. (2020). *Statistička obrada podataka u empirijskim društvenim istraživanjima*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
116. Tournier, P. (1997). *Umijeće slušanja*. Đakovo
117. Traljić, N., Bubić, S. (1998). *Porodično pravo*. Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu
118. Traljić, N., Bubić, S. (2007). *Porodično pravo*. Sarajevo: Magistra

119. Trevithick, P. (2012). *Veštine i znanja socijalnog rada, treće izdanje*. Univerzitet u Nišu
120. Turčilo, L., Osmić, A., Kapidžić, D., Šadić, S., Dudić, A. (2018). *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019*. FES
121. Vaughan, P. (2003). *The Monogamy Myth: A Personal Handbook for Recovering from Affairs*. William Morrow Paperback
122. Verhaeghe, P. (2013). *Ljubav je dati ono što se nema. Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis
123. Vidanović, I. (2003). *Terapijski modeli socijalnog rada*. Beograd
124. Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell
125. Westermarck, E. (1936). *The Future of Marriage in Western Civilization*. Nature
126. Wili, J. (2002). *Ekološka psihologija ljubavi. Razvijati se udvoje*. Novi Sad: Psihopolis Institut
127. Zajimović, S. (2015). *Brak-problem i metodi rješavanja*. Sarajevo: El-kalem
128. Zloković, J., Vrcelj, S. (2006). Savjeti u self literaturi. *Pedagoška istraživanja*. 3 (2), 171-180
129. Žiga, J. (2007). *Savremeno bosanskohercegovačko društvo*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka
130. Ajduković, M. (2004). Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, (II) 1, 179-199
131. Ajduković, M., Ajduković, D. (2020). Partnerski odnosi za vrijeme pandemije COVID-19 krize: kako sačuvati dobre odnose, spriječiti i/ili zaustaviti nasilje? U: *Koronavirus i mentalno zdravlje-psihološki aspekti, savjeti i preporuke*. Zagreb: Hrvatska psihološka komora

Članci:

132. Amato, P. R., & Cheadle, J. (2005). The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-Being Across Three Generations. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 191–206.
133. Arambašić, L. (1996). Savjetovanje. U: Predrag (1996). *Stres, trauma, oporavak*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
134. Ayuso, L. (2018). What future awaits couples Living Apart Together (LAT). *The Sociological Review*, 67 (1), 226-244
135. Baloban, J., & Črpić, G. (2005). Brak – Institucija od koje se očekuje, a u koju se ne ulaže. Brak u napetosti između ideala i zbilje. U J. Baloban (Ur.) *U potrazi za identitetom*
136. Benson, J., Coleman, M. (2016). Older Adults Developing a Preference for Living Apart Together. *Journal of Marriage and Family*
137. Blakemore, J. E. O., Lawton, C. A., & Vartanian, L. R. (2005). I can't wait to get married: Gender differences in drive to marry. *Sex Roles: A Journal of Research*, 53(5-6), 327–335. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-6756-1>
138. Bobić, M. (2003) Prekomponovanje braka, partnerstva i porodice u savremenim društvima. *Stanovništvo*, vol. 41, br. 1-4, str. 65-91
139. Bobić, M. (2017). Od partnerstva ka roditeljstvu: Od uzajamnosti do odvojenosti. *LIMEplus* 2 (107-133)
140. Bodenmann, G., Ledermann, T., & Bradbury, T. N. (2007). Stress, sex, and satisfaction in marriage. *Personal Relationships*, 14(4), 551–569.
141. Bodenmann, G., Meuwly, N., Germann, J., Nussbeck, F.W., Heinrichs, M., & Bradbury, T.N. (2015). Effects of stress on the social support provided by men and women in intimate relationships. *Psychological Science*, 26(10), 1584–1594.
142. Booth, A., Johnson, D., & Edwards, J. N. (1983). Measuring marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 45(2), 387–394.

143. Bradbury T., Bodenmann, G. (2020). Interventions for Couples. *Annual Review of Clinical Psychology*. 99-123
144. Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, Vol. 3, No. 2, 77-101.
145. Breber, M., Sladović- Franz, B. (2014). *Uvođenje obiteljske medijacije u sustav socijalne skrbi – perspektiva stručnjaka*. Ljetopis socijalnog rada, 21 (1), 123-152
146. Bulatović, A. (2012). Problemi savremene porodice. *Sinteze-časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu*. 1 (1), 65-74
147. Buss, D.M. i sur. (1990). International Preferences in Selecting Mates: A Study of 37 Cultures. *Journal of cross-cultural psychology*, 21, 1, 5-47.
148. Butzer, B.M., Campbell, L. (2008). Adult attachment, sexual satisfaction, and relationship satisfaction: A study of married couples. *Personal relationship*
149. Brlek, I., Berc, G., Milić Babić, M. (2014). Primjena savjetovanja kao metode pomoći u klubovima liječenih alkoholičara iz perspektive socijalnih radnika. *Socijalna psihijatrija*, 42(1), 62–70.
150. Berc, G. (2022). Savjetovanje kao metoda pomaganja i osnovni principi primjene. *Epoha zdravlja*, 15 (1), 18-19.
151. Cherlin, J. (2009). The Origins of the Ambivalent Acceptance of Divorce. *Journal of Marriage Family*. 71 (2) 226-229
152. Ćirić, J. (2009). Komunikacijski kanali filozofskog i psihološkog savjetovanja. *Filozofija istraživanja* 1(2), 97-121
153. Dick, C., Yalom, V. (2009). Instructor's Manual for Imago couples therapy with Pat Love. *Psyhoterapy.net*
154. Dolenec, D. (2013). QCA metoda u političkoj znanosti: ključne karakteristike, doprinosi i ograničenja. *Politička misao*, 50 (1) 104-126

155. Doss, B. D., Simpson, L. E., & Christensen, A. (2004). *Why do couples seek marital therapy?* Professional Psychology: Research and Practice, 35(6), 608–614
156. Drigotas, S. M., & Barta, W. (2001). The cheating heart: Scientific explorations of infidelity. *Current Directions in Psychological Science*, 10(5), 177–180
157. Duncan, S. F., Steed, A., & Needham, C. M. (2009). A comparison evaluation study of web-based and traditional marriage and relationship education. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 8(2), 162–180. <https://doi.org/10.1080/15332690902814952>
158. Duncan, S., Carter, J., Phillips, M., Roseneil, S., Stoilova, M. (2012). Legal rights for people who ‘Live Apart Together’? *Journal of Social Welfare & Family Law*, 34 (4), 443–458
159. Duncan, S., Carter, J., Phillips, M., Roseneil, S., Stoilova, M. (2013). Why do people live apart together? *Families, Relationships, Societies*, 2, 323–338.
160. Galešić, M. (2003). Anketna istraživanja putem interneta: izvori pogrešaka. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena istraživanja* 14(1-2) 297-320.
161. Gjavali, B. (2013). Orijentalna perspektiva. *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis
162. Glacer, W. (2013). Sedam osnovnih principa. U: Bormans, L., (2013). *Svetska njiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 100-103
163. Glenn, N.D. (1990). Quantitative research on marital quality in the 1980s: A critical review. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 818-831
164. Grbić Pavlović, J. (2020). *Nasilje u porodici u doba pandemije- uticaj preventivnih mjera za korona virus na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: FES

165. Halford, W. K., Sanders, M. R., & Behrens, B. C. (2015). Four-year effects of relationship education for couples with children: A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology*, 29(1), 1–9. <https://doi.org/10.1037/fam0000041>
166. Hariven, T. (1973). Istorija porodice kao interdiciplinarna oblast. U Milić, A., (1988) *Rađanje moderne porodice*. Beograd: Societas. 48-61
167. Hatch, A. (2015). Saying “I Don’t” to Matrimony: An Investigation of Why Long-Term Heterosexual Cohabitors Choose Not to Marry. *Journal of Family Issues*
168. Hendrix, H. (2001). Imago Relationship Therapy, In: *Case Approaches in Couples Therapy*, Chapter: 16, Routledge, Editors: David K. Carson, Montserrat Casado-Kehoe, 205-216
169. Hertlein, K. M., Wetchler, J. L., & Piercy, F. P. (2005). Infidelity: An overview. *Journal Of Couple & Relationship Therapy*, 4, 5-16.
170. Hetfilfd, E. (2013). Strasna ljubav zauvek. U: U: Bormans, L., (2013). *Svetska njiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 17-22
171. Hossein, M., Movahedi, A. (2016). Imago Therapy: A Strategy to Improve Couples Lovemaking. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7(4), str. 242-248
172. Hovorun, T. (2013). Kroz gvozdenu zavesu. U: Bormans, L., (2013). *Svetska njiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 242-246
173. Huston, T. L. (2000). The social ecology of marriage and other intimate unions. *Journal of Marriage and the Family*, 62(2), 298–320.
174. Jankovijak, W. (2013). Univerzalna ljubav. U: Bormans, L., (2013). *Svetska njiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 211-221
175. Johnson, S. M. (2019). Changing the face of 21st century couple therapy. *Family Process*, 58(1), 3–16. <https://doi.org/10.1111/famp.12428>

176. Krstić, K., Zotović, M. i Mihić, I. (2012). Procesi u brakovima starih. *Primenjena psihologija*, 5(3), 241-257.
177. Kvist, J. (2007). Fuzzy Set Ideal Type Analysis. *Journal of Business Research* 60 (5). 474-481.
178. Lardellier, P. (2013). Ljubav preko interneta. U: Bormans, L., (2013). *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 388-391
179. Levin, I. (2004). Living Apart Together. *Current sociology*, 52 (2), 223-240
180. Majstorović, I. (2016). Obavezno savjetovanje i obiteljska medijacija. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, (8) 129-150
181. Matković, A., Landripet, I. (2015). Pronalazak partnera u virtualnom svijetu: motivi i psihosocijalna obilježja korisnika internetskih servisa za upoznavanje u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju* 45 (1), str. 37-67
182. Mitrović, M. (2019). *Kvalitativno-komparativna analiza- moguća primena viševrednosnog modela u strateškim procenama*. XLVI Simpozijum o operacionim istraživanjima.
183. Neff, L. A., & Karney, B. R. (2004). How does context affect intimate relationships? Linking external stress and cognitive processes within marriage. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30 (2), 134-148.
184. Negovanović, O. (2017). Zastupljenost i osnovne karakteristike vanbračnih zajednica u Srbiji i Evropskoj uniji. *Demografija* 14, str. 65-82
185. Neuburger, R. (2013). Ljubav budi život u meni. *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis Institut
186. Neuburger, R. (2013). Ljubav budi život u meni. U: Bormans, L., (2013). *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 240-242
187. Nimac, D. (2010). Nemogućnost tradicijske obitelji u suvremenom društvu. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 65 (1), 23-35

188. Norton R. (1983) Measuring marital quality: a critical look at the dependent variable. *Marriage Fam.* 1:141–51.
189. Oatley, K. (2013). *Ljubav je ljubav. Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis Institut
190. Obradović, J., & Čudina-Obradović, M. (2000). Correlates of subjective global marital satisfaction in women. *Društvena istraživanja*, 45(1), 41-65
191. Obradović, J., i Čudina-Obradović, M. (2001). Broj djece u obitelji i spol bračnog partnera kao prediktori bračne kvalitete. *Društvena istraživanja*, 10, 4-5, 709-730.
192. OSCE (2019). *Dobrobit i sigurnost žena*. Dostupno na: [Istraživanje-o-dobrobiti-i-sigurnosti-žena-u-BIH_BOS.pdf](https://arsbih.gov.ba/Istraživanje-o-dobrobiti-i-sigurnosti-žena-u-BIH_BOS.pdf) (arsbih.gov.ba), pristupljeno 25.03.2022. godine
193. Perelli-Harris, Brienna and Styrac, Marta, McGowan, Teresa and Henderson, Sian (2016) Is marriage or cohabitation better for mental well-being? *ESRC Centre for Population Change Briefing Papers*. University of Southampton
194. Petrović, J. (2019). Obrazovanje za socijalni rad: korespondira li curriculum sa društvenim izazovima? *Teorija i praksa u obrazovanju socijalnih radnika*. 11-28
195. Pierre van de Ven, J. (2013). Na terapiji. U: Bormans, L., (2013). *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis 266-269
196. Pinsof, W. M., Lebow, J. L., & Chambers, A. (2018). Integrative systemic therapy: An overview. *Family Process*, 57(1), 1–17. <https://doi.org/10.1111/famp.12313>
197. Rijken, A.C., Liefbroer, A. (2012). European views of divorce among parents of young children: Understanding cross-national variation. *Demographic research* 27 (2), 25-52
198. Sanchez Gassen, N. & Perelli-Harris, B. (2015). The increase in cohabitation and the role of marital status in family policies: A comparison of 12 European countries. *Journal of European Social Policy*, 25(4), 431-449.

199. Sofradžija, H. (2006). Promjena socijalnog konteksta, ontološka sigurnost i ljudska prava. U: *Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*. BiH: IBHI
200. Sofradžija, H. (2021). Savremni svijet i povijesna transformacija društva. U: *Razumijevanje društva*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka
201. Spanier, G.B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 15-28.
202. Sullivan, O. (1997). The Division of Housework Among "Remarried" Couples. *Journal of Family Issues*, 18(2), 205–223.
203. Šadić, S. (2014). Socioekonomska nesigurnost-determinirajući faktori u procesu rehabilitacije žrtava nasilja. *Časopis za društvena pitanja*. 29-40.
204. Šadić, S., Dudić, A., Babić, N. (2018). Psihosocijalni tretman počinitelja nasilja u porodici: mogućnosti, izazovi i efekti. *Pregled*, 2 (2), 47-68
205. Šakotić-Kurbalija, J. (2011). Povezanost zavisnosti u partnerskim odnosima sa kompleksom inferiornosti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Novi Sad, 36 (2), 207-218.
206. Šakotić-Kurbalija, J. (2013). Kvalitet i stabilnost bračnog odnosa u različitim fazama braka. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Novi Sad, 38 (2), 129-148.
207. Šakotić-Kurbalija, J., i Kurbalija, D. (2012). Povezanost globalnog zadovoljstva brakom, kvaliteta bračnog odnosa i bračne stabilnosti. *Psihijatrija danas*, 44 (2), 149-159.
208. Šorter, E. (1975). Dve seksulane revolucije. U: Milić, A., (1988). *Rađanje moderne porodice*, Beograd: Societas, 177-198
209. Tošić Radev, M. (2013). Kvalitet braka i dimenzije porodičnog okruženja. *Godišnjak za psihologiju*, 10 (12): 25-39.
210. Tošić, M. (2011). Razlike u doživljaju kvaliteta braka partnera različitog stepena obrazovanja, radnog i finansijskog statusa. *Godišnjak za psihologiju*, 8(10), 135-151.

211. Termiz, Dž. (2025). Teorijsko-metodološki problemi nauke o socijalnom radu i visoko obrazovanje socijalnih radnika. *Društvena kriza i socijani rad- zbornik radova*. 1 (1). <https://doi.org/10.58527/3029-3790.2025.1.1.72>
212. Upton-Davis, K. (2012). Living Apart Together relationship (LAT): Severing intimacy from obligation. *Gender Issues*, 29, 25-38.
213. Valiente, C., Belanger, C. J., & Estrada, A. U. (2002). *Helpful and harmful expectations of premarital interventions*. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 28(1), 71-77.
214. VanLaningham, J., Johnson, D.R., Amato, P. (2001). Marital happiness, marital duration, and the U-shaped curve: Evidence from a five-wave panel study, *Social Forces* 79 (4): 1313-1341
215. Vasiljević, L. (2012). Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva. U: *Neko je rekao feminizam- Kako je feminizam uticao na žene XXI veka?* Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar ,Fondacija Heinrich Böll – Ured u BiH, Fondacija CURE. 94-118
216. Verhagehe, P. (2013). Ljubav je dati ono što se nema. U: Bormans, L., (2013). *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 103-107
217. Vukašinović-Pecotić, B. (1990). Psihoterapija kao profesija. U: *Psihoterapija-nedoumice i perspektive*. Beograd: Književne novine
218. Wagner, M., Mulder, C., Weis, B., Krapf, S. (2019). The transition from living apart together to a coresidential partnership. *Advances in Life Course Research*, 77-86
219. Yela, J. (2013). Slobodan izbor?. U: Bormans, L., (2013). *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis, 134-138

220. Žiga, J. (2015). Porodica u bosanskohercegovačkom društvu sa posebnim osvrtom na stanje u Kantonu Sarajevo. Dostupno na: <http://porodicno.ba/strucni-clanak-porodica-u-bosanskohercegovačkom-društvu-sa-posebnim-osvrtom-na-stanje-u-kantonu-sarajevo/>, pristupljeno 20.01.2022. godine

Zakonski, podzakonski akti i pravilnici:

221. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine Federacije BiH, br. 35/05
222. Porodični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 17/2023, 27/2024, 20/2025 - odluka US i 61/2025
223. Porodični zakon Brčko Distrikta BiH. Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br. 23/2007
224. Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite. *Sl. glasnik RS*, br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019
225. Pravilnik o standardima za rad i pružanje usluga u ustanovama socijalne zaštite u FBiH. *Službene novine Federacije BiH*, br. 31/8, 27/12
226. Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite. *Sl. glasnik RS*, br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019
227. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH. *Službene novine FBiH*, br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014
228. Zakon o socijalnoj zaštiti RS. *Sl. glasnik RS*, br. 37/2012, 90/2016, 94/2019 i 42/2020
229. Zakon o zdravstvenoj zaštiti DB, *Sl. glasnik Brčko distrikta BiH*, br. 52/2018 - prečišćen tekst, 34/2019 i 16/2020
230. Zakon o zdravstvenoj zaštiti FBiH. Službene novine Federacije BiH, broj 41/10

231. Zakon o zdravstvenoj zaštiti RS. *Sl. glasnik RS*, br. 106/2009 i 44/2015
232. Zakon o socijalnoj zaštiti DB, Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br: 04/04, 19/07, 02/08, 21/18 i 32/19

Ostalo:

233. Agencija za statistiku BiH (2019). *Demografija i socijalne statistike- Prirodno kretanje stanovništva i brakovi*. XIII (4)
234. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2020). *Socijalna zaštita 2014-2019*. Dostupno na http://www.bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2020/SOC_oo_2019_TB_o_BS.pdf, pristupljeno 20.10.2020 godine
235. Benčić, D. (2017). *Uparivanje po sličnostima u radnim vrijednostima i njegov odnos sa zadovoljstvom vezom*. Master teza. Univerzitet u Rijeci: Filozofski fakultet
236. Brekalo, J. (2015). *Bračni lokus kontrole, percipirana pravednost u braku i uspješnost rješavanja bračnih konflikata*. Diplomski rad. Sveučilište J. J. Strossmayera Osijek: Filozofski fakultet Odsjek za psihologiju
237. Carabajal, P. (2015). *Marital preparation: connecting clergy and research*. Dissertation. Azusa Pacific University
238. Cardwell, R. (2019). *Helping couples through stage one cycle de-escalation in emotionally focused therapy*. Dissertation. Saybrook University
239. Frančić, J. (2014). *Povezanost nevjere u romantičnom odnosu s nekim aspektima veze, stilovima privrženosti i osobinama ličnosti*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu
240. Grether, S. (2012). *All You Need is Love? An Examination of Interracial Divorce*. Doctoral thesis. Washington University : The Faculty of The Columbian College of Arts and Sciences of The George Washington University

241. Hansch, J.A. (2010). *Effects of parental divorce on uncertainty following initial communication with a potential romantic partner*. Doctoral thesis. Marquette University: Faculty of the Graduate School
242. Hrnčić, Z. (2020). *Nasilje nad trudnicama- institucionalni okvir i kultura rađanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka
243. Lapčević, B. (2015). *Individualne razlike kao faktori bračne krize i njenog prevazilaženja*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet
244. Mavash, A. (2010). *Enhancing transformative mediation to address family conflict*. Doctoral disseration. New Mexico State University
245. Mihalović, Z. (n.d.). *Priroda braka i moralni status preljuba*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet u Rijeci
246. Olarte, D. (2012). *Couples in therapy: problem areas, communication patterns, and outcome*. Doctoral thesis. Pepperdine University: Graduate School of Education and Psychology
247. Pucak, M. (2016). *Provjera evolucijskih postavki o spolnim razlikama u ljubomori kod online nevjere*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet Odsjek za psihologiju
248. Shih, C.Y. (2016). *Living alone and subsequent living arrangement transitions among older Americans*. Dissertation. Boston: University of Massachusetts Boston
249. Ross, M. (2009). *Perceptions of marriage among single heterosexual men of Generation X*. Doctoral disseration. California State University, Long Beach
250. Šaćiri, B. (2020). *Interpersonalni činioci doživljaja kvaliteta braka u različitim fazama porodičnog životnog ciklusa*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet

251. Shih, Y. (2016). *Living alone and subsequent living arrangement transitions among older Americans*. Doctoral dissertation. University of Massachusetts Boston
252. Travis, T.S. (2009). *Premarital counseling: an assessment of the readiness of social workers to promote an approach to divorce prevention*. Doctoral thesis. Tulane University
253. Vrhovski, T. (2004). *Kvaliteta braka i neke sociodemografske varijable*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu

INDEX POJMOVA

A

alimentacija, 160, 166, 309, 310, 338

anketni upitnik, 206, 207, 208, 214, 220, 236, 249, 316, 354

B

biandrija, 43, 44

bigamija, 43, 44

bihejvioralna teorija, 105, 107

bosanskohercegovačko društvo, 12, 17, 94, 204, 206, 213, 226, 238, 244, 247, 250, 257, 286, 294, 298, 304, 305, 323, 334, 335, 351

Bosna i Hercegovina, 13, 15, 17, 18, 69, 70, 78, 130, 137, 153, 207, 209, 210, 213, 214, 233, 238, 239, 241, 243, 249, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 264, 279, 281, 283, 285, 286, 287, 290, 295, 296, 304, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 332, 335, 336, 337, 341

bračna razdoblja, 120, 219, 220, 223, 231, 233, 250, 334

bračni kvalitet, 102, 103, 104, 105, 107, 114, 115, 116, 119, 124, 208, 217

bračni život, 47, 57, 206, 213, 295

bračno i partnersko

savjetovanje, 13, 117, 120, 123, 142, 153, 154, 156, 246, 252, 259, 263, 270, 283, 295, 286, 299, 305, 311, 312, 314, 315, 316, 320, 323, 327, 329, 335, 337, 338, 339, 340

bračno zadovoljstvo, 103, 104, 117, 119, 121, 139, 151, 201, 333, 372

brak, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 169, 173, 197, 199, 200, 205, 206, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 258, 260, 261, 262, 266, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 300, 301, 303, 305, 306, 307, 308, 310, 318, 322, 325, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338

budućnost, 17, 40, 75, 90, 94, 98, 99, 100, 140, 141, 158, 228, 229, 248, 249, 334

C

centar za mentalno zdravlje,
255, 256, 258, 261, 272, 276, 282,
283, 288, 293, 299, 300, 307,
309, 314, 335

centar za socijalni rad, 19, 146,
158, 239, 241, 249, 253, 254, 255,
256, 258, 259, 260, 261, 262, 263,
264, 266, 267, 268, 269, 270, 271,
272, 273, 274, 275, 276, 277, 278,
279, 282, 283, 287, 290, 292, 296,
297, 298, 299, 304, 305, 306,
307, 308, 309, 310, 312, 314, 315,
316, 338, 339

D

demografske karakteristike, 78,
113, 209, 2018, 231, 317, 238

dijalog, 124, 127, 171, 182, 183, 199,
201

dijada, 104, 168, 188, 200, 208, 220,
221, 227, 228, 231, 333

djeca, 13, 23, 31, 32, 45, 51, 53, 57,
58, 59, 61, 64, 68, 70, 71, 76, 77,
79, 80, 81, 82, 84, 93, 100, 109,
111, 114, 115, 118, 120, 121, 122,
128, 133, 134, 136, 138, 139, 140,
156, 158, 159, 160, 161, 162, 165,
167, 190, 194, 205, 208, 212, 215,
219, 222, 223, 226, 227, 231, 235,
246, 247, 248, 254, 262, 266, 292,
293, 297, 300, 301, 302, 305,
306, 307, 308, 309, 310, 319, 333,
334, 337, 338

djetinjstvo, 23, 109, 110, 120, 122,
132, 133, 140, 184, 192, 200

domaćinstvo, 56, 79, 81, 85, 87, 31,
117, 118, 139, 212, 226

društvo, 15, 18, 28, 29, 30, 31, 36, 38,
39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52,
55, 57, 58, 62, 63, 67, 73, 76, 77, 82,
85, 92, 93, 94, 128, 130, 134, 135, 141,
149, 161, 169, 205, 226, 244, 256, 281,
285, 289, 304, 313, 337

društvene promjene, 15, 52, 78, 98

Dyadic Adjustment Scale, 104,
208, 220

E

edukacije, 134, 145, 148, 150, 152,
153, 164, 165, 166, 167, 169, 240,
257, 263, 265, 266, 268, 269, 273,
274, 277, 278, 279, 280, 281, 282,
283, 288, 291, 292, 294, 311, 312,
313, 336, 339

emocije, 16, 25, 39, 50, 65, 75, 84,
91, 98, 100, 108, 110, 124, 125,
127, 143, 147, 169, 176, 177, 178,
191, 193, 194, 195, 196, 199, 200,
201, 229, 287, 330

emocionalna podrška, 164, 267

empatija, 123, 148, 166, 172, 192,
139, 194, 197, 201

evaluacija, 107, 171, 192, 193, 218,
316

evolucionarna teorija, 41, 42

Evropska konvencija o zaštiti
ljudskih prava i temeljnih
sloboda, 67, 68

F

feministička teorija, 118, 128, 132

G

geštaltistički pristup, 173, 182

globalizacija, 18, 59, 61, 371

Gottmanov metod, 197, 198, 199, 200

građani, 13, 70, 208, 209, 213, 238, 239, 241, 242, 249, 250, 251, 253, 257, 258, 305, 314, 321, 328, 338

I

identitet, 15, 16, 62, 91, 121, 136, 164, 180, 185, 194, 245, 285

imago terapija odnosa, 191, 200, 201, 202

individualizam, 15, 27, 66, 73, 76, 77, 84, 86, 97, 98, 148, 205, 206, 257, 268, 330, 372

informacija, 123, 150, 152, 183, 192, 199, 246, 282, 284, 293, 317, 319, 321, 327, 328

institucionalni kapaciteti, 253, 264

Integrativna bihejvioralna terapija, 191

interakcija, 38, 53, 104, 107, 108, 112, 113, 117, 124, 163, 170, 172, 184, 186, 187, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 208, 324, 330, 339

intervencija, 16, 18, 19, 37, 66, 106, 117, 143, 144, 146, 148, 151,

154, 156, 170, 171, 172, 176, 179, 187, 188, 199, 284, 296, 315, 316, 328, 330, 335, 337, 340

intervju, 153, 178, 188, 257, 263, 264, 268, 273, 279, 281, 282, 284, 285, 305, 306

intima, 16, 24, 25, 28, 29, 47, 48, 62, 63, 64, 71, 77, 79, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 94, 96, 103, 109, 121, 129, 130, 131, 133, 138, 139, 161, 196, 201, 206, 228, 258, 293, 306, 335

iskustva, 13, 16, 18, 19, 23, 27, 46, 62, 76, 77, 97, 93, 95, 99, 109, 110, 113, 114, 116, 119, 140, 182, 189, 192, 194, 201, 208, 225, 236, 238, 247, 249, 263, 264, 268, 269, 270, 273, 277, 278, 279, 281, 283, 285, 287, 288, 291, 293, 294, 295, 297, 299, 301, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 315, 316, 317, 321, 330, 335, 336, 337, 338, 339, 340

Istanbulska konvencija, 134

K

kapacitet, 13, 19, 20, 113, 119, 148, 152, 176, 179, 253, 256, 262, 263, 264, 272, 274, 279, 280, 300, 312, 328, 338, 341

knjiga, 13, 17, 18, 20, 23, 29, 42, 57, 66, 70, 92, 100, 148, 168, 239, 240

kognitivno-bihejvioralni pristup, 173, 177, 179, 185, 197, 257

kohabitacija, 63, 76, 77, 78, 79, 80,
81, 82, 83, 86, 87, 114, 119, 120,
205, 213, 225

kohezija, 19, 104, 111, 208, 220,
221, 222, 223, 231

komunikacija, 17, 19, 25, 38, 40,
74, 84, 88, 91, 96, 106, 108, 110,
113, 115, 116, 121, 122, 124, 125,
126, 127, 144, 147, 151, 152, 155,
156, 157, 158, 159, 162, 166, 171,
172, 179, 182, 185, 188, 189, 193,
198, 199, 200, 201, 202, 206,
236, 247, 248, 257, 287, 289, 290,
292, 293, 294, 295, 297, 298, 299,
300, 302, 303, 304, 306, 316,
319, 320, 321, 323, 330, 336, 340

konflikt, 105, 108, 110, 112, 114, 115,
116, 119, 120, 121, 122, 126, 146,
148, 155, 160, 162, 165, 166, 171,
172, 176, 179, 184, 187, 192, 194,
196, 197, 198

konsenzus, 155, 208, 220, 221,
224, 225, 231

Konvencija o pravima djeteta,
67

korisnik, 13, 96, 157, 175, 253, 256,
257, 258, 259, 261, 263, 265, 267,
270, 271, 272, 273, 274, 276, 277,
280, 281, 316, 317, 318, 323, 339

kriza, 17, 61, 72, 78, 105, 111, 112, 120,
123, 127, 141, 146, 148, 150, 153, 193,
208, 233, 238, 286, 289, 296, 297,
300, 306, 332, 333, 340

kvalitativno komparativna
analiza, 190, 197, 264, 281, 283,
315

L
levirat, 43, 44

Living Apart Together, 75, 81

LJ
ljubav, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
36, 37, 38, 46, 47, 48, 49, 52, 56,
62, 63, 64, 65, 72, 73, 75, 85, 88,
89, 91, 98, 99, 100, 101, 107, 110,
120, 125, 126, 127, 135, 136, 140,
141, 146, 156, 180, 181, 183, 199,
200, 205, 206, 228, 229, 237,
287, 288, 291, 292, 294, 295, 303,
333, 336

ljubomora, 110, 138, 248

M
Marital Instability Index, 208

medijacija, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 167

mediji, 98, 314

metoda ispitivanja, 206

mirenje, 147, 157, 159, 260, 261,
286, 305, 306, 308, 309, 337

modernizacija, 59, 61, 72

monogamija, 36, 42, 45, 46, 47,
57, 61, 71, 74, 77, 95, 97, 101, 135

motivacija, 32, 108, 119, 174, 180,
189, 243, 257, 263, 271, 294, 296,
302, 303, 304, 311, 312, 317, 323,
324, 327, 329, 338, 339, 341

multidisciplinarni tim, 258, 280

muškarac, 27, 34, 35, 36 42, 44,
45, 47, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
80, 83, 85, 86, 93, 94, 95, 99, 115,
117, 118, 124, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 137, 138, 139, 205, 209,
222, 229, 232, 245, 287, 300, 301,
302, 334

N

nasilje, 19, 39, 57, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 136, 152,
237, 247, 248, 288, 295, 296, 299,
300, 303

nevjera, 94, 95, 96, 97, 132, 138, 147,
154, 155

nevladine organizacije, 254, 256,
257, 258, 277, 283, 290, 300, 304,
314, 338

O

obrazovanje, 26, 59, 68, 113, 114,
116, 117, 118, 140, 145, 173, 208,
209, 210, 211, 224, 227, 231, 255,
263, 311, 313, 317, 318

otuđenost, 16, 72, 75, 87, 91, 140,
228

ovisnost, 133, 248, 295, 296, 299,
303, 372

P

pandemija, 236, 237, 271

parovi, 13, 38, 63, 64, 75, 79, 81,
82, 83, 85, 91, 92, 94, 95, 103,
108, 110, 114, 115, 117, 118, 119,
122, 125, 126, 136, 137, 142, 148,
150, 151, 152, 154, 155, 156, 158,
161, 162, 164, 165, 166, 168, 170,

171, 178, 184, 191, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 200, 202, 213, 214,
215, 223, 224, 230, 236, 237, 239,
257, 264, 266, 270, 280, 287, 288,
290, 291, 293, 294, 295, 296, 297,
298, 299, 300, 301, 302, 303,
304, 305, 306, 307, 308, 309,
310, 316, 317, 318, 319, 320, 322,
323, 324, 325, 326, 327, 328, 329,
330, 333, 334, 335, 336, 337, 338,
339, 340

partnerski odnosi, 15, 17, 110, 153,
154, 173, 198, 202, 206, 228, 286,
300, 310, 332, 334, 337

podrška, 13, 16, 17, 18, 19, 34, 59,
82, 107, 108, 109, 110, 111, 113,
114, 116, 121, 122, 123, 136, 138,
139, 140, 144, 145, 146, 148, 149,
150, 151, 163, 164, 166, 168, 172,
182, 196, 202, 238, 239, 240, 241,
243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 250, 256, 257, 258, 259, 261,
263, 265, 268, 269, 272, 274, 276,
278, 279, 280, 287, 289, 290,
292, 301, 308, 310, 313, 316, 317,
321, 323, 325, 326, 330, 335, 336,
338, 340

poliandrija, 43, 44, 47

poligamija, 35, 43, 44, 47

porodica, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50,
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,

61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 93, 94, 101, 103, 106, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 166, 168, 172, 173, 176, 179, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 196, 200, 205, 206, 207, 212, 213, 226, 233, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 247, 253, 254, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 311, 312, 315, 316, 320, 321, 323, 324, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339

porodični pristup, 173, 185, 206

porodični život, 59, 88, 148, 206, 233

Porodični zakon Brčko
Disktrikta BiH, 70

Porodični zakon Federacije
Bosne i Hercegovine, 70

Porodični zakon Republike
Srpske, 70

posredovanje, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 167, 260, 261, 286, 305, 306, 307, 308, 337, 372

povjerenje, 25, 28, 63, 97, 109, 120, 140, 193, 195, 228, 238, 242, 243, 258, 295, 297, 300, 301, 302, 314, 319, 320, 321, 333, 335, 340,

372, 373

praksa, 18, 80, 85, 88, 149, 176

predrasude, 51, 52, 243, 246, 248, 258, 316

privatnost, 68, 130, 207, 284, 285, 290

profesionalna pomoć, 160, 167, 251

promocija, 255, 286, 293, 311, 313, 314, 328, 340, 341

psihoanaliza, 173, 174, 176

psihodinamski pristup, 168, 173, 174, 175, 176

psihosocijalni rad, 14, 174, 175, 186

psihoterapija, 144, 145, 155, 176, 177, 187, 190, 191, 257, 261, 262, 263, 283, 284, 311, 312, 313

psihoterapeut, 53, 66, 72, 124, 125, 155, 156, 169, 181, 183, 236, 258, 288, 302, 304, 313

Q

Quality of Marriage Index, 105, 208, 216

R

ranjivost, 66, 86, 98, 105, 113, 191, 195, 205

razumijevanje, 13, 20, 23, 24, 39,
41, 45, 46, 47, 52, 53, 62, 69, 77,
101, 109, 110, 114, 115, 117, 120,
121, 123, 124, 126, 127, 128, 132,
134, 137, 141, 144, 145, 150, 157,
161, 165, 166, 171, 173, 174, 176,
179, 187, 191, 192, 193, 194, 199,
200, 201, 202, 206, 257, 282,
290, 295, 296, 313, 316, 323, 324,
326, 329, 335

razvod, 15, 19, 27, 38, 61, 63, 65, 67,
69, 71, 72, 73, 74, 77, 79, 82, 86,
87, 93, 95, 111, 114, 117, 118, 119,
124, 125, 126, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 146, 147, 148, 151,
152, 155, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 166, 167, 169, 198,
205, 208, 231, 232, 233, 234, 235,
236, 245, 247, 248, 260, 261, 286,
287, 289, 290, 296, 297, 298,
300, 303, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 310, 334, 336, 337, 338

realitetni pristup, 173, 180

roditeljstvo, 19, 59, 64, 73, 79, 80,
117, 121, 123, 137, 153, 160, 163,
164, 287, 298, 308, 334

rodne nejednakosti, 58

rodne uloge, 107, 113

S

samački život, 76, 85, 86, 87

samopomoć, 300, 337

savjetovanje, 13, 18, 19, 106, 117,
120, 122, 123, 142, 143, 144, 145,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 158, 161, 162, 164, 167, 168,
169, 173, 175, 182, 185, 186, 191,
196, 200, 208, 238, 239, 240,

243, 246, 248, 249, 251, 253, 254,
255, 256, 257, 258, 259, 261, 262,
263, 265, 269, 270, 271, 272, 274,
276, 278, 281, 283, 286, 289, 290,
291, 292, 293, 294, 295, 298, 299,
301, 302, 303, 304, 3058, 307,
308, 311, 313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 320, 321, 322, 323, 324,
325, 326, 327, 328, 329, 330, 335,
336, 337, 338, 339, 340, 341

seksualnost, 34, 35, 61, 62, 92,
230

socijalni rad, 18, 19, 145, 146, 158,
239, 240, 241, 248, 249, 253, 254,
256, 258, 259, 260, 261, 262, 263,
264, 266, 267, 268, 269, 270, 271,
272, 273, 274, 275, 276, 277, 278,
279, 282, 283, 287, 292, 296, 297,
298, 299, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 310, 312, 314, 315, 316,
338, 339

sororat, 43, 44

sreća, 16, 17, 23, 24, 25, 27, 28, 37,
38, 50, 57, 64, 65, 66, 73, 77, 91,
93, 94, 98, 100, 103, 104, 105,
127, 134, 135, 136, 140, 146, 147,
180, 208, 216, 217, 218, 241, 250,
286, 291, 295, 298, 300, 310, 311,
319, 320, 333, 335, 338

stimulacija, 264, 165, 167, 270,
271, 273, 274, 277, 278, 280

stres, 105, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 121, 122, 123, 138, 147, 150,
155, 156, 163, 165, 188, 236, 237,
281, 289, 319, 323, 340

stručna pomoć, 249, 254, 279,
291, 315,

stručnjak, 13, 16, 18, 19, 66, 120,
138, 144, 147, 153, 163, 169, 170,
185, 239, 242, 243, 246, 248, 251,
255, 256, 261, 246, 248, 251, 255,
256, 261, 264, 265, 267, 268, 269,
270, 271, 272, 273, 274, 275, 276,
27, 278, 279, 280, 281, 282, 283,
286, 287, 291, 292, 293, 294, 296,
297, 298, 303, 304, 306, 307,
308, 309, 310, 311, 312, 314, 315,
321, 322, 323, 324, 328, 335, 336,
337, 339

supervizija, 265, 266, 267, 268,
269, 270, 272, 274, 277, 278, 279,
280, 281, 283, 289, 311, 312, 339

T

tematska analiza, 286

teorija attachmenta, 105, 109

teorija bračne krize, 105

teorija ciklusa nasilja, 132

teorija hronične traume, 131

teorija naučene bespomoćnosti, 131

teorija socijalne razmjene, 105,
106, 107

terapija, 18, 95, 96, 108, 110, 125,
144, 145, 146, 148, 150, 152, 153,
154, 155, 156, 163, 164, 165, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 177, 178, 179, 180, 181,

182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
240, 248, 256, 257, 261, 262, 263,
268, 270, 272, 273, 274, 276, 277,
283, 284, 295, 296, 301, 302,
304, 308, 309, 311, 312, 313, 314,
335

terapijska intervencija, 170, 172

terapija parova fokusirana na
emocije, 191, 194, 195

transakciono-analitički pristup,
173, 183

transformacija, 13, 15, 16, 17, 27,
42, 43, 47, 61, 62, 64, 69, 81, 90,
99, 101, 154, 165, 166, 172, 176,
184, 194, 196, 205, 206, 244, 287,
288, 330, 332, 340

tranzicija, 16, 18, 107, 113, 121, 165,
286

U

Univerzalna deklaracija o
ljudskim pravima, 66

usluge, 13, 167, 253, 254, 255, 257,
258, 259, 261, 262, 267, 270, 274, 279,
280, 299, 304, 313, 315, 316, 317, 319,
320, 321, 323, 325, 327, 328, 338, 339,
340, 341

ustanove socijalne zaštite, 19,
254, 255

Ustav Bosne i Hercegovine, 68

Ustav Brčko Distrikta Bosne i
Hercegovine, 68

Ustav Federacije Bosne i
Hercegovine, 68

Ustav Republike Srpske, 68
uzorak, 207

V

vanbračna zajednica, 79, 80, 82,
95, 170, 290, 318

varijabla, 80, 107, 112, 114, 207,
209, 220, 221, 223, 225, 226, 229,
230, 236, 264, 265

veza, 13, 15, 16, 19, 24, 25, 29, 30,
31, 32, 35, 42, 44, 50, 55, 59, 62,
64, 70, 74, 77, 86, 88, 89, 90,
91, 94, 96, 97, 98, 100, 104, 105,
106, 108, 109, 110, 114, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 122, 123, 126,
129, 130, 131, 133, 138, 140, 145,
148, 149, 152, 155, 156, 159, 160,
164, 165, 166, 171, 188, 194, 205,
216, 226, 229, 235, 240, 288, 291,
323

vjenčanje, 23, 38, 39, 57, 63, III,
116, 146

vjerske ustanove, 258, 282, 283,
290, 303, 338

vrijednosti, 15, 16, 28, 30, 74, 75,
91, 97, 99, 100, 101, 103, 108,
130, 150, 154, 156, 166, 180, 183,
198, 213, 216, 226, 265, 285, 289,
290, 292, 293

Ž

žena, 34, 36, 42, 43, 46, 50, 51, 54,
55, 56, 57, 58, 62, 64, 65, 66, 68, 72,
77, 78, 80, 81, 85, 86, 92, 93, 95, 97,
98, 115, 116, 117, 118, 128, 129, 130, 131,
132, 134, 135, 136, 138, 205, 229, 230,
236, 317

RECENZIJE

Recenzija I

Društvene, ekonomske, kulturološke i, dakako, tehnološke promjene reflektuju se direktno na strukturu i funkcionisanje porodice, što neizbježno vodi transformaciji samog braka i međupartnerskih odnosa. Nauka je oduvijek pokušavala da uhvati korak s ovako intenzivnim promjenama, dok je istovremeno velikim dijelom bila njihov pokretač i inicijator. Upravo zbog ubrzane dinamike društvenih transformacija, istraživanja u društvenim naukama često ne mogu u cijelosti ispratiti složenost ovih procesa. U tom kontekstu, stručna literatura koja se bavi pitanjima bračnog i partnerskog savjetovanja dobija na posebnom značaju, ne samo u teorijskom smislu, već ona treba biti i praktičan vodič za profesionalce koji rade direktno sa parovima i porodicama.

Knjiga pod naslovom *Bračno i partnersko savjetovanje - teorija i praksa*, autorice Anide Dudić-Sijamija predstavlja sveobuhvatan pristup fenomenu braka polazeći od historijskog pregleda, analizirajući savremene perspektive i predstavljajući konkretne izazove sa kojima se partneri danas susreću. Autorica upozorava da globalizacija velikim dijelom utiče na odnose u porodici i braku, ali su oni velikim dijelom oblikovani lokalnim kulturnim i društvenim specifičnostima. Posebna vrijednost ovog rada leži i u empirijskom istraživanju koje predstavlja vrijedan doprinos domaćoj stručnoj literaturi i korpusu znanja.

Knjiga je konceptualno strukturirana u nekoliko logički povezanih cjelina koje omogućavaju čitaocu upoznavanje sa važnim teorijskim uvidima, često demonstriranim praktičnim primjerima, ali i važnim neposrednim istraživačkim saznanjima. Prvi dio nudi temeljit pregled evolucije bračne institucije kroz različite historijske periode i kulturne kontekste i tradicije. Autorica vješto analizira i povezuje historijske, kulturološke i tradicionalne uticaje koji su oblikovali razumijevanje braka i njegovog ključnog temelja-ljubavi, te prati razvoj teorijskih koncepata o nastanku i porijeklu braka kao institucije, referirajući se na najrecentniju literaturu iz ove oblasti.

Posebno je vrijedan segment koji, kroz rodnu perspektivu, analizira položaj žene u braku i rodne nejednakosti ukorijenjene u strukturalističkim i funkcionalističkim teorijama.

Drugi dio knjige predstavlja najdinamičniji segment jer se bavi aktuelnim trendovima i transformacijama koje karakteriziraju savremene partnerske odnose. Autorica kritički promišlja i analizira brak u savremenom društvu, propituje prirodu partnerstva i istražuje krizu braka iz nekoliko komplementarnih perspektiva. Pluralnost stanovišta omogućava dublje uvide u složenost savremenog partnerskog života i propituje tradicionalni model braka koji, kako autorica ukazuje, više nije jedini oblik intimnog partnerstva. Ova konstatacija otvara ključno pitanje - Kako definirati parametre uspješnog braka u vremenu kada se socijalne norme i očekivanja brzo mijenjaju i kada je individualizacija toliko naglašena kao vrijednost i standard? Djelomičan odgovor možemo pronaći u poražavajućim statistikama o porastu razvoda braka. Ovakva statistika ne govori samo o nezadovoljstvu u partnerstvu, već i o temeljnim promjenama u očekivanjima, razlozima i načinima okončanja bračnih zajednica, uključujući i transformaciju samih formi i odgovora pravnog i formalnog sistema na posredovanje i medijaciju, te suštinu savjetovanja.

Posljednji dio knjige, zasnovan na empirijskim istraživanjima, donosi posebno vrijedne uvide o iskustvima stručnjaka koji rade u praksi, kao i samih korisnika njihovih usluga. Autorica sistematski analizira rad institucija i stručnjaka koji parovima pružaju savjetodavne usluge, nudeći uvid u praktične izazove sa kojima se susreću profesionalci u ovoj oblasti. Saznanja pokazuju da se najčešći razlozi za razvod braka mogu grupisati u nekoliko skupina, a to su uglavnom neslaganje naravi, uplitanje roditelja i rodbine, problemi ovisnosti, te posljedično, gubitak međusobnog povjerenja. Ma koliko ovi razlozi djelovali naizgled banalno, svaki par ima jedinstvenu priču i iskustvo, što često predstavlja ozbiljan izazov za stručnjake koji rade u oblasti bračnog savjetovanja. Autorica također ističe važnost komunikacije kao ključnog faktora bračnog zadovoljstva, pri čemu primjećuje da je komunikacija istovremeno i uzrok i posljedica drugih problema.

Jedan od najznačajnijih teorijskih doprinosa knjige jeste sagledavanje složenosti razumijevanja suštine i uspješnosti braka. Demokratski ili savremeni brak je najčešće utemeljen na emociji, gdje su ljubav, povjerenje, partnerstvo, tolerancija osnovni temelji bilo kakvog partnerskog odnosa, pri čemu se prioriteti smjenjuju s godinama zajedničkog života. Ovakav brak traži i ozbiljnu individualnu odgovornost oba partnera, koja mora biti i dio savjetodavnog procesa.

Metodološki pristup knjige karakteriše interdisciplinarnost koja uspješno integriše perspektive sociologije, antropologije, psihologije, prava i socijalnog rada. Jezik i stil pisanja su jasni i pristupačni, što tekst čini razumljivim kako za akademsku zajednicu i studente, tako i za praktičare koji rade direktno sa klijentima. Logička struktura sadržaja omogućava laganu prohodnost kroz tekst i korisno produbljivanje znanja o ovoj tematici.

Ova knjiga predstavlja značajan doprinos korpusu naučnog znanja i kreiranju važne bibliografske baze o bračnom i partnerskom savjetovanju u bosanskohercegovačkom kontekstu. Preporučujem je svim stručnjacima koji rade u oblasti bračnog i porodičnog savjetovanja, studentima socijalnog rada, psihologije i srodnih disciplina, kao i široj čitalačkoj publici koja želi razumjeti kompleksnost partnerskih odnosa u savremenom društvu. Stoga, toplo preporučujem štampanje ove knjige koja predstavlja vrijedan doprinos kako akademskoj zajednici, tako i stručnjacima u praksi.

*Prof.dr. Sanela Šadić, redovna profesorica
Odsjek za socijalni rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u
Sarajevu*

Recenzija 2

Sadržaj rukopisa Anide Dudić-Sijamija predstavlja sveobuhvatnu teorijsko-empirijsku analizu kvalitete i stabilnosti bračnih odnosa u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na ulogu bračnog i partnerskog savjetovanja kao mehanizma podrške i intervencije u kriznim fazama braka. Autorica uspješno integrira sociološku, psihološku i sistemsku perspektivu, oslanjajući se na relevantne teorijske okvire i empirijske nalaze, čime doprinosi razumijevanju suvremenih transformacija braka u bosanskohercegovačkom društvu. Tekst je strukturiran logično i pregledno, a zaključci proizlaze iz jasno predstavljenih rezultata istraživanja.

Jedna od ključnih vrijednosti rada je kombinacija teorijske analize i opsežnog kvantitativnog istraživanja provedenog na uzorku od 1154 ispitanika. Autorica polazi od pretpostavke da su brak i obitelj i dalje visoko vrednovane institucije, ali istovremeno podložne snažnim društvenim promjenama, uključujući porast razvoda, promjenu rodni uloga i pluralizaciju partnerskih formi. Ovakvo polazište smješta istraživanje u širi kontekst postsocijalističkih i tranzicijskih društava, gdje se tradicionalne vrijednosti susreću s modernim obrascima individualizma i autonomije.

Analiza kvalitete bračnih odnosa kroz različite faze bračnog života predstavlja jedan od centralnih doprinosa rada. Rezultati istraživanja pokazuju da je percepcija kvalitete braka najviša u ranim fazama zajedničkog života, posebno u prve dvije godine, kada dominiraju idealizacija partnera i romantična očekivanja. Autorica uvjerljivo objašnjava ovaj fenomen kroz teoriju međuzavisnosti i teoriju socijalne razmjene, ukazujući da početna faza braka podrazumijeva visoku emocionalnu investiciju i relativno nisku razinu konflikta. Međutim, istovremeno je prisutna i povećana nestabilnost, što ukazuje na kompleksan odnos između subjektivnog zadovoljstva i objektivne stabilnosti.

Daljnja analiza pokazuje da se s prelaskom u fazu roditeljstva i srednje bračne dobi javlja pad zadovoljstva, što autorica povezuje s povećanim obavezama, promjenom prioriteta i redefiniranjem uloga. Posebno je značajno zapažanje da brakovi koji traju između 10 i 25 godina bilježe najniži stupanj zadovoljstva, dok stabilnost paradoksalno raste. Ovaj nalaz potvrđuje tezu o relativnoj nezavisnosti dimenzija kvaliteta i stabilnosti braka. Brak može biti stabilan, ali nezadovoljavajući, što je posebno izraženo u kontekstu roditeljstva, gdje djeca djeluju kao „prirodna barijera“ za razvod. Ovakva interpretacija otvara prostor za kritičku raspravu o normativnim pritiscima i društvenim očekivanjima koja oblikuju odluke partnera.

Posebnu pažnju zaslužuje analiza bračnog i partnerskog savjetovanja. Autorica pokazuje da je uključenost parova u savjetodavni tretman izuzetno niska (ispod 3%), usprkos evidentnim problemima u odnosima. Ovaj podatak je interpretiran kroz prizmu neinformiranosti, nepovjerenja u institucije i kulture samostalnog rješavanja problema. Time se savjetovanje i savjetodavni rad pozicionira ne samo kao profesionalna intervencija, već i kao društveni fenomen čija je percepcija, a onda i odluka o korištenju takve intervencije uvjetovana širim kulturnim obrascima.

Empirijski nalazi o efektima savjetovanja pokazuju da 50% parova percipira poboljšanje odnosa, dok 20% navodi značajno unapređenje, što potvrđuje da savjetovanje može djelovati kao katalizator promjena. Ipak, autorica realistički ističe da savjetovanje nije „instant rješenje“, već proces koji zahtijeva motivaciju partnera, profesionalnu kompetenciju savjetnika i kontinuirani rad. Ovakav pristup odražava sistemsku perspektivu prema kojoj je odnos dinamičan i višeslojan sistem, a promjena podrazumijeva aktivno učešće oba partnera.

Tekst također nudi detaljnu analizu institucionalnog okvira savjetodavnog rada u Bosni i Hercegovini. Mapiranje kapaciteta centara za socijalni rad ukazuje na ozbiljne strukturne nedostatke: manjak kadrova, nedostatak sistemske supervizije, neusklađenost normativnih akata i ograničene financijske resurse.

Autorica argumentirano zaključuje da bez sistemskih reformi i međusektorske saradnje nije moguće osigurati kvalitetnu i dostupnu savjetodavnu uslugu. Ovaj dio rada ima izražen aplikativni značaj, jer nudi smjernice za unapređenje javnih politika i profesionalnih standarda.

Vrijednost rada ogleda se i u analizi razlika između mlađih i starijih parova u pristupu savjetovanju. Dok mlađi partneri savjetovanje često doživljavaju kao korak ka razvodu, stariji su skloniji ulagati napor u očuvanje odnosa. Ova generacijska razlika može se interpretirati u svjetlu promjena u vrijednosnim sistemima, gdje individualna autonomija dobiva primat nad očuvanjem zajednice po svaku cijenu. Autorica ne zauzima normativni stav, već ostaje u okviru empirijski potkrijepljenih zaključaka, što doprinosi akademskoj relevantnosti rada.

Metodološki gledano, rad se oslanja na kvantitativne podatke, ali ih interpretira u svjetlu teorijskih koncepata, čime se izbjegava redukcionizam. Ipak, može se primijetiti da bi dodatna kvalitativna analiza (npr. dubinski intervjui s parovima) mogla produbiti razumijevanje subjektivnih iskustava i simboličkih značenja braka. Također, iako su rezultati jasno prezentirani, ponegdje se ponavljaju slične tvrdnje o važnosti sistemskih rješenja, što blago umanjuje ekonomičnost izlaganja.

Zaključno, tekst predstavlja značajan doprinos proučavanju bračnih odnosa i učinaka savjetodavnog rada u Bosni i Hercegovini. Kombinacija teorijske utemeljenosti, empirijske analize i institucionalne kritike čini ga relevantnim kako za akademsku zajednicu, tako i za praktičare u oblasti socijalnog rada, psihologije i porodične terapije. Posebna vrijednost rada leži u afirmaciji savjetovanja kao preventivnog i razvojno orijentiranog procesa, a ne samo intervencije u kriznim situacijama.

Autorica uspijeva pokazati da su kvaliteta i stabilnost braka kompleksne i relativno nezavisne dimenzije, te da subjektivni osjećaj zadovoljstva ne mora uvijek biti u korelaciji s objektivnim pokazateljima bračne funkcionalnosti.

U tom smislu, rad demistificira romantičnu sliku braka i otvara prostor za realističnije razumijevanje partnerskih odnosa u suvremenom društvu.

Sveukupno, riječ je o metodološki konzistentnom, teorijski informiranom i društveno relevantnom radu koji nudi vrijedne uvide u dinamiku bračnih odnosa i izazove savjetodavne prakse. Njegovi nalazi mogu poslužiti kao osnova za daljnja istraživanja, ali i za razvoj javnih politika usmjerenih ka jačanju institucionalne podrške porodici i partnerskim odnosima u Bosni i Hercegovini. Uzimajući u obzir njen naučni doprinos i praktičnu primjenjivost, preporučujem da se knjiga prihvati za objavljivanje.

*Prof.dr.sc. Gordana Berc, redovna profesorica
Studijski centar socijalnog rada,
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu*

**BIOGRAFIJA
AUTORICE**

Anida Dudić - Sijamija

je docentica na Odsjeku za socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, gdje predaje nastavne discipline *Socijalni rad s pojedincem*, *Socijalni rad s grupom* i *Terenska praksa 3* na prvom ciklusu studija, te *Etika socijalnog rada* i *Medijacija u socijalnom radu* na drugom ciklusu studija.

Objavila je više naučnih i stručnih radova u relevantnim domaćim i međunarodnim časopisima, te je bila angažovana na brojnim istraživačkim projektima u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Aktivno učestvuje na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima, konferencijama, seminarima, edukacijama i radionicama.

Koautorica je nekoliko publikacija, među kojima se izdvajaju: *Studija o mladima 2018/19 – Youth Study 2018/19*, *Naučnoistraživačka studija: Socijalni rad u obrazovanju* (2019), *Studija o mladima – Istraživanje položaja, mišljenja i stavova mladih u Bosni i Hercegovini* (2024) / *Youth Study – Research on the Status, Opinions, and Attitudes of Young People in Bosnia and Herzegovina*, te *Profesionalni status i integritet stručnjaka u centrima za socijalni rad u Federaciji Bosne i Hercegovine* (2025).

Urednica je publikacije *Smjernice za unapređenje mentalnog zdravlja mladih: Savjeti stručnjaka iz područja mentalnog zdravlja* (2024), a ko-urednica nekoliko zbornika radova, uključujući: *Terenska praksa i socijalni rad u doba pandemije COVID-19: Iskustva iz Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske* (2023), *Medijska slika profesije socijalnog rada u Bosni i Hercegovini – zbornik radova* (2024), *Društvena kriza i socijalni rad: “Buen Vivir” – Zajednička budućnost za transformativnu promjenu* (2025), te ko-urednica *Zbornika radova Društvena kriza i socijalni rad – Jačanje međugeneracijske solidarnosti za trajnu dobrobit* (2026).

Knjiga je konceptualno strukturirana u nekoliko logički povezanih cjelina koje omogućavaju čitaocu upoznavanje sa važnim teorijskim uvidima, često demonstriranim praktičnim primjerima, ali i važnim neposrednim istraživačkim saznanjima. (...) Autorica kritički promišlja i analizira brak u savremenom društvu, propituje prirodu partnerstva i istražuje krizu braka iz nekoliko komplementarnih perspektiva. Pluralnost stanovišta omogućava dublje uvide u složenost savremenog partnerskog života i propituje tradicionalni model braka koji, kako autorica ukazuje, više nije jedini oblik intimnog partnerstva. Ova konstatacija otvara ključno pitanje: Kako definisati parametre uspješnog braka u vremenu kada se socijalne norme i očekivanja brzo mijenjaju i kada je individualizacija toliko naglašena kao vrijednost i standard?

Prof.dr. Sanela Šadić

Sadržaj rukopisa Anide Dudić-Sijamija predstavlja sveobuhvatnu teorijsko-empirijsku analizu kvalitete i stabilnosti bračnih odnosa u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na ulogu bračnog i partnerskog savjetovanja kao mehanizma podrške i intervencije u kriznim fazama braka. Autorica uspješno integrira sociološku, psihološku i sistemsku perspektivu, oslanjajući se na relevantne teorijske okvire i empirijske nalaze, čime doprinosi razumijevanju suvremenih transformacija braka u bosanskohercegovačkom društvu.

(...) Kombinacija teorijske utemeljenosti, empirijske analize i institucionalne kritike čini ga relevantnim kako za akademsku zajednicu, tako i za praktičare u oblasti socijalnog rada, psihologije i porodične terapije. Posebna vrijednost rada leži u afirmaciji savjetovanja kao preventivnog i razvojno orijentiranog procesa, a ne samo intervencije u kriznim situacijama.

Prof.dr. Gordana Berc